

Kirsi-Maria Hytönen

”Ei elämäni lomina mahtunut.”

Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja
jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana

Kultaneito XIII
Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura 2014

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 2014

Taitto ja kansi: Tiina Kaarela, Tieteellisten Seurain Valtuuskunta

Kannen kuva: Eeva Hytönen. Pekka- ja Hullunkuriset perheet -pelikorttien kuvia on käytetty ja muokattu Pelikon (Martinex Oy) luvalla.

Kultaneito XIII

ISBN 978-951-9451-05-03

ISBN 978-951-39-8125-9 (PDF)

ISSN 1239-3843

Myynti:

Tiedekirja, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki

<http://www.tiedekirja.fi/>

Julkaisun pysyvä osoite: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8125-9>

Sisällysluettelo

Kiitokset	5
1. Muisteltu työ ja sota-aikana työtä tekevä nainen	7
1.1. Tutkimustehtävä ja -kysymykset	7
1.2. Aiempaa tutkimusta muistelusta, naisista ja sodasta	7
<i>Muistitietotutkimus</i>	11
<i>Naisten työn ja sodan kokemusten historiaa</i>	19
1.3. Tutkimuksen työkalut: käytetyt käsitteet	25
<i>Muistitieto, muistelukerronta ja nostalgia</i>	25
<i>Jaetut kertomukset</i>	31
<i>Sukupuoli</i>	35
<i>Tutkimusaineiston kautta määritelty työ</i>	39
1.4. Tutkimuksen rakenne	44
2. Aineistot ja niiden käyttö	46
2.1. Keruukysely aineistona	46
<i>Keruuilpailu ja -esite</i>	46
<i>Tutkimusaineiston rakentaminen</i>	49
<i>Hyvä muistitieto?</i>	61
2.2. Kirjoitettujen muistojen tulkinta	68
<i>Aineiston järjestäminen ja lukemisen prosessikuvaus</i>	68
<i>Katseen suuntana menneisyys:</i>	
<i>aikakerrokset ja tulkinnat</i>	73
2.3. Lehtiaineisto	76
3. Arkisen työn muistot	80
3.1. Työmarkkinat, sota ja naiset	80
<i>Naiset työelämässä</i>	80
<i>Työvelvollisuus ja talkotoiminta</i>	89
3.2. Vanhat työt, uudet tekijät	96
<i>Työpaikan saaminen</i>	96
<i>Koulutusta ja työtapaturmia</i>	104
3.3. Miehet ja naiset työpaikalla	112
<i>Työnjako</i>	112
<i>Eron tekijöitä: seksuaalinen jutunkerronta ja palkka</i>	123

4. Väsymys ja sen voittaminen	134
4.1 Väsymys ja vapaa-aika	134
<i>Muistojen eloisuus</i>	134
<i>"Vapaa-aikanakin olimme 'työssä'"</i>	138
4.2 Jäätyneitä perunoita ja lipeäsaippuaa	143
<i>Ruoan puutteen muistot</i>	143
<i>Lika, puhtaus, kipu</i>	151
4.3 Ruumiin rajat ja jaksaminen	159
<i>"Muistan kuinka väsymys valtasi minut"</i>	159
5. Arvokas työ	173
5.1. Innostusta, yhteishenkeä ja ahkeruutta muistelukerronnassa	173
<i>Yhteinen velvollisuus tehdä työtä</i>	180
<i>Työn vimma</i>	188
5.2. Muisteltu kaksoistaakka	192
<i>Valinnanmahdollisuus tai -mahdottomuus</i>	192
<i>Ahkera ansioäiti</i>	198
<i>Onnellinen kotirouva</i>	208
5.3. Jälleenrakentavat naiset	216
<i>Naiset työmarkkinoilla rauhaan palaavassa yhteiskunnassa</i>	216
<i>Työtehtävien muuttuminen</i>	218
<i>Sota-ajan työn vaikutusten arviointia</i>	225
<i>Menetetty nuoruus?</i>	229
<i>Sodasta "kultaiselle" 1950-luvulle</i>	232
6. Muisteltu työ	237
6.1. Tutkimusasetelma	237
6.2. Naisten työtä sodan ja jälleenrakennuksen aikana	239
6.3. Väsymättömiä selviytyjiä	241
6.4. Naisten palkkatyölle antamia merkityksiä	243
6.5. Naisten työtä voi tutkia edelleen	247
Lähteet ja kirjallisuus	249
Liitteet	271
Summary	274

Kiitokset

Väitöskirjan etenemistä ja samalla omaa kasvuani tutkijana ovat tukeneet monet tahot. Ilman oikein ajoitettua kannustusta, kriittikkä ja tukea tätä tutkimusta ei olisi tehty. Ojennan vilpittömät kiitokset ahkerille ja taitaville ohjaajilleni professori Pirjo Korkiakankaalle, akatemiaturkija Outi Fingerroosille ja professori Petri Karoselle. Jokainen heistä on ohjannut työtäni omalla tavallaan niin pulmakohtia avaten, apurahahakemusten suosituksia kirjoittaen kuin yliopistomaailman arkea kanssani eläen – ja aina positii-visessa hengessä. Lämpimät kiitokset kuuluvat tutkimukseni esitarkastajille, professori emerita Kaija Heikkiselle ja professori Kari Teräkselle, joiden kannustavat ja tarkat kommentit auttoivat työn viime vaiheessa. Minulle on erityinen kunnia, että Kaija Heikkinen suostui vastaväittäjäkseni.

Haluan osoittaa lämpimät kiitokseni professori Pirjo Markkolalle. Nuorelle tutkijalle on ollut ilon aihe saada tehdä yhteistyötä syvästi ihailemansa ihmisen kanssa. Kiitokset avusta, monenlaisesta luottamuksesta ja kannustuksesta.

Tutkijanleipäni on koostunut pienistä paloista, joista jokainen on edistänyt matkaani. Kunnioittavat kiitokseni Seurasaarisäätiön Emil ja Lempi Hietasen rahastolle, Kansan Sivistysrahastolle, Oskar Öflundin säätiölle, Suomalaisen Tiedeakatemian Eino Jutikkalan rahastolle, Suomen Kulttuurirahaston keskusrahastolle ja Keski-Suomen rahastolle, Ellen ja Artturi Nyyssösen säätiölle, Palkansäätiölle sekä Koneen säätiölle. Kiitokset Andreas McKeough'lle tiivistelmän kielentarkastuksesta sekä Suomen Kansantietouden Tutkijain Seuralle väitöskirjani ottamisesta seuran julkaisusarjaan.

Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen (Hela) hyvä ilmapiiri, työskentelytilat ja -resurssit ovat olleet käytettävissäni ja tarjonneet hyvän paikan oppia tutkijuutta. Kiitos hyvästä työympäristöstä laitoksen johtajalle, professori Jari Ojalalle. Sukupuolentutkimuksen ryhmä Helassa on monitieteinen, keskusteleva ja kriittinen. Tutkimuskeskittymästä on muodostunut minulle tieteellinen koti Helan sisällä. Kiitos professori Pirjo Markkolalle ja professori Tiina Kinnuselle ”genderpiirin” ohjaamisesta sekä kaikille tutkimuskeskittymän jäsenille hyvistä oppimisen hetkistä.

Toinen tärkeä ja turvallinen kotipaikka on ollut etnologian tutkijaseminaari. Kiitos kaikille helalaisille, jotka ovat näinä vuosina niin tutkijaseminaarin, tutkimuskeskittymien kuin Helan talviseminaa-

rienkin tiimoilla lukeneet ja kommentoineet tekstejäni. Erityisesti kiitän Susanna Niirasta sekä oikoluvussa korvaamatonta apuaan antaneita Heli Niskasta, Tiina Hemminkiä ja Johanna Harjunpäättä. Tiina Hemmingille lisäksi iso kiitos avusta taulukoiden ja kuvioiden tekemisessä.

Tutkimusta tehdään kirjoittamisen lisäksi keskusteluissa, joissa syntyy uusia ideoita, oivalluksia ja liikettä. Kiitos Suomen Akatemian hankkeen *Happy Days? Everyday Life and Nostalgia in the Extended 1950s* tutkijaverkostolle, jonka parissa on tehty tutkimusta, innostuttu, opittu uutta ja toteutettu haaveita. Kiitos professori Hanna Snellman sekä muut ”viiskytlukulaiset”: Eerika Koskinen-Koivisto, Arja Turunen, Keijo Rantanen, Tytti Steel, Lena Marander-Eklund, Laura Hirvi, Simo Laakkonen, Antti Vallius, Leena Paaskoski, Teemu Ahola, Kalle Kallio ja Iina Wahlström.

Tutkimukseen liittyvistä keskusteluista on vuosien mittaan edetty myös kestävään ystävyYTEEN. Eerika Koskinen-Koivistoa kohtaan kiitollisuudellani ei ole rajoja. Eerikan kanssa olemme kokeneet paljon yhdessä, ja hän on lukemattomia kertoja nostanut minut suosta, josta en itse olisi päässyt ylös. Kiitos ”perjantaikerholaisille” Tiina Hemmingille ja Heli Niskaselle niin ilojen kuin surujenkin jakamisesta ja asioiden kääntämisestä aina hyväksi. Pilvi Hämeenahoa kiitän ystävydestä sekä avusta etnologisen identiteettini löytymisessä – olet aarre. Kiitos Tuomas Laine-Frigrenille ja Pirita Frigrenille siitä, että he ovat tuoneet valoa arkeen kaikkina näinä vuosina ja tarjonneet työtoveruuden lisäksi myös ystävyytensä. Kaikki te osaatte aina löytää ne sanat, joita sillä hetkellä tarvitsen.

Elämäni sokeri ovat perhe ja ystävät työn ulkopuolella. Kiitos ystävydestä, joustamisesta ja luottamuksesta ja anteeksi, että olen välillä ollut enemmän väitöskirjantekijä kuin ystävä, kummitäti, sisko tai tytär. Johanna Harjunpää, Sini Hirvonen, Kreetta ja Ilkka Pölönen, Hannele Vettainen ja Anna-Maria Mankinen: olette rakkaita minulle. Kiitos kotiväki – isä, äiti, Olli, Eeva ja Matti – juurista sekä tuesta, joka ei petä koskaan.

Omistan tämän tutkimuksen kahdelle elämäni vahvimmalle naiselle, äidilleni Sinikalle ja siskolleni Eevalle, sekä kolmelle kummitytölleni Martalle, Filippalle ja Lotalle, joiden nauru ja perheiden ystävyys ovat pitäneet minut vahvana näiden vuosien ajan.

Leivonmäellä pääsiäisenä 2014
Kirsi-Maria Hytönen

1. Muisteltu työ ja sota-aikana työtä tekevä nainen

1.1. Tutkimustehtävä ja -kysymykset

On tosiaan niin, että naisten työosuus sota-aikana kotirintamalla on asia, josta ei paljoa ole puhuttu ja muisteltu. Ja se oli monasti fyysisesti paljon raskaampaa, kuin jonkun Lotan, joka seisoi täällä rintaman takana Valvontatornissa – ja sai siitä prenikan.¹

Tehdessäni ensimmäisiä opinnäytetöitäni talvi- ja jatkosotien sukupuoli- ja perhehistoriaan liittyen huomasin, että se, mitä tiesin naisten osuudesta sotaponnisteluista, perustui lähinnä lottien ja pientilojen emäntien tarinaan. Aloin etsiä tietoa muistakin naisryhmistä, esimerkiksi lottiin kuulumattomista, kotirintamaa pysytyssä pitäneistä kaupunkien naisista eri ammateissa. Käsillä oleva tutkimus onkin syntynyt kiinnostuksesta avata ja analysoida naisten kokemuksia palkkatyöstä toisen maailmansodan ja jälleenrakennuksen ajan Suomessa. Talvi- ja jatkosotien kokemushistoriaa² on tutkimuksessa lähestytty viime vuosina myös naisten näkökulmasta³, mutta kotirintaman kokemuksissa on edelleen aiheita, joiden analyttinen pohtiminen kertoo oman tarinansa sota-ajan merkityksestä yhteiskunnallemme. Naisten sotakokemusten osalta tutkimus on painottunut rintamalla työskennelleisiin naisiin paikoitellen niinkin, etteivät kaikki kotirintamalla työskennelleet pidä itsekään omia muistojaan kertomisen arvoisina – toisin kuin alussa oleva muistelija, joka tunnustaa ja tunnistaa myös muiden kuin lottien työn arvon. Tutkimuksessani tarkastelen kotirintamalla työskennelleiden naisten kokemuksia työstään ja laajennan ku-

1 MV:K34/2251, synt.1908.

2 Kokemushistorian määrittelystä ks. luku 1.2 ja Kivimäki 2006.

3 Ks. esim. Raitis & Haavio-Mannila 1993; Olsson 2005; Kemppainen 2006a ja 2006b; Hintikka & Häppölä 2007; Hagelstam 2006; Heiskanen 2006; Kinnunen 2006a ja 2006b; Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009; Hytönen 2012a ja 2012b; Heikkinen 2012. Ks. myös Turtola et al. 2008. Myös akateemisen tutkimuksen ulkopuolella, populaarijulkaisuissa kuten lehdissä ja elokuvissa, kotirintaman naisten työn on saanut huomiota. Esimerkiksi *Iltä-Sanomien* erikoislehti *Naisten sota* joulukuussa 2010; Kinnunen 2006b.

vaa sodan merkityksestä heille tutkimalla myös jälleenrakennuksen aikaa 1940- ja 1950-lukujen taitteeseen asti.

Toista maailmansotaa on pidetty käännekohtana naisten siirtymisessä kodin piiristä työelämään. 1940- ja 1950-luvuilla yhä useampi perheellinen nainen kävi kodin ulkopuolella töissä, ja myös Suomen valtio alkoi toimenpiteillään kannustaa naisia palkkatyöhön.⁴ Työmarkkinoiden muutosta ei kuitenkaan voi nähdä näin yksinkertaisena. Suomessa naisten osuus esimerkiksi teollisuuden työvoimasta on ollut suuri teollistumisen varhaisvaiheista lähtien. Erityisesti naimisissa olevien naisten osuus teollisuuden työvoimasta oli kasvanut jo maailmansotien välisinä vuosikymmeninä, ja vaikka suhteellinen osuus putosi jatkosodan jälkeen, muutos ei ollut hätkähdyttävän suuri.⁵

Määrällisen muutoksen sijaan sota-ajan merkityksen naisten työssäkäynnille on nähty olevan asenteiden muokkautumisessa. Sosiologi Mirja Satkan mukaan se, että sekä miehet että naiset itse huomasivat naisten pärjäävän hyvin monipuolisissa, aiemmin vain miehille kuuluneissa tehtävissä, muutti käsityksiä sukupuolten välisestä työnjaosta ja muokkasi asenteita vähitellen 1950-luvun mittaan yleistynyttä perheellisten naisten työssäkäyntiä varten.⁶ Vaikka äitien työssäkäynti oli yleistynyt hitaasti mutta varmasti 1930-luvun kuluessa, oli ilmapiiri Suomessa kuitenkin ollut jo pitkään hyvin kotikeskeinen. Tähän kotikultiksikin nimettyyn, 1800-luvun lopulta asti rakennettuun ja osittain sota-aikana propagandalla tuettuun, moderniin perhemalliin kuuluivat äidin keskeinen rooli kodin hengen ylläpitäjänä, kotitaloustyön näkeminen naisen tehtävänä ja luonnollisena kutsumuksena sekä äitiyden nostaminen naiskansalaisuuteen kuuluvaksi tehtäväksi.⁷

Monille äideille ansiotyö kodin ulkopuolella ei kuitenkaan merkinnyt valintaa uran ja kodin välillä vaan taloudellista välttämättömyyttä perheen elatuksen vuoksi. Talvi- ja jatkosotien aikana teollisuus tarvitsi kaikkien kansalaisten panosta, ja sodan jälkeen sotakorvausteollisuudessa avautui työpaikkoja myös naisille. Sodan jälkeinen aika onkin naisten palkkatyön suhteen jossain määrin ristiriitaista: vallitsevan ihanteen mukaisesti naimisissa olevan nai-

4 Lähteenmäki 1994.

5 Esim. Lähteenmäki 1994; Suoranta 2009, 54.

6 Satka 1993, 68–69.

7 Sulkunen 1989, 114–116; Ollila 1993, esim. 52–62; Markkola 1994, 169–173; Nätkin 1997, 35.

sen paikka olisi ollut kotona, mutta kuitenkin monet naiset kävivät kodin ulkopuolella työssä ainakin osan elämästään. Myöhemmin muisteltuna ristiriitojen ratkaisut voivat näyttää selkeiltä, mutta ne lisäävät tavallisesti neuvottelujen tarvetta ja sosiaalisten suhteiden tai roolien uudelleenmäärittelyä omien kokemusten ja valintojen perustelujen kautta.

Toisen maailmansodan poikkeusaikaa ja rauhaan palaamisen vuosia lähestytään tässä tutkimuksessa muistitiedon näkökulmasta. Tutkimuksen kohteena on mikrotaso: ihmisten omat kokemukset ja muistot, joiden kautta avautuu muistelukerronnan näkökulma 1940- ja 1950-lukujen työelämään. Tutkin, miten ja millainen kuva naisten palkkatyöstä rakentuu heidän muistelukerronnsaan talvi- ja jatkosotien vuosilta ja rauhaan palaamisen ajalta. Tarkemmin sanottuna tutkin, mitä naiset kertovat työstään vuosikymmeniä kokemusten jälkeen ja millaisia merkityksiä he antavat tekemälleen palkkatyölle, työyhteisölle ja työympäristölle muistelukerronnsassaan. Mitä sota- ja jälleenrakennusajan työssäkäynti merkitsi naisille? Tarkastelen sukupuolten kohtaamista työpaikoilla, perheellisten naisten kokemuksia työn ja äitiyden yhdistämisestä, ruumiillisten työkokemusten muistelua sekä työlle annettuja merkityksiä muistelukerronnsassa. Tutkimuksen kohteena ovat naisten kokemukset kaupunkien työpaikoista, kuten tehtaista, leipomoista, kaupoista, rakennuksilta, konttoreista, sairaaloista ja satamista. Tutkimuksen ytimenä ovat ne kokemukset ja odotukset, joita naiset liittävät työssäkäyntiinsä, työpaikkoihinsa ja asemaansa työyhteisössä ja joihin 1940-luku antaa kehyykset.

Tutkimukseni lähtökohtana on etnologin kiinnostus ihmisten arjen ja arkikokemusten tutkimiseen. Naisten kotirintamalla tekemä työ sodan ja jälleenrakennuksen aikana on aihe, jonka merkityksellisyyttä voidaan lähestyä sekä sodan kokemushistorian, työelämän historian että sukupuolihistorian näkökulmista. Opin-tojeni loppuvaiheessa olin kiinnostunut sekä työn kokemuksista, työstä kertomisen tavoista ja niin sanotusta työn eetoksesta että kotirintaman arjesta talvi- ja jatkosodan ja jälleenrakennuksen ajalta, minkä vuoksi väitöskirjan aiheeksi valikoituivat naisten kokemukset palkkatyöstä. Etnologian opinnot herättivät kiinnostuksen muistitietotutkimukseen, joten siitä tuli tälle tutkimukselle teoreettinen ja metodinen viitekehys, joka yhdistää historian ja etnologian tutkimusaloja.

Tutkimuksen aiheen rajaus on ollut sen ensimmäinen vaihe, joka on ohjannut sekä aineiston että menetelmien valintaa. Aiempi käsitykseni, että naisten sotakokemusten tutkimus olisi painottunut lottiin ja emäntiin, on sittemmin osoittautunut osittain vääräksi, sillä erityisesti maatalon emäntien sotakokemuksissa on vielä paljon tutkittavaa.⁸ Tutkijankatseeni on muuttanut suuntaa eri vaiheissa ja luonnollisesti tarkentunut tutkimuksen edetessä. Tutkimukseen kuuluu rajata asioita mukaan ja ulos, mutta aktiivinen suhde ympäristöön tekee päätöksistä joustavia ja liikkuvia. Tällainen liikkuvuus mahdollistaa uusien asioiden havaitsemisen, toisinaan yllättävienkin tilanteiden kautta.⁹

Muisti, muistelun kautta rakennetut merkitykset ja katse meneeseen nykyaajasta käsin kuuluvat oleellisesti osaksi etnologista tutkimuskenttää ikään kuin sisään rakennettuina tutkimusvälineinä.¹⁰ Muistelukerronta toimii tutkimuksessani lähestymistapana talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen ajan naisten työn historiaan. Tutkimuksen aineistona toimivat Museoviraston kansatieteelliseen arkistoon, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon, Työväen Arkistoon ja Kansan Arkistoon eri tavoin, pääosin keruukilpailuilla kootut materiaalit, joissa naiset kertovat elämästään.

Tutkimukseni liikkuu etnologisen muistelukerronnan ja historian tutkimuksen risteyskohdassa, joten oleellista on aineiston suhde niihin ajallisiin, tilallisiin ja kulttuurisiin elementteihin, jotka vaikuttavat sekä aineiston sisällöllisiin kerroksiin että rakentumiseen.¹¹ Kontekstoivana, tutkimusajankohdassa kiinni olevana aineistona käytän 1940- ja 1950-luvun naistenlehtiä: laajalevikkistä, poliittisesti sitoutumatonta mutta porvarillista perhemallia edustavaa *Kotiliettä* ja sosiaalidemokraattista *Toveritarta*. Naistenlehdissä sekä käytiin keskustelua naisten työssäkäynnistä että tuotettiin sota-ajan ja jälleenrakennuksen yhteistä narratiivia, jota rakennetaan ja puretaan muistelukerronnassa.¹² Käyttämistäni aineistoista ja niiden käyttö tavoista kerron tutkimuksen toisessa pääluvussa.

---

8 Emännistä ja maaseudun työstä on tehty useita tutkimuksia, sota-ajan emännistä Lovio 1993 sekä tietokirja Hintikka & Häppölä 2006.

9 Suopajarvi 2009, 68–69.

10 Korkiakangas 2005, 129.

11 Tuomaala 2004, 29–30. Ks. myös Passerini 1987, 31.

12 Holmila 2008; Haikari 2006.

1.2. Aiempaa tutkimusta muistelusta, naisista ja sodasta

Muistitietotutkimus

Tutkimukseni liittyy suomalaisen tutkimusperinteen kautta *oral history* -tutkimukseen.¹³ Muistitietotutkimus eli oral history¹⁴ syntyi toisen maailman sodan jälkeen uutta lähdeaineistoa tutkimuksen käyttöön tuottaneena tutkimustapana.¹⁵ Etenkin Isossa-Britanniassa oral history -tutkimuksen synnyn korostetaan kytkeytyvän tavallisten ihmisten historian tutkimusta esiin nostaneeseen *history from below* -ajatukseen. Tavoitteena oli antaa ääni äänettömille (engl. give voice to the voiceless) ja sen kautta tuoda uusia näkökulmia ja lähteitä erityisesti sosiaalishistorian tutkimuksen kentälle. Varhainen brittitutkimus keskittyi myös ”tavallisen työn” kuvaukseen ja oli kytköksissä folkloristiikkaan.¹⁶ Myös Yhdysvalloissa oral history -tutkimuksella kritisoitiin aiemmin vain yhteiskunnan eliittiin keskittynyttä, valikoivaa historian tutkimusta, ja haastattelujen nähtiin demokratisoivan historian tutkimusta tuomalla esiin esimerkiksi naisten, erilaisten vähemmistöjen tai maaseudun työläisten historiaa. Haastattelut nähtiin toimivana työkaluna myös kirjoitustaidottomien ihmisten parissa työskennellessä.¹⁷ Vaikka tutkimusala on alkuvaiheensa jälkeen kehittynyt sekä metodologisesti että teoreettisesti, on aiemmin näkymättömiin jääneiden

13 Oral history -tutkimuksen kenttä on tässä painottuvasta eurooppalaisuudesta huolimatta erittäin kansainvälistä, eikä tutkimuksellista keskustelua käydä ainoastaan yhdysvaltalaisen ja eurooppalaisten tutkijoiden kesken, vaan kautta maailman. Ks. Thomson 2006, 66–68 ja esim. International Oral History Society:n internetsivut <<http://iohanet.org/>> (Luettu 6.1.2014.)

14 Tässä tutkimuksessa käsitettä muistitietotutkimus käytetään rinnakkain ja synonyymina englanninkieliselle termille oral history. Oral historyn erilaisista suomennoksista ja käyttötavoista muissa tutkimuksissa ks. Finngerros & Peltonen 2006; Kalela 2006, 74.

15 Akateemisen oral history -tutkimuksen menetelmällinen synty paikanneetaan usein Allan Nevinsin parlamenttiedustajien muistitiedon keruuprojektiin New Yorkissa vuonna 1948. Nevinsin tutkimus keskittyi valkoisiin, miespuolisiin poliitikkoihin. Thomson 2006, 51; Perks & Thomson 2006. Nevinsin projektia pidetään yleensä menetelmällisenä merkkipaaluna, mutta haastatteluja oli tehty jo ennen sitä. Ensimmäiset nauhurin kanssa haastatteluja tehneet antropologit ja yhteiskuntatieteilijät kulkivat Yhdysvalloissa 1920- ja 1930-luvuilla tutkimassa laman syitä ja seurauksia. Heimo 2010, 42.

16 Thomson 2006, 51–52; Perks & Thomson 2006; Thompson 2006.

17 Esim. Peltonen 1996, 32–33; Heimo 2010, 42. Italialainen Luisa Passerini halusi suullisten lähteiden avulla tutkia aiemmin sivuun jääneiden työläisten muistoja fasismien ajalta. Passerini 1987, 4.

ihmisten historian avaaminen kuitenkin himmeänä tausta-ajatukse-
sena myös tässä tutkimuksessa.

Muistitietotutkimusta kritisoitiin 1970-luvulla lähinnä sen luotettavuuden ja subjektiivisuuden vuoksi. Sosiaalishistorioitsija Paul Thompsonin teos *Voice of the Past* ilmestyi vuonna 1978 osaksi tätä keskustelua. Subjektiivisuuden kritiikkiin vastattiin kääntämällä se pääläelleen: subjektiivisuus alettiin nähdä muistitietoaineiston resurssina ja vahvuutena. Kollektiivisen muistin ja yksilön historiakäsityksen merkitykset syntyvät juuri muistitiedon subjektiivisuuden seurauksena. Historioitsija Alistair Thomson liittää tähän kehitykseen myös oral history -tutkimuksen näkökulmien monipuolistumisen sekä sen oleellisen menetelmällisen huomion, että muistitiedosta tuli lähteen lisäksi myös tutkimuksen kohde.¹⁸ Tutkimusaineiston näkeminen sekä lähteenä että kohteena on merkityksellinen myös tässä tutkimuksessa.¹⁹

Oral history -tutkimuksen on kritisoitu jumittuneen edellä mainitun keskustelun tasolle, mutta muistelukerronnan muotoutumisen teorioita on kehitetty eteenpäinkin.²⁰ Samalla käsitys haastatteluilla tuotetun aineiston luonteesta on muuttunut: muistitieto on ennen muuta menneisyyden tulkintaa, joka sisältää merkityksiä sekä kuvatusta ajasta että haastatteluhetkestä. Nykyään korostetaan juuri tutkijan roolin tärkeyttä. Tutkija osallistuu haastatteluaineiston tuottamiseen ja myös tekee tulkintoja aineiston sisällöstä. Subjektiivisuus ei siis koske ainoastaan aineistojen kertojia ja muistelijoina vaan myös tutkijan lähtökohtia. Näennäinen osallistumattomuus on sittemmin hylätty, ja haastatteluja tekevä tutkija nähdään oleellisena osana tutkimusprosessia.²¹ Erityisesti feministinen muistitietotutkimus nosti esiin kysymykset haastattelijan ja haastateltavan välisistä valta- ja vaikutussuhteista.²² Reflektoinnin merkitys on tämän paradigman myötä noussut, eikä se enää koske vain haastattelutilanteita vaan myös aineiston tulkintoja kaikessa kulttuurin tutkimuksessa.²³ Tutkijana olen itse tehnyt valintani niin aineiston kuin tutkimuskysymysten suhteen, joiden reflektointi on välttämätöntä, jotta lukija ymmärtää tutkimusasetelman

18 Thomson 2006, 52–55; Thompson 1978; Thompson 2006.

19 Ks. Ukkonen 2000; tämä tutkimus muutamaa sivua edempänä.

20 Summerfield 1998, 17–18; Erlil 2011, 38–45.

21 Thomson 2006, 62–63.

22 Thomson 2006, 62; Heimo 2010, 42–43; Berger Gluck & Patai 1991; Armitage & Berger Gluck 2006.

23 Reflektoinnista ks. esim. Fingerroos 2003.

ja -analyysin. 1980-luvulta alkaen oral history -tutkimuksen kenttä on myös kehittänyt monitieteisemmäksi, ja metodiset ja teoreettiset keskustelut ovat lisääntyneet.²⁴ Koska oma opintotaustani on sekä historiassa että etnologiassa, on muistitietotutkimuksen monitieteinen ympäristö minulle luonteva tutkimuskehys.

Suomeen oral historyn periaattein tehty akateeminen muistitietotutkimus on tullut angloamerikkalaista maailmaa myöhemmin. Suomalaisessa tutkimuksessa painotukset ovat hieman erilaisia, vaikka perusajatukset ovat samoja. Keskeinen ominaispiirre suomalaiselle muistitietotutkimukselle on aineistojen monipuolisuus. Tämä havainnollistuu tutkimusalan nimessä: oral history tarkoittaa suorana käännöksenä suullista historiaa, mutta suomalainen muistitietotutkimus käyttää aineistona myös kirjoittaen koottuja muistitietokokouelmia, joita muun muassa arkistot ja museot ovat keränneet erilaisten kilpakeruiden avulla.²⁵ Maailmalla oral history -tutkimuksissa mainitaan monesti vain haastattelut, joita tässä tutkimuksessa ei käytetä aineistona. Silti katson kuuluvani samaan tutkimusperinteeseen, koska muistitietotutkimuksen paradigmatt koskevat myös käyttämäni kirjoitettua aineistoa.

Laajemmalti muistitietotutkimuksen läpimurto kulttuuri- ja perinnetieteissä on tapahtunut 1990-luvulla. Etnologiassa ja folkloristiikassa on kuitenkin kerätty aineistoja haastattelemalla jo paljon ennen muistitietotutkimuksen syntyä. Folkloristi Ulla-Maija Peltosen mukaan ero perinteiseen haastattelutyöhön on tutkimuskohteen valinnassa: aiemmin anonyymit kertajat edustivat ”kansaa”, jonka perinnettä tutkittiin. 1970–1980-luvuilla alettiin tarkastella yksilöllisyyttä ja toisaalta myös yhteisön merkitystä kerronnan ja muistelemisen prosessissa. Elämäkertoja alettiin analysoida aieman ajoittamisen tai asioiden todentamisen lisäksi myös niihin sisältyvien kerronnallisten merkitysten tasolla. Muistitietotutkimus nosti tutkimuskohteeksi perinteen merkitykset, Peltosta lainaten sen *”mitä ja miten ihmiset ja yksilöt kertovat omasta menneisyydestään, kenelle ja missä merkityksessä he kertovat sekä miten he itse tulkitsevat kertomuksiaan suullisesti ja kirjallisesti.”*²⁶ Folkloristien vähitellen tarkastelun kohteeksi nostama yksilöllisten ja jaettujen muistojen välinen vuorovaikutus on kuulunut myös etnologiseen tutkimuk-

24 Thomson 2006, 63–64.

25 Fingerroos & Haanpää 2012. Lisää kilpakeruista ja kirjoittaen tuotetusta muistitietoaineistosta luvussa 2.

26 Peltonen 2006, 105.

seen jo 1900-luvun alkupuolelta asti. Etnologi Pirjo Korkiakankaan mukaan kollektiivinen muisti on näkynyt etnologisessa/kansatie-teellisessä tutkimuksessa jo varhain etsittäessä ja rakennettaessa ”kansan” ja ”kulttuurin” yhteisiä, jaettavissa olevia kuvauksia. Vasta viime vuosikymmeninä kollektiivisen muistin käsitettä on alettu problematisoida analyttisemmin. Aiemman kulttuurin kuvauksen sijaan 1980-luvulta alkaen on tarkasteltu myös muistelun moniäänisyyttä, yksilön ja yhteisön välistä suhdetta muistelemisen prosessissa sekä unohtamisen ja muistamisen mekanismeja.²⁷

Historioitsija Penny Summerfield on tutkinut brittiläisten naisten muistoja ja kerrontaa työstä toisen maailmansodan ajalta.²⁸ Summerfield yhdistää muistitietoon sukupuolen käsitteen sekä sota-ajan kontekstin. Hänen teoksensa on hyvä esimerkki siitä, miten subjektiivisuus voidaan nostaa tutkimuksen kivijalaksi. Italialainen kirjallisuuden ja historian tutkija Alessandro Portelli on monien tutkimustensa kautta noussut muistitietotutkimuksen klassikoksi.²⁹ Portelli korostaa muistitiedon monitulkintaisuutta: haastattelu on aina dialogi ja haastattelijan rooli on oleellinen, mutta kerronta sisältää myös tulkintoja menneisyydestä, nykyisyydestä ja odotuksia tulevasta. Portellin mukaan muistitieto kertoo enemmän tapahtumien merkityksistä kuin tapahtumahistoriasta itsestään.³⁰

Muistitietotutkimus on ollut merkityksellistä myös 1960- ja 1970-lukujen feministiselle liikkeelle. Se houkutteli feministisiä tutkijoita, koska se tarjosi välineitä ja mahdollisuuksia kerätä naisten kokemuksia, elämäntarinoita ja tulkintoja ja tuoda niiden kautta naiset mukaan kansalliseen ja kansainväliseen historiankirjoitukseen.³¹ Tärkeä muistitietotutkimuksen osa-alue erityisesti Euroopassa ovat sotatraumat, joiden tutkimus alkoi holokaustikokemusten keräämisestä. Menneisyyden traumaattisten kokemusten tutkimus on edennyt miehitysaikojen kokemusten käsittelyyn esimerkiksi Baltian maissa.³² Sekä poliittiseen toimijuuteen kiinnittyminen että menneisyyden vahingol-

27 Korkiakangas 2006, 120–123.

28 Summerfield 1998.

29 Esimerkiksi *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the art of dialogue* (1997), *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories* (1991) sekä *They Say in Harlan County: an Oral History* (2011).

30 Portelli 2006; Abrams 2010, 78.

31 Armitage & Berger Gluck 2006; Berger Gluck & Patai 1991.

32 Esim. Kirss, Köresaar & Lauristin 2004; Lie et al. 2007; Abrams 2010, 92–95.

listen kokemusten käsittely osoittavat, että muistitietotutkimuksella voi olla monenlaisia päämääriä. Siihen on vuosikymmenien mittaan liitetty niin poliittisia kuin henkilökohtaisiakin tavoitteita. Kuten feministiset oral history -tutkijat Sherna Berger Gluck ja Susan Armitage toteavat, muistitietotutkimus voi olla sekä tieteellinen että aktivistinen hanke, ja muistitiedon avulla voidaan sekä lisätä tietoa menneisyydestä että antaa ihmisille välineitä oman elämänsä hallintaan ja sosiaaliseen muutokseen.³³

Suomessa oral history -liikkeen kaltaista history from below -tutkimusta sovelsi ennen kaikkea historioitsija Jorma Kalela tehdessään Paperiliiton historiaa 1980-luvun alussa. Liiton historiikkaa työstettiin ammattimaisen, akateemisen historiantutkijan pöydän lisäksi liiton opintopiireissä, joissa paperiliittolaiset pääsivät itse kirjoittamaan omaa historiaansa. Kalela näki työssään vastakainasettelun ammattihistorioitsijan ja ihmisten omien historiakäsitysten välillä ja ajatteli, että nämä näkemykset voitaisiin yhdistää kehittämällä ihmisten historiatietoisuutta akateemisen tutkimuksen välinein. Kalela on sittemmin vienyt eteenpäin, tarkentanut ja jäsentänyt näkemyksiään historian ja muistitiedon suhteesta ja todennut, että niin sanottu kansanomaisen historia³⁴ ja akateeminen historiantutkimus ovat eri asioita, vaikka liikkuvatkin samassa valtakontekstissä.³⁵ Historiantutkija on työtä tehdessään jatkuvasti liikkuvassa suhteessa historian julkisiin esityksiin ja kansanomaiseen historiaan, ja hänen täytyy tiedostaa olevansa osa niiden tuottamisen prosessia.³⁶

Muistitietoa käyttäviä ja sitä kriittisesti käsitteleviä väitöskirjoja on Suomessa ilmestynyt tiiviissä tahdissa erityisesti 1990-luvulta alkaen etnologian, folkloristiikan ja historian aloilla.³⁷ Ensimmäisten joukossa muistia ja muistitietoaineistoja on käyttänyt ja problematisoinut etnologi Pirjo Korkiakangas, joka vuonna 1996 ilmes-

33 Armitage & Berger Gluck 2006, 75.

34 Kansanomaisella historialla Kalela tarkoittaa tässä arkipäivässä eri tavoin kohdattua, puhuttua ja kerrottua historiaa, esimerkiksi sukulaisilta omak-suttuja näkemyksiä. Kalela 2001, 18.

35 Kalela 2006, 86–87.

36 Kalela 2001, 18–20; Kalela 2006, 88.

37 Ks. esim. Sallinen-Gimpl 1994; Pelttonen 1996; Korkiakangas 1996; Pöysä 1997; Raninen-Siiskonen 1999; Helsti 2000; Ukkonen 2000; Tuomaala 2004; Fingerroos 2004; Salmi-Niklander 2004; Latvala 2005; Laurén 2006; Kortelainen 2008; Haanpää 2008; Makkonen 2009; Heimo 2010; Strandén 2010; Koskinen-Koivisto 2013; Kurvinen 2013.

perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa oli kiinnostunut erityisesti muistelemisen ja muistojen yksilöllisestä, kollektiivisesta ja sosiaalisesta rakentumisesta. Myöhemmin hän on kirjoittanut esimerkiksi nostalgiaa ja sen monenlaisesta vaikutuksesta muistamisen tapoihin.³⁸ Korkiakangas nostaa esiin etnologista näkökulmaa toteamalla muun muassa, että yksilöiden moniääniset muistot ovat aina suhteessa johonkin yhteisöön ja sosiaaliseen ympäristöön.³⁹

Naiseuteen liittyviä teemoja ovat tutkineet muistitiedon kautta esimerkiksi etnologi Hilikka Helsti kotisyntytyksiä käsittelevässä väitöskirjassaan sekä kansatieteilijä Pia Olsson, joka on käyttänyt samaa naisten sotakokemuksia käsittelevää Museoviraston keruukyselyaineistoa,⁴⁰ jota käytän itse tutkimuksessani. Kyseinen varsin laaja ja suosittu keruu antaa mahdollisuuden monenlaisiin tutkimuksellisiin rajauksiin: Olssonin tutkimuskohteena ovat lotat ja maaseudun naiset, jotka tässä tutkimuksessa on pääosin rajattu ulkopuolelle. Sekä Helstin, Olssonin että käsillä olevan tutkimuksen lähtökohta on lähestyä tutkimusaihetta naisten omista, henkilökohtaisista kokemuksista käsin. Tutkimuskohteena ovat näin myös toiminnan sosiaaliset merkitykset.⁴¹

Muistitietotutkimuksen suhde työväen- ja työn tutkimukseen on ollut kiinteä.⁴² Folkloristi Ulla-Maija Peltosen väitöskirjaa *Pu-nakapinan muistot* (1996) pidetään yleensä avauksena suomalaisen (folkloristisen) muistitietotutkimuksen metodiselle keskustelulle sekä työväen muistitiedon uudennlaiselle käsittelylle. Tutkimus myös nosti muistitiedon arvokkaaksi folkloreaineistoksi. Tutkimuksessaan Peltonen syventyy työväen perinteeseen, vuoden 1918 muistelukerrontaan ja tarkastelee perusteellisesti eri arkistojen asemaa muistitiedon kerääjänä, mikä on tärkeää punnittaessa ja mietittäessä aineistoa ja sen syntykontekstia. Sittemmin Pelto-

38 Esim. Korkiakangas 2001, 2004 ja 2006.

39 Korkiakangas 1996, 15–29; Korkiakangas 2006. Ks. myös Heimo 2010, 37–38. Suomalaisista kulttuurisen muistin tutkijoista Korkiakangas vahvimmin tuonut esiin saksalaista kollektiivisen muistin tutkimuksen traditiota, esim. Korkiakangas 1996; Korkiakangas 2005.

40 MV:K34. Ks. tutkimuksen luku 2.

41 Olsson 2005, 15, 30–31. Helsti 2000, 26–32. Ks. myös esim. Armitage & Berger Gluck 2006.

42 Oral history -tutkimukseen on sen varhaisvaiheista lähtien liittynyt monin paikoin myös poliittisia tavoitteita. Ks. esim. Thomson 2006, 52–53.

nen on pohtinut myös kokemuksen käsitettä ja kokemuksellisuuden tutkimuksen mahdollisuuksia ja rajoja.⁴³

Folkloristi Taina Ukkonen lähestyi väitöskirjassaan *Menneisyyden tulkinta kertomalla* (2000) telakkatyöläisnaisten haastatteluja ja menneisyyden rakentumista muistelupuheessa. Ukkosen tutkimus oli osa Turun työväenliikkeen historiahanketta, jonka yhtenä tavoitteena oli tarkastella työväestöä heidän omista näkökulmistaan. Tutkimusproessin aikana Ukkonen huomasi, että huolimatta keskittymisestä haastateltavien omiin tulkintoihin haastattelurungot ja -tilanteet rakentuivat edelleen asiantuntijahistorian näkökulmista. Siirtyminen aiempaa kertojakeskeisempiin menetelmiin tuotti sellaisia haastatteluja, joita tavoiteltiin. Hänen väitöskirjansa lähtökohtana onkin informanttien ja tutkijan välinen yhteistyö sekä sen reflektio. Ukkosen tutkimus on keskeinen tähänastisessa suomalaisessa muistitietotutkimuksessa.

Peltosen ja Ukkosen väitöskirjojen sekä Jorma Kalelan Paperiliitto-historian lisäksi esimerkiksi folkloristi Jyrki Pöysän tukkijätkäkulttuuria käsitellyt väitöskirja⁴⁴ sekä perinteentutkimuksen alaa edustavan Kaisu Kortelaisen tutkimus joensuulaisesta Penttilän sahayhteisöstä⁴⁵ edustavat työväen ja työn tutkimusta. Pöysän tutkimus sekä sukuun ja perheeseen liittyvää muistitietoa käsitellyt folkloristi Pauliina Latvalan väitöskirja⁴⁶ perustuvat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston järjestämien keruukilpailujen aineistoihin. Sen sijaan Kortelaisen tutkimuksessa aineisto on kerätty pitkällä aikavälillä tehdyillä kenttätöillä, lähinnä haastatellen.

Aiemmin historiantutkijat hyödynsivät muistitietoa lähinnä primaariaineistoa täydentävänä ja tutkimusta keventävänä aineistona, eikä sen lähdearvo suomalaisten historioitsijoiden tutkimuksissa ole ollut samanlainen kuin etnologien tai folkloristien käyttäessä haastatteluaineistoa tai kirjoittaan tuotettua muistitietoa lähteenä sinänsä. Muistitietotutkimuksen vakiintuessa myös kotimainen historiantutkimus on kuitenkin herännyt aineiston reflektointiin käyttämiseen. Maria Lähteenmäki on maailmansotien välisen ajan työläisnaisia käsittelevässä väitöskirjassaan käyttänyt sekä arkistoihin koottua muistelmia, esimerkiksi sosialide-

---

43 Peltonen 2009.

44 Pöysä 1997.

45 Kortelainen 2008.

46 Latvala 2005.

mokraattisen naisliiton aktiivisen jäsenen Martta Salmela-Järvisen omaelämäkerta.⁴⁷ Saara Tuomaala on käyttänyt muistitietoa osana maalaislasten ja kansakoulun kohtaamista 1920- ja 1930-luvuilla käsittelevää väitöskirjaansa, jonka aineistona on sekä viranomaisasiakirjoja, pedagogisia tekstejä että muistitietoa.⁴⁸ Tuomaalan metodina käyttämä narratiivinen historian tutkimus tuo asiakirjalähteiden oheen yksilöiden kerronnallisen ulottuvuuden. Tuomaala käyttää muistitietoaineistoa reflektoiden sekä haastattelijan osuutta aineiston synnyssä että muistojen rakentumiseen vaikuttavia asioita. Ajallisten kerrostumien huomioonottaminen on tärkeää ajatellen muisteluaineiston syntyprosessia ja sisältöä.⁴⁹ Vielä laajemmin muistitiedon on ottanut väitöskirjan aineistoksi Gia Virkkunen tutkiessaan köyhyyttä ja siitä selviytymistä 1930-luvun pulavuosina.⁵⁰ Sukupuolen tuottamista on käsitellyt puolestaan lehdistöhistoriaan perehtynyt Heidi Kurvinen väitöskirjassaan, joka perustuu osittain haastatteluaineistoon.⁵¹

Edeltäjät ovat tehneet erityisesti metodologian parissa työtä, johon on hyvä nojata. Toisin kuin alan pioneerien, nykyisen muistitietotutkijoiden sukupolven ei enää tarvitse perustella aineistojensa, metodiensa ja teoreettisten asetelmiensa oikeutusta sinänsä: muistitietotutkimus on vakiintunut yhdeksi akateemisen historian ja kulttuurin tutkimuksen suuntaukseksi. Kirjoitettua muistitietoa käyttäessäni nojaan aiempaan tutkimukseen nimenomaan tulkitessani muistitietoa henkilökohtaisten kokemusten ja niistä kertomisen näkökulmista. Pidän tärkeänä lähtökohtana muistelukerronnan sidoksaisuutta yhteisöön ja ympäristöön sekä aineiston syntyprosessin huomioimista refleksiivisellä tutkimusotteella. Muistelukerronnan tutkimuksen antamin eväin ja tarjoamin lukutavoin tutkin henkilökohtaisen kerronnan ja jaettujen kulttuuristen kertomusten välistä suhdetta. Käyttämäni muistitietotutkimuksen teoreettis-metodologinen lähestymistapa tuo uutta tietoa naisten työn historiasta sekä sodan kokemushistoriasta.

47 Lähteenmäki 1995, 22–24 ja lähdeluettelo. Omaelämäkerta eroaa lähteenä muistitiedosta, mutta Lähteenmäki käyttää tutkimuksessaan myös haastatteluaineistoa. Muistelmista historian tutkimuksen lähteenä ks. Teräs 2011.

48 Tuomaala 2004.

49 Tuomaala 2004, 15, 19, 31. Ks. tämän tutkimuksen luku 2.2.2.

50 Virkkunen 2010.

51 Kurvinen 2013.

Naisten työn ja sodan kokemusten historiaa

Käytän tutkimuksessani tarkoituksella ilmaisua naishistoria nykyään yleisemmän sukupuolihistorian sijaan, sillä tutkimusasetelman painottuneisuuden vuoksi katson sen olevan perusteltua. Tarkastelen suomalaista yhteiskuntaa ja muistelukerrontaa työstä sukupuolen – nimenomaan naisten – näkökulmasta. Tutkimukseni sukupuoliasetus on epätasapainoinen, enkä edes yritä väittää pyrkiväni sen tasapainottamiseen. En väitä, etteivätkö miesten kokemukset työstä ole aivan yhtä tärkeitä kuin naisten. Tässä tutkimuskohteena ovat vain naisten kokemukset, ja eräs tavoite on tehdä näkyväksi työelämän sukupuolittuneita rakenteita naisten näkökulmasta.

Suomalaisessa etnologisessa tutkimuksessa sukupuolen voi sanoa olevan merkittävä osa tutkimuskenttää.⁵² Niin ei kuitenkaan ole ollut aina: sukupuolta on Pia Olssonin ja Terhi Willmanin sanoin problematisoitu ”varovasti” etnologiassa. Toisaalta etnologian tutkimuskohteena on ollut myös naisten elämään liittyviä aiheita ja teemoja, joten sukupuoli ei ole jäänyt tutkimuksessa näkymättömiin.⁵³ Työ sen sijaan on ollut etnologian tutkimuskohde pitkään. Työhön liittyvät kansankulttuurin kuvaukset vaikenavat kuitenkin sukupuolesta, jolloin kansasta rakentuu yksiulotteinen, yhtenäinen kuva. Työnteko maataloudessa on esitetty joko passiivissa, jolloin sukupuolta ei erotella, tai arvostetuimpien töiden kohdalla miesten tekemänä.⁵⁴ Toisen maailmansodan aikana ilmentyneessä Kustaa Vilkun teoksessa *Isien työ* (1943) korostettiin naisten ahkeruutta ja innokasta työpanosta miesten vierellä, vaikka modernin naisen tehtävien todettiin muuttuneen ja naisten ja miesten työnjaon erkaantuneen myös maataloilla.⁵⁵

52 Sukupuoleen eri tavoin kiinnittyviä etnologisia ja kansatieteellisiä väitöskirjoja on tehty viimeisen 20 vuoden sisällä ja on edelleen tulossa runsaasti. Esim. Löfström 1999; Helsti 2000; Olsson 2005; Knuutila 2006; Paaskoski 2008; Turunen 2011; Steel 2013; Pehkonen 2013; Koskinen-Koivisto 2013. Ks. myös Olsson & Willman 2007.

Heikkinen 2007, 28; Östman 2007, 52

53 Olsson & Willman 2007; Heikkinen 2007. Folkloristit ovat tutkineet sukupuolta ilman työkytköstä etnologeja aiemmin. Folkloristisesta sukupuolentutkimuksesta ks. esim. Nenola 1986; Apo 1995; Pöysä 1997; Apo, Nenola & Stark-Arola 1998; Ukkonen 2000; Vakimo 2001; Kupiainen 2004; Stark, L. 2011.

54 Heikkinen 2007, 28; Östman 2007, 52.

55 Vilku 1978 [1943], esim. 110: ”Tasavertaisuus ja raskas työ eivät ole koskaan olleet kuormaksi Suomen naiselle.”; myös Östman 2007, 46–47; Heikkinen 2007, 28–29. Työnjaon erkaantumisesta maataloudessa ks. myös Silvasti

Menneisyyteen suuntautunutta etnologista (tai kansatieteellistä) ja folkloristista naisten työn tutkimusta on tehty melko hiljattain, ja siinä on usein tarkasteltu metsäammattajea. Kansatieteilijä Leena Paaskoski tarkastelee metsänhoitajuutta käsittelevässä väitöskirjassaan ammatin vahvaa sukupuolittuneisuutta ja naismetsänhoitajien työtä varsin miehisessä työympäristössä.⁵⁶ Metsäammattilaisuuden ja siihen liittyvän koulutusjärjestelmän sukupuolittuneita rakenteita on avannut myös antropologi Tiina Suopajarvi väitöskirjassaan, joka perustuu haastatteluaineistoon. Suopajarvi nostaa esiin metsäammattien maskuliinisia rakenteita ja pohtii aineistonsa avulla, miten naiseus ja miehisuus rakentuvat puhuttaessa metsäalasta.⁵⁷ Jyrki Pöysän väitöskirja puolestaan perustuu kirjoitettuun perinnekeruuseen. Pöysä tutkii tukkijätkiä ja jätkäperinteen rakentumista myös maskuliinisuuden näkökulmasta.⁵⁸

Työ sinällään on kiinnostanut etnologeja sekä sukupuolen näkökulman kanssa että ilman sitä.⁵⁹ Edellä mainittujen Suopajarven, Paaskosken ja Pöysän tutkimusten lisäksi metsäammattit ovat päässeet tarkastelun kohteeksi kansatieteilijä Hanna Snellmanin Pohjois-Suomen tukkilaisuutta käsittelevässä väitöskirjassa.⁶⁰ Kansatieteilijä Tytti Steelin sataman arkielämää kuvaavassa tutkimuksessa sukupuoli on myös läsnä miesten ja naisten erilaisten toimijuuksien kautta, mikä sisältää ammatit ja työt sekä niissä rakentuvat sukupuolet.⁶¹ Etnologi Eerika Koskinen-Koivisto puolestaan lähestyy väitöskirjassaan suomalaisen naistyöläisen elämäntekerrontaa työn, luokan ja sukupuolen kautta. Yhden ihmisen elämäntekerronnan kautta Koskinen-Koivisto heijastaa 1900-luvun muutoksia naisen roolissa ja työläisyydessä. Koskinen-Koiviston tutkimustulokset esimerkiksi huumorista osoittavat, miten kerronnalla rakennetaan omaa identiteettiä eri aikatasoilla liikkuen.⁶²

Tarkastellessaan etnologian alalla tehtyä sukupuoleen liittyvää tutkimusta Kaija Heikkinen on todennut, että etnologiatieteissä on

---

2001, 170–173.
56 Paaskoski 2008.
57 Suopajarvi 2009.
58 Pöysä 1997.
59 Aiemmasta tutkimuksesta ks. myös esim. Nurmi 1989. Eri ammattiryhmiä koskevaa tutkimusta on tehty myös folkloristikassa ja sosiologiassa. Esim. Ukkonen 2000; Käyhkö 2006.
60 Snellman 1996.
61 Steel 2013. Ks. myös Steel 2011.
62 Koskinen-Koivisto 2013.

uusinnettu kansankulttuurin kuvaajien rakentamaa näkemystä naisesta ja miehestä. Tässä vahvasti heteronormatiivisessa kuvassa naiseen ja naiseuteen liittyvät koti, perhe ja ahkera työ.⁶³ Etnologia on kenties myös osaltaan ollut rakentamassa kansallista kulttuurista kertomusta vahvasta suomalaisesta naisesta, jonka purkamista tutkimuksessa historioitsija Pirjo Markkola on Heikkisen tavoin toivonut.⁶⁴ Saara Tuomaala on määritellyt viime vuosikymmeninä kasvaneen suomalaisen naishistoriantutkimuksen keskeisiksi teemoiksi sukupuolen, kansallisuuden ja modernisaation. Näihin teemoihin on sisältynyt muiden aiheiden ohella myös naisten työn tutkimus, josta ovat olleet kiinnostuneita erityisesti talous- ja sosiiaalihistorioitsijat 1970-luvulta alkaen.⁶⁵ Pyrin tutkimuksessani aineistoni antamin mahdollisuuksin osallistumaan vahvan suomalaisen naisen tarinan purkamisesta ja rakentumisesta käytävään keskusteluun kyseenalaistamalla sukupuoleen perustuvia hierarkioita, arvoja ja malleja⁶⁶ sekä pohtimaan tutkijan roolia kulttuuristen kertomusten uusintamisessa.

Talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikaan liittyy tutkimuksessa käyty keskustelu naisten yhteiskunnallisesta äitiydestä. Suomalaisessa historiantutkimuksessa tätä on ensimmäisenä käsitellyt Irma Sulkunen tutkiessaan naisten osuutta järjestötoiminnassa, erityisesti raittiusliikkeessä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Sukupuolisidonnaiset määritelmät levisivät järjestöjä laajemmaksi ihanteeksi 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Ihanteellisen naisen kuvaan liittyi aktiivinen toiminta, joka kohdistui kodinhoitoon, äitiyteen ja siveelliseen puhtauteen. Biologinen, passiivinen äitiys ei enää riittänyt, vaan yhteiskunta tarvitsi tosinaisellisia, aktiivisesti äitiyteensä suhtautuvia naiskansalaisia.⁶⁷ Sulkusen määrittelemä ”kaksijakoinen kansalaisuus” politisoi sukupuolen korostamalla mies- ja naiskansalaisuuden eroja, joista muodostui tasapainoinen kokonaisuus. Ajatus naisten luonnollisesta kutsumuksesta äitiyteen, uhrautuvaisuuteen ja siveelliseen puhtauteen määritteli heidän elämänpiirikseen kodin. Hyveellisen

63 Heikkinen 2007, 35–36.

64 Markkola 2002. Ks. myös esim. Olsson 2011.

65 Tuomaala 2005, 358–359. Myös Anne Ollila ja Pirjo Markkola ovat määritelleet työn historian naishistoriallisen tutkimuksen yhdeksi keskeiseksi teemaksi. Muiden aiheiden osalta vrt. Ollila 2001, 83–84 ja Markkola 2003, 54.

66 Ollila 2001, 75.

67 Sulkunen 1987.

äidin hoitama koti nähtiin kansakunnan perustana myös toisen maailmansodan aikana ja jälleenrakennuksen vuosina.⁶⁸

Yhteiskunnallista äitiyttä on ruotsalaisen historioitsijan Yvonne Hirdmanin käsitettä käyttäen erityisesti 1990-luvulla nimitetty moderniksi sukupuolisopimukseksi (ruots. genuskontrakt), joka tarkoittaa yhteiskunnassa vaikuttavaa epävirallisten käytänteiden kokonaisuutta miesten ja naisten välisissä suhteissa.⁶⁹ Hirdmanin mukaan Ruotsissa vaikutti 1930-luvulla ”kotiäitisopimus”, joka 1950-luvulla muuttui tasa-arvosopimukseksi.⁷⁰ Ensimmäinen moderni sukupuolisopimus, yhteiskunnallinen äitiys, vaikutti tutkimusajankohtani nuorten aikuisten naisten toimiessa palkkatyössä, kotiäiteinä tai liikkussa näiden kahden välillä. Talvi- ja jatkosotien jälkeen naisten asema palkkatyömarkkinoilla oli neuvoteltava uudelleen, ja 1960-luvulla sukupuolisopimukseksi tuli palkkatyöäitiys.⁷¹ Sota-aikana kotiäidin aktiivista roolia korostava yhteiskunnallinen äitiys toisaalta voimistui, toisaalta muutos oli jo alkanut ja vahvistui rauhaan palaamisen vuosina. Tutkimuskohteena olevien 1940- ja 1950-lukujen voidaan siis ajatella olleen sukupuolisopimuksen muuttumisen ja neuvottelun aikaa. Tutkijat eivät kuitenkaan ole kriittikittävästi hyväksyneet oletusta palkkatyöstä välineenä jonkinlaiseen naisten ”vapautumiseen”.⁷² Naisia ei ylipäätään ole käsitelty tutkimuksessa homogeenisenä joukkona, vaan eri yhteiskuntaluokkien kokemukset, eri ammatit ja erilaiset toiminnan lähtökohdat on otettu tulkintojen pohjaksi, jolloin naisten omille kokemuksille on jäänyt tilaa. Näin on esimerkiksi ensimmäisessä työväenluokkaisten naisten historiaa koskevassa artikkelikokoelmassa *Tunteaton työläisnainen*⁷³, joka haastoi ottamaan sukupuolen vakavasti myös yhteiskuntaluokkia käsittelevässä historian tutkimuksessa.

68 Tuomaala 2005, 363; Olsson 2005, 57–58, 65–70; Satka 1993, 58–62; Olsson 2011.

69 Sukupuolisopimuksen taustalla on sukupuolijärjestys, joka on sukupuolten suhteita määrittävä käytänteiden ja normien verkosto, jossa on erilaisia suhteita, valtaa, prosesseja ja rakennelmia, omaan aikaansa ja paikkaansa sidottuina. Ks. Hirdman 1990; Liljeström 1996, 130–132, Annola 2011, 11.

70 Hirdman 1990, 84–93.

71 Rantalaiho 1994, 16–21; Julkunen 1994; Julkunen 2010, 125–125. Julkunen on esittänyt tasa-arvokehityksen vuosikymmeneksi 1960-lukua, mutta Tapio Bergholm (2011, 32–36) on korostanut 1970-lukua merkittävämpänä työmarkkinoiden tasa-arvoistumisen vuosikymmenenä.

72 Esim. Tuomaala 2005, 364; Markkola 2003, 54–55.

73 Laine & Markkola 1989.

Naishistoriantutkimus on jatkanut laajentumistaan 1990- ja 2000-luvuilla. Sen olemukseen on vaikuttanut naistutkimuksen vahvistuminen oppiaineena, vaikka Markkola onkin huomauttanut naishistorian ja -tutkimuksen tehneen aiemmin vähänlaisesti keskustelevaa yhteistyötä. Myös sukupuolen teoretisointi on vielä 2000-luvun alussa ollut historioitsijoiden parissa vähäistä.⁷⁴ Suomalaisen historiantutkijoiden nostaessa esiin muun muassa avioliiton ja seksuaalisuuden historiaa⁷⁵, tyttöjen koulutuksen historiaa⁷⁶ tai käyttäessä esimerkiksi kirjeenvaihtoa uudella tavalla kulttuurihistorian ja sukupuolen tutkimuksessa⁷⁷ myös naisten palkkatyön historia on säilynyt vahvana tutkimusaiheena.⁷⁸ Naisten tekemää työtä on lähestytty eri ammattiryhmien näkökulmasta⁷⁹, ja naisten kokemukset miesvaltaisilta työpaikoilta ovat saaneet huomiota.⁸⁰ Kirsi Vainio-Korhonen on tutkinut naisyrittäjiä pitkällä aikavälillä ja todennut, että naisyrittäjyyden peruspiirteet ovat varsin hitaasti muuttuvia.⁸¹ Anu Suoranta puolestaan lähestyy väitöskirjassaan työn teettämisen ja työehtosopimusten historiaa tehdasnaisten näkökulmasta ja osoittaa naisten tekemän työn mukautuneen suhdanteisiin maailmansotien välisenä aikana. Suoranta vetää analogian nykypäivään ja ottaa tutkimuksellaan osaa keskusteluun työelämän sukupuolittuneista rakenteista ja niiden syistä.⁸²

Toisen maailmansodan ja jälleenrakennuksen ajan naisten palkkatyön tutkimus on vielä tähän asti keskittynyt lähinnä naisten asemaan työmarkkinoilla tai ammattiyhdistysliikkeessä.⁸³ Suomalaisen naisten sodanaikaista työtä on tutkittu lähinnä lottien näkökulmasta.⁸⁴ Poikkeuksen tähän tekee artikkelikokoelma *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*⁸⁵, jonka pohjana toimiva Museovirastoon tallennettu keruukyselyaineisto on käytössä myös tässä tutkimuksessa.⁸⁶ Sosiologisessa artikkelikokoelmassa

74 Markkola 2003, 61–62.

75 Räisänen 1995.

76 Kaarninen 1995. Ks. myös Anttila & Suoranta 2001.

77 Ollila 1998 ja 2000; Leskelä-Kärki 2006.

78 Esim. Lähteenmäki 1995; Suoranta 2009; Rahikainen & Räisänen 2001.

79 Esim. Hentilä 1999; Leminen 1999; Oittinen 1999; Pohls 2001; Rahikainen & Vainio-Korhonen 2006.

80 Björklund 1994.

81 Vainio-Korhonen 2002.

82 Suoranta 2009.

83 Lähteenmäki 1994; Bergholm 1994.

84 Olsson 2005; Kinnunen 2006a; Heiskanen 2006.

85 Raitis & Haavio-Mannila 1993.

86 MV:SO.

perehdytään naisten sodanaikaiseen asemaan ja työpanokseen läh-
tökohtana naisten omat kokemukset ja niistä kerronta.

Naisten palkkatyö ja sukupuoliroolit toisen maailmansodan ja jälleenrakennuksen aikana ovat olleet kiinnostuksen kohteena erityisesti Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa, joissa sodan on ajateltu vaikuttaneen voimakkaasti naisten asemaan työmarkkinoilla.⁸⁷ Myös rauhaan palaamisen aika Euroopassa on nostettu esiin sukupuolihistorian näkökulmasta.⁸⁸ Hyvin usein sotakokemusten tutkiminen on samalla muistitietotutkimusta niin Suomessa kuin muualla maailmassa. Esimerkiksi italialainen historioitsija Luisa Passerini on kirjoittanut fasismista ja työväenluokasta⁸⁹, brittiläinen Penny Summerfield on tutkinut naisten sodanaikaista työtä haastattelujen pohjalta⁹⁰ ja virolaiset tutkijat naisten elämäkertoja neuvostoajalta.⁹¹ Yhdysvaltalaisen Sherna Berger Gluckin tutkimus *Rosie the Riveter Revisited* (1988) perustuu sekin laajaan haastatteluaineistoon. Berger Gluckin tavoitteena oli tutkia sodan merkitystä naisten asemalle sekä sosiaalisesti että työmarkkinoilla, mutta toisaalta välttää tulkintojen yksipuolistamista. Hänen teoksensa rakentuukin kymmenen esimerkkinä toimivan elämäkertahaastattelun ympärille.⁹² Kansatieteilijä Pia Olssonin lottahistoria *Myytti ja kokemus* (2005), samoin kuin Kaija Heikkisen rintamanaisia käsittelevä teos *Yksin vai yhdessä. Rintamanaisen monta sotaa* (2012) perustuvat muistelukerrontaan. Molemmissa on tavoitteena purkaa yksiulotteista tulkintaa naisista sodassa. Olssonin tutkimuskohdeena olevaa Lotta Svärd -järjestöä on tulkittu historiansa mittaan eri tavoin, ja 1990-luvulta alkaen on puhuttu lottien ”kunnianpala-
loutuksesta”. Olssonin teoksessa lottien sodanaikaista toimintaa tarkastellaan yksilöiden subjektiivisista kokemuksista käsin, mikä tekee lottakuvasta aiempaa värikkäämmän. Kaija Heikkinen puolestaan tuo esiin, etteivät lotat suinkaan olleet ainoita rintamalla

87 Esim. Anderson 1981; Milkman 1987; Braybon & Summerfield 1987; Berger Gluck 1988; Summerfield 1998; Langhamer 2003; Korczynski et al. 2005.

88 Duchon & Bandhauer-Schöffmann 2000; Esser 2003; Williamson 2003; Kiely & Leane 2004.

89 Passerini 1987.

90 Summerfield 1998; Summerfield 2000. Summerfieldin tutkimukseen palataan myöhemmin.

91 Kirss, Kõresaar & Lauristin 2004.

92 Berger Gluck 1988. Myöhemmin Berger Gluck on ollut kriittinen nuorempaa itseään kohtaan ja todennut, että hänen olisi pitänyt olla herkempi haastateltavien tulkinnoille. Armitage & Berger Gluck 2006, 75–76.

työskennelleitä naisia. Rintamalla työskenteli monenlaisia naisryhmiä ja -järjestöjä. Rintamakokemukset ovat osaltaan rakentaneet käsityksiä naiseudesta ja naisten rooleista, mutta kokemusten monipuolisuus estää yhdenlaisen muotin käyttämisen naisten sotakokemuksia analysoidessa. Vaikka naisten sodanaikaisiin tehtäviin ja kokemuksiin liittyvää tutkimusta on tehty runsaasti, sille on edelleen tarvetta. Yhtä ainoaa sotakokemusta ei ole, vaan sota koetaan niin monella eri tavalla kuin on kokijoita ja kertojia. Siksi sotakokemusten avaaminen analyttisesti on tärkeää.

Naisten sotakokemusten tutkimuksen voi liittää niin kutsuttuun sodan kokemushistorian tutkimuksen aaltoon, jonka myötä erityisesti 1900-luvulla käytyjen sotien tutkimuksen näkökulmat ja aineistot ovat monipuolistuneet. Tämä on tuonut esimerkiksi sukupuolten, perheiden, lasten, pienyhteisöjen ja ympäristöhistorian tutkimuksen näkyvämmiin esiin talvi- ja jatkosotien tarkastelussa.⁹³ Liitän itseni tähän melko tuoreeseen tutkimustraditioon monestakin syystä. Tärkein syy on tutkimuskysymyksistäni nouseva tavoite tutkia naisten henkilökohtaisia, kerrottuja kokemuksia työstä ja avartaa sillä tavoin ymmärrystämme sota-ajan olosuhteista ja kotirintaman arjesta. Sukupuolihistoriallinen tutkimusasetelma, tutkimukseni liikkuminen metodisesti monitieteisellä muistitietotutkimuksen alueella sekä aikarajauksen laajennus rauhaan palaamisen ja jälleenrakennuksen aikaan 1950-luvulle asti sotakokemuksen ja sodan merkitysten ymmärtämiseksi ovat valintoja, joilla tässä tutkimuksessa tavoittelen ”koettua sotaa”.⁹⁴

1.3. Tutkimuksen työkalut: käytetyt käsitteet

Muistitieto, muistelukerronta ja nostalgia

Käsitteet ovat tutkimukseni analyysivälineitä, työkaluja, joiden avulla aineistosta voi nostaa esiin tulkintoja. Käsitteiden valinta on osa tutkimusetiikkaa, sillä ne eivät ole arvovapaita tai objektiivisia. Valitessaan käsitteet tutkija ohjaa työnsä näkökulmia ja keskeisiä teemoja, mikä vaikuttaa myös lopputulokseen.⁹⁵ Tässä alaluvussa

93 Esim. Lähteenmäki 1999; Junila 2000; Kempainen 2006b; Hagelstam 2006; Ahlbäck 2006; Mustola 2006; Kinnunen & Kivimäki 2006; Laakkonen & Vuorisalo 2007; Turtola et al. 2008; Strandén 2010; Tepora 2011; Nevala-Nurmi 2012; Kivimäki 2013; Pehkonen 2013.

94 Kivimäki 2006; Kinnunen & Kivimäki 2006, 9; Loipponen 2006, 333.

95 Kyse on tutkimuksen metodologisesta reflektiosta. Fingerroos 2003.

määrittelen tutkimukseni keskeiset käsitteet – muistitieto, muistelukerronta, sukupuoli ja työ sekä lukemista ohjaavina näkökulmina kollektiivisen muistin ja kulttuurisen kertomuksen teorit – sekä käsittelen niihin liittyviä ratkaisujani.

MUISTITIETO. Muistin kulttuuriset määritelmät vaihtelevat suuresti eri tutkimuksissa tieteenalan, metodin, aineistojen ja tavoitteiden mukaan. Monitieteisyys ja määritelmien kirjo mahdollistavat monenlaisen tutkimuksen, mutta tekevät käsitteestä myös epämääräisen.⁹⁶ Liitän tässä luvussa muistin käsitteen tutkimukseni käsitykseen tiedosta ja sen tuottamisesta, ja yhdistän sen määrittelyn käsitykseeni *muistitiedosta*. Muistitiedon keskeinen erityispiirre on sen subjektiivisuus, sillä keruukilpailussa (tai haastattelussa) tietoa tuottaa kokija ja kertoja itse, omista lähtökohdistaan ja omassa kulttuurisessa ja ajallisessa kontekstissaan. Muistitieto kertoo tapahtumien merkityksestä kertojalle, mikä on yhtä tärkeää kuin esimerkiksi asiakirjoista tai vaikkapa lehdistöstä ammennettu kuva historiallisesta tapahtumasta.⁹⁷ Portelli määrittelee muistitiedon merkitysrakenteiden moninaisen kentän toteamalla, että se, mitä ihmiset tekivät menneisyydessä, on vain pieni osa tutkimusalan tiedon luonnetta, ja usein varsin vähämerkityksellinen. Sen sijaan muistitieto kertoo ihmisten tapahtumille antamista merkityksistä: “[M]itä he halusivat tehdä, mitä he uskoivat tehneensä ja mitä he jälkikäteen katsovat tehneensä.”⁹⁸ Työn ja työssä tapahtuneiden kokemusten merkitykset kertojalle nousevat tutkimukseni keskeisiksi teemoiksi.

Tapahtumien tulkinnoissa ja kerronnan merkitysrakenteissa on tärkeää ottaa huomioon myös ajalliset kerrostumat.⁹⁹ Muistitiedon sisältämät tulkinnat syntyvät kerrontahetkessä, omassa ajassaan. Tieto on sosiaalisesti konstruoitua ja syntynyt vuorovaikutuksessa yhteisön ja ympäristön kanssa. Muistitiedon ja muistelun rakentamiseen vaikuttavat välittäjinä erilaiset tekstuaaliset resurssit (engl.

96 Muistin ja muistitiedon käsitteistä ks. esim. Heimo 2010, 37; Korkiakangas 1999, 165; Korkiakangas 2006; Fingerroos & Haanpää 2006, 26–30; Fingerroos & Haanpää 2012.

97 Thompson 1978, esim. 60–64; Thompson 2006; Portelli 2006; Abrams 2010, 78–79.

98 Portelli 2006, 36. Alkuperäinen “...what they wanted to do, what they believed they were doing, and what they now think they did.” Käännös Salla Kilvialaksomendes ja Saana Viertomanner teoksessa Fingerroos et al. 2006.

99 Esim. Tuomaala 2004, 31. Tämän tutkimuksen aineistojen aikatasoista lisää luvussa 2.

textual resources). Tällaisina välittäjinä toimivat esimerkiksi kirjat, toisten ihmiset kerronta, tutkimus, elokuvat ja sanomalehdet.¹⁰⁰ Kulunut aika, elämäkokemukset ja välittäjinä toimivien tekstuaalisten resurssien vaikutukset tuntuvat aineistossa, mutta sitä on vaikea ja joskus mahdotontakin erottaa. Juuri muistitiedon sosio-konstruktiiivisesta luonteesta johtuen se sisältää ”hedelmällistä tietoa kertojan yhteisöstä ja kulttuurista”¹⁰¹, mutta luonteensa mukaisesti muodostuneena ja rakentuneena. Jorma Kalela huomauttaa, että tämän tiedon irtisaaminen edellyttää tutkijalta kertojan ottamista vakavasti: ymmärrystä hänen kerrontansa tavoista ja pyrkimystä ymmärtää ja tulkita muistelukerrontaa oikeissa konteksteissa.¹⁰²

Ymmärtämisen ja tulkinnan tavoitteen kautta liitän tutkimukseeni ensisijaisesti osaksi hermeneuttista ymmärtävän muistitietotutkimuksen kenttää. Ymmärtävän muistitietotutkimuksen tavoitteena on tulkita muistitietoa sen subjektiivisuus sekä tutkijan valinnat huomioon ottaen ja reflektoiden. Lopputulos on tulkinta, ei aukoton totuus. Outi Fingerroosin ja Riina Haanpään esittämän kolmi-kantaisen mallin mukaisesti konstruktiiivinen muistitietotutkimus voidaan jakaa ymmärtävään, selittävään ja kriittiseen eli emansipatoriseen muistitietotutkimukseen. Kolme eri kenttää eivät toimi toisistaan irrallaan vaan sama tutkimus voi sijoittua niin yhteen kuin useampaankin tasoon.¹⁰³ Tässä tutkimuksessa tiedonintressi painottuu ymmärtävään muistitietotutkimukseen, mutta sisältää elementtejä muistakin Fingerroosin ja Haanpään mallin epistemologisista tasoista. Toisin sanoen tutkimukseni tavoitteet ovat osittain myös emansipatorisia liittyessään naisten työn historian ja sankarillisten talvi- ja jatkosotien kulttuuristen kertomusten purkamiseen ja niiden rakentumisen kriittiseen tarkasteluun. Kolmas epistemologinen taso on selittävä muistitietotutkimus, jonka tavoitteista koen läheiseksi pyrkimyksen esittää ja kuvata menneisyyden ilmiöitä.¹⁰⁴ Tutkimuksessani kuvaan empiirisesti, aineisto-

100 Wertsch 2002, 5–6. Wertsch soveltaa teoriaansa ennen kaikkea kollektiivisen muistin rakentumiseen, mutta hän toteaa myös yksittäisen toimijan muistin olevan tekstuaalisten resurssien välittämää.

101 Kalela 2006, 76.

102 Kalela 2006, 76, 83; myös Ukkonen 2000, 14, Kalela 2010, 48–49 ja Abrams 2010, 113.

103 Fingerroos & Haanpää 2006, 36–40.

104 Fingerroos ja Haanpää esittävät, että kaiken muistitietotutkimuksen voi katsoa olevan lähtökohdiltaan kriittistä, sillä vastakulttuurin ajatus liittyy kiinteästi myös suomalaisen muistitietotutkimuksen syntyyn. Fingerroos & Haanpää 2006, 36–40.

jani lähteenä käyttäen, naisten palkkatyötä 1940- ja 1950-lukujen Suomessa.

Tutkimuksen tietoteoreettiseen kolmikantaisuuteen perustuen muistitieto on tutkimuksessani sekä lähde että kohde.¹⁰⁵ Folkloristi Taina Ukkosen mukaan muisteluaineistoja lähteenä käyttävä tutkimus etsii tietoa ja tulkintoja menneisyyden tapahtumista. Muistitiedon ollessa tutkimuksen kohde keskiöön nousevat kerronnan rakenteet, ilmaisut ja muistelun konventiot.¹⁰⁶ Tavoitteenani on tuoda esiin muistelijoiden omat tulkinnat menneisyydestään, heidän oma äänensä kunkin aineistokokonaisuuden kontekstissa. Ensijaisesti muistitieto on tässä siis tutkimuksen lähde. Käyttämäni aineistojen tasapainoinen tulkinta kuitenkin edellyttää kerronnallisuuden huomioimista¹⁰⁷, vaikka tutkimukseni ei sinällään paikannukaan kerronnan tutkimuksen traditioon.

MUISTELUKERRONTA. Muistitiedolla viitataan yleensä suulliseen historiaan ja haastattelemalla tuotettuihin aineistoihin. Suomalaisten arkistojen pitkä perinne keruukilpailujen järjestäjänä kuitenkin mahdollistaa myös kirjallisen muistitietoaineiston käytön tutkimuksen lähteenä.¹⁰⁸ Folkloristit ovat määritelleet muistitietotutkimuksen peruskäsitteitä eri tavoin, aina kunkin tutkimuksen näkökulmasta ja tavoitteista riippuen. Kirjallista muistitietoaineistoakin voi lähestyä esimerkiksi henkilökohtaisen kerronnan, elämänkerronnan ja kokemuskerronnan käsitteillä.¹⁰⁹ Kaisu Kortelainen on käyttänyt väitöskirjassaan keskeisenä analyysivälineenään käsitettä *muistelukerronta*. Hän on määritellyt sen kattamaan monenlaiset aineistot, kuten suullisen ja kirjallisen muistitiedon.¹¹⁰ Käytän Kortelaisen määritelmää muistelukerronnasta, koska käsitteessä kietoutuvat yhteen henkilökohtaisten kokemusten kertominen, muistelemisen tärkeys kertojille ja yhteisöllinen muistaminen, joka on merkityksellistä tutkimalleni ajalle. Muistelukerronta ei

105 Lähteen ja kohteen lisäksi muistitieto voi olla myös metodi. Ks. Fingerroos & Haanpää 2006, 29; Kalela 2006; Haanpää 2008, 36.

106 Ukkonen 2000, 15.

107 Esim. Korkiakangas 2006, 124, 130–131.

108 Fingerroos & Haanpää 2012 ja Fingerroos & Haanpää 2006. Kirjallisen aineiston käytöstä tutkimuksessa ks. esim. Latvala 2005, 24–33; Pöysä 1997, 33–56. Luku 2 tässä tutkimuksessa.

109 Ukkonen 2000, 20–38; vrt. Helsti 2000, 23.

110 Kortelaisen käyttämä aineisto on monipuolista: haastatteluja, kirjallista muistelukerrontaa ja kuvallista materiaalia valokuvien ja piirrosten muodossa. Ks. Kortelainen 2008.

esitä makrotason historiaa tai kerro asioiden oikeellisuudesta vaan kuvaa muistelijoiden omia kokemuksia ja muistoja heille merkityksellisistä tapahtumista. Historialliset tapahtumat, kuten tässä tutkimuksessa toinen maailmansota ja jälleenrakennuksen aika, ovat läsnä kerronnassa, sillä usein sen tavoitteena on suhteuttaa kertojan omaa elämää historiallisiin tapahtumiin. Näin asetetaan rinnakkain niin sanotut pienet ja suuret kertomukset. Muistelukerronnan käsitteellä viitataan myös kertojan henkilökohtaista elämää laajempaan muisteluun.¹¹¹ Omien kokemusten lisäksi muistelukerronta sisältää kuvausta yleisistä tapahtumista kuten rauhan tulosta, ja kerrontaan sisällytetään usein tarinoita muiden, läheisten ihmisten kuten työtoverien tai sukulaisten elämästä.

Muistelukerronnan tavoitteena voi olla oman elämän jäsentely, yhteisen, kollektiivisen menneisyyden tulkinta ja suhteuttaminen omiin kokemuksiin tai kuulijan vakuuttaminen kokemuksen todellisuudesta.¹¹² Muistelukerronnan käsite kiinnittää huomion muistitiedon kerronnallisuuteen ja subjektiivisuuteen: kyse on muistelijoiden omista tulkinnoista.¹¹³ Muistitietoaineiston erityispiirteet lähteenä tulevat parhaiten esiin, jos sen kerronnalliset piirteet huomioidaan. Tällöin merkitystä on sekä aineistojen sisällöllä että kerronnan tavoilla. Muistelukerronnan analysointi muistelun prosessina tuo sen lähelle *kokemuskerronnan* käsitettä. Kokemuskerronta on henkilökohtaisten kokemusten reflektointia kertaamista ja tulkintaa, jossa ei välttämättä tuoteta selkeärajaisia kertomuksia. Taina Ukkosen määrittelemänä kokemuskerronta on hyvin lähellä muistelukerrontaa: molemmissa on kyse sekä henkilökohtaisista että historiallisista tapahtumista sekä oman elämän jäsentämisestä. Ukkosen mukaan kokemuskerronnan käsite tuo menneisyyden muisteleminen tutkimuksen lähemmäs folkloristiikkaa ja lingvistiikkaa ja tutkimuskohteeksi muun muassa kertomusten rakenteet ja kerronnan lajit.¹¹⁴ Kokemuskerronnan käsite muistuttaa, että tutkimuskohteena ovat ihmisten henkilökohtaiset kokemukset – tarkemmin sanottuna kokemusten, tapahtumien ja kerronnan kolmiyhteys. Kokemus sisältää odotuksia, tunteita ja tietoa. Kokemuksen välittämiseen tarvitaan ilmaisukeinoja: sanoja, kuvia, vaikutelmia. Kokemuksen ja sen ilmaisujen suhde on vuoro-

111 Ukkonen 2000, 21; Helsti 2000, 23.

112 Ukkonen 2000, 30–31; Stark 2006, 53.

113 Kortelainen 2008; Korkiakangas 2006, 131.

114 Ukkonen 2000, 39–41.

vaikutuksellinen prosessi, jossa molemmat vaikuttavat toisiinsa.¹¹⁵ Myös muistot kokemuksesta rakentuvat prosessissa, jossa merkitykset muuttuvat, unohtuvat, arvotetaan uudelleen, uusinnetaan tai muunnetaan. Kokemukset ja muistot elävät ja muokkautuvat kerroksittain.¹¹⁶

Oman tutkimukseni painopiste on kerronnan sisällöissä, ei niinkään rakenteissa, joten olen valinnut työvälineeksi muistelukerronnan käsitteen. Se on kuitenkin hyvin lähellä kokemuskerrontaa ja näenkin, kuten Kortelainen omassa työssään, ettei näitä käsitteitä oman tutkimukseni lähtökohdista käsin ole tarpeen erottaa liian jyrkästi. Näen muistelukerronnan olevan yläkäsite, jonka alle mahtuu lukijasta ja tulkitsijasta riippuen sekä kokemuskertomuksia, elämänkerrontaa että henkilökohtaista kerrontaa. Tutkimuksessani kertomus on muistelukerronnalla tuotettu kuvaus tapahtumasta, olosuhteista tai muusta kertojalle tärkeästä, jonka hän on jakanut keruun järjestäneen arkiston kanssa. En käytä käsitteitä kertomus tai tarina kerronnan tutkimuksen tai folkloristiikan tapaan tarkkaan määriteltyinä tai viittaamaan eri aikatasoihin, vaan tarkoitan niillä arkikielisesti erikokoisia ja rakenteeltaan erilaisia kokonaisuuksia aineistoni kertojien keruuvastauksista. Kertomus ja tarina ovat tässä tutkimuksessa toisiinsa verrattavissa olevia muistelukerronnalla tuotettuja kuvauksia menneisyydestä.¹¹⁷

NOSTALGIA. Muistelukerronta on jo sellaisenaan tulkinta; se on kertojan näkemys siitä, mitä tapahtui. Ajan kuluessa muistelukerrontaan vaikuttaa nostalgia. Nostalgia on alun perin lääketieteellinen diagnoosi, jolla kuvattiin 1600-luvun pitkissä sodissa ympäri Eurooppaa kiertäneiden ammattisotilaiden oireita kuten alakuloisuutta ja syömishäiriöitä. Sittenmin nostalgia on vapautettu lääketieteellisestä merkityksestään. Nykyään se liitetään nimenomaan muisteleamiseen ja muistoihin. Nostalgian ajatellaan sävyttävän muistoja kauniiksi. Se sisältää kaipausta menneeseen, kadotetuksi ajateltuun aikaan tai paikkaan. Vaikka nostalgia on toisinaan katkeransuloista, se on kuitenkin mahdollista vain, jos muistoihin sisältyy jotain, johon voi kiinnittää positiivisia tunteita. Unohtaminen on yhtä tärkeä osa nostalgiaa kuin muistaminen:

115 Salmi-Niklander 2006.

116 Kivimäki 2008, 76; Laurén 2006, 80–82. Muita näkökulmia kokemukseen ja sen tutkimukseen ks. Peltonen 2009.

117 Ks. esim. Korhokangas 1996, 61.

nostalgian myötä jotain painetaan unohduksiin ja jotain muuta nostetaan vahvemmin esiin. Yleensä esiin nousevat kauniit, iloiset tapahtumat ja tunteet, joihin sisältyy rakkautta, onnistumisia ja mielihyvää. Vastaavasti pettymyksen, vihan ja häpeän kaltaiset negatiiviset tunteet vaimentuvat tai katoavat kokonaan nostalgian vaikutuksesta, mikä voi toisinaan olla tarpeellista ihmiselle.¹¹⁸ Juuri siksi nostalgia on hyvin inhimillistä ja ihmiselle luonteenomais- ta. Se ei sinällään tee muistoista vääriä tai vääristyneitä, ainoastaan nostalgisia.

Nostalgia voidaan jakaa kolmeen eri tasoon. Tavallisin muistelukerrontaan liittyvä nostalgia on yksinkertainen nostalgia, jolla tarkoitetaan sitä, mitä nostalgia arkikielessä tarkoittaa: hyvien asioiden korostumista muistoissa, kaipausta menneisyyteen tai menetettyyn paikkaan. Refleksiivisellä nostalgialla puolestaan tarkoitetaan sitä, että muistelija tiedostaa oman nostalgisuutensa ja epäilee muistojaan: ehkä kaikki ei olisikaan niin ihanaa, jos voisin palata menneeseen? Kolmas taso on tulkitseva nostalgia, jolloin muistelija yrittää saada selville nostalgian aiheuttajan ja kenties hyödyntää sitä.¹¹⁹

Nostalgia on hyödyllistä. Folkloristi Ray Cashman on osoittanut, miten nostalgian avulla voidaan luoda kontrasteja ja arvioida nykyhetkeä.¹²⁰ Sota-aikaan kohdistuva nostalgia on Pia Olssonin arvion mukaan ollut merkityksellistä jo sodan aikana motivaation ylläpitäjänä.¹²¹ Nykyään nostalgia on tuotteistettu tehokkaasti elokuvien, tv-sarjojen ja muiden kulutushyödykkeiden kautta: yleisö kaipaa nostalgiaa, jota toisaalta elokuvat ja tv-sarjat ruokkivat.¹²²

Jaetut kertomukset

Pyrkiessäni ymmärtämään aineistossa näkyviä toistuvia, jaettuja muistelemisen tapoja olen hakenut apua kollektiivisen muistin tutkijoista sekä *kulttuurisen kertomuksen* käsitteestä. Muistoissa ja muistelukerronnassa kohtaavat kollektiivinen ja yksilöllinen sekä lisäksi kerrontahetken käsitykset ja tunteet.¹²³ Kollektiivisen ja sosiaalisen muistin tutkimuksessa lähtökohtana pidetään Maurice Halbwachsia, joka esitti, että muistaminen on aina tavalla tai toi-

118 Korkiakangas 1999, 171–173; Korkiakangas 2004, 119.

119 Davis 1979, 17–25; Korkiakangas 1999, 173.

120 Cashman 2006.

121 Olsson 2005, 170.

122 Kuusi 2007. Ks. myös tämän tutkimuksen luku 5.3.

123 Korkiakangas 1996, 53; Korkiakangas 2009, 58–60.

sella sidottu sosiaaliseen yhteisöön. Sosiaalinen muisti on jaettua, yhdessä toisen kanssa muodostettua kerrontaa menneisyydestä. Muistaminen on sidoksissa yhteisöön: yhteisö vaikuttaa siihen, mitä pidetään muistamisen arvoisena. Usein ihminen kertoo niin kuin hän ajattelee olevan kerrontatilanteeseen sopivaa tai odotettua – ellei kyse ole tarkoituksellisesta vastakertomuksesta.¹²⁴ Henkilökohtainen muistelukerronta muuttuu sosiaaliseksi muistiksi, kun se jaetaan toisille kertomalla kuvin, sanoin tai muilla keinoin. Sosiaalinen muisti on jonkin ryhmän yhteisesti jakamaa, ja se muuttuu ryhmän muuttuessa. Jaettujen muistelemisen ja kerronnan tapojen muotoutumiseen tarvitaan myös ajallista siirtymää.¹²⁵

Muistelemisessa on kulttuurisidonnaisia piirteitä, jotta muistot ja kerronta tulevat ymmärretyksi. Sosiaalinen muisti vaikuttaa yksilön muistelukerrontaan, mutta sen takana oleva yhteisö ei muodosta kerrontaa itse, vaan yksilöiden kautta. Historioitsija Susan A. Crane huomauttaakin, että kollektiivinen muisti, jota myös sosiaalinen muisti tässä edustaa, paikantuu ensisijaisesti yksilöihin. Ilman yksilöiden muistia ei olisi jaettua kerrontaa.¹²⁶ Siksi tutkimukseni kohteena ovat ensisijaisesti yksilölliset muistot, ei sosiaalinen tai kollektiivinen muisti.

Kirjallisuuden tutkija James Phelan nimittää laajalle levinneitä, kollektiivisia kerronnallisia kokonaisuuksia kulttuurisiksi kertomuksiksi. Kulttuurinen kertomus on yksilöä laajemman piirin yhdessä jakama ja rakentama. Ne toimivat yksilöllisten kertomusten taustalla ja vaikuttavat niiden sisältöön, mutta yksilöllinen kertomus voi myös kumota kulttuurisen kertomuksen tai jonkin sen osan. Kulttuurisia kertomuksia voi elää monta rinnakkain, sillä yhteisön sen takana ei tarvitse olla suuri.¹²⁷ Kulttuurisen kertomuksen syntyyn vaikuttavat myös sosiaalinen, jaettu muisti sekä yksilöiden muistelukerronta.

James Wertsch on kirjoittanut kollektiivisesta muistista ja erityisesti sen rakentumisen prosessista. Käytän Wertschin teoriaa avatakseni kulttuuristen kertomusten syntyä, koska siinä on kyse samankaltaisesta prosessista. Wertschin mukaan kollektiivinen

124 Halbwachs 1980; Connerton 1989; Korkiakangas 1996, 28–29; Korkiakangas 2009, 58–60; Berntsen & Bohn 2009; Passerini 1987, 19; Abrams 2010, 79; Erlil 2011, 14–18.

125 Halbwachs 1980; Winter & Sivan 1999, 23–24; Abrams 2010, 89; Korkiakangas 2009, 58.

126 Crane 1997, 1381.

127 Phelan 2005, 8.

muisti – ja tässä myös kulttuurinen kertomus – syntyy toimijoiden ja kulttuuristen välineiden välisessä vuorovaikutuksessa. Kulttuuriset välineet ovat diskursseja ja tekstuaalisia resursseja kuten kirjallisuutta, elokuvia, museonäyttelyitä, taidetta, tieteellistä tutkimusta, sanomalehtiä ja muita uutiskanavia, internetin keskustelupalstoja ja niin edelleen.¹²⁸ Tekstuaalisia resursseja käyttävät sekä yksilöt että erilaiset ryhmät ja yhteisöt. Myös muistot, niin henkilökohtaiset kuin jaetutkin, ovat kulttuurisia välineitä ja liittyvät tapahtumien ymmärtämiseen ja tulkintaan. Yksilö käyttää tekstuaalisia resursseja yhdistämällä niitä omiin kokemuksiinsa, muistoihinsa ja aiempiin tietoihinsa, ja niitä tulkitaan uudelleen muiden tekstien tai työkalujen avulla; kyse on eräänlaisesta hermeneuttisesta kehästä, jossa tulkinnat muuttuvat uusien resursien myötä.¹²⁹ Kulttuuriset työkalut ovat sidoksissa sosiokulttuuriseen ympäristöön: ne heijastavat, tulkitsevat ja osaltaan myös rakentavat sitä.

Tekstuaaliset resurssit toimivat välittäjinä tapahtuman ja muiston välillä, ja ne edellyttävät toimijan aktiivisuutta ja halua muistella, tulkita ja kertoa eteenpäin. Ei ole olemassa vain yhtä kulttuurista kertomusta, vaan erilaiset kertomukset elävät rinnakkain, lomittain ja kilpailen. Kulttuuristen kertomusten levittäytymisen huomaat esimerkiksi silloin, kun nekin, jotka eivät olleet paikalla, kertovat samaa tarinaa. Esimerkiksi talvi- ja jatkosotien kulttuurisen kertomuksen jakavat myös sodan jälkeen syntyneet. Tämä johtuu siitä, että muistaminen on kulttuuristen välineiden välittämää. Kuten Wertsch toteaa: ihmisillä on samanlainen kuva menneisyydestä, koska heillä on samat tekstuaaliset resurssit.¹³⁰ Jaettujen kertomusten syntyminen hahmottaminen prosessina aiheuttaa sen, että olisi syytä käyttää mieluummin kollektiivisen muisteleminen tai muistamisen käsitettä kollektiivisen muistin sijaan.¹³¹

Kulttuuristen kertomusten tunnistaminen tai nimeäminen ei ole välttämättä yksinkertaista, sillä ne ovat erilaisia eri aikoina ja eri ympäristöissä.¹³² Lukemistani ohjaavina näkökulmina toimivat kollektiivisen, jaetun muistin sekä kulttuurisen kertomuksen¹³³

128 Wertsch 2002, 6; Wertsch 2009, 119–120; Korhokangas 2009, 58–60.

129 Vrt. Salmi-Niklander 2006, 205.

130 Wertsch 2002, 24–26.

131 Wertsch 2009, 119.

132 Kulttuuristen kertomusten rakentamisesta ja rakentumisesta ks. esim. Seppä 2011.

133 Käytän kulttuurisen kertomuksen käsitettä suuren tai hallitsevan kerto-

käsitteet. Luen aineistoa suhteessa kahteen jaettuun kertomukseen: sankarilliseen kertomukseen talvi- ja jatkosodista sekä kertomukseen (suomalaisen) naisen vahvuudesta.

Naisten (oletettu) vahvuus on osa arkipäivän puhetta. Naisten vahvuutta on analysoitu niin *Kalevalan* Louhen, Wuolijoen *Niskavuoren* kuin poliittisen historiankin kautta: esimerkiksi suomalaisten naisten varhainen äänioikeus nähdään vahvuuden ja tasa-arvon merkkinä. Suomalaisen naishistorian voi ajatella pohjautuvan tasa-arvoideologiaan, jolloin se tuottaa samuuden logiikkaa. Tällöin naishistoriaa tuotetaan valtavirran ehdoilla.¹³⁴ Naisten vahvuuteen liittyy usein ajatus tasa-arvoisesta kumppanuudesta miehen rinnalla. Kun se nähdään itsestäänselvyytenä, sen alle voi peittyä ristiriitoja puolin ja toisin. Miesten ja naisten välisen vastakkainasettelun ajatellaan syntyneen vasta 1950-luvulla ja sen jälkeen. Vahvuuteen liittyy myös ahkeruus ja työnteko; ”naiset ovat aina tehneet työtä” oli yksi varhaisten naishistorian tutkijoiden tutkimuksellisista perusteista, mikä osaltaan on ohjannut naishistorian painottumista työn tutkimukseen.¹³⁵ Vahvan naisen tarina ei ole yksinomaan suomalainen vaan se on tunnistettavissa muualtakin. Naisten vahvuuden kiinnittäminen kansalliseksi erityispiirteeksi onkin kiinnostava aihe. Tärkeää olisi myös keskustella siitä, miksi vahvan naisen tarina on niin tärkeä ja edelleen elävä ja pohtia sen merkitystä sekä naishistorian kirjoituksessa että nykypäivässä.¹³⁶

Sankarillinen kertomus talvi- ja jatkosodista on laaja ja vahvan naisen kertomustakin vaihtelevampi ja aikaan ja kertojaan sidotumpi. Tässä yhteydessä sitä luetaan erityisesti kotirintaman ja naisten näkökulmasta. Tämä kertomus talvi- ja jatkosodista on tulkintani mukaan paljolti talvisodan hengen värittämää. Sodat olivat torjuntavoittoja, joihin kyettiin yhtenäisen kansan epäinhimillisten ja sankarillisten ponnistusten ansiosta. Yhteenkuuluvuus, väsymätön työ ja ”koti, uskonto, isänmaa” -ajattelu kuuluvat tähän kertomukseen niin, että esitetään kaikkien jakaneen samat arvot – ne jotka ajatteli-

---

muksen sijaan, sillä ne ovat epämääräisempiä ja usein lähellä diskurssin käsitettä. Hyvärinen 2007, 28.

134 Esim. Vakimo 1999; Markkola 2002; Honkanen 1997; Kanninen 2003.

135 Markkola 2002; Koivunen 1998; Peltonen 1998. Vahvuus ja miesten rinnalla työskentely liittyvät myös sota-ajan naisen määritteisiin. Olsson 2005, 199–202.

136 Markkola 2002. Hollantilaisen naisten sankaruudesta jälleenrakennusaikana esim. Withuis 2000; itävaltalaisista naisista ks. Bandhauer-Schöffmann 2000.

vat toisin, eivät olleet kunniallisia kansalaisia.¹³⁷ Edustan sotaa kokematonta sukupolvea, millä tarkoitan sitä, etten ole elänyt sota- tai jälleenrakennuskaudella eikä sota enää tuntunut lapsuuskodissani muutoin kuin isoisän harvasanaisissa muistoissa. En myöskään ole kokenut itse 1960- ja 1970-luvuilla käytyä sodan kyseenalaistamisen keskustelua, vaan olen alkanut kuulla ja lukea toiseen maailmansotaan liittyviä kulttuurituotteita 1980- ja 1990-luvuilla, jolloin keskustelu naisten sotakokemuksista on ollut niin kutsutun lottarenessanssin välittämää.¹³⁸ Olen vasta aikuisena oppinut, ettei lottia ole aina pidetty arvossa; minulle lotat ovat näyttäytyneet kaikkein arvostetuimpana naisryhmänä sota-ajalta.¹³⁹

Kuten todettua, ei ole olemassa vain yhtä kertomusta vaan niitä elää useita rinnakkain, välillä toistensa kanssa kilpaillen. Jaetut kulttuuriset kertomukset myös muuttuvat ja muokkautuvat. Esittämäni näkemykset kahdesta tässä tutkimuksessa pohditusta kulttuurisesta kertomuksesta eivät ole ainoita mahdollisia tulkintoja, vaan toimivat lähtökohtina ja tulkintojen taustalla. Tulkitsevan luku-¹⁴⁰ kutavan¹⁴⁰, aineistoon perehtymisen ja analyysin aikana käsitykseni kertomuksista, niiden suhteista muisteleamiseen ja kollektiivisiin muistoihin muuttuvat ja muovautuvat.

Sukupuoli

Lähtökohtani sukupuolen käsitteeseen on sen määrittäminen sosiaalisesti. Puhuessani sukupuolesta tarkoitan sosiaalista sukupuolta, *gender*, mikä korostaa sukupuolen määrittelyn suhteellisuutta.¹⁴¹ Historioitsija Joan W. Scottin mukaan sukupuolen määrittely on kaksiosainen. Ensinnäkin gender on ihmisten välisten sosiaalisten suhteiden osa, joka osaltaan piirtää naiseuden ja mieheyden rajoja ja mahdollisuuksia. Toiseksi sosiaalinen sukupuoli liittyy valtaan ja on keino tuoda valtasuhteita näkyviksi.¹⁴² Sukupuolen määrittelyn

137 Kinnunen & Jokisipilä 2012, 435–436. Folkloristi Sofie Strandén pohtii, voiko tämän mytologisoituneeksi nimittämänsä sotakertomuksen ajatella olevan jopa osa kulttuuriperintöä. Strandén 2010, 400–401.

138 Kinnunen & Jokisipilä 2012, 450–453; Kinnunen 2006a, 231–251. Vrt. Peltonen 1997.

139 Siksi halusin tutkia, mitä muut naiset tekivät sota-aikana. Vrt. johdanto, tutkimuskysymykset. Isoäitini oli lotta ja isoisäni suojeluskuntalainen. Ks. Hytönen 2012a.

140 Ks. luku 2.2.

141 Esim. Rubin 1975; Holmes 2009, 2–3, 48–57; Scott 1996, 152–180; Summerfield 1998, 10; Suopajarvi 2009, 38–31; Liljeström 1996, 113–120.

142 Scott 1996, 167–169.

tarve syntyy ihmisen toimiessa osana yhteisöään ja kulttuuriaan, sillä sukupuoli on keskeinen ihmisen toiminnan jäsentäjä monilla eri tasoilla.¹⁴³ Kyse on muun muassa siitä, millaisia merkityksiä annamme miehyydelle tai naiseudelle, miten niitä määritellään eri tilanteissa, miten ja miksi sukupuolta rakennetaan, tuodaan esiin tai piilotetaan eri tilanteissa eri tavoin, millaisia sukupuolten väliset suhteet ovat esimerkiksi työssä, kotona, politiikassa tai kulttuurituotteissa, millaista vallankäyttöä liittyy eri sukupuolten välisiin suhteisiin tai millaisia vallankäytön sukupuolittuneita muotoja nousee esiin jonkin sukupuoliryhmän sisällä.

Feministisessä tutkimuksessa on korostettu, ettei sukupuolta voi nähdä vain naiseutena tai mieheytenä sellaisenaan, yksilöllä yksiselitteisenä rakennelmana. Naisuus ei merkitse kaikille naisille samaa, aivan samoin mieheys tai muut sukupuolen käsitteet rakentuvat monin eri tavoin. Yhden yksilönkin sukupuoli-identiteetti voi olla monitahoinen, joten suuren ihmisryhmän liittäminen samaan kategoriaan sukupuolen näkökulmasta tuntuu liioittelulta.¹⁴⁴ Olisi informanttieni väheksymistä niputtaa heidät sukupuolittuneena joukkona yhdeksi kategoriaksi. Sen sijaan aineistostani löytyy erilaisia tapoja kertoa naiseudesta työpaikoilla sota-aikana ja sodan jälkeen sekä erilaisia mahdollisuuksia olla nainen ja toimia sukupuolensa edustajana. Käsitys sukupuolesta ei rakennu ainoastaan yksilön suhteessa toisiin yksilöihin, vaan sitä rakennetaan ja se rakentuu myös yksilön ja yhteisön välisissä suhteissa sekä yhteisön eri tasoilla pienistä tasoista laajempiin. Sukupuolten rakentuminen on moniselitteinen asia, mutta jaettujen diskurssien lisäksi myös yksilöllä on merkitystä sukupuolten määrittelyissä, rajauksissa ja avaamisessa.¹⁴⁵

Joan Scottin mukaan gender on käsitys erosta, ja siksi se jäsentää kohdettaan jo lähtökohtaisesti. Sukupuoli jäsentyy eri tavoin ja merkitsee eri asioita eri yhteisöissä ja kulttuuripiireissä. Kuten muitakin tutkimuskäsitteitä, myös sukupuolta tulisi käyttää tutkimuskohteen aikaan ja paikkaan sidottuna, ei yleismaailmallisena totuutena. Sukupuolten välinen ero ja tutkimusasetelma perustuvat myös tutkijan esioletuksiin ja käsityksiin sukupuolesta.¹⁴⁶ Historioitsija Jeanne Boydston huomauttaa, ettei sukupuolen kategori-

143 Ks. esim. Rossi 2007; Holmes 2009, 2–5.

144 Downs 2004, 67; Rossi 2007, 17–18; Boydston 2008, 559.

145 Suopajarvi 2009, 37–38.

146 Scott 1996, 174; Östman 2007, 42; Boydston 2008, 559–560.

aa tutkimuksen analyysissa tule niellä pureskelematta. Kategorian käyttö johtaa helposti aiempien tutkimusten mallin toistamiseen, kuten mieheyden ja naiseuden näkemiseen toistensa vastapuolina tai vallan ja sukupuolen suhteen yksiulotteiseen tulkintaan. Boydston ehdottaa sukupuolen näkemistä kulttuurisena prosessina, joka muuttuu, joustaa, vaihtuu ja elää monessa tasossa erilaisena samaan aikaan. Kategorian sijaan sukupuolen tulisi olla kysymys, jolloin tutkimus avaisi sukupuolittuneita käytäntöjä ja menneisyyden ymmärrystä kunkin tutkimuksen omista lähtökohdista, vähemmän sidoksena valmiiseen tulkintamalliin sukupuoliasteelmasta. Boydston muistuttaa, etteivät analyttiset kategoriat ole neutraaleja, vaan ajatusten ja ideoiden kehyksinä ne heijastelevat ja toistavat tutkijoiden käsityksiä maailmasta. Sukupuoli on tärkeä mutta ei ainoa osa kulttuuristen merkitysten ja prosessien rakennelmaa, jonka keskellä ihmiset toimivat. Siksi valmiin kategorian käytön sijaan tulisi kysyä, miten ja missä sukupuoli vaikuttaa – tai ei vaikuta.¹⁴⁷

Palkkatyön muistoja tutkittaessa sukupuoli rakentuu kerronnassa elettyinä, henkilökohtaisena kokemuksena. Kokemus ja kerronta siitä eivät synny tyhjiössä vaan suhteessa muihin. Myös sukupuoleen liittyvät muistellut merkitykset syntyvät, kehittyvät, kestävät ja tarvittaessa niitä myös kyseenalaistetaan ja puretaan vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. Sukupuolen rakentuminen tarkoittaa tämän tutkimuksen aineistossa esimerkiksi puhetapoja ja kerronnan keinoja eli sitä, millä tavoin sukupuolen vaikutuksista työssä kerrotaan. Aineiston ajalliset kerrostumat vaikuttavat myös sukupuolen jättämiin jälkiin aineistossa: kokemus naiseudesta on kehittynyt ja muuttunut elämäkokemuksen myötä. Vaikka tutkimukseni katse kohdistuu 1940-lukuun, linssi on kerrontahetkessä, ja väliin jääneet vuodet vaikuttavat kertojien tulkintoihin kokemuksistaan ja siitä, miten he kertovat naiseudesta. Sukupuolihistorian tutkija Laura Lee Downs onkin huomauttanut, että sukupuolen määrittelyjen muutoksia menneisyydessä tulkitsevan tutkijan tulee yhdistää diskursiivinen prosessi jaettuun kokemukseen. Sosiaalisen sukupuolen etsimisen haaste tutkijalle on siinä, että gender ei ole vain diskursiivisesti rakentuva identiteetti vaan myös sosiaalinen ja subjektiivinen. Maskuliinisuuden tai feminiinisuuden merkityksiä jäljittävän tutkijan on Downs in

---

147 Boydston 2008, 560, 575–579.

mukaan tavoitettava nämä kolme analyyttistä tasoa samanaikaisesti.¹⁴⁸

Tutkimukseni naiset eivät tuo kerronnassaan esiin sukupuolta ainoastaan suhteessa toisiin ihmisiin tai osana yhteisöä tai yhteiskuntaa, vaan sukupuoli liittyy samaan aikaan myös ruumiillisiin, biologisiin piirteisiin, joilla on merkitystä työnteossa. Biologista ja sosiaalista sukupuolta ei ole aina mahdollista erottaa toisistaan.¹⁴⁹ Biologinen ruumis voi olla merkitsevää erityisesti raskaissa tehtävissä ja tietyissä tilanteissa kuten raskausaikana, jolloin naisen ruumis rajaa hänen työskentelyään verrattuna miehiin. Tällöinkin kuitenkin hänen kokemukseensa vaikuttavat yhteisön eri tasoilla asettamat odotukset, normit, lait, sekä esimerkiksi paikka, aika, ikä, yhteisön tavat, käytännöt, perinteet, uskonto, uskomukset, sanonnat ja muut sukupuolen rakennusaineokset, joissa kertova nainen on osallisena itsekkin.

Historioitsija Susan Geigerin määritelmää käyttäen tutkimukseni voi katsoa olevan feminististä. Sukupuoli on yksi (mutta ei ainoa) tutkimukseni keskeinen käsite. Tutkimuksessani laajennetaan ymmärrystä naisten työstä ja elämästä ja pohditaan sukupuolen merkityksiä laajemmassa sosiokulttuurisessa ympäristössä. Lisäksi suhtaudun aineistoni kertojiin ja heidän tulkintoihinsa kunnioituksella ja hyväksyvästi, ja reflektoin niiden merkitystä suhteessa laajempiin kokonaisuuksiin. Tavoite on ymmärtää, ei kontrolloida aineiston sisältöjä.¹⁵⁰ Halutessani tuoda esiin naisten tulkintoja työstä olen rakentanut aineiston, jossa on paljon kertojia. Pia Olssonin mukaan tämä on myös riski: laajan aineiston äärellä naisten yksilöllisyys helposti katoaa, ja tutkija tulee esittäneeksi naiset homogeenisenä ja yksiaänisenä joukkona – vastoin sekä feministisiä että muistitietotutkimuksen periaatteita.¹⁵¹ Se, että aineistoni kertojat ovat naisia, ei tarkoita, että he muodostaisivat vain yhden ryhmän. Feministinen lähtökohta tarkoittaa siis myös aineiston moniäänisyyden kunnioittamista ja huomioimista.

---

148 Downs 2004, 83.

149 Esim. Suopajarvi 2009, 37–38; Liljeström 1996, 119–120.

150 Geiger 1990. Ks. myös Berger Gluck & Patai 1991; Armitage & Berger Gluck 2006.

151 Olsson 2011, 23.

Tutkimusaineiston kautta määritelty työ

Tutkimukseni kohteena on muisteltu työ.¹⁵² Se, mikä mielletään työksi, muuttuu yhteiskunnan muuttuessa. Yleismerkityksen ansiotyönä työn käsite on saanut vähitellen, kun toimeentulo on alettu yhä useammin hankkia kodin ulkopuolelta. Sekä miehet että naiset ovat tehneet aina työtä kotona ja kodin ulkopuolella, mutta naisten mahdollisuudet elättää itsensä ja perheensä palkkatyöllä lisääntyivät teollistumisen myötä. Sekä tutkimukseni ajan kohtana että aikoina sitä ennen ja sen jälkeen on ollut tavallista toimeentulon sirpaloituminen eli ansioiden kertyminen monesta erilaisesta työstä. Työn määritelmän voisi siis tarkoittaa pienempiin osiin, mutta tässä tutkimuksessa tarkoitan työstä puhuessani sen nykyistä yleismerkitystä palkkatyönä, ”se mitä ihmiset tekevät työkseen” laajennettuna tutkimusajankohtaan liittyvillä piirteillä koskien työvelvollisuutta.¹⁵³

Tutkimusaineistoni keskittyy kaupungistuvan Suomen ammatteihin, joten joukossa on muun muassa tehdastyöläisten, siivoojien, erilaisten konttorityöntekijöiden, myyjien ja liikkeenhoitajien, ahtaajien, tarjoilijoiden, postinjakajien ja opettajien lisäksi myös joitakin nykytermein yrittäjiksi laskettavia ansiotyön tekijöitä kuten ompelijoita, modisteja ja parturi-kampaajia. Suurin osa aineistoni kertojista työskenteli jossain vaiheessa tutkimusajankohtaa palkkatyöammateissa. Monet heistä kuitenkin vaihtoivat työpaikkaa useastikin, joten tarkka määrittely tutkittavista ammateista ei ole realistista. Osa opiskeli välillä, osa oli välillä perheenemäntinä, mutta osa myös koko ajan palkkatyössä. Suurin osa teki ajoittain myös vapaaehtoistyötä.

Talvi- ja jatkosotien poikkeusaika vaatiikin työn käsitteen ulottamista myös vapaaehtoistyöhön; toisaalta työn käsite tarkentuu lainsäädännön kautta. Jo talvisodan syttyessä oli työvoimapulan pelossa otettu käyttöön kesäkuussa 1939 säädetty laki työvelvollisuudesta sota-aikana, joka määräsi kaikki työikäiset kansalaiset

152 Sanan ”työ” etymologinen sisältö vaihtelee eri tilanteissa ja eri kulttuureissa. Eurooppalaisissa kielissä sanan (Arbeit, labour) etymologia voidaan jäljittää muun muassa ruumiilliseen vaivannäköön, raatamiseen ja taakkaan. Erilaisille töille on monissa kielissä eri sana – esimerkiksi esineiden valmistamiseen voi olla eri sana kuin peltotyön kaltaiseen ruumiilliseen toimeen. Aho 1988, 14–17.

153 Haapala 2005, 17–19; Vattula 1989, 13–17; Aho 1988, 17–18. Ks. myös Hytönen & Koskinen-Koivisto 2011. Käytän sanoja palkkatyö ja ansiotyö synonyymeina. Palkan ja ansion merkitysten eroista puhuttaessa palkan tutkimuksesta ks. Hannikainen 2004, 18.

osallistumaan tuottavaan ja sotaponnisteluja tukevaan työhön. Mikäli työpaikkaa ei ollut, työvoimaviranomaiset osoittivat sen. Aluksi työvelvollisuuslain ikäraja oli 17–60 vuotta, mutta tuotantokamppailun kiristyessä jatkosodan aikana sitä levennettiin koskemaan 15–65-vuotiaita.¹⁵⁴ Ikähaitarin laajentamisen lisäksi myös lain toimivaltaa laajennettiin, jolloin sen kohteeksi tuli kaikki *”maanpuolustuksen tai väestön toimeentulolle tärkeä taikka maan talouselämän ylläpitämiseksi välttämätön työ”* aiemman vain maanpuolustukseen liittyvän rajauksen sijaan. Vuoden 1942 työvelvollisuuslaki sisälsi rangaistuksia lain rikkomisesta, mutta samalla siinä turvattiin aiempaa paremmin työvelvollisten oikeudellinen asema.¹⁵⁵ Ylipäättään sota-aika kiristi valvontaa. Vaikka ilmapiiri kannusti työnkin osalta uhrautumiseen, jouduttiin toisinaan käyttämään myös pakkokeinoja.¹⁵⁶

Sodan mukanaan tuoma työvoimapula lisäsi odotuksia jokaisen suorittamasta työstä. Naisjärjestöt tekivät merkittävää työtä vapaaehtoiseen työhön osallistumiseen tähtäävillä kampanjoilla, jotta työvelvollisuuslainsäädännön käytännössä sisältämää työpakkoa ei olisi tarvinnut korostaa.¹⁵⁷ Kaikkien työikäisten tuli tehdä osuutensa sotaponnisteluissa; vain pienten lasten äidit tai naiset, joilla oli vanhuksia huollettavanaan, saivat vapautuksen työvelvollisuudesta. Kansalaisten osallistumista isänmaan selviytymiskamppailuun taustoitettiin talkoohenkeä virittämällä ja vapaaehtoiseen työntekoon kannustamalla, mutta työvoiman saanti tärkeille aloille kuten maatalouteen varmistettiin lainsäädännöllä.¹⁵⁸

Työvelvollisuuslain merkityksen naisten työmarkkina-aseman pitkän aikavälin kehitykselle on arveltu olleen vähäinen. Pia Olsson toteaa, että useimmiten työvelvollisuuslain nojalla töihin määrätyt

154 Työvelvollisuuslaki 22.5.1942. Suomen Asetuskokoelma n:o 418; Aura 2013. Mandi Hannula selvitti *Kotilieden* lukijoille uuden lain sisältöä. Nuoret (15–18-vuotiaat) ja sekä 55–65-vuotiaat kuuluivat työvelvollisuuden piiriin rajoitetummin. Ikä ja terveys otettiin huomioon muun muassa niin, että nuoria tai iäkkäitä ei saanut lähettää työvelvollisuustöihin oman paikkakunnan ulkopuolelle, ja nuori vapautettiin velvollisuudesta silloin, jos hän osallistui säännöllisesti maa- ja metsätaloustöihin kotonaan. *Kotiliesi* 11/1942, 327–328.

155 Työvelvollisuuslaki 22.5.1942. Ks. myös Laki työvelvollisuuslain muuttamisesta 17.12.1943. Ks. myös esim. *Toveritar* 6/1943, 67, 76; Salminen 2000, 15–16; Soikkanen 1990, 136.

156 Saraste 1990, 290–291; Hietanen 1990, 112; Soikkanen 1990, 136–138.

157 Esim. Saraste 1990, 292; Paavilainen 2010, 15–40.

158 Saraste 1990, 288–291; Paavilainen 2010, 43. Myös esim. MV:K34/671, synt. 1921.

työskentelivät kausityöläisinä maataloudessa, joten lain vaikutusta naisten siirtymiseen palkkatyöhön voi epäillä.¹⁵⁹ Kuitenkin talkootöiden ottaminen mukaan tutkimuksen (palkka)työrajaukseen on aineiston ohjaama ratkaisu, sillä muistelukerronnassa motti- ja muut työtalkoot ovat yhtälailla osa *työjärjestyksen* ylläpitämistä ja työelämää kuin varsinainen palkkatyökin. Talkootyö on oleellinen osa palkkatyötä sota-aikana tehneiden naisten muistelukerrontaa, ja se osaltaan rakentaa käsitystä työn merkityksistä.

Koska tutkimuksen kohteena on nimenomaan palkkatyö, korostuu tässä näkökulma, jossa työ nähdään suomalaista yhteiskuntaa keskeisesti jäsentävänä tekijänä. Työjärjestyksen kautta (palkka) työ on ihmisten välisiin suhteisiin ja toimintoihin liittyvä yhteinen nimittäjä. Työjärjestyksessä on kyse sosiokulttuurisesta järjestyksestä, jota ylläpitävät erilaiset palkkatyölle annetut merkitykset.¹⁶⁰ Palkkatyöhön perustuvan työjärjestyksen vahvuutta tukevat havainnot siitä, miten työtä ja työttömyyttä käsittelevissä kilpakeruissa korostuvat palkkatyön merkitykset ja työjärjestystä tukeva kerronta. Kyse ei ole vain työjärjestystä koskevan diskurssin vahvuudesta vaan myös puhetapojen vaihtoehtojen vähäisyydestä. Työjärjestyksen voi katsoa jopa mytologisoituneen siinä määrin, että työn katsotaan olevan väline osallisuuteen yhteisössä ja sen kautta avain onnellisuuteen. Onnelliseen elämään kuuluvat työn lisäksi koti, perinne ja yhteisö, mutta kuten työttömien kerrontaa tutkinut uskontotieteilijä Teemu Taira toteaa, ei työttömyys.¹⁶¹ Tätä taustaa vasten työn merkitys moraalisenä velvollisuutena näkyy aineistoa lukiessa. Palkkatyöläisyyden koskeminen sekä työväkeä että toimihenkilöitä näyttäytyy tutkimukseni aineistossa, jossa on mukana runsaasti eri ammattinimikkeitä. Suorittavan työn tekijöiden lisäksi mukana on myös koulutettuja, työurallaan hallintoon edenneitä naisia.

Palkkatyön ja työvelvollisuuden käsitteiden avulla olen rannut aineistoa ja kontekstoinut sitä osaksi aikansa keskustelua. Aineistoni kertojat eivät käytä palkkatyön käsitettä vaan puhuvat työstä, työaikasta tai toiminnasta työnantajan palveluksessa. Kertojat eivät nimitä tehtäviään tai työpaikkaansa kovinkaan usein ammatiksi, vaan erilaisilla nimityksillä kuvaillaan tehtävää tai työpaikkaa. On tärkeää huomata myös se, että työt vaihtelivat

159 Olsson 2008, 157. Ks. myös *Toveritar* 6/1943, 67, 76.

160 Taira 2006, 77.

161 Taira 2006, 80–81, 89–90.

ja samalla kertojalla saattoi olla useita erilaisia työpaikkoja talvi- ja jatkosodan ja rauhaan paluun vuosien aikana. Yleisimpiä aineistoni palkkatöitä ovat tehdastyö (77), konttorityö (61) sekä erilaiset myyjän tehtävät (43). Tutkimuskohteena olevat erilaiset ammatit sekä niiden esiintymisten määrät aineistossani sekä ryhmittelyn perusteet on esitelty Liitteessä 2. Karkean ryhmittelyn jälkeen työpaikkojen jakauma on seuraavanlainen:

Teollisuus ja tuotanto:	89
Kauppa ja liikenne:	51
Elintarviketeollisuus ja -työ:	42
Hoito- ja hoiva-ammattit, kasvatust:	45
Toimihenkilöt:	89
Käsityöt:	16
Rakennus:	5
Muut:	7

Tutkimusmateriaalissani palkkatyö on ennen kaikkea muisteltua työtä, sillä näkökulma tehtäviin on vuosikymmeniä tapahtumien jälkeen. Siksi kerronta sisältää työn kuvauksen lisäksi arvioita ja tulkintoja menneistä tehtävistä. Olen rajannut aineistostani jo sen keruuvaiheessa¹⁶² pois kaksi tärkeää talvi- ja jatkosotien naisten työhön kuuluvaa osuutta niiden hyvin erilaisen luonteen vuoksi. Ensinnäkin rintamalla tehty työ on rajattu pois, sillä se eroaa merkittävästi olosuhteiltaan kotirintamalla tehdystä työstä. Rintamalla työskennelleistä naisista erityisesti Lotta Svärd -järjestöön kuuluneita on tutkittu runsaasti¹⁶³, mutta kuten Kaija Heikkinen on osoittanut, rintamalla työskenteli naisia monista eri lähtökohdista, eri järjestöjen kautta ja erilaisissa tehtävissä.¹⁶⁴ Toinen oleellinen rajaus koskee maatilojen emäntien työtä. Se on epäilemättä yhtä lailla tai usein jopa enemmänkin vaivannäköä ja ruumiillista kuin aineistossani esiin tulevat siistit sisätyöt ja tehtäviltään samankaltaista kuin motti- tai sadonkorjuutalkoot, mutta pientilan hoitamiseen ei sisälly samanlaista työntekijän ja työnantajan välistä suhdetta kuin palkkatyöhön. Maatilojen emäntien työn ympäristö ja reunaehdot olivat toisenlaisia kuin palkkatyötä tekevien, joten emäntien työtä

162 Aineiston keruuprosessista ja -menetelmistä luvussa 2.

163 Esim. tutkimustrilogia Latva-Äijö 2004, Olsson 2005 ja Kinnunen 2006. Kaarle Sulamaa on julkaissut lotta-aiheisen tutkimussarjan, ks. esim. Sulamaa 2002. Fanni Luukkosesta ks. esim. Bäckström 1993. Lukuisista Lotta Svärdin paikallisjärjestöistä on kirjoitettu historioikkejä.

164 Heikkinen 2012.

on syytä tarkastella omana kokonaisuutenaan.¹⁶⁵ Sota-ajan emäntien muistoja on koottu ja tutkittu, mutta tarvetta niiden muistojen kriittiseen purkamiseen olisi edelleen.¹⁶⁶

Aineistossani palkkatyö on siinä mielessä osa työjärjestystä, ettei sitä kyseenalaisteta – palkkatyö kuuluu kaikille. Työn näkeminen velvollisuudeksi on kuulunut erityisesti sota-aikaan ja sen myötä myös osaksi toisen maailmansodan vuosista alkaen kehitettyä edunvalvontajärjestelmää, mutta se voidaan liittää myös työn näkemiseen kutsumuksena esimerkiksi hoivatyössä.¹⁶⁷ Toisaalta työ velvollisuutena tuo sen välillä lähelle pakkoa, ainakin sodan poikkeusaikana. Sen sijaan ajatus oikeudesta työhön ja sen kautta toimeentuloon¹⁶⁸ ei ole aineistoni kertojille työtä määrittävä asia huolimatta siitä, että arjen pulmien ratkaisemisessa työ on oleellisesti juuri toimeentulon lähde. Työstä saatava palkka on elämisen edellytys.¹⁶⁹ Näiden tärkeimpien määrittelyjen lisäksi työ on aineistossani monia muita asioita, kuten ruumiillisuutta, itsensä kehittämistä, kunniallisuuden mittari ja isänmaallisuuden näkyvä osoitus. Tässä tutkimuksessa kohteena eivät ole kotityöt (silloin kun niistä ei makseta palkkaa) eikä työttömyys. Työ ei myöskään ole vain vapaa-ajan vastakohta, sillä talkootöiden vuoksi vapaa-ajan ja työajan rajat sekoittuvat erityisesti sota-aikaa koskevassa muistelukerronnassa.

Sekä työ- että sukupuolijärjestyksessä on kyse yhteiskuntamme järjestymisen tavoista: sukupuolesta ihmisten välisten suhteiden määrittäjänä sekä palkkatyöstä toimeentulon hankkimisen perustana. Sukupuoli vaikuttaa myös palkkatyön järjestymisen tavoissa.¹⁷⁰ Sukupuolisopimus vaikuttaa osaltaan (palkka)työjärjestyksen sisältöihin, kuten työelämän pelisääntöihin, sopimuksiin, palkkoihin ja sukupuolittuneisiin käytänteisiin sekä toimii myös

165 Kaikki maaseudulla tai edes maataloilla asuvat naiset eivät kuitenkaan ole emäntiä. Maaseudun naisista ja emännistä ks. esim. Finni 1973; Silvasti 2001; Sireni 2002, Härkki-Santala 2002 ja Högbacka 2005.

166 Lovio 1993. Sota-ajan emäntien muistoista (keruukysely MV:SO) on koottu tietoteos *Tuntematon emäntä*, joka kuvaa emäntien erilaisia selviytymiskeinoja sota-ajan karuissa olosuhteissa ja nostaa esiin emäntien sankaruutta. Hintikka & Häppölä 2006. Pientilan emännän arjesta sota-aikana ks. myös Hytönen 2012a.

167 Kettunen 1997, 121; Alasuutari 1996, 125–126.

168 Kalela 1993, 76–79.

169 Kovan työnteon ja toimeentulovaikkeuksien välisestä suhteesta agraariyh-teisöön liittyvässä köyhyyspuheessa ks. Stark E. 2011, 238–241. Työn, toimeentulon ja köyhyyden muistoista myös esim. Virkkunen 2010, 136–151.

170 Sukupuolen määräävyydestä kategoriana esim. Stark et al. 2010, 79.

taustalla, kun sukupuolten välisiä epäsuhtia eri aloilla korjataan ja tasataan. Yhdessä muistelukerronnan, kulttuuristen kertomusten, sukupuolen ja työn käsitteet muodostavat tutkimukseni teoreettisen kehikon, jonka kautta seuraavissa luvuissa tarkastellaan naisten sota-ajan työtä ja työlle annettuja merkityksiä.

1.4. Tutkimuksen rakenne

Johdannossa aseteltujen lähtökohtien jälkeen tutkimukseni etenee aineiston esittelyyn. Luvussa 2. kerron, mitä ovat aineistona käytetyt keruukyselyt ja miten olen rakentanut tutkimusaineistoni. Kuvailen aineistoni sekä sen konstruoimisen eli rakentamisen prosessin, jonka lopputuloksena kyseinen aineistokokonaisuus on päätyntä tutkimukseni lähteeksi. Lisäksi arvioin aineiston mahdollisuuksia vastata tutkimuskysymyksiini ja kuvailen aineiston lukemisen ja järjestämisen tapoja. Menetelmät vaikuttavat tutkimukseen kokonaisuutena, ja tässä luvussa selvitän, millaisia valintoja olen tutkijana tehnyt kootessani, järjestellessäni ja lukiessani aineistoa ja millaisesta tutkijapositionista nämä valinnat kumpuavat.

Tutkimuksen empiirinen osuus alkaa luvussa 3, joka käsittelee miesten ja naisten kohtaamista työpaikoilla erilaisissa arkisissa tilanteissa. Luvussa tarkastellaan aluksi naisten asemaa työmarkkinoilla ja naisille sopivia ammatteja. Talvi- ja jatkosotiin kiinteästi liittyvä aihe on työvelvollisuus, jonka jälkeen siirrytään työnhaakuun ja työn aloittamiseen sekä työtapaturmiin. Aiheena on myös miesten ja naisten väliseen työnjakoon ja sen yhtäältä rikkomiseen, toisaalta pysyvyyteen liittyvät muistot. Luvun lopussa käsitellään muistoja sukupuolittuneesta huumorista sekä palkkaeroista.

Neljäs luku liittyy työtä tekevään ruumiiseen. Tarkastelun kohteena ovat kiireen, väsymyksen, kivun, nälän ja likaisuuden muistot. Ne kietoutuvat usein toisiinsa, sillä nälkä tai kiire esitetään usein väsymyksen syynä, samoin kuin likaisuus ja muutoin huonot työolosuhteet. Väsymyksestä muistelukerronta siirtyy jakamiseen, josta kertomisen tavat päättävät luvun.

Viidennessä luvussa käsitellään työn hyviä merkityksiä ja sitä, mikä piti naiset työssä väsymyksestä huolimatta. Esiin nousevat niin onnistumisen ilot kuin yhteishenkikin. Positiivisiin merkityksiin keskittyminen johtuu kysymyksenasettelusta ja omasta kiinnostuksestani: haluan selvittää, mikä sai naiset pysymään

työpaikoissaan ja miksi työ oli heille arvokasta. Työn merkitystä lähestytään myös sen kautta, miten naiset muistavat valintansa ansioäitiyden ja perheenemännyyden välillä – vai oliko kyseessä valinta ollenkaan. Muistojaan ja perustelujaan kertovat niin kotiäidit kuin palkkatyön valinneet. Luvun lopuksi niin vastaajien, minun kuin lukijankin katse käännetään sodan jälkeiseen aikaan. Ensin pohditaan sota-aikana tehdyn työn sekä yleisesti sodan merkitystä aineistoni naisten elämäkululle. Lopuksi katsotaan vielä ”kullanhoitoista” 1950-lukua ja pohditaan nostalgian merkitystä sen yhteydessä. Tutkimuksen kuudes luku on yhteenvetona toimiva päätäntö.

2. Aineistot ja niiden käyttö

2.1 Keruukysely aineistona

Keruu- ja aineistot

Suomalaisten arkistojen ja museoiden toimintaan kuuluu usein muistitiedon ja perinteen tallentaminen haastattelujen lisäksi myös kirjallisten keruukyselyiden ja kirjoituskilpailujen avulla. Kirjallista muistitietoa on käytetty tutkimuksissa haastatteluilla kerätyn aineiston rinnalla, mutta metodologinen pohdinta on tarkentunut 1990-luvulta alkaen. Kulttuurin tutkijat sekä muun muassa sosiologit ovat viime vuosina paneutuneet keruukyselyaineistojen käytön mahdollisuuksiin ja rajoihin ja pohtineet aineiston syntyprosessin merkityksiä.¹⁷¹ Tässä tutkimuksessa muistiaineisto on kirjoittajan tuottama muistelukerrontaa, kuten johdannossa on todettu.¹⁷²

Keruu- ja aineistot tarkoittaa arkiston tai museon julkisesti jakamaa, yleensä suurelle yleisölle suunnattua kutsua kirjoittaa omista muistoista ja kokemuksista. Keruut ovat teemallisesti rajattuja kokonaisuuksia, joissa kirjoittajia pyydetään kirjoittamaan tietyn näkökulman tai teeman ohjaamana ja lähettämään kirjoituksensa arkistoitavaksi tutkimuskäyttöön. Tieto keruusta lähetetään arkiston vakituiselle vastaajaverkostolle ja sitä mainostetaan lehdissä ja internetin välityksellä. Usein keruun järjestäjänä on myös jokin yhteistyötaho, jonka toimenkuvaan tai kiinnostuksen kohteisiin keruun aihe liittyy ja joka tukee keruuta taloudellisesti.¹⁷³ Aloite keruuseen voi tulla myös tutkijalta tai tutkijaryhmältä. Mahdollinen yhteistyökumppani levittää keruuta omien verkostojensa kautta, ja keruuesitteitä on jaossa kaikille arkistossa vieraileville. Onnistunut keruu edellyttää keruukutsun hyvää leviämistä.¹⁷⁴ Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kotisivujen mukaan keruiden tarkoitus on, että kuka tahansa kansalainen voi osallistua ja tuoda

171 Tuoreimmista esim. Olsson 2011; Pöysä 2006; Taira 2006; Latvala 2005; Peltonen 1996; Apo 1995, 173–186; Haavio-Mannila, Peltonen & Raitis 1993; Piela 1992, 7–12.

172 Keruukyselyllä tuotettua aineistoa on nimitetty myös teemakirjoittamiseksi. Folkloristi Satu Apon mukaan teemakirjoittaminen muistuttaa avointa haastattelua väljine kysymyksineen, ja sopii hyvin elämäkerrallisen aineiston tallentamiseen. Apo 1995, 173–174.

173 Esim. Apo 1995, 174; Pöysä 1997, 35; Latvala 2005, 24.

174 Pöysä 1997, 36; Latvala 2005, 24.

omat kokemuksensa ja näkemyksensä osaksi arkiston kokoelmaa. Kaikki vastaukset tallennetaan.¹⁷⁵

Muistelukerronta on aina suunnattu jollekulle. Tuotettiin aineisto sitten haastatteluna tai kirjoittaen, kertoja suuntaa muistonsa aina kuulijalle tai lukijalle. Haastatteluaineiston synnyn peruselementti on dialogisuus: se perustuu kysyjän ja vastaajan väliseen vuorovaikutukseen. Dialogi vaikuttaa niin haastattelun sisältöihin kuin niiden ilmaisuihinkin. Kasvokkain tapahtuva vuorovaikutus mahdollistaa välittömän palautteen ja reagoinnin, jotka ovat osa haastattelulla syntyvää aineistoa. Kirjoittamalla syntyneessä aineistossa tällaista välitöntä vuorovaikutusta ei ole. Jyrki Pöysän mukaan on kuitenkin mahdollista erottaa myös keruukyselyvastauksissa dialogin rakenne. Keskusteluyhteys osapuolten välillä vain sijoittuu pidemmälle aikajaksolle. Keruuesitteessä esitetään kysymys ja vastaajan lähettämä kirjoitus on vastaus siihen. Toisinaan informantit antavat vastauksessaan palautetta kyselystä tai soittavat, kirjoittavat tai lähettävät sähköpostia keruuesitteessä mainitulle henkilölle saadakseen lisätietoja. Sekä haastatteluissa että kirjoittaen tuotetuissa aineistoissa dialogi käydään tavallisimmin kahden toisilleen melko tuntemattoman tahon välillä. Arkisto, museo tai keruun järjestävä muu organisaatio edustaa vastaajalle usein jonkinlaista yleistä tai julkista tahoja, aivan kuten nauhurinkin kanssa vieraileva tutkija.¹⁷⁶

Keruuesite ja lehdissä tai muulla tavoin julkaistu keruukutsu on väline, jolla kysymykset esitetään. Sen tehtävä on edistää ja innostaa keruuseen vastaamista niin, että kynnys osallistua on matala ja arkistoon kertyy paljon aineistoa. Keruuesitteessä annettujen ohjeiden tarkkuus ja ymmärrettävyys myös vaikuttavat siihen, miten käyttökelpoisia keruussa syntyvät dokumentit ovat arkiston työntekijöille ja muille tutkijoille.¹⁷⁷ Esitteessä aihetta pohjustetaan pienellä esittelyllä ja annetaan vastausohjeet. Esimerkiksi Kansanrunousarkiston keruihin on mahdollista vastata sekä äänitteellä että kirjoittaen, vaikka ensisijaisesti kerättäisiinkin kirjoitettua muistitietoa. Tavallista on myös, että vastaaja tekee itse haastatteluja aiheeseen liittyen ja lähettää tallenteen tai muistiinpanot haastatteluista arkistoon. Myös valokuvia otetaan vastaan, ja niistä

175 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, kansanrunousarkisto, Keruut <<http://www.finlit.fi/arkistot/keruut.htm>> (Luettu 11.9.2012.)

176 Pöysä 1997, 39; Pöysä 2006; Korkiakangas 1996, 63.

177 Pöysä 1997, 40–41.

annetaan esitteessä omat ohjeensa. Kysymykset on tavallisesti numeroitu ja ryhmitelty teemoittain, mutta usein ohjeissa kehoitetaan vastaajia kertomaan vapaasti keruun aiheesta; kysymykset ovat vain ohjaavia, eikä niiden järjestystä ole välttämätöntä noudattaa. Vastaajia ohjeistetaan lähettämään aineistonsa määräaikaan mennessä arkistoon. Heitä tiedotetaan myös siitä, että lähetettyä materiaalia tullaan käyttämään tutkimuksen lähteinä.

Aineistooni kuuluu sekä keruukilpailulla että keruukyselyillä koottua aineistoa. Kilpailuun osallistuminen vaikuttaa kirjoittajien valikoitumiseen sekä tekstien muotoon. Kun kirjoittajat tietävät tekstinsä pääsevän arvioinnin kohteeksi tallentamisen lisäksi, he saattavat muokata tekstinsä muotoa ja sisältöä tarkkaan. Kilpailumuoto voi kannustaa kokeilemaan runomuotoa tai erilaisia kerannon tai rakenteen keinoja, kuten kertojanäkökulman muuttamista ja aikamuotojen vaihtelua. Keruuesitteen kysymykset voivat auttaa tekstin rakenteen luomisessa, mutta usein kirjoittajat ohittavat numeroidut kysymykset ja kirjoittavat vapaasti.

Sana ”keruu” on aineiston luonnetta kuvaavana harhaanjohtava. Nimitettiin keruun tuotoksena syntyvää materiaalia muistitiedoksi, perinteeksi tai teemakirjoitukseksi, se ei silti ole sellaisenaan keräämistä odottavaa tai tutkijan löydöksi laskettavaa aineistoa. Aineiston synty keruukilpailun tai teemakirjoittamisen kautta on prosessi, jossa keruun järjestäjä ja siihen vastaava henkilö yhdessä, toisiinsa vaikuttaen tuottavat aineistoa.¹⁷⁸ Vaikka kysymykset ohjaavat henkilökohtaisiin kokemuksiin, tuo vastaustilanne varmasti monien kertojien mieleen myös osallistumisensa julkisen merkityksen: jokainen vastaus tallennetaan tutkijoiden käyttöön, jolloin niillä on myös yhteiskunnallista merkitystä. Ilman keruukyselyjä ihmisten kokemukset, muistitieto monesta aiheesta tai sananlaskujen, kaskujen tai vitsien kaltainen muuttuva tarinaperinne eivät välttämättä tallentuisi minnekään.¹⁷⁹ Ulla-Maija Peltonen onkin nimittänyt keruuaineistoja organisoiduksi perinteeksi.¹⁸⁰ Pauliina Latvala jatkaa pohtimalla, mitä organisoiminen tarkoittaa perinteen kannalta. Hän huomauttaa, että keruun voi järjestää, mutta perinne, kokemukset tai muistitieto – miten ikinä keruun kohdetta nimitetään – ei organisoidu sellaisenaan, aivan kuten se ei ole sellaisenaan kerättävissä jostain. Keruuesitteen kysymykset ohjaa-

178 Pöysä 1997, 39; vrt. Ruotsala 2005, 47.

179 Helsti 2000, 26.

180 Peltonen 1996, 62.

vat vastaajia, mutta he itse valitsevat, mitä ja missä järjestyksessä kertovat, sillä kokemukset kenties kuitenkin ovat keruuesitettä vahvempi kerronnan jäsentäjä.¹⁸¹ Tutkijan tai arkiston ja vastaajan välinen vuorovaikutus keruuesitteen ja muiden yhteydenottojen välityksellä on osa aineiston syntyprosessia.

Tutkimusaineiston rakentaminen

Tutkimusaineiston rakentaminen, järjestäminen, rajaus ja muut aineistoon liittyvät valinnat ja teot ovat tärkeitä ajatellen sitä, millaisia merkityksiä aineistoon liitetään.¹⁸² Tutkimukseni aineisto ei ole muodostunut kenttätöillä tai itse laatimallani keruukyselyllä, vaan se on rakennettu monesta eri osasta ja arkistojen materiaaleista, joita en ole itse ollut kokoamassa.

Aineisto on rakennettu neljän arkiston – Museoviraston kansatieteellisen arkiston, Työväen Arkiston, Kansan Arkiston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston – kokoelmista, jotka koostuvat pääosin keruu- ja kilpakyselemateriaaleista, siis kirjoitetusta muistitiedosta. Museoviraston kansatieteelliseen arkistoon tallennettu kirjallinen aineisto käsittelee erityisesti sotavuosia. Kansanrunousarkistosta olen lukenut kaksi kilpakeruuta, joista toinen sisältää naisten elämäkerrontaa, toinen sotavuosien muistoja. Työväen Arkistosta ja Kansan Arkistosta olen käyttänyt useita eri kokoelmia, joista olen poiminut ajallisesti ja teemallisesti aiheeseeni sopivia muisteluaineistoja, sekä keruukilpailuilla että haastatteluilla tuotettuja.

Aineistot on valittu tutkimuksen alkuvaiheessa, ja tutkimuskysymysten tarkentuessa valinta olisi saattanut olla myös toisenlainen. Väitöskirjan tutkimusaiheen löydyttyä aloitin haastateltavien etsimisen, mutta riittävän laajan vastaajajoukon kokoaminen ei ollut yksinkertaista. Naiset, jotka olivat 1940-luvulla aikuisia, olivat jo melko iäkkäitä vuonna 2008.¹⁸³ Lisäksi haastattelu menetelmänä ei vaikuttanut minulle sopivimmalta – kenties se liittyi harjoituksen puutteeseen tai vuorovaikutustaitoihini. Samaan aikaan selvisi, että muistitietoa sodan kotirintamaan liittyen on jo tallennettu

181 Latvala 2005, 27.

182 Knuuttila 2010; Fingerroos 2003. Aineiston rakentamisesta ks. esim. Paal 2010, 47–49.

183 Kiitokset Keski-Suomen Sotaveteraanipiirille haastattelupyynnöni levittämisestä ja ystävällisestä avusta tutkimukseni alkuvaiheessa. Tekemäni kuusi haastattelua on tallennettu Keski-Suomen Muistiarkistoon, ja olen käyttänyt niitä lähteenä yhdessä artikkelissa. Ks. Hytönen 2013.

arkistoihin paljon. Keruukyselyt olivat minulle uusi aihe, joten niihin tutustuessani olin kiinnostunut ja innoissani – tunsin päässeeni aarrearkun äärelle. Päädyin siis haastattelujen sijaan rakentamaan aineistoni arkistojen tarjonnasta.¹⁸⁴ Aineistotyyppin valinta ei johtunut aineistojen paremmuudesta toisiinsa nähden vaan sekä saataavuudesta että omasta kokemattomuudestani tutkijana.¹⁸⁵

Museoviraston kansatieteellisen arkiston kysely nro 34 *Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1945 aikana* löytyi nopeasti ja vietin sen äärellä paljon aikaa. Vaikka aineisto on yksityiskohdiltaan värikästä, halusin kuitenkin laajentaa tutkimusmateriaalia erityisesti jälleenrakennuskautta kohti. Lisäksi kaipasin aineistoa, jossa sota ei olisi niin näkyvästi läsnä. Työn, työväen ja työväenliikkeen historiasta kiinnostuneena polkuni johtikin Työväen Arkistoon ja Kansan Arkistoon. Työväen Arkistossa luin Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmia ”poliittinen ja epäpoliittinen sosiaalidemokraattinen nainen kautta aikojen” sekä ”arki ja kulutus”, jotka molemmat sisältävät eri keruukyselyiden kautta karttunutta muistitietoa arjesta ja työelämästä: esimerkiksi kilpakeruut *Säännöstelytaloudesta kulutusyhdistykseen* ja *Kertomus elämästä*. Kansan Arkistossa luin erityisesti kilpakeruuta *Merkintöjä elämästä* sekä lisäksi muita aikarajaukseeni sopivia elämäkerrallisia muistelukirjoituksia. Jatkoin vielä matkaani Kansanrunousarkistoon, jossa luin naisten elämäkerrallista kilpakeruuta *Satasärmäinen nainen* sekä aihettani tiiviisti käsittelevää keruuta *Sota-aika muistoissamme*. Tutkimukseni aineisto on siis koottu neljästä melko tunnetusta arkistosta, enkä ole näiden aineistojen ensimmäinen käyttäjä. Aineistoja ei ole luotu minun tutkimustani varten, enkä ole itse osallistunut niiden tuottamiseen.¹⁸⁶ Aineiston rakentumisen aikana vastaani tuli useita sota-ajan kokemuksia käsitteleviä arkistokokonaisuuksia, jotka sijaitsivat esimerkiksi eri maakunta-arkistoissa tai museoissa. Sota-ajan muistoja on tallennettu paljon, enkä olisi voinut käyttää kaikkea aineistoa tutkimuksessani jo pelkästään työmäärän kohtuullisena pysymisen vuoksi, joten tein valintoja jättämällä arkistokokonaisuuksia pois tutkimuksen materiaalista.

Tutkimuksessa käytetyt aineistot on koottu Taulukkoon 1.

184 Vrt. Fingerroos 2004, 49–50.

185 Ks. Ruotsala 2005, 47.

186 Aineisto ei aina vastaa niihin kysymyksiin, joita tutkija haluaisi esittää. Junila 2000, 24.

	Kokoelma	Keräysaika	Kertoja	Erytystä
Museovirasto	Keruuksely 34	1987–1988	232	Laajuus, monipuolisuus, yksityiskohtaisuus, omakohtaisuus. Kohteena sota-aika.
	Sosiologian laitoksen keruu	1987–1988	85	Samat kysymykset kuin K34.
Kansanrunousarkisto	Satasärmäinen nainen	1990–1991	24	Naisten elämäkerrontaa, ei sidottu sota-aikaan. Omakohtaisuus, elämäkerrallisuus.
	Sota-aika muistoissamme	2000–2001	11	Tuorein aineisto. Korostaa sota-ajan merkitystä edelleen.
Työväen Arkisto	Sosiaalidemokraattinen nainen kautta aikojen	1983–1999	33	Eri keruita, mm. EKL:n Kertomus elämästä. Mukana myös eri henkilöiden tekemiä haastatteluja osallistumisesta työväenliikkeen toimintaan.
	Säännöstelytaloudesta kulutusyhteiskuntaan	1990–1991	9	Keskittyy sodanjälkeiseen aikaan. Henkilökohtaiset aiheet, rakennemuutoksen muistot.
Kansan Arkisto	Merkintöjä elämästä	1995	6	Omakohtaiset kokemukset, elämäkerrallisuus. Ajallisesti ja teemallisesti laaja keruu.
	Henkilöarkistot ja muistelmat	1984–1985, 1995	11	Eri haastattelijoita ja kokoelmia.

Taulukko 1. Tutkimusaineistot arkistoittain.

NAISTEN ELÄMÄ JA TYÖPANOS SOTIEN 1939–1945 AIKANA. Määrällisesti laajin aineistokokonaisuuteni on Museoviraston kansatieteellisen arkiston kysely numero 34: Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1945 aikana (aineistoviitteet MV:K34) sekä sen kanssa lähes yhtenevä, Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen yhteistyössä Marttaliiton ja Museoviraston kanssa järjestämän tutkimushankkeen kysely otsikolla Suomalaisen naisen asema ja työpanos toisen maailmansodan aikana (aineistoviitteet MV:SO). Lähes samanlaisin kysymyksiin toteutetuilla kahdella keruuhankkeella on osittain yhteinen tausta, mutta rahoituksellisista ja aikataulullisista syistä ne on toteutettu erikseen, kuitenkin samoihin aikoihin vuosina 1987–1988. Keruukyselyn nro 34 laatijaksi mainitaan FT Maija-Liisa Heikinmäki yhdessä Naisten sodanaikainen työpanos -tutkimusprojektin kanssa. Sosiologian laitoksen kyselyviikkossa yhteishenkilöksi on mainittu tutkija Maisa Lovio.

Mainitut keruut eroavat toisistaan keruuesitteen ja vastaajajoukon osalta. Kyselyvihkot ovat lähes samanlaiset: ne on teemoitettu samoin, mutta kysymysten numerointi ja toisinaan sanavalinnat vaihtelevat vihkojen välillä hieman, lisäksi vihkojen ulkoasu on erilainen. Molemmat ovat hyvin laajoja: keruukysely 34:ssä 112 kysymystä ja sosiologian laitoksen kyselyssä 121. Museoviraston kansatieteellisen arkiston kysely 34 on kerätty kilpailuna ja levitetty yleisen mainostuksen lisäksi arkiston omalle vastaajajoukolle. Kysely oli hyvin suosittu: vastauksia tuli noin 70 000 liuskaa, mikä oli arkiston ennätys.¹⁸⁷ Sosiologian laitoksen johdolla toteutettu ja edellisen tavoin myös Museovirastoon tallennettu kysely levisi Marttaliiton, Maa- ja kotitalousnaisten Keskuksen ja Suomen Sosiiaalidemokraattisten Naisten kautta. Lisäksi sitä postitettiin väestörekisteriotokseen perustuen. Kyselyyn tuli 1200 vastausta.¹⁸⁸ Pidän näitä kahta kyselyä rinnakkaisina aineistoina, ja jatkossa viitataan Museoviraston aineistosta puhuessani niihin molempiin, ellei erityisesti ole tarvetta eritellä kummasta kokonaisuudesta on kyse.

Museoviraston keruuta numero 34 analysoinut Pia Olsson toteaa, että kyseisen keruuaineiston vastaajien valikoituminen vaikuttaa sen sisältöihin kriittisyyden vaimentumisena: monet vastaajista ovat toimineet vapaaehtoisissa maanpuolustustehtävissä talvi- ja jatkosotien aikana, mikä painottaa kerrontaa sotakokemusten myönteisten, isänmaallisten tulkintojen suuntaan. Olsson huomauttaa lisäksi, että selkeiden tapahtumien kuvaus loogisena osana omaa elämänkulkua on tyypillistä muistelukerronnalle, jossa omaa elämää pyritään ymmärtämään, jolloin sota-aikaan mahdollisesti kuuluvien kaoottisten ja vaikeiden tilanteiden kuvaus on vaikeaa. Koska sota-ajan työpanos ja selviytyminen ovat osa sodan kollektiivista muistia, niitä ei ole helppo vastustaa tuomalla esiin ristiriitaisia kokemuksia. Siksi aineiston antama kuva sota-ajasta voi olla korostuneen ristiriidaton ja yhtenäinen.¹⁸⁹

SATASÄRMÄINEN NAINEN JA SOTA-AIKA MUISTOISSAMME. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistolla on Suomen arkistoista pisin historia keruukyselyiden järjestäjänä. Ensimmäinen keruukilpailu julkaistiin *Suomettaressa* vuonna 1847, ja muutama

187 Sähköposti Pirkko Hakalalta Kirsi-Maria Hytöselle 10.1.2008. Arkiston vastausarkit ovat noin A5-kokoisia.

188 Haavio-Mannila, Peltonen & Raitis 1993, 20.

189 Olsson 2008, 153–155.

vuosi sen jälkeen laadittiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ensimmäinen kansanrunouden keruuohjelma. Seuran keruuohjelmat keskittyivät 1880-luvulta alkaen kansanrunouden keruuseen.¹⁹⁰ Kansanrunousarkiston keruukyselyiden perusta on ollut vakituisten vastaajien verkostossa, joka muodostui *Kalevalan* riemuvuoden 1935 myötä. Kansan muistiksi nimitetyn¹⁹¹ Kansanrunousarkiston keruutoiminta on 1960-luvulta alkaen reagoinut yleisiin asenteisiin ja niiden vaihteluihin. Vuoden 1918 tapahtumia käsitellyt kilpakeruu oli yhteiskunnallisesti merkittävä avatessaan sisällissodan muistot ja sotaan liittyvää perinnettä, jota oli jo aiemmin kerännyt muun muassa Työväen Muistitietotoimikunta. Myöhemmin keruukohteiksi tulivat esimerkiksi ammattiryhmien perinteet ja 1980-luvulla kiinnostuttiin erilaisista elämäkerrallisista keruista.¹⁹² Vuosina 1990–1991 toteutettu kilpakeruu *Satasärmäinen nainen*, jota on käytetty tämän tutkimuksen aineistona, voidaan laskea mukaan elämäkerrallisuuden aaltoon.

Satasärmäinen nainen (aineistoviitteet SATA) oli Kalevalaisten Naisten Liiton ja Kansanrunousarkiston yhteinen keruu, joka ajoitettiin *Kantelettaren* juhlavuoteen. Vastaajia oli 573, joten keruu löi suosiossaan aiemmat ennätykset: elämäkertakilpailuihin ei ollut koskaan aiemmin tullut yhtä paljon vastauksia. Toisin kuin edellä esitellyt Museoviraston kyselyt, joissa oli paljon tarkkojakin kysymyksiä, *Satasärmäinen nainen* perustuu toisenlaiseen lähtökohtaan. Ohjaavaa tekstiä on vain kolmen virkkeen verran, jolloin kirjoittajat ovat rakentaneet näkökulmansa ja vastauksensa rajauksen vapaasti ja omista lähtökohdistaan. Keruuesitteessä kannustetaan oman tyylin esiintuomiseen.¹⁹³ Kansanrunousarkiston monista keruista *Satasärmäinen nainen* on valittu mukaan tutkimukseni aineistoon, koska halusin lukea sota-aikaa laajempaa näkökulmaa naisten muistoihin työstä. Tarkoitan tällä sitä, että *Satasärmäinen nainen* -kilpakeruun esitteessä ja johdannossa sota ei tule esiin, toisin kuin Museoviraston kyselyssä, jossa se on keskeinen teema. Sen sijaan näitä kahta keruuta yhdistää sukupuolen näkyminen jo otsikossa. Luin keruusta 1940- ja 1950-luvuille sijoittuvia elämäkertoja, joissa

190 Pöysä & Timonen 2004, 222–224.

191 Knuutila 2010, 23.

192 Latvala 2005, 24–30.

193 *Satasärmäinen nainen* -keruuesite. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto ja Kalevalaisten Naisten Liitto.

aiheena oli työ. Aineiston haku tapahtui kertojien syntymävuosien perusteella.

Vuosina 2000–2001 toteutettu kilpakeruu *Sota-aika muistoissamme* (aineistoviitteet SOTA-AIKA) on mukana tutkimuksessani ensisijaisesti keruujankohtansa vuoksi. Halusin tarkastella, millaisia eroja 1980-luvun lopulla kerättyjen Museoviraston sota-aiheisten kyselyiden ja 2000-luvun alussa kerätyn aineiston välillä on. Keskeisin löytämäni ero liittyy odotetusti vastaajien ikään. Suurin osa *Sota-aika muistoissamme* -keruuseen osallistuneista muisteli lapsuutta sota-aikana. Valitettavasti suurin osa niistä, jotka olivat aikuisia 1940-luvulla, ei enää ollut aktiivisesti muistelemassa tämän keruun aikaan, joten naisten palkkatyötä 1940-luvulla kuvaava aineisto jää vähäiseksi. *Sota-aika muistoissamme* -keruun johdannossa mainitaan, että tallennettavaksi voi lähettää omien kokemusten lisäksi vanhempien tai sukulaisten kertomuksia sotakokemuksistaan. Sukupolvien vaihtuminen tuodaan siis esiin, samoin kuin se, että ajan kulkemisesta huolimatta sotakokemuksista ollaan edelleen kiinnostuneita.¹⁹⁴

TYÖVÄEN MUISTITIETOTOIMIKUNNAN KOKOELMAT. Työväen Muistitietotoimikunta on koonnut muistitietoa vuodesta 1960 alkaen sekä haastatteluilla että kirjoituksia pyytäen. Työväen Arkiston kotisivuilla kirjallista materiaalia nimitetään muistelmakäsikirjoituksiksi ja muistitietokeräelmiksi.¹⁹⁵ Termien vaihtelevuus kertoo kenties osaltaan siitä, että arkisto on kiinnostunut ensisijaisesti kerronnan aiheista ja sisällöstä, ei sen muodosta. Työväen Muistitietotoimikunta on järjestänyt aineistojaan teemakokonaisuuksiksi, joissa eri suunnista koottu materiaali yhdistetään saman kattokäsitteen ympärille.¹⁹⁶ Tein arkiston aineistoon kohdistuvia hakuja etsien noin vuosien 1900 ja 1930 välillä syntyneiden naisten muistelukerrontaa, jossa kerrotaan ammateista, työstä tai koulutuksesta. Hakujani vastaavaa materiaalia löytyi eniten teemakokonaisuudesta ”poliittinen ja epäpoliittinen sosiaalidemokraattinen nainen kautta aikojen”, ja myös kokonaisuudessa ”arki ja kulutus” kerrotaan paljon naisten

194 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, kansanrunousarkisto, keruut, Sota-aika muistoissamme <<http://www.finlit.fi/kra/keruut/sota.htm>> (Luettu 27.9.2012.)

195 Peltonen 1996, 75–76; Työväen Arkiston kotisivut <<http://www.tyark.fi/>> (Luettu 11.9.2012.)

196 Työväen Arkisto, Muistitieto <<http://www.tyark.fi/muaineistot.htm>> (Luettu 11.9.2012.)

palkkatyön arjesta, josta aineistooni rajautuneet kirjoitukset kuuluvat kaikki keruuseen *Säännöstelytaloudesta kulutusyhteiskuntaan*. Rajasinkin käyttämäni aineiston näihin kahteen kokonaisuuteen, jotta aineisto on hallittavissa (aineistoviitteet TMT).

Vuosina 1990–1991 järjestetty keruukilpailu *Säännöstelytaloudesta kulutusyhteiskuntaan* käsitteli arkielämää 1950- ja 1960-luvuilla. Keruujulistuksessa todettiin, että toisin kuin Työväen Muistitietotoimikunnan aiemmat keruut, tällä kertaa yhteiskunnallinen painotus on vähäisempää ja kiinnostus kohdistuu henkilökohtaiseen elämään. Ohjaavat kysymykset oli jaoteltu teemoihin, joita olivat asuminen, ruoka, puhtaus, lapset, rahankäyttö ja kulutus, miesten ja naisten väliset suhteet sekä työ.¹⁹⁷ Kuten muidenkin arkistojen keruissa osa kirjoittajista vastasi annettujen teemojen mukaisesti, osa kirjoitti varsin vapaasti.

Työväen Muistitietotoimikunnan aineiston teemakokonaisuus ”poliittinen ja epäpoliittinen sosiaalidemokraattinen nainen kautta aikojen” on laaja ja sisältää eri tavoin koottua muistitietoaineistoa. Suuri osa on koottu 1990-luvun alussa Työväen Arkiston hankkeessa, jonka tavoitteena oli naisten kokemusten tallentamisen lisäksi tutustuttaa paikallisjärjestöjen toimijoita haastattelumenetelmiin. Lisäksi kokonaisuudessa on teemakirjoituksia muun muassa Eläkkeensaajien Keskusliiton perinteenkeruuprojektista *Kertomus elämästä* vuodelta 1984, jonka toteuttivat tutkija Heimo Huhtanen Työväen Muistitietotoimikunnasta ja koulutussihteeri Hillervo Perttunen Eläkkeensaajien Keskusliitosta. Keruu on ohjeistettu tarkkaan *Eläkkeensaaja*-lehdessä vuonna 1984.¹⁹⁸ Vaikka aineistokokonaisuus vaikuttaa keruutavan puolesta hajanaiselta, sen melko yhtenäiset teemat, naisten kokemukset poliittisesta osallistumisesta sekä kokemukset arkielämästä, antavat materiaalille yhtenäisyyttä.

KANSAN ARKISTOSSA. Kansan Arkiston kokoelmista minua kiinnosti erityisesti vuonna 1995 toteutettu kilpakeruu *Merkintöjä elämästä* (aineistoviite Kame). Kilpakeruu järjestettiin arkiston 50-vuotisjuhlien kunniaksi, ja sen järjestäjinä toimivat Yhteiskunnallinen Arkistosäätiö ja Kansan Sivistystyön Liitto. Keruuesitteen mukaan yleis-tavoite oli ”saada talteen ihmisten omakohtaisia kokemuksia elämästä

197 *Tallentaja* 1/1990, 11–12.

198 Kirje Risto Reunalta Kirsi-Maria Hytöselle 16.10.2012. *Eläkkeensaaja* 1/1984, 16.

suomalaisessa yhteiskunnassa”. Kilpailussa oli kolme sarjaa: 1) Elämäkerrat, 2) Jutut, tarinat ja muistelut, 3) Henkilökohtainen aineisto. Viimeisessä sarjassa kannustettiin tallentamaan arkistoon omaa tai jonkun muun aineistoa kuten kirjeitä, päiväkirjoja, todistuksia, valokuvia, videoita tai äänitteitä.¹⁹⁹ Keruukilpailuun osallistui 211 henkilöä, jotka edustivat eri ammatti- ja ikäryhmiä. Sisällöllisesti ja teemallisesti monipuolinen materiaali kuvaa elämää 1900-luvun alusta 1990-luvulle.²⁰⁰ Tästä aineistosta olen rajannut mukaan naisten kertomukset, jotka sopivat ajallisesti tutkimukseeni.

Kansan Arkiston henkilökunta ohjasi minut lukemaan myös arkiston henkilöarkistoja sekä muistelmakokoelmia, ja kävin läpi naisten muistitiedon osalta myös joitakin haastatteluprojekteja. Näistä ensimmäinen oli Jorma Kalelan Paperiliiton historia -hankkeeseen kuuluvat haastattelut, joita Kansan Arkiston osalta oli tehnyt Maija Salo vuosina 1984–1985. Toinen kokonaisuus on osa Rakennustyöläisten liiton muistitietokeruuta, ja haastattelut ovat pääosin Olavi Niemen toteuttamia. Aineisto on luovutettu arkistoon vuonna 1985. Rakennusliiton kautta Kansan Arkistoon on tallennettu vuonna 1995 myös liiton aluesihteerin Kalle Rantasen tekemiä rakennustyöläisten haastatteluja.²⁰¹ Näistä haastatteluaineistoista olen käyttänyt 1940- ja 1950-luvulle sijoittuvia naisten työn muistoja (aineistoviitteet Kansan Arkisto + kokoelmanumero). Määrällisesti Kansan Arkiston osuus jää muita arkistoja pienemmäksi.

Sekä Työväen Arkiston että Kansan Arkiston materiaalissa on mukana myös haastatteluilla syntyneitä materiaalia, jonka syntyprosessi eroaa tutkimukseni pääaineistosta. Muun muassa aineiston suhteellisesti pienempään määrään vedoten katson voivani käyttää niitä tässä tapauksessa rinnakkain keruukyselyiden ja -kilpailujen kanssa. Haastatteluaineistossa dialogisuus on ilmiselvempää ja välittömämpää kuin kirjallisessa aineistossa, mutta dialogisuus on tässä tapauksessa yhtä etäistä molemmissa aineistoissa, sillä en ole itse ollut toteuttamassa käyttämiäni haastatteluja. Haastattelijan ja haastateltavan välinen vuorovaikutus on tärkeää haastatteluaineiston rakentumisessa, mutta kaiken kaikkiaan tutkimusaineistoni ymmärtämiseksi oleellista on hahmottaa kysyjien ja vastaajien

199 *Merkintöjä elämästä* -keruuesite, Kansan Arkisto.

200 *Merkintöjä elämästä* – Kansan Arkiston juhluvuoden 1995 kilpailun tulokset, lehdistötiedote, Kansan Arkisto.

201 Sähköposti Marita Jalkaselta Kirsi-Maria Hytöselle 3.11.2009.

roolit laajemmin; sekä kirjallisen aineiston että haastattelujen taustalla on arkistoja, joilla on ollut erilaisia tavoitteita, ja vastaajat ovat myös eri tavoin valikoituneita.

KYSYJÄT JA VASTAAJAT. Keruukilpailu voidaan siis tulkita dialogina. Kyselyvastaukset rakentuvat kunkin kertojan omista lähtökohdista sekä hänen reaktioistaan kysymyksiin, eikä kahta samanlaista vastausta ole. Kysymyksetkään eivät ole niin sanotusti neutraaleja, vaikka ne esitettäisiin paperilla. Kysyjän rooli on oleellinen vastauksen muodostumisessa, joten kysymyksillä on merkitystä tutkimukseni aineiston rakentumisessa.

Kansanrunousarkisto ja Museoviraston kansatieteellinen arkisto ovat kulttuuriorganisaatioita, jotka ovat pitkään tallentaneet kulttuuri-ilmiöitä ja muistoja eri menetelmin. Museoviraston keruu nro 34 ja sille rinnakkainen sosiologian laitoksen keruu ovat tutkimukseni laajin aineistokokonaisuus, jonka sisältöön vaikuttavat esitetyt kysymykset sekä kyselyn levitystapa. Kyselyjen tavoitteena on ollut tallentaa tutkimuskäyttöä varten monipuolisesti naisten sotakokemuksia. Rintamakokemusten lisäksi haluttiin kerätä tietoa myös kotirintamalla tehdystä työstä.²⁰² Otsikossa on mukana kaksi vastausta ohjannutta aihetta: naiseus ja työ. Vaikka naisten sotakokemuksia oli koottu jossain määrin aiemminkin, koki osa vastaajista, että heillä on viimeinkin mahdollisuus päästä kertomaan sotakokemuksistaan; aiemmin kukaan ei ollut tullut kysyneeksi. Kysymyssarjan teemana oleva työ on voinut vähentää halua kirjoittaa vapaa-ajasta, jota koskevia kysymyksiä on neljä. Kyselyiden johdannossa painotetaan, että kaikki tehtävät, työt ja kokemukset ovat yhtä arvokkaita selvitettäväksi ja tallennettavaksi ja että kyselyyn voi kirjoittaa turvallisesti myös aiheista, joista aiemmin on pitänyt ehkä vaieta.²⁰³ Ahkeruus ja yhteistoiminnallisuus ovat tätä aineistoa yleisesti kuvaavia aiheita.

Sukupuoli on keskeinen aineistoa jäsentävä tekijä Museoviraston keruun lisäksi myös *Satasärmäinen nainen* -kilpakeruussa sekä Työväen Muistitietotoimikunnan kokoelmassa naisten poliittisesta

202 Haavio-Mannila, Peltonen & Raitis 1993, 17–18; Olsson 2008, 154.

203 *Museoviraston kyselylehti 1988*. Historioitsija Marianne Junilan (2000, 21–22) mukaan se, että kysely on suunnattu naisille ja että vastausten taso vaihtelee, rajoittaa tutkimuksellisia mahdollisuuksia. Vastausten tulkinanvaraisuuden vuoksi ne eivät sovi hänen tutkimuksensa aineistoksi sellaisenaan. Etnologin näkökulmasta moniäänisyys ja tulkinnallisuus tekevät kyselystä erittäin hedelmällisen tutkimusaineiston.

osallistumisesta. Näiden aineistojen käyttö on tukenut tutkimuksiä sukupuolittuneisuutta: tutkimuskohteena on nimenomaan naisten kerronta palkkatyöstä, eivät molempien sukupuolien näkemykset tai miesten muistot. Kun sukupuoli on mainittu jo keuruun otsikossa ja se tulee esiin myös monissa kysymyksissä, se saattaa ohjata vastaajia huomioimaan erityisesti naiseuden ja huomamaattaankin tai tarkoituksella tekemään sukupuolten välille eroa vastauksissaan. Tämä on kuitenkin osa tutkimusasetelmaa, jossa kohteena ovat naisten kerronnassa rakentuvat merkitykset.

Neljästä käyttämästäni arkistosta kahdella on puoluepoliittinen tausta. Työväen Arkisto on perustettu vuonna 1909 poliittisen ja ammatillisen, sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen keskusarkistoksi. Arkiston piirissä toimivan Työväen Muistitietotoimikunnan tallentama muistitietomateriaali sisältää *”työväen sisäisen ryhmäyhteenkuuluvuuden lähtökohdasta kirjoitettua, useimmiten poliittisesti aktiivisten ihmisten elämäkertamuistelmia”*.²⁰⁴ Kansan Arkisto puolestaan on kansalaisjärjestöjen ja vasemmistolaisen työväenliikkeen keskusarkisto, joka on toiminut vuodesta 1945 asti.²⁰⁵

Vuoden 1918 sotaan liittyvää muistitietoa tutkineet Ulla-Maija Peltonen ja Outi Fingerroos ovat havainneet eroja eri arkistojen vastaajien kerrontatavoissa. Fingerroosin mukaan työväenliikkeen arvot erottuvat Kansan Arkiston ja Työväen Arkiston vastaajien kerronnassa selvästi verrattuna Kansanrunousarkiston aineistoon. Kun aiheena on vuoden 1918 sota, Työväen Arkiston vastaajat tekevät usein eron sekä kommunisteihin että valkoiisiin. Terävimmät poliittiset kannanotot tulevat Fingerroosin aineistossa Kansan Arkiston kirjoittajilta.²⁰⁶ Poliittinen ideologia ei estä samaa kirjoittajaa lähettämästä muistojaan moneen eri arkistoon, kuten Ulla-Maija Peltonen on huomannut vuoden 1918 folklorea tutkiessaan. Peltonen osoittaa, miten kertojat ottavat vastauksensa vastaanottajan, eli kysyjän, huomioon kirjoittaessaan. Peltonen mukaan Työväenperinteeseen itsensä ideologisesti sitova kertoja perustelee näkemyksiään vuoden 1918 sodasta tarkemmin kirjoittaessaan Kansanrunousarkistolle. Kun lukijana ovat ”omat” tutkijat vasemmistolaiseen aatteeseen liittyvissä arkistoissa, ei kaikkia asioita ole

204 Työväen Arkisto; Arkiston esittely <<http://www.tyark.fi/>> (Luettu 10.10.2012.)

205 Kansan Arkisto; Esittely <<http://www.kansanarkisto.fi/>> (Luettu 10.10.2012.) Ks. myös Peltonen 1996, 87.

206 Fingerroos 2004, 75.

tarpeen selittää yhtä tarkasti. Kysyjä vaikuttaa myös vastaajan valintoihin ja vaikenemiseen, etenkin kun kyse on sisällissodan kaltaisesta arasta aiheesta.²⁰⁷

Peltosen ja Fingerroosin tutkimuskohteena oleva vuoden 1918 sota on aihe, jossa poliittisuus merkitsee paljon ja johon liittyy raskaita, vaikeitakin asioita. Tämän tutkimuksen aiheena olevat työn muistot eivät ole samalla tavalla arkaluontoisia eikä poliittinen sidonnaisuus tule yhtä voimakkaasti esiin. Omasta aineistostani olen löytänyt yhden kertojan, joka on vastannut sekä Museoviraston että Työväen Arkiston kyselyihin, enkä ole havainnut hänen kerronnassaan työstä ja arjesta samanlaisia eroja kuin edellä esitellyissä tutkimuksissa. Arki ja palkkatyö eivät ole aiheena vuoden 1918 tapahtumiin rinnastettavia, joten voimakasta eroa eri arkistoista kerättyjen aineistojen välille ei voi tehdä. Ilman arkistoviihettä kertojista ei aina välttämättä selkeästi tietäisi, mikä kirjoitus on mistäkin arkistosta. Silti esitän, että aineistoissa on sävyero, joka johtuu poliittisen toiminnan mukanaolosta Kansan Arkiston ja Työväen Muistitietotoimikunnan aineistoissa Museoviraston ja Kansanrunousarkiston aineistoja useammin. Osittain sävyero voi olla myös omien tutkimusintressieni vahvistamaa: lähtökohtainen oletukseni oli, että aineistojen kerronnan tavoissa olisi suurempia-kin keskinäisiä eroja arkistojen välillä, mutta lopulta olen saanut tämän aiheen kohdalla todeta eron olevan tulkinnanvarainen.

Vertaamalla käyttämieni keruukyselyiden keruuesitteissä annettuja apukysymyksiä etsin kysymyksillä mahdollisesti tuotettuja samuuksia tai eroja. Apukysymysten määrä erosi merkittävästi keruuesitteiden kesken, esimerkiksi Kansanrunousarkiston keruussa ei esitetty varsinaista kysymyssarjaa vaan kirjoittamista ohjattiin muita keruita vähemmän. Museoviraston keruiden kysymyssarja oli kaikkein yksityiskohtaisin. Sekä *Merkintöjä elämästä*, *Satasärmäinen nainen* että *Kertomus elämästä* -keruiden keruuesitteessä mainitaan elämäkerrallisuus ja osittain ohjataan elämäkerrallisuuden konventioihin ja "tavallisien" elämäntapahtumien kerrontaan.²⁰⁸ Omakohtaisten kokemusten ja henkilökohtaisten, pientenkin asioiden kertomista kannustettiin niin ikään Työväen Arkiston *Säännöstelytaloudesta kulutusyhteiskuntaan* -keruussa, Museoviraston keruussa ja *Satasärmäinen nainen* -kirjoituskilpailussa.

207 Peltonen 1996, 107–108, 132–133.

208 Vrt. Berntsen & Bohn 2009.

Eläkkeensaajien Keskusliiton keruu *Kertomus elämästä* on yhteiskunnallisempi kuin muut aineistoni osat, vaikka siinäkin korostetaan omakohtaisten kokemusten tärkeyttä. Keruun taustalla kerotaan olevan muun muassa se, että nykypäivän ja tulevaisuuden ongelmiin voidaan hakea apua 1900-luvun nopeiden muutoksien kokemuksista. Jutussa annetaan ”muistiinpalauttamisen helpottamiseksi” tärkeitä vuosilukuja Suomen historiasta 1929–1966.²⁰⁹ Yhteiskunnallisiin ja historiallisiin muutoksiin viitataan myös *Säänöstelytaloudesta kulutusyhteiskuntaan* -keruussa sekä otsikossa että yhdessä apukysymyksessä, jossa mainitaan maaltamuutto ja rakennemuutos.²¹⁰ Myös *Satasärmäinen nainen* -keruussa sivutaan yhteiskunnallista vaikuttamista toteamalla, että elämäkerrallisuuden tutkimus on ”tällä hetkellä niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa nopeasti kehittyvä alue” ja että elämäkerrallista aineistoa tutkimalla voidaan selvittää ihmisten tapoja ymmärtää oman elämän ja yhteiskunnan muutokset.²¹¹

Kysymysten vertailun perusteella selkeimmät erot kyselyiden välillä liittyvät siihen, miten kirjoitusohjeissa yhdistetään kansallinen historiankirjoitus ja omakohtaiset muistot. Vaikka arkiston aineistojen eroja muihin verrattuna onkin vaikea todentaa konkreettisesti²¹², on tärkeää huomata arkistojen erot tutkimuksen kokonaiskuvassa. Museoviraston keruukyselyn laajuus antaa helposti lukijalle kuvan yhtenäisestä, kaikkien jakamasta totuudesta. Kuitenkin aineiston takana oleva kyselyvihko on myös tutkijoiden tekemä ja rakentaa omaa kuvaansa talvi- ja jatkosodista. Mittakaavaltaan pienemmät, elämän arkea ja omakohtaisia kokemuksia käsittelevät keruut niin Kansan Arkistossa, Työväen Arkistossa kuin Kansanrunousarkistossakin toimivat tutkimuksessa aineiston monipuolistajana suhteessa määrältään selkeästi suurimpaan Museoviraston aineistoon.

Aineiston vastaajien analysoinnin yhteenvetona voidaan todeta, että vastaajajoukko on valikoitunut monin eri perustein ja se on koostumukseltaan heterogeeninen. Vaikka tutkimuksen aineistona käytetyt keruut muodostavat yhdessä varsin laajan kokonaisuuden, ne eivät silti edusta kaikkia 1940–1950-luvuilla palkkatyötä

209 *Eläkkeensaaja* 1 / 1984.

210 *Tallentaja* 1 / 1990, 11.

211 *Satasärmäinen nainen* -keruuesite. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto ja Kalevalaisten Naisten Liitto.

212 Paremmiin tässä onnistuu Ulla-Maija Peltonen. Peltonen 1996, esim. 109–131.

tehneitä naisia. Keruiden esitteet ovat yhteistyökumppaneiden avulla levinneet laajalle, mutta aineistoni on silti valikoitunutta. Vastajaat ovat naisia, jotka ovat halunneet tarttua kynään ja kirjoittaa omasta elämästään. Heillä on ollut siihen aikaa ja voimia, ja kenties taustalta löytyy myös jonkinlainen kirjoittamisharrastus. Heitä on myös kiinnostanut perinteen tai muistojen kirjoittaminen tai heillä on ollut henkilökohtainen tarve muistojensa tallentamiseen.²¹³

Hyvä muistitieto?

Jo aineistonkeruun alkuvaiheessa, kun tein ensimmäisiä haparovia haastattelujani, huomasin keruukilpailuihin kirjoittaneilla vastaajilla olevan erilainen käsitys vastausten arvosta kuin minulla. Minun tiedonnäköni ponnisti etenkin varhaiselle oral history -tutkimukselle²¹⁴ tyypillisestä tavoitteesta antaa ääni naisille, joiden ajattelin saaneen liian harvoin ääntään kuuluviin sota-ajan kokemusten muuten rikkaassa tutkimuksessa. 1990-luvulta alkaneen, niin kutsutun lottarenessanssin²¹⁵ ilmapiirissä kasvaneena olin alkanut suhtautua kriittisesti ajatukseen, että rintamakokemukset olisivat jollain tapaa tärkeämpiä sotakokemuksia kuin kotirintaman. Lisäksi minua vaivasi naisten sotakokemusten kerronnan painottuminen lottiin, ja halusin tietää mitä ne naiset tekivät, jotka eivät liittyneet järjestöön. Kuitenkin sain haastatteluja tehdessäni vastaani ihmettelyä, miksi olen kiinnostunut tällaisesta ja muun muassa ehdotuksen haastatella erään informantin tuttavaa, joka oli ollut rintamalla ja jolla sen vuoksi olisi parempia tarinoita kerrottavanaan. Eräs toinen haastateltava ihmetteli kiinnostustani hänen sotakokemuksiinsa, vaikka hän tai hänen miehensä eivät kumpikaan olleet rintamalla – mies oli aseteltaassa työssä. Kuitenkin myös nämä naiset, jotka osoittivat lieviä epäilyjä aiheittani kohtaan, kertoivat mielellään omista kokemuksistaan.

Kirjoittavilla kertojilla ei esiinny samanlaisia epäilyjä aiheen tärkeystestä kertojan ammatin ja muun position vuoksi. Sen sijaan aineistossani nousee esiin se, että muistitietoon yhdistämäni subjektiivisuus liittyy käsitykseeni tiedosta, ja tämä käsitys poikkeaa vastaajien tavasta ajatella tutkimustieto tosiasioiden kokoelmana. Kaikki vastaajat eivät viittaa tekstissään tai saatekirjeessään lähet-

213 Pöysä 1997, 42–44, 48–49; Korhokangas 1996, 62; Taira 2006, 37–38.

214 Ks. tämän tutkimuksen johdanto.

215 Kinnunen 2006a, 231.

tämänsä tiedon arvoon tai luonteeseen, mutta ne jotka niistä asioista kirjoittavat, viittaavat yleensä henkilökohtaisten kokemusten vähäisempään arvoon verrattuna ”oikeaan tietoon”, jota ei varsinaisesti määritellä.²¹⁶ *”Tällaisia, ihan henkilökohtaisia asioita ovat nämä minun vastaukseni. Tapahtumia on niin paljon niiltä vuosilta, että on vaikea erottaa sellaista, millä olisi jotain asiallista arvoa.”*²¹⁷ Miksi omaa muistelua ja henkilökohtaisia kokemuksia ei pidetä yhtä arvokkaana tietona kuin vaikkapa oppikirjojen historiankirjoitusta? Kenties mikrohistoriallinen, kokemusten historian tutkimus erilaisine arjen historiaan liittyvine projekteineen ei ole vielä läpäissyt näiden melko iäkkäiden kertojien arkea.

Työttömien kerrontaa tutkinut Teemu Taira esittää, että kirjoituskilpakeruun ja omaelämäkerrallisen kirjoittamisen kautta voidaan saada selville arjen kokemuksista ja niihin liitetyistä merkityksistä jotain sellaista, johon muut aineistot eivät ulotu.²¹⁸ Taira käyttää kirjoitettua aineistoa kulkuneuvona kirjoituksia ympäröiviin ja niitä jäsentäviin konteksteihin. Hän tarkoittaa sillä aineistosta esiin nostettujen aiheiden tai diskurssien asettamista osaksi laajempaa kontekstia ja mahdollisesti muita aineistoja.²¹⁹ Tairan lukutapa kuvaa myös omaa lähestymistapaani, jossa tutkimuskohde ei ole varsinaisesti faktojen tarkkuus vaan naisten sota-ajan palkkatyöhön liittyvä kerronta ja sen aiheet.²²⁰ Tällöin esimerkiksi erään kertojan huoli esitettyjen päivämäärien epätarkkuudesta on minun näkökulmastani epäoleellista hänen kokemuksekkerrontansa rinnalla: *”Tässä ovat minun tärkeimmät muistoni. Päivämäärät ovat aika tavalla unohtuneet, pitäisi jostain tarkistaa. Jos näistä on jotain hyötyä, niin muistoihin vaan.”*²²¹

Saatekirjeissään tai tekstiensä lopetuskappaleissa kertojat saattavat myös selittää erilaisia puutteeksi katsomiaan asioita, kuten

216 Poikkeuksena vuonna 1919 syntynyt kertoja MV:SO/1355, joka kirjoittaa arkistolle muistelun sijaan vain lyhyen viestin: *”Minä en ryhdy selittelmään näihin kysymyksiin. Minulla oli sellainen kirja luettavana kun ”Kansa eli kortilla” Aake Jurmon kirjoittama. Siinä käy selväksi jokaiselle mitä oli sota aika ja mitä silloin tehtiin. Minkälaista oli naisten osuus maalla ja on vielä kuvoin selvitetty Sieltä saa tärkeitä tietoja tutkimuksiin.”* Tälle kertojalle hyvän tiedon määritelmä on selvempi kuin muille.

217 MV:SO/1038, synt. 1907.

218 Ks. myös Helsti 2000, 28.

219 Taira 2004, 45. Muiden aineistojen käytöstä kontekstoinnissa esim. Stark 2006, 53–54.

220 Ks. myös esim. Helsti 2000, 33; Ukkonen 2000, 15; Fingerroos & Haanpää 2006.

221 MV:SO/1081, synt. 1921.

tekstin pituutta (suuntaan tai toiseen) tai huonoa käsialaa, joka joh-
tuu käden vahingoittumisesta. Myös korkea ikä mainitaan selityk-
senä sille, ettei kaikkea mahdollista enää muistuta mieleen tai ettei
kirjoituksen taso ole sellaista kuin vastaanottaja ehkä odottaa.²²²
*”Ottakaa tai jättäkää, mieluummin jättäkää. En ylettynyt parempaan.
Eläkeläisen aivot eivät toimi enään läheskään täydellä teholla, joten siitä
vaan.”*²²³ Toistuvan vähättelyn voi tulkita myös kertovan siitä, että
kirjoitusprosessi on ollut kertojalle eri syistä vaikea.

Aineiston runsaus osoittaa, että huolimatta ajoittain esiintyväs-
tä oman tiedon vähättelystä, kirjoittajat ovat kuitenkin halunneet
osallistua keruukyselyihin ja -kilpailuihin ja kertoa oman näke-
myksensä sotavuosien ja jälleenrakennuksen ajan tapahtumista.
Vastaaminen mahdollisista vaikeuksista kuten väsymyksestä tai
sairaudesta huolimatta kertoo myös kirjoittamisen tärkeydestä,
kenties jopa velvollisuudesta.²²⁴ Laura Starkin mukaan omaelä-
mäkerrallisten kirjoitusten luennassa on huomionarvoista muun
muassa se, miten *”kirjoittajat yrittivät vakuuttaa lukijoitaan fyysisten
ja emotionaalisten kokemustensa todellisuudesta”*.²²⁵ Kerronta ei ole
merkityksetöntä vaan tavoitteellista: kirjoittajilla on erilaisia syitä
osallistumiseensa, ja nämä tavoitteet muokkaavat heidän tuotta-
maansa tekstiä. Kirjoittaminen on kuitenkin vastaajille jollain ta-
paa tärkeää. Kirjallisen itseilmaisun traditio ei ole koskenut vain
koulutettua yläluokkaa vaan kaikkia siihen halukkaita kansalaisia,
mikä on antanut suomalaiselle muistitieto- ja perinteentutkimuk-
selle hyvät lähtökohdat.²²⁶

OSALLISTUMISEN SYYT. Kaikki kirjoittajat eivät perustele teksteissään,
miksi he ovat osallistuneet muistitietokeräykseen tai kirjoituskil-
pailuun. Syitä pohtimalla voidaan myös valottaa sitä, ketkä kirjoj-
tuskilpailuihin osallistuvat. Koska aineistonani on useita kilpake-
ruita, joissa tekstejä on arvioitu ja joitakin kirjoittajia palkittu, voisi
osallistumisen motivaation ajatella olevan palkinnon saavuttami-
nen. Mikäli näin on, sitä ei ainakaan tuoda esiin vastauksissa. Jyrki
Pöysän tutkimassa jatkäperinteen keruukilpailussa palkintoraadin

222 MV:SO/1109, synt. 1913; MV:SO/1108, synt. 1925; MV:SO/1081, synt.
1921; TMT 256:938, synt. 1922; TMT 256:1279/3, synt. 1929.

223 MV:SO/1182, synt. 1913.

224 Pöysä 1997, 42; Korkiakangas 1996, 29–32, 62. Omaa kirjoitusta vähättele-
viä esimerkkejä myös Pelttonen 1996, 92, 106.

225 Stark 2006, 53. Kerronnan strategioista ks. esim. Savolainen 2012.

226 Esim. Salmi-Niklander 2004; Kurki 2002; Suomenjoki 2010.

ja arvioinnin läsnäolo keruussa saattoi joidenkin kirjoittajien kohdalla korostaa sosiaalista välimatkaa arkiston ja vastaajan välillä.²²⁷ Vaikka palkinnon tavoittelua ei yleensä mainita teksteissä, se on silti todennäköisesti ohjannut monia kirjoittajia pyrkimään ilmaisen selkeyteen, oikeinkirjoituksen tarkkuuteen tai muihin keinoihin, joita he liittävät hyvään kertomukseen.

Joillekin kertojille totuudellisuus ja yksityiskohtien tarkkuus on merkityksellistä. *”Olen pyrkinyt kuitenkin omakohtaiseen realistiseen kuvaukseen senaikaisista tapahtumista.”* toteaa kertoja, joka arvelee 1950-luvusta olevan mahdollista kertoa myös kullanhöhtöinen tarina.²²⁸ Koska kirjoittajat ilmaisevat pyrkivänsä totuuteen kuvauksissaan, voidaan totuudellisuutta pitää muistelukerronnan genrelle tyypillisenä piirteenä. Muistoihin ja niihin perustuviin tarinoihin yleensä uskotaan, ellei ole jotain erityistä syytä epäillä kertomusta. Kyse ei kuitenkaan ole siitä, että muistiin perustuva tieto olisi lähempänä jotain totuutta kuin jokin muu tieto vaan siitä, että tätä totuudellisuutta vakuutetaan osana kerrontaa.²²⁹

Kirjoittajat eivät vastaa kaikkeen kysytyyn vaan kertovat aiheista, jotka ovat heille itselleen merkityksellisiä.²³⁰ Rajaus voi olla yhteydessä myös kerronnan tavoitteisiin. Osalle kertojista keruukysely tai kilpakeräys on mahdollisuus oikoa historiankirjoituksen epätasapainoa tai suoranaisia virheitä. Aihe koetaan tärkeäksi sekä henkilökohtaisesti että yhteiskunnallisesti, jolloin oman äänen ja käsitellyn aiheen esiin saaminen on voinut toimia motivointina kirjoittamiseen.²³¹ Arkisto edustaa tässäkin mielessä virallista tapaa, jolle oma näkemys menneisyydestä kerrotaan osana historiallisia tapahtumia. Kuitenkin on syytä muistaa, että kirjoittajat eivät tiedä – eivätkä voikaan tietää – millaisiin tutkimuksiin heidän kirjoittamaansa aineistoa tullaan jatkossa käyttämään.²³² Tämä ristiriita yksityisen ja julkisen, avoimuuden ja vaikenemisen välillä koskee muistitietoaineistoa aina, oli se tuotettu haastattelulla tai kirjoittamalla. *”Than avoinkaan en osaa olla, mutta tässä tämä nyt kuitenkin tulee!”*²³³ kirjoittaa eräs Työväen Arkiston vastaaja pitkän kertomuksensa saatekirjeessä.

227 Myös Pöysä 1997, 42–43.

228 TMT 258:1328, synt.vuosi ei tiedossa.

229 Helsti 2000, 31; Korkiakangas 1996, 13–16; Fingerroos & Haanpää 2006.

230 Helsti 2000, 21.

231 Esim. MV:K34/2251, synt. 1908. Olsson 2005, 168–169.

232 Latvala 2005, 20.

233 TMT 256:1279/3, synt. 1929.

Osa kirjoittajista leikkii tekstityyleillä ja kirjoittaa väliin vaikkapa runomuotoista tekstiä, mutta osalle oikeinkirjoitus tuottaa vaikeuksia ja asiiasialtö on tulkintani mukaan muotoa tärkeämpää.²³⁴ Omaelämäkerrallista aineistoa tutkinut Anni Vilkkö luonnehtii kirjoituskilpailussa tuotettua omaelämäkerrallista aineistoa harkituksi, ikään kuin hitaaksi puheeksi. Kirjoituskilpailuvastauksissa pyritään johdonmukaisuuteen ja ymmärrettävään ilmaisuun.²³⁵ Kirjoittamista ohjaavat lisäksi opitut kirjoittamisen konventiot. Kirjoittajat tuntevat kertomuksen kulun, aloitus- ja lopetustavat sekä osaavat useimmiten käyttää myös teknisiä, kielenhuollollisia keinoja rytmittääkseen tekstiään esimerkiksi kappalejaolla. Yksityisen kirjoittamisen lajit, kuten päiväkirjat ja kirjeet, näkyvät myös keruukilpailujen vastauksissa, samoin elämäkerrallisen kerronnan vakiintuneet tavat. Monesti myös koulussa opittuja ainekirjoituksen käytäntöjen voi nähdä vaikuttavan kirjoitustyyliin.²³⁶

Pia Olsson on pohtinut huumorin puutetta kirjoittaen tuotussa keruukyselyaineistossa. Olsson arvelee, että kyselyyn vastaamisen motiivit ja tavoitteet vaikuttavat siihen, että arkipäivän huumori jää usein pois teksteistä.²³⁷ Olssonin huomio sai minut vertaamaan aineistoani esimerkiksi Eerika Koskinen-Koiviston väitöstutkimukseen, jonka eräs keskeinen tulos liittyy huumorin merkitykseen elämäkerronnassa, työnteon arjessa ja jokapäiväisessä elämässä.²³⁸ Omassa aineistossani huumori on harvoja anekdootteja tai vitsejä arkipäivän sattumuksista. Kuten seuraavissa luvuissa tulee esiin, hauskanpidosta kerrotaan aineistossani jossain määrin, mutta ei yksityiskohtaisesti. Työpaikan seksuaaliväritteistä jutunkerrontaa muistellaan lähinnä epämiellyttävä kokemuksesta, joten sen liittämistä huumoriin voi kyseenalaistaa. Huumorin vähyys johtuu aineiston keruumetodista, kuten Olssonkin arvelee. Koskinen-Koivisto haastatteli tutkimukseensa isoäitiään, ja pitkän haastatteluprosessin aikana huumori tuli esiin hyvin eri tavalla kuin omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa yleensä tulee. Sota-

234 Esim. MV:K34/633, synt. 1917; MV:K34/735, synt. 1922; TMT 256: 981, synt. 1927. Ks. myös esim. Taira 2006, 34.

235 Vilkkö 1997, 98–99.

236 Pöysä 2006, 234; Berntsen & Bohn 2009. Kirjoittamisen konventiot tulevat esiin mm. niissä historian tutkimuksissa, joissa käytetään kirjeitä lähdeaineistona. Ks. Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011.

237 Olsson 2011, 16.

238 Koskinen-Koivisto 2013.

ajasta kirjoittamisen konventioihin ei välttämättä myöskään kuulu vitsien tai kaskujen kertominen.²³⁹

Muisteleminen on oman elämän (uudelleen) tulkintaa ja jäsentelyä, ja oman muistelukerronnan kirjoittaminen vastauksena keruukyselyyn voi olla terapeutтинenkin prosessi. Tallentamalla omia muistoja hahmotetaan omaa paikkaa osana yhteisöä ja yhteiskuntaa. Yksilöllisille kokemuksille rakentuu uudenlainen merkitys, kun ne kerrotaan vastauksena keruukyselyyn. Osallistuminen voi merkitä myös perinteen tallentamista ja siirtämistä myöhemmille sukupolville. Omanarvontunnon kehittämisellä on yksilöille merkitystä, sillä kuvaamalla sota-ajan työtä lunastetaan samalla oma paikka historiassa.²⁴⁰

Keruukilpailun osallistujat eivät kirjoita vastauksiinsa kaikkea, vaan valikoivat kertomaansa sekä tiedostaen että tiedostamattomasti. Unohtaminen voi olla tarkoituksellista, mutta se on myös muistin luonnollinen ja tahaton tapa toimia: muistot sulautuvat toisiinsa tai muualta kuultuihin kertomuksiin samasta tapahtumasta. Unohtamalla muistoista voidaan myös vaimentaa tai kokonaan pyyhkiä epämiellyttäviä tai arveluttavia piirteitä. Tätä tapahtuu sekä yksilöiden tasolla että kollektiivisesti, ja se voi olla myös tarkoituksellista poliittista toimintaa.²⁴¹ Kerronnan sisällön lisäksi huomionarvoista on, miten keruukysely antaa kertojille mahdollisuuden ilmaista mielipiteensä asioista. Kuten Hilikka Helsti on huomauttanut, tässä on juuri muistelukerronnan vahvuus ja anti menneisyyden tutkimukselle – siinä tuotetaan tulkintoja menneistä tapahtumista.²⁴²

IKÄ JA SUKUPOLVI. Aineiston rakentamista johtivat keskeisesti kaksi aihetta: vastaajien ammatit ja ikä. Laajoista aineistoista rakensin omaa tutkimustani varten kokonaisuuden, jossa kerrotaan talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana tehdystä palkkatyöstä.²⁴³ Kuviossa 2 on esitetty tutkimuksen vastaajien ikäjakauma (liite 3). Olen aineistoa rakentaessani ollut kiinnostunut tutkimusajankohdasta aikuisten tai viimeistään 1950-luvulla työelämään siirtyvien muistoista. Yleisimmin vastaajat ovat syntyneet 1920-luvun tait-

239 Vitseistä, kaskuista ja niiden syntyprosesseista ks. esim. Knuutila 1992.

240 Helsti 2000, 21, 31; Ükkonen 2000, 13; Olsson 2005, 168–173.

241 Korkiakangas 1996, 35–39; Helsti 2000, 21; Pöysä 2006, 222; Olsson 2008, 154.

242 Helsti 2000, 21.

243 Ks. luku 1.3.4.

teessa: vuosien 1917 ja 1925 välillä on syntynyt hieman yli puolet (53 prosenttia) vastaajista. Vanhin vastaaja on syntynyt vuonna 1897 ja nuorin 1937.²⁴⁴

Sukupolven käsitettä on käytetty elämäkertatutkimuksessa eräänä tapana hahmottaa kirjoittajien elämänkulkua, sen suhdetta aikaan ja omaa elämänkerrontaa suhteessa historiaan. Ihmistieteissä tarkoitetaan tavallisesti kohortin tai biologisen sukupolven sijaan niin sanottua kokemuksellista sukupolvea. Se tarkoittaa, että suunnilleen samoihin aikoihin syntyneillä ihmisillä on usein jokin kulttuurinen tai yhteiskunnallinen kokemus, joka yhdistää heitä enemmän kuin tarkka syntymävuosien samuus. Tämä niin sanottu avainkokemus on saksalaisen sosiologin Karl Mannheimin kehittämä käsite. Kaikilla iällisesti samaan sukupolveen kuuluvilla ei välttämättä ole jaettua avainkokemusta, joten sukupolviyksiköt ovat myös fragmentoituneita.²⁴⁵

Sosiologi J. P. Roos on esittänyt mallin suomalaisista sukupolvista.²⁴⁶ Roosin malli on sinällään jähmeä, mutta auttaa jäsentämään aineistoni kertojien sukupolvia ja mahdollisten avainkokemusten merkitystä. Roosin mukaan vuosina 1900–1924 syntyneet muodostavat niin kutsutun sodan ja pulan sukupolven. Suurin osa aineistoni kertojista kuuluu ikänsä puolesta tähän joukkoon. Sodan ja pulan sukupolveen kuuluvat muistavat yleensä hyvin sota-ajat, usein myös sisällissodan ajan. Roosin mukaan monien ryhmään kuuluvien elämän aktiivivaihe asettuu maailmansotien väliseen aikaan, mutta koska puolet aineistoni kertojista on syntynyt 1917–1924, sanoisin heidän elämänsä aktiivisen vaiheen jatkuvan vielä sodan jälkeen. Sodan ja pulan sukupolveen kuuluvien jaettuina kokemuksina Roos pitää olosuhteiden köyhyyttä, koulutuksen keskeytymistä tai puuttumista, jatkuvaa työntekeä lapsesta asti sekä sosiaalisten eriarvoisuuksien tiedostamista.²⁴⁷

Nuoremmat aineistoni kertojat kuuluvat Roosin typologisoinnissa niin kutsuttuun jälleenrakennuksen sukupolveen. Roosin mukaan he muistavat toisen maailmansodan elävästi. Heidän elämäänsä leimaa kahtiajakoisuus: nuoruudessa koettu hätä ja puute ovat jättäneet syvän leiman, mutta toisaalta sodan jälkeinen

244 Kuvio ikäjakaumasta sekä koko aineiston osalta että eri arkistoittain on liitteessä 3.

245 Karl Mannheimia käytetty Virtanen 2001, 18–24 ja Tervo 2008, 40–49 pohjalta. Ks. myös Korkiakangas 1996, 68–72.

246 Roos 1987, 53–59. Vrt. Korkiakangas 1996, 68–69 tai Tervo 2002, 165–169.

247 Roos 1987, 53–54.

vaurastuminen, koulutusmahdollisuudet ja hyvinvointivaltion kehitys ovat vaikuttaneet voimakkaasti heidän elämäntarinaansa. Kaupungistuminen, pienet asunnot, myöhemmin hyvä elintaso ja toisaalta suuri muutto Ruotsiin ovat tälle sukupolvelle leimallisia elämäntarinan piirteitä.²⁴⁸

Keruuaineistojeni luonne ja niiden lukemisen tavat toisaalta tukevat, toisaalta vähentävät sukupolvijaottelun tarvetta aineistojen analyysissä. Elämäkertakeruihin lähetetyissä vastauksissa sukupolvikokemusten analyysi voi olla oleellista, mikäli tarkastellaan elämäntarinan vaiheita suhteessa kirjoitettuun vastaukseen. Olen kuitenkin rajannut aineistoani syntymävuoden lisäksi myös muilla perusteilla. Työ on iän lisäksi keskeinen aineiston rakentumisen teema. Tarkastelen kyllä muistelukerrontaa myös suhteessa kertojan ikään, mutta en hakeakseni sukupolvia yhdistäviä kokemuksia. Ajatus sotasukupolvesta, siis sodasta tietyn ikäryhmän avainkokemuksena, on syytä kuitenkin muistaa, sillä se on osa tutkijan esioletusta aiheen käsittelyssä.

2.2 Kirjoitettujen muistojen tulkinta

Tutkimuksessa rakentuviin tulkintoihin eivät vaikuta ainoastaan aineiston syntyolosuhteet ja kontekstit vaan myös minun paikkani tutkijana. Henkilökohtaiset kiinnostukseni ovat johtaneet naisten työn historiaan, ja tutkimuksen teemat, kuten henkilökohtaiset kokemukset, työn ruumiillisuuden muistot ja työn arvo, ovat omia valintojani monien mahdollisuuksien joukosta. Lukija näkee vain osan tutkimuksessa käytetystä aineistosta, joskin lähdeviitteiden kautta hänellä on mahdollisuus ja suora osoite tutustuakseen koko materiaaliin niin halutessaan. Jotta prosessi on mahdollisimman läpinäkyvä, tavoitteena on kuljettaa reflektoitua tutkimusotetta läpi koko tutkimuksen, jolloin lukijan on mahdollista nähdä, millä tavoin tutkimuksen tuloksiin päädytään.²⁴⁹ Tässä aluvuossa kerroin, miten järjestin ja luin rakentamaani tutkimusaineistoa.

Aineiston järjestäminen ja lukemisen prosessikuvaus

Tutkimusaiheen löytymisen jälkeen valitsin käyttämäni arkistot ja niiden aineistot tutkimuskysymykset mielessä pitäen. Isoista aineistokokonaisuuksista valikoin käyttööni materiaalin, jossa naiset itse

248 Roos 1987, 54–56.

249 Latvala 2005, 20; Fingerroos 2003; Suopajarvi 2009, 68–73.

kertovat tekemästään palkkatyöstä talvisodan syttymisestä (1939) 1950-luvulle. Näin ollen tutkimuksen lähteenä ei toimi mikään edellä kuvatuista arkistomateriaaleista kokonaan vaan rajausta vastaavat osat niistä. Luin alkuperäisiä keruuvastauksia arkistossa ja kopioin tutkimuksen kannalta oleelliset kohdat tietokoneelle. Aineiston valokuvaamisen sijaan halusin jäljentää sen kirjoittamalla, sillä samalla tulin lukeneeksi kirjoitukset hyvinkin tarkkaan ja tein ensimmäisen kunnollisen perehtymisen aineistooni. Kun päätin aineistonkeruun arkistoissa, minulla oli yhteensä noin 280 sivua kuvauksia naisten palkkatyöstä.

Moniäänisyys toi oman piirteensä vaiheeseen, jota nimitetään aineiston saturaatioksi tai kylläntymiseksi ja joka on tärkeä osa aineiston rajausta. Tarvittavan aineiston määrä vaihtelee erilaisissa laadullisissa tutkimuksissa, mutta yleensä aineistonkeruu lopetetaan silloin, kun aineisto alkaa tarjota samoja asioita jatkuvasti uudelleen. Saturaatio on yhtä aikaa joustava ja tarkka tutkimusväline: se on väljä lukemisen periaate, joka riippuu tutkijan tulkinnoista, mutta toimii myös laadullisen tutkimuksen kurinalaisena järjestäjänä.²⁵⁰ Mikäli aineiston moniäänisyyden kunnioittaminen viedään äärimmilleen, voidaan ajatella, ettei saturaatiota tule: jokainen vastaus on originaali ja tuo jotain uutta aineistoon. Näin ajatellen aineisto pitäisi rajata jollain muulla keinolla kuin sen sisällön perusteella. Vaikka välttelin yleistyksiä, toimi tutkimuskysymysteni antama rajaus apuna aineiston kokoamisessa niin, että saatoin ennen pitkää huomata aineiston alkavan toistaa itseään.²⁵¹ Toisto ei tapahtunut muistelukerronnan yksityiskohtien tasolla vaan tulkintojen, tunnelmien ja kerronnan tapojen kautta.

Museoviraston aineisto on niin laaja, että se tuotti lukuprosessin aikana saturaatiovaiheen ja olisi siinä mielessä riittänyt jo sellaisenaankin tutkimusaineistoksi. Halusin kuitenkin testata aineiston kylläntymistä ja lukea toisenlaisilla kysymyksillä tuotettuja aineistoja nähdäkseni, jatkuuko saturaatio edelleen. Jatkoin siis tutkimuksen arkisto-osuutta muissa arkistoissa, ja niissä tekemäni havainnot enimmäkseen tukivat saturaatiopisteen saavuttamista. Huomasin, että toisenlaiset, kerronnan keinoihin keskittyvät tutkimuskysymykset olisivat ehkä kannustaneet jatkamaan aineistonkeruuta, mutta olin siinä vaiheessa kiinnostuneempi muisteluker-

250 Suopajärvi 2009, 85–86; Taira 2004, 46.

251 Aineiston rajaus perustuu tutkimuskysymyksen ja saturaatioprosessin hyödyntämiseen. Taira 2004, 47.

ronnan sisällöistä, miltä osin aineiston kylläntymisen piste tuntui löytyneen.

Saturaatioprosessi voi auttaa tutkimuksen analyysivaiheessa havaintojen tekemisessä. Aineiston moniäänisyyttä on pakko hyljennää, jotta analyysi pääsee etenemään, ja havaintojen pelkistäminen voi pohjautua kylläntymisessä esiin nousseihin aiheisiin.²⁵² Tutkimuksessani nousivat jo tässä vaiheessa esiin muuan muassa palkkaerojen ja miesten ja naisten välisiin suhteisiin työpaikalla liittyvä muistelukerronta. Myös työn raskauden kuvaukset toistuvat, mutta vasta niiden tarkka lukeminen ohjasi tulkintaani uusiin suuntiin.

TULKITSEVA LUKEMINEN. Paul Ricoeurin mukaan lukeminen on analyysin ratkaisevin vaihe, lukijan (tulkitsijan) ja tekstin maailmojen kohtaaminen.²⁵³ Tekstien lukeminen useita kertoja ja eri näkökulmista liitetään usein lähiluvun nimellä kulkevaan analyysimenetelmään. Pöysän mukaan lähiluvun prosessissa on lukemisen lisäksi kyse kirjoittamisesta: eri lukukerroilla tekstin oheen syntyy merkintöjä alleviivausten, kirjoitusten ja post it -lappujen muodossa.²⁵⁴ Koska lähiluku toimii hedelmällisimmin pienempien aineistojen yhteydessä, käytän tässä tutkimuksessa aineistojen lukutavastani hieman laajempaa käsitettä, *tulkitseva lukeminen*. Tarkoitin sillä laajan aineiston lukemisen tapaa, jolla pyritään avaamaan tekstiin sisältyviä merkityksiä suhteessa niiden konteksteihin ja johon liittyy päättelyä, refleksiivisyyttä, merkityksellistämistä sekä aiempien tietojen kyseenalaistamista ja uudelleen arviointia. Merkitysten hahmottamiseksi tulkitsevan lukemisen tulee olla systemaattista ja tiedostavaa. Kuten ”läheltä lukiessa”, myös tähän lukutapaani liittyy tekstien lukeminen useita kertoja eri näkökulmista ja eri kysymyksiä esittäen.²⁵⁵

Kirjallisuudentutkija Kai Mikkosen mukaan tekstin hermeneuttisella tulkinnalla sekä rakennetaan merkityksiä uudelleen että tuotetaan uusia tulkintoja. Tulkintaa ohjaa tutkijan tiedonintressi; se, mihin hän tulkinnallaan pyrkii. Tässä tutkimuksessa tulkitsevalla lukemisella on sekä hermeneuttinen että emansipatorinen

252 Taira 2004, 50–51.

253 Ricoeur 1991, 26.

254 Pöysä 2010, 339.

255 Kaarlenkaski 2012, 31; Mikkonen 2008, 73; Pöysä 2010, 333, 338–339, 342. Myös Knuuttilla 2010, 33.

tarkoitus: lähteitä pyritään tulkitsemaan niiden syntykontekstien kautta samalla, kun tavoitteena on tulkita niitä uudella tavalla, aiheeseen liittyvää itseymmärrystä lisäten.²⁵⁶ Aineistolle esitettyjen kysymysten vastauksina syntyy tulkintoja, jotka voivat olla risti-riitaisia tai varsin avoimia. Tulkinnan prosessi ei siis pääty siihen, että vastaukset esitetään, vaan se jatkuu uusissa kysymyksissä ja tulkinnoissa.²⁵⁷

Lukemisen prosessi ja tulkintojen tekeminen on kehällä liikkumista, jolloin uutta tietoa suhteutetaan aiempaan kokonaisuuteen, mutta myös kokonaisuus elää uusien tietojen myötä.²⁵⁸ Aineistoni on sirpalemaista ja yleistyksiä pakenevaa. Mitä useammin ja eri kysymykset mielessäni aineistoani luin, sitä enemmän värejä siitä löysin. Koska kokonaiskuvaa oli vaikea hahmottaa, aloitin analyysin yksilöiden tasolta. Kuhunkin teemaan perehtyessäni kävin aineistoa läpi etsien merkkejä, joihin tarttua ja jotka veisivät minut kohti kokemusta ja sen tulkintoja. Esimerkiksi etsiessäni kerrontaa miesten ja naisten välisistä suhteista luin aineistoa etsien kohdat, joissa naiset kirjoittavat miehistä, naisista tai sukupuolesta ja katsoin, missä yhteydessä ja mihin aiheeseen liittyen aihe nousee esiin. Tutkiessani väsymykseen liittyvää kerrontaa kävin aineiston läpi väsymyksen, kivun ja jaksamisen muistelemisen kautta etsien niihin liittyviä merkkejä, kuten kontekstia, sanavalintoja, yksityiskohtaisuutta tai yleisyyttä.

Tutkijan ja aineiston voi ajatella ohjanneen vuorotellen toisiaan tutkimusprosessini aikana. Aineistot on alun perin koottu arkistoon ilman minun vaikutustani, mutta rakensin tutkimukseni materiaalin arkistoista omat tutkimuskysymykseni mielessäni, joten materiaalin rajauksen voi katsoa olevan hyvin pitkälti kysymysteni ja kiinnostukseni ohjaamaa. Aineistoa lukiessani se kuitenkin välillä ohjasi minua näkemään asioita, joita en ollut ajatellut näkeväni, tai luopumaan joistakin aiheista. En esimerkiksi odottanut tutkimuksen neljännessä luvussa käsiteltyjen väsymyksen ja jaksamisen kerronnan teemojen nousevan niin voimakkaasti esiin. Aineiston tarkka lukeminen kuitenkin sai minut kiinnostumaan juuri tästä kerronnasta, josta tuntui olevan vaikea saada otetta myös siksi, ettei aiempaa tutkimusta aiheesta kovin paljoa ole. Vastaavasti odotin löytäväni enemmän muistoja työhön ja työolosuhteisiin

256 Mikkonen 2008, 68–70; Kaarlenkaski 2012, 30–31.

257 Knuutila 2010, 28.

258 Mikkonen 2008, 67.

liittyvistä peloista erityisesti sota-ajan osalta, mutta pelkojen teema rajautui lopulta tutkimuksen ulkopuolelle sekä sitä koskevan aineiston vähyyden että muiden hallitsevampien teemojen vuoksi. Aineistoni on moniäänisyydessään toiminut omien tavoitteitteni pehmentäjänä esimerkiksi miesten ja naisten välisten konfliktien suhteen. Ennakkokäsitykseni rauhaan palaamisen ajasta taitekohtana, jolloin naiset joutuivat vastentahtoisesti palaamaan kotiin paremman leivän äärestä, osoittautui liian yksinkertaiseksi käsitykseksi. Sellainen kokemus on kyllä aineistoni mukaan todellinen, mutta yhtä todellisia ovat toisenlaiset kokemukset samasta asiasta.

Tein aineistolle ryhmittelyä eri ammattialojen mukaan.²⁵⁹ Tämä auttoi hahmottamaan muistelukerronnan sisällöllisiä yhteneväisyyksiä. Kokosin myös erilaisia teematiedostoja, joissa sain luettua rinnakkain aineisto-osuuksia tietyistä aiheista, kuten mottimetsästä, jaksamisesta, palkkauksesta tai seksuaalisesta häirinnästä. Vaikka merkitysten havainnointi yksilöiden tasolta on ollut analyysin lähtökohta, auttoi aineiston teemallinen ryhmittely näkemään paremmin kokonaisuuksia ja selviytymään materiaalin moniäänisyyden kanssa.²⁶⁰ Aineiston värikkyyks ei ole ongelma, jonka yli jotenkin erityisesti olisi tarvetta päästä, sillä tavoitteeni ei ole kuvailla naisten palkkatyökokemuksia yleisesti. Itse asiassa tavoite on pikemminkin päinvastainen: tasapäistäminen ei tee oikeutta tutkimuksen kertojille. Sen sijaan tutkimuksen lähtökohtana tulee olla tutkimuskohteena olevien henkilöiden ja heidän kokemustensa kunnioittaminen, minkä näen toteutuvan muun muassa hyväksymällä aineiston moniäänisyys yhdeksi tulkinnan lähtökohdista.²⁶¹

Museoviraston kansatieteellisen arkiston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston käytösääntöihin kuuluu muun muassa, ettei vastaajien henkilötietoja käytetä tutkimuksessa. Sovellan samaa periaatetta koko aineistooni, joten viittaaan kertojiin heidän vastauksensa arkistotunnuksella ja syntymävuodella enkä käytä heidän oikeita nimiään. Aineiston syntyprosessin ja tutkimusanalyysin välissä kulunut aika vaikuttaa suojauksen tarpeen arviointiin²⁶², mutta osana eettistä tutkimusta noudatan anonymisoinnin periaatteita. Asuinpaikoiltaan vastaajat edustavat Suomen eri alueita etelästä pohjoiseen. Koska samakin vastaaja voi

---

259 Ks. Liite 2.

260 Ks. Suopajarvi 2009, 91.

261 Summerfield 1998, 3; Helsti 2000, 22; Kalela 2010, 48–49.

262 Taira 2006, 54.

vaihtaa paikkakuntaa useita kertoja työhistoriansa aikana ja toisaalta paikkakunnat eivät aina tule vastauksista ilmi, olen jättänyt myös ne pois tunnistetiedoista.²⁶³

Katseen suuntana menneisyys: aikakerrokset ja tulkinnat

Etnologiseen tutkimukseen kuuluvat tärkeänä osana – jopa etnologian oppiainetta profiloivana elementtinä – kenttätyöt eli haastattelujen teko, osallistuva havainnointi tai arkistotyöskentely. Kansatieteilijä Helena Ruotsalan mukaan etnologista kenttätyötä ei nosta erityiseksi niinkään se, että kentälle mennään – tehdäänhän kenttätöitä monilla muillakin tieteenaloilla – vaan se, mihin kenttätöillä pyritään: tekemisen motiivit, tutkimuksen kysymykset ja näkökulmat sekä aineiston analysointi tekevät etnologisista kenttätöistä omanlaisensa. Etnologinen kenttätyö on aina henkilökohtainen projekti, jossa tutkijan rooli on yhtä suuri kuin tutkimuskohteena olevien ihmisten.²⁶⁴ Kenttätyömenetelmiä on pohdittu ja reflektoitu eri tavoin eri tutkimuksissa muun muassa pohtimalla, työskenteleekö tutkija ”omalla” vai ”vieraalla” kentällä tutkimusta tehdessään.²⁶⁵

Menneisyyteen kurkottavana, arkistoaineistoa käyttävänä etnologina olen nähnyt kysymyksen kentän ja tutkijan suhteesta liittyvän tässä tutkimuksessa ensisijaisesti aikaan. Tutkimusaiheena on työ ja vastaajina naisia, jolloin monet teemat voivat olla tuttuja myös minulle – etenkin kun muistelukerronnan kohteena olevana aikana kertojat ovat olleet lähellä omaa tämänhetkistä ikääni. Kuitenkin 1940-luvun Suomi on minulle niin vieras, että vaikka kieli ja kulttuuri ovat samoja, olen tuntenut aineiston äärellä itseni monta kertaa hieman ulkopuoliseksi.²⁶⁶ Ymmärtävään muistitietotutkimukseen²⁶⁷ nojaavana tavoitteeni on ymmärtää vastaajien kokemuksia ja tulkita niitä niiden omassa kontekstissa. Välillä tuohon kontekstiin pääseminen on vaatinut erityistä nöyryyttä tutkimusaineistojeni äärellä ja keskittymistä vastaajien äänen kuuntelemiseen. Aineistoni kertojien tulkintojen tulkitsijana olen osa tutkimusta, ja mahdollisuudet hedelmälliseen tutkimukseen paranevat, mikäli ymmärrän oman positioni suhteessa aiheeseen ja aineistoon. Kertojien kunnioittaminen edellyttää heidän kerron-

263 Mikäli vastaajat ovat niin pyytäneet, olen muuttanut kaikki tekstissä esiintyvät nimet.

264 Esim. Ruotsala 2005, 45–46.

265 Ruotsala 2002, 46–63.

266 Ks. Aro 1996, 30–32. Vrt. Olsson 2011, 10.

267 Fingerroos & Haanpää 2006, 39–40 sekä tämän tutkimuksen johdanto.

tansa kontekstin huomioimista. Tutkijana olen koko prosessin ajan liikkunut arkistoaineiston ja muun materiaalin välillä, jolloin tutkimuksen prosessia voi kuvata laadulliselle tutkimukselle varsin tavalliseksi liikkumiseksi hermeneuttisella kehällä: esiymmärryksen, aineiston ja kontekstitiedon yhdistäminen tuottaa uusia oivalluksia, uusia tulkintoja ja havaintoja.²⁶⁸ Muu materiaali on tutkimuskirjallisuutta, mutta myös 1940- ja 1950-lukujen naistenlehtiä.

Jyrki Pöysää lainaten aineistoani voi kuvata vanhojen muistelemiseksi kahdella tapaa: muistelun kohteena on mennyt, kaukainen aika, ja muistelijat ovat väistämättä iäkkäitä ihmisiä.²⁶⁹ Museoviraston keruukyselyissä ja Kansanrunousarkiston Sota-aika -keruussa ajallinen ote on jo otsikkotasolla. Keruun järjestäjät tarkentavat kirjoittajien katsetta kohti rajattua jaksoa menneisyydessä. Useimmiten he onnistuvatkin, mutta erityisesti sodan loppuminen on omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa epätarkempi ajankohta. Toisinaan kirjoittajat jatkavat elämäntarinaansa myös sodan jälkeisiin vuosiin, vaikka keruu ei niitä varsinaisesti käsittelesikään.²⁷⁰ Omaelämäkerrallisen aineiston lukeminen osoittaa, miten harvoin yksilön elämänrytmi kulkee samassa tahdissa historian suurten kertomusten kanssa. Esimerkiksi työläisäidin ja yksinhuoltajan arki näyttäytyy vuosikymmenten jälkeen muisteltuna samanlaiselta ennen ja jälkeen jatkosodan rauhanteon: *”Mutta elämä ei ollut paljonkaan parempaa sodan jälkeisinä vuosina Ainoastaan pommitukset puuttuivat. Samalla tavalla oli kaikesta puute vuosikausia.”*²⁷¹ Myös muissa käyttämissäni aineistoissa katse on suunnattu menneisyyteen. Esimerkiksi omaelämäkerrallisessa kirjoituskilpailussa *Satasärmäinen nainen* voi nykyhetki olla osa kertomusta, mutta katse on silti pääosin mennyttä kohti. Aineistoa valitessani olen poiminut käyttööni vain tutkimusajankohtaan sopivat tekstit eli 1940- ja 1950-luvuille sijoittuvat, jolloin menneisyyteen katsominen on yhtä lailla minun tutkimuskysymysteni ohjaamaa.

Hilkka Helstin mukaan muistitietotutkimus on liikettä menneisyyden ja nykyisyyden välillä. Tutkimusaineistoni vie minua ja tutkimuksen lukijaa kohti 1940-lukua, mutta muistelijat, minä tutkijana ja lukijat katsomme asiaa kuitenkin aina nykyhetkestä käsin

268 Esim. Fingerroos 2004, 82; Fingerroos & Haanpää 2006, 39; Mikkonen 2008, 67, 73.

269 Pöysä 1997, 44–45. Vrt. Taira 2006, 37.

270 Esim. MV:K34/1390, synt. 1922.

271 MV:K34/671, synt. 1921.

– ja katseeseemme vaikuttavat omat käsityksemme ja esitietomme tutkittavasta aiheesta ja ajasta.²⁷² Kaksitasoisten aikakerrosten hahmottaminen ei kuitenkaan riitä, sillä aineiston keruuajankohta muodostaa tutkimukseeni kolmannen, tarkentavan aikatason.²⁷³ Kuvio 1 havainnollistaa aikakerroستumia ja katseen suuntaa.

Kuvio 1: Tutkimuksen aikatasot.

Linearista aikäkäsitystä soveltavassa kuviossa 1 tutkimuksessa huomioitavat aikatasot on ryhmitelty laatikoihin: tutkimuskohdeena oleva aika, aineiston syntyajankohta ja tulkintojen ajankohta eli tutkimuksen kirjoittamisen aika. Tutkimusta kirjoitetaan 2010-luvulla, mutta olisi harhaanjohtavaa liittää tutkimusaineisto samoihin vuosiin. Pääosa käytetyistä aineistoista on syntynyt yli 20 vuotta aikaisemmin, 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa. Osa aineistosta, kuten keruu *Sota-aika muistoissamme*, on tuoreempaa, mutta silti selvästi varhemmin muodostettua kuin niistä tässä tehdyt tulkinnat. Toisin kuin itse tehtyjen haastattelujen toimissa muistitiedon lähteenä, en voi tietää kirjoittajien tavoitteita tai kysyä heiltä lisäkysymyksiä asioiden tarkentamiseksi. Siksi minun on keskityttävä muistojen hermeneuttisiin merkityksiin keruukyselyjen ja kerrontahetken hyvinvointivaltion konteksteissa, omien lukutapojeni ja näkökulmieni ohjaamana.²⁷⁴ Kuviossa olevat nuolet kuvaavat katseen suuntaa: kerrontahetkellä vastaajien katse on kohdistettu 1940-lukuun, mikä on myös tutkimuksen kohde ja tutkijan katseeni pääasiallinen suunta. Lukiessani aineistojani katson kuitenkin väistämättä myös niiden syntyajankohtaa, vaikka en voikaan enää tavoittaa itse kirjoitushetkeä.

272 Helsti 2000, 25; Korkiakangas 1996, 50–53. Ks. myös Mikkonen 2008, 78.

273 Mikkola 2006, 175; Knuutila 2010, 30–32.

274 Fingerroos 2004, 109. Vrt. Mikkonen 2008, 69–70.

Kuviosta puuttuu vielä yksi aikakerros, joka liittyy kertojiin: vastaajien nykyhetki ja tulevaisuus – minun näkökulmastani mennyt tulevaisuus. Muisteleminen ja muistelukerronta eivät ole vain menneisyydestä kertomista vaan myös oman nykyhetken ja elämäntilanteen reflektointia, sillä menneisyyden tapahtumat ovat johtaneet kertojan nykytilanteeseensa. Muistot ovat sidoksissa kerrontahetkeen, ja prosessi voi myös suunnata tulevaisuutta. Kerronta syntyy vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa, ja muisteleminen voi auttaa ymmärtämään tai hahmottamaan uusilla tavoilla omaa paikkaa yhteisössä tai yhteiskunnassa. Siksi myös kertojien tulevaisuus on läsnä muistelukerronnassa, vaikka se ei ole mukana analyysissä kuviossa näkyvien aikakerrosten tavoin.²⁷⁵

Aikakerrosten eroavaisuudet ovat tärkeitä siksi, että muistitieto ei synny tyhjiössä. Siihen vaikuttavat kertojan henkilökohtaisten elämänkokemusten ja -tilanteen lisäksi muun muassa ympäristö sekä siitä saadut virikkeet ja tulkinnat. Suhtautuminen talvi- ja jatkosotiin on muuttunut Suomessa 1980-luvulta alkaen, ja naisten osuus sotapönnisteluissa on saanut uudella tavalla huomiota 1990-luvun kuluessa.²⁷⁶ Kenties Museoviraston laaja kysely on omalta osaltaan ollut vaikuttamassa tähän naisten äänen voimakkuuden kasvuun? Suomi ja maailma, jossa esimerkiksi Museoviraston keruukyselyyn vastanneet naiset kirjoittivat muistojaan ja tulkintojaan, on ollut hyvin toisenlainen kuin se maailma, jossa minä tutkija teen tulkintoja heidän muistelukerronnastaan. Ymmärtääkseni paremmin 1940-luvun puhetapoja ja naisten palkkatyön edellytyksiä, olen lukenut kahta tuolloin ilmestynyttä naistenlehteä ja niiden palkkatyöhön liittyviä kirjoituksia.

2.3 Lehtiaineisto

Tutkimuksessani on kyse työhön ja sukupuoleen sekä sota-aikaan ja jälleenrakennukseen liittyvien merkitysten tulkinnoista. Voidakseni ymmärtää aineistoni kertojina toimivien naisten muistelua, minun on palattava heidän kerrontansa kohteena olevaan

275 Knuutila 2006, 71; Korkiakangas 1996, 33–35. Vrt. Sjöholm 1999, 179. Sjöholmin mukaan toisinaan kerronta suuntautuu enemmän tulevaisuuteen kuin menneisyyteen. Riippumatta kerronnan kohteena olevasta ajasta, kertomus on aina nykypäivässä tehty tulkinta.

276 Esim. Olsson 2005, 11; Kinnunen 2006a, 231–251; Kinnunen 2006b, 313–314; Haavio-Mannila, Peltonen & Raitis 1993, 17–18; Jokisipilä & Kinnunen 2012, 467–469.

aikaan. Nykypäivässä elävät kulttuuriset kertomukset talvi- ja jatkosodista ja jälleenrakennuksesta pohjautuvat 1940- ja 1950-lukujen todellisuuteen ja merkitysrakenteisiin. Jälleenrakennusajan narratiivien muotoutumista lehdistössä tutkinut Antero Holmila toteaa, että kerronnan merkityksellisyys syntyy siihen liittyvien yhteyksien ymmärtämisestä, mikä menneisyyden tutkimuksessa tarkoittaa historiallisten tapahtumien tai ajanjakson olosuhteiden tuntemista. Olen edellä todennut, että muistelukerronta on sidoksissa kerrontahetkeen, mutta ilman kerronnan kohteena olevan ajan kontekstin ymmärtämistä jäävät kertojien muistot irrallisiksi sirpalekuviksi vieraasta aiheesta.²⁷⁷ Tavoitellessani kertojina toimivien naisten muistelukerronnan kontekstia tukeudun tutkimuskirjallisuuden lisäksi kahteen 1940- ja 1950-luvuilla ilmestyneeseen naistenlehteen, *Kotilieteen* ja *Toverittareen* (vuodesta 1944 alkaen *Tulevaisuus*).²⁷⁸

Etnologi Arja Turusen mukaan kulttuurintutkimuksellinen lähestymistapa lehtiin tutkimusaineistona tarkoittaa lehtien tulkitsemista oman aikansa sosiaalisen todellisuuden ilmentäjinä. Lehtiä aineistonaan käyttävä tutkija on kiinnostunut siitä, miten lehdet kertovat asioista ja millaisia merkityksiä lehtien todellisuuskuvaa rakentaa. Turunen on kritisoinut *Kotiliettä* käyttäviä, muiden kuin viestinnän alojen tutkijoita naistenlehtien oman arvon latistamisesta. Sen sijaan, että *Kotilieden* ja muiden naistenlehtien merkitys tutkimuksessa nähtäisiin samana kuin muun median, ovat tutkijat aiemmin päätyneet usein ikään kuin osoittamaan, ettei *Kotiliesi* edes ole ”perinteinen naistenlehti” vaan asiapitoinen aikakausjulkaisu. Tällä tavoin tullaan uusintaneeksi käsitystä naistenlehdistä vähempiarvoisena mediana. Kuitenkin viestinnän tutkijat ovat korostaneet, että myös naistenlehdet rakentavat sosiaalista todellisuutta ja sen merkityksiä – omista lähtökohdistaan käsin. Lehdet eivät siis kuvaa todellisuutta sellaisena kuin se tapahtui vaan sellaisena kuin lehti haluaa sen lukijoilleen välittää.²⁷⁹

Aikakauslehtien ja erityisesti naistenlehtien on katsottu sopivan hyvin etnologisen tutkimuksen lähteeksi, sillä niiden on ajateltu kertovan arjen ratkaisuihin niin käytännön kuin moraalinkin tasolla sekä esimerkiksi kulutushyödykkeistä ja niiden yleistymisestä –

277 Holmila 2008, 2.

278 Ks. myös kuvio sivulla 75: tutkijankatseeni suuntautuu suoraan tutkittavaan aikaan.

279 Turunen 2011, 52, 58; Töyry 2005, 36–37.

toisin sanoen aiheista, joista etnologit ovat kiinnostuneita.²⁸⁰ Tässä tutkimuksessa käytössä ovat naistenlehdet juuri siksi, että ne rakentavat naisten elämään liittyviä merkityksiä. Valintani perustuu oletukseen, että merkitysrakenteet, joita lukemani naistenlehdet 1940- ja 1950-luvuilta rakentavat, ovat tuttuja muisteluaineiston kertojille. He eivät välttämättä ole lukeneet juuri näitä lehtiä, mutta lehdissä rakennetut naiseudet ja naiseuden määritelmät ovat osa muisteluajankohdan sosiaalista todellisuutta.²⁸¹ Naistenlehdet ovat keinoni päästä lähemmäs 1940-luvun naiseuden määritelmiä ja kontekstoida muisteluaineisto näin paremmin.

Kotiliesi oli perustamisestaan vuonna 1922 aina tutkimusajankohtaani asti Suomen suosituin naistenlehti. Se oli nimensä mukaisesti kotien ja kodinhoidon asialla. Lehden päätoimittajaksi nimitettiin Alli Wiherheimo, joka johti lehteä yli 40 vuotta. Toisen maailmansodan aikana *Kotiliesi* tarjosi sisällöissään monenlaista tukea kotirintaman naisille ja edusti jatkuvuutta ja turvallisuutta epävarmoissa oloissa. Rauhaan palaamisen vuosina lehden levikki oli suurempi kuin koskaan aiemmin, yli 230 000.²⁸²

Toveritar perustettiin vuonna 1921 Suomen Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton jäsenlehdiksi. Se oli aatteellinen valistuslehti, jonka tehtävä oli toimia viestintäkanavana liiton paikallisosastojen ja johdon välillä. Lehden vastaavana toimittajana toimi vuosina 1922–1944 Miina Sillanpää, mutta käytännössä lehteä tekivät ensin ammattitoimittaja Lyyli Takki ja vuodesta 1927 alkaen Työläisnaisliiton sihteeri Hilda Seppälä. Vuonna 1932 Miina Sillanpää valittiin liiton sihteerin ja lehden päätoimittajan tehtäviin.²⁸³ Kuten muitakin aatteellisia naistenlehtiä, myös *Toveritarta* uhkasi lopettaminen julkaisunsa ensimmäisenä vuosikymmenenä pienen levikin vuoksi.

Vuodesta 1932 alkaen lehden sisällössä alettiin painottaa käytännönläheisyyttä. Aatteellisuuden sijaan *Toverittaresta* kehitettiin vammistolaista vaihtoehtoa porvarillisille naistenlehdille. Työläisnaisliitossa ja sen lehdessä käsiteltiin ansiotyön välttämättömyyttä naisille: kun miehen palkka ei riitä perheen elatukseen, pitää myös vaimojen lähteä töihin kodin ulkopuolelle. Maailmansotien välisenä aikana Työläisnaisliitossa käytiin väantöä suhtautumisesta

280 Turunen 2011, 56–57, 60; Aikasalo 2000, 23–24.

281 Turunen 2011, 61.

282 Malmberg 1991, 196–198, 209–210.

283 Vastaavana toimittajana Sillanpäälle kuului vain oikeudellinen vastuu, ei käytännön toimitustyö. Turunen 2011, 169.

naisten palkkatyöhön. Martta Salmela-Järvisen edustaman linjan mukaan naiset pitäisi vapauttaa kotitöiden pikkunäpertelystä ja mahdollistaa heidän osallistumisensa yhteiskunnan rakentamiseen tärkeämmissä tehtävissä. Toinen kanta, jota muun muassa Miina Sillanpää edisti, myötäili keskiluokkaista käsitystä naisen sopivuudesta erityisesti kodinhoidon tehtäviin sekä aikansa kotitalousideologiaa. Työväenluokan naisten ajateltiin tarvitsevan neuvoja kodinhoidossa, ja sillanpääläisen linjan voitettua myös *Toveritar* alkoi korostaa enemmän kodin merkitystä. Ratkaisuna naisten ansiotyön ja kotityön kaksoistaakkaan oli toive, että perheelliset naiset vapautettaisiin ansiotyöstä kotiin, sillä äidin yhteiskunnallisesti tärkein tehtävä oli tulevan sukupolven kasvattaminen. Naisten kaksoistaakka nähtiin uuvuttavana ja kuluttavana. Vuonna 1944 lehden nimeksi vaihdettiin *Tulevaisuus*.²⁸⁴

Käyttämäni naistenlehdet valitsin osittain niiden levinneisyyden, osittain niiden edustamien ideologioiden vuoksi. Aikansa luetuimpana naistenlehtenä ja jokseenkin merkittävänä mielipidevaikuttajana *Kotiliesi* on luonnollinen valinta tavoiteltaessa 1940-luvun ilmapiiriä ja julkista keskustelua. *Toveritar/Tulevaisuus* on työläisnaisten lehti, jonka valitsin keskiluokkaisen *Kotilieden* rinnalle tuomaan mukaan työntekijöiden näkökulmaa. Arvioni mukaan talvi- ja jatkosotien jälkeen ammatissa toimivien naisten näkyvyys lisääntyi molemmissa lehdissä ja niin kutsuttu ansioäitikysymys eli perheellisten naisten työssäkäynti näkyy niissä sekä poliittisena kysymyksenä että käytännön haasteiden ratkaisuehdotusten kautta.

---

284 Jokinen 1991, 1–7, 53–57, 87–88; Sulkunen 1989, 84; Turunen 2011, 167–169.

3. Arkisen työn muistot

3.1. Työmarkkinat, sota ja naiset

Naiset työelämässä

Minulla ei ollut työpaikkaa sodan alussa koska esikoiseni syntyi v. 1938, joten olin kotiäitinä. Sodan jatkuessa minulla oli viis virkaa ja kuus nälkää, niinkuin ennenvanhaan sanottiin. Yritän tässä muistella mitä kaikkea teinkään.²⁸⁵

Talvisodan syttyminen syksyllä 1939 vaikutti kaikkiin jollain tapaa, useimmiten myös työn arkeen ja naisten palkkatyöhön. Eräs tärkeimmistä työn arkea muuttaneista asioista oli työvelvollisuuslaki, joka korosti aikuisten kansalaisten velvollisuutta tehdä työtä yhteisen hyvän eteen. Yleisesti aineistoa lukiessa tulee vaikutelma, että työtä riitti enemmän kuin ehdittiin tehdä. Sota-ajan työvoimapula veti työmarkkinoille naisia, jotka eivät olisi ilman poikkeusoloja osallistuneet palkkatyöhön, kuten edellä lainattu kertoja, joka oli kotiäitinä sodan alla. Hänenkin arkensa täyttyi erilaisista töistä talvisodan syttyttyä huolimatta siitä, että pienen lapsen huoltajana hän ei ollut työvelvollisuuslain alainen.

Tämän luvun aiheena on arki työpaikoilla sodan syttyessä ja sen aikana. Näkökulma on sukupuolihistoriallinen, millä tarkoitan, että olen etsinyt erityisesti naisiin ja miehiin liittyviä merkityksiä. Sukupuoli ei välttämättä tule esiin työprosessien kuvailuissa vaan erilaisina episodeina tai tilanteina. Työpaikalla sukupuolta myös tehdään, mutta koska sillä ei aina ole kytköstä suoraan työn tekemiseen, sitä ei aina ole helppoa havaita.²⁸⁶ Tutkimusaineistoni on syntynyt vastauksiksi kysytyihin kysymyksiin, mikä on erityisen selkeää tämän luvun kohdalla. Laajimman aineistokokonaisuuteni, Museoviraston keruukyselyn nro 34, kysymyksenasettelu vaikuttaa erityisesti työelämän arkea sodan alussa kuvaaviin kohtiin aineistossa. Muualla kuin maataloudessa työskennelleet naiset eli ne, joiden muistoihin tutkimukseni kohdistuu, ovat usein aloittaneet vastaamisen keruukyselyvihkon kohdasta *Muut työalat*. Useimmat heistä vastaavat erityisesti ensimmäiseen kysymyskokonaisuuteen (kysymys nro 11), joka sisältää paljon tutkimuskysy-

285 MV:K34/2219, synt. 1916.

286 Korvajärvi 1996, 105–108.

myksiini olennaisesti liittyviä aiheita. Koska niin monet aineiston vastaukset liittyvät tähän kysymyssarjaan ja dialogi kysymysten ja vastausten välillä on tärkeää, on syytä tuoda myös kysymykset esiin:

11. [--] Mainitkaa ensin, mitä työtä teitte ja mitkä olivat työpaikkanne viime sotien aikana. Hankkiuduitteko tähän työhön tai näihin töihin vapaaehtoisesti vai työvoimaviranomaisten määräämänä? Järjestikö työnantaja työhön opastusta tai koulutusta? Kuinka pitkään se kesti? Entä millainen oli palkka? Saivatko naiset esim. miesten töitä tehdessään miesten palkan? Miten naisten palkkaus kehittyi tehtävien vaativuuden mukana? Miten miehet suhtautuivat siihen, että naiset tekivät niin paljon miesten töitä? Miten suhtauduttiin työnjohtotehtäviin nousseisiin naisiin? Jouduitteko muuttamaan työn takia asuinpaikkakuntaa? Evakuoitiinko laitos, toimisto tai virasto jossa työskentelitte jossakin sodan vaiheessa?²⁸⁷

Runas kysymyssarja sisältää useimmat tässä tutkimuksen kolmannessa luvussa käsiteltävät teemat. Lisäksi kysymyksissä 12–15 käsitellään työnhaun helppoutta tai vaikeutta ja sodan tuomia muutoksia työolosuhteisiin.

NAISILLE SOPIVAT AMMATIT. Ne naiset, joilla oli vakituinen työ, kertoivat toisinaan saaneensa uusia tehtäviä työpaikan miesten saatua kutsun rintamalle. Tehtävät saattoivat muuttua vaativammiksi, kuten tukkuliikkeen konttorissa työskennelleen kertojan kohdalla: *"Kun talvisota syttyi, olin jo vuoden ollut kassa- ja kirjanpito-osastollamme eri tehtävissä. Pääkirjanpitäjämme oli miesekonomi, joka heti joutui rintamapalvelukseen. Minun tehtäväkseni jäi 4. vuoden aikana kassanhoito sekä pääkirjanpito tilinpäätöksineen."*²⁸⁸ Monien tehtaiden tuotannossa tapahtui muutoksia, kun teollisuus kääntyi nopeasti sotatarvikkeiden valmistukseen. Muutoksen laajuus vaihteli; esimerkiksi keksi- ja rinkelitehtaassa alettiin leipoa sotilaslimppuja²⁸⁹ ja verkatehtaassa valmistaa sotilassarkaa²⁹⁰, mutta suurempi muutos lienee ollut se, että tapettitehtaasta tuli ammuslataamo²⁹¹. Sodan alku saattoi merkitä naistyöntekijälle myös lopputilää, sillä

287 *Museoviraston kyselylehti* 1988, 8.

288 MV:K34/2296, synt. 1917.

289 MV:K34/936, synt. 1922.

290 MV:K34/735, synt. 1922.

291 MV:K34/660, synt. 1924.

kaikkien tehtaiden tuotantoa ei pidetty käynnissä ainakaan samassa mitassa kuin rauhan aikana.²⁹²

Tehtävien uudelleen jakaminen sujui muistelukerronnan mukaan tavallisesti hyvin, sillä useimmat aiemmin miehille ominaisina pidetyt työt sopivat myös naisille ja naiset oppivat uusia tehtäviä motivoituneina ja mielellään. Ristiriitatilanteiden kuvaukset kuitenkin osoittavat, että ammatit liittyivät kiinteästi käsityksiin naiseudesta ja mieheydestä. Naisille sopivina pidettyjä töitä olivat pitkään olleet kasvatukseen ja hoivaan liittyvät ammatit, elintarvikeala sekä tekstiiliala.²⁹³ Myös helppoja toimistotehtäviä, joihin riitti vähäininkin koulunkäynti, pidettiin modernille naiselle sopivina. Ammattitaitoa, talousosaamista ja johtamistaitoja vaativia tehtäviä hoitivat edelleen sota-aikanakin useimmiten miehet, naisille kuuluivat avustavat tehtävät.²⁹⁴

Aineistossani naiset kertovat vain harvoin koulutustaustastaan, joten en ole analysoinut vastaajien koulutustason vaikutusta sodanaikaisiin töihin. Koulutuksen historiaan perehtyneen Mervi Kaarnisen tutkimat käsitykset ammattien sukupuolittuneisuudesta 1920- ja 1930-luvuilla eli kertojen lapsuudessa ja nuoruudessa heijastuvat edelleen 1940- ja 1950-luvuille ja aineistoni naisten ammatillisiin tavoitteisiin. Koska minulla ei ole tietoa yksittäisten kertojen koulutuksesta, voi aikakauden yleistä koulutustilannetta tarkastelemalla taustoittaa käsityksiä työstä ja työn merkityksistä.

Kaarnisen mukaan ammatinvalinnanohjaus oli jaoteltu selkeisiin kategorioihin. Miehille ja naisille oli omat alat, kaupungissa ja maaseudulla omansa. Osittain kaupungin ja maaseudun eri ammattialoihin vaikuttivat myös maaseudun nuorten heikommat mahdollisuudet tulla pitkien välimatkojen takaa kouluun. Ammatinvalintaoppaissa kuvailtiin ominaisuuksia, joita eri ammattialoilla tarvittiin. Naisille sopivat ammatit edellyttivät kirjoittajien mukaan nopeutta ja näppäryyttä, mutta myös miellyttävää käytöstä. Kotitalousammatteja suositeltiin kaikille tytöille, mutta esimer-

292 MV:K34/1719, synt. 1904; Olsson 2008, 156; Pihkala 1990.

293 Kirsi Vainio-Korhosen mukaan naisyrityttäjäisyys on vuosisatojen ajan keskittynyt kolmelle alalle: ruokaan, vaatteisiin ja hoivatyöhön, ja tämä sama segregaatio on näkynyt myös palkkatyömarkkinoilla. Vainio-Korhonen 2002. Sukupuolella on paljon merkitystä nykypäivänkin toimialoille ja tehtäviin jakautumisessa. Työelämän sukupuolittuneisuuden historiasta ja sen tutkimuksesta Suomessa ks. esim. Hytönen & Koskinen-Koivisto 2011. Ammattien segregaatista Iso-Britanniassa teollistumisesta 1900-luvun jälkipuoliskolle esim. Bradley 1989.

294 Esim. MV:K34/1149, synt. 1923.

kiksi sairaanhoitajan työtä pidettiin kutsumusammattina, johon kaikki eivät sopineet. Kotiapulaisen työtä pidettiin kunniallisena ja nuorelle naiselle hyvin sopivana perheenemännyyden taitojen harjoitteluksena siksi, että naisten ammatissa toimimisen katsottiin olevan väliaikainen tila, jonka katkaisisi avioliitto ja perhe.²⁹⁵ Nuorten naisten opaskirjojen käsityksiä tyttöjen ruumiillisuudesta tutkinut Tiina Männistö huomauttaa, että 1920- ja 1930-lukujen oppaissa työ on hyvin keskeistä. Ruumiillisen työn ihannoitiin perustui ajatukseen työn välttämättömyydestä. Työ ei ollut tarpeellista ainoastaan toimeentulon vuoksi vaan ylipäättään ihmisen elämälle: työn antama tyydytys antaisi ihmiselle rauhallisen mielen.²⁹⁶

1800-luvun loppupuolelta asti oli keskiluokkaisen modernin naisen ihanteeksi asetettu perheenemännys. Keskiluokan naisjärjestöjen mielestä myös työläisperheiden tyttäret piti saada mukaan ydinperhemallin tukemiseen, joten naisten ammattikoulutusta kehitettiin kotitalousideologian edistämiseksi ja taloustyön arvostuksen nostamiseksi.²⁹⁷ Kotitalousideologialla oli kannattajansa työläisnaisliikkeessäkin, mutta toisaalta ymmärrettiin myös tyttöjen ammatillisen koulutuksen tarve. Tytöille haluttiin kotitaloustaitojen lisäksi antaa mahdollisuus ammatin hankkimiseen ja itsensä elättämiseen.²⁹⁸

Naisylioppilaiden määrä kasvoi etenkin kaupungeissa 1920-luvulta alkaen, vaikka suhtautuminen naisten korkeakoulutukseen olikin ristiriitaista. Yhtäältä naisten pelättiin vievän miehiltä työpaikat ja akateemisesta liikakoulutuksesta oltiin huolissaan. Toisaalta naisten kouluttamista pidettiin turhana, sillä heidän nähtiin kuitenkin toteuttavan itseään parhaiten perheenemäntinä.²⁹⁹ Naisopiskelijoita haluttiin miehille aloille, esimerkiksi insinööreiksi,

295 Kaarninen 1995, 87–91.

296 Männistö 2003, 112.

297 Ollila 1993, 68, 112–115; Kaarninen 1995, 74–77, 82–84; Männistö 2003, 126; Kokko 1998, 146–148.

298 Kaarninen 1995, 77–82; Kaarninen 2001, 121. Kuitenkin esimerkiksi Kymitehtaiden tyttöammattikoulussa oppiaineet eivät perustuneet ammattityöntekijöiden koulutukseen, vaan tytöille tarjottiin muun muassa kankaankudonnan ja kasvien hoidon sekä muita perheenemännän taitoja vahvistavien aiheiden opetusta. Kaarninen 2001, 128; Männistö 2003, 125–132. Irma Sulkusen mukaan kotitalousideologia löi läpi sosiaalidemokraattisessa naisliikkeessä 1930-luvulla Miina Sillanpään vaikutuksesta. Sulkunen 1989, 101–111.

299 Kaarninen 1995, 220–223, 227. Mervi Kaarnisen mukaan Suomessa oli suhteellisesti eniten naisopiskelijoita maailmassa vuonna 1930.

naisellisina pidettyjen ominaisuuksien kuten palvelemis- ja auttamishalun vuoksi.³⁰⁰

Kotiliedessä esiteltiin erilaisia naisille sopivia ammatteja ja pohdittiin nuorten tyttöjen valintoja melko usein 1940- ja 1950-lukujen mittaan.³⁰¹ Lehdessä esiteltiin perheenäidille sopivia ammatteja (makeistehtaan työntekijä, osapäivätyö toimistossa, ompelija, opettaja, myyjätär ja hammaslääkäri).³⁰² Myös *Tulevaisuus*-lehdessä esiteltiin naisille sopivia ammatteja. *Kotilieteen* verrattuna *Tulevaisuuden* esittelemät ammatit olivat useimmiten työläis- tai palveluammateiksi laskettavia (parturi, kampaaja, kauneudenhoitaja, ompelija, modisti, satamatyö, saunottaja, raitiovaununurastaja, toimistoapulainen, tehtaan työntekijä), joskin nuoria naisia kannustettiin lehdessä myös kouluttautumaan kätilöiksi, kirjastonhoitajiksi, sairaanhoitajiksi ja kansakoulunopettajiksi perheenmännyttä unohtamatta.³⁰³ Vaikka naiset toimivat monenlaisissa töissä, oli erillisyyksien kuitenkin yleensä tavoite: miehillä ja naisilla oli omat, heille parhaiten sopivat tehtävät yhteiskunnassa. Siksi se, että toisen maailmansodan aikana rikottiin työelämän sekä todellisia että ihanteeseen perustuvia sukupuolittuneita rajoja, on osaltaan tehnyt ajankohdasta merkittävän rajapyykin naisten palkkatyön historiassa.³⁰⁴

Naisten ja miesten ammattien välillä olevat erot eivät olleet vain miesten rakentamaa lasikattoa vaan johtuivat myös naisten omista ennakkoluuloista, jotka paikoitellen hälvivät sodan tuomien uusien tilanteiden myötä. Jälkeenpäin muistellessa suppeallakin koulutuksella pääsi hyviin työpaikkoihin, mikä oli merkityksellinen kokemus ja itsetuntoa nostattavaa.³⁰⁵ Uusien tehtävien myötä kasvanut itseluottamus ja usko omiin kykyihin on ollut merkittävä muutos, jonka sota-aika toi naisten työmarkkina-asemaan.³⁰⁶

TEOLLISUUDEN TYÖNTEKIJÄT. Naisten määrällinen osuus teollisuuden työvoimasta oli kasvanut hitaasti jo ennen toista maailmansotaa.

300 Kaarninen 1995, 89–93, 223–227; Bradley 1989, 9.

301 Esim. *Kotiliesi* 17/1951, 530–531; *Kotiliesi* 20/1953, 744, 746, 748; *Kotiliesi* 16/1955, 628–629; *Kotiliesi* 21/1958, 1194–1195.

302 *Kotiliesi* 9/1952, 322–323 ja *Kotiliesi* 11/1954, 432–433, 452.

303 *Tulevaisuus* 13–14/1947, 12–14, 20, 23; *Tulevaisuus* kesäkuu/1948, 12–13, 31; *Tulevaisuus* heinä-elokuu/1948, 11–12.

304 Ks. esim. Bradley 1989, 47–48; Summerfield 1998; Summerfield 2000, 13–15; Anderson 1981, esim. 1–22; Milkman 1985, esim. 1–3; Satka 1993.

305 MV:K34/274, synt. 1915.

306 Satka 1993, 64.

Vuonna 1929 teollisuuden työntekijöistä Suomessa jo noin 37 prosenttia oli naisia, ja vuoteen 1940 mennessä luku oli kohonnut 40 prosenttiin. Sota kiihdytti naisten osuuden kasvua. Pelkkä naisten osuuden muutoksen seuranta ei kuitenkaan avaa koko kuvaa naisten teollisuustyössä. Naisten absoluuttinen määrä teollisuustyössä oli sodan jälkeen vuonna 1946 suurempi kuin vuonna 1942, vaikka suhteellinen osuus putosi sotaa edeltävien vuosien tasolle. Jälleenrakennuksen, sotakorvausten ja kasvavan palvelusektorin myötä työpaikkojen määrä ylipäättään kasvoi vuodesta 1945 alkaen. Määrällisesti enemmän naisia oli siis palkkatyössä sodan jälkeen kuin ennen sotaa, vaikka naisten suhteellinen osuus esimerkiksi teollisuuden työntekijöistä vaihteli sodan jälkeen 1950-luvun alkupuolelle asti 37 ja 39 prosentin välillä.³⁰⁷

Naisten osuus teollisuuden työntekijöistä kasvoi sodan sytyttyä.³⁰⁸ Monille naisille edessä oli hakeutuminen palkkatyöhön, usein kokonaan uusiin tehtäviin tai uuteen työpaikkaan, kuten seuraava kertoja kuvailee:

Kun talvisota 30.11.1939 alkoi olin 15-vuotias. Paikkakunnallamme Toijalassa oli kolme tapettitehdasta. Sodan alkaessa niiden toiminta tapetin osalta loppui ja kaksi tehdasta vaihtui sotatarviketehtaaksi, ammuslataamoksi. Suuri osa paikkakuntamme naisista, nuoria ja vanhoja hakeutui töihin näihin tehtaisiin, niin myös minäkin. Miehet oli kutsuttu sotaan, joitakin miehiä oli saanut jäädä ja lisäksi oli aivan nuoria poikia ja vanhemman ikäluokan miehiä. Enemmistö työvoimasta oli naisia. Yhdessä vuorossa oli lähes sata henkeä eri tehtävissä. Tehdas-alue oli aidattu korkealla piikkilanka-aidalla, portilla oli pieni vartiokoppi jossa yötä päivää vartiomies. Työhön mennessä täytyi portilla näyttää valokuvalla varustettu kulkulupa.³⁰⁹

Talvisota oli niin lyhyt, ettei sotateollisuus ehtinyt vielä käynnistyä kunnolla. Työvoimapulaa ei ehtinyt pahemmin syntyä edes maataloudessa, sillä sota käytiin talvella, jolloin tuotantotöihin ei tarvittu miestyövoimaa. Väli rauhan aikana armeija työllisti edelleen paljon miehiä, joten työttömyyttä ei syntynyt. Suomessa varustauduttiin väli rauhan aikana vain ”kesäsotaan”, jonka piti olla lyhyt ja nopea. Kun sota kuitenkin jatkui vielä syksyllä 1941, alkoi tuottavuus laskea monilla teollisuudenaloilla muun muassa työvoiman

307 Ks. liite 1: Naiset teollisuustyössä, Kuvio 2 ja Taulukko 2.

308 Ks. liite 1: Naiset teollisuustyössä, Kuvio 2 ja Taulukko 2.

309 MV:K34/660, synt. 1924.

ja raaka-aineiden vähäisyyden vuoksi.³¹⁰ Raaka-ainepulan takia naisvaltaiset tuotantoalat, jotka eivät muuttaneet tuotantaan sotateollisuudeksi, vähensivät työntekijöitä.³¹¹ Tämä työvoimapulan ja työttömyyden yhtäaikaisuus hämmästytti aikalaisiakin, kuten Tyyne Leivo-Larssonia *Toverittaren* pääkirjoituksessa syyskuussa 1941: *”Tänäkin aikana, jolloin käytännöllisesti ajatellen pitäisi työvoimanpuutteen vallita, on suuri joukko naisia joko pakkolomalla tai kokonaan työttöminä, kun tehtaat seisovat raaka-aineiden käydessä vähiin.”*³¹² Sodan jatkuessa tuottavuus kuitenkin jälleen kohosi, kun naiset oppivat uudet tehtävänsä ja samalla vanhimpien ikäluokkien miehiä kotiutettiin asem sodan rintamalta vanhoihin työpaikkoihin. Tuottavuus kohosi jatkosodan aikana myös, koska tuotannon tehostamiseen alettiin kiinnittää huomiota. Esimerkiksi tekstiiliteollisuudessa pula puuvillasta ja villasta ei kuitenkaan hellittänyt ennen sodan loppumista, ja metalliteollisuus kärsi koko sodan ajan tuontiraaka-ainepulasta.³¹³ Ammatissa toimivista naisista teollisuuden ja käsityön alalle on vuonna 1940 tilastoitu noin kolmannes.³¹⁴ Tutkimusaineistoni ammattijakaumassa vastaavia töitä muistelee 29 prosenttia vastaajista.³¹⁵

KAUPPA, KOTIAPULAISET JA MUUT AMMATIT. Tietoa naisten osallistumisesta työelämään löytyy myös muilta kuin teollisuuden alalta. Kauppa oli 1800-luvun loppupuolelta alkaen työllistänyt runsaasti naisia. Vuonna 1940 naisia oli yhtä paljon kaupan alalla kuin palvelijattarina, mikä johtuu sekä palvelusväen määrän suhteellisesta vähenemisestä että kaupan alan kasvusta.³¹⁶ Kaikki myyjinä toimineet naiset eivät näy tilastoissa, sillä monesti palvelustyöiksi merkityt samoin kuin kauppiaan vaimo tai tyttäret toimivat myyntitehtävissä. Kaupan alan historiaa 1800-luvulta toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin tutkinut Marjaliisa Hentilä pohtii myyjien ammattikunnassa jo varhain syntynyttä tehtäviin liittyvää

310 Saraste 1990, 285–290. Ks. myös Seppinen 2008.

311 Esim. Olsson 2008, 156.

312 *Toveritar* 17/1941, 231. Ks. myös *Toveritar* 22–23/1940, 316–317, 335.

313 Pihkala 1990, 269; Kempainen 2007, 457.

314 Vattula 1981, 46, Fig. 4.

315 Liite 2: Aineistossa esiintyvät ammatit. Tutkimuksen kirjoittamisprosessissa lainausten ja viittausten määrää eri ammattialoilta ei ole suhteutettu tilastoihin eikä lainauksia ole valittu ammattialojen mukaan.

316 Vuosina 1880–1930 palvelijattarien määrä lisääntyi huomattavasti, mutta naistyöllisyyden lisääntyessä ammatin suhteellinen osuus pieneni. Vattula 1981, 70, 79.

segregaatiota. Naismyyjien vastuulla olivat ne tuotteet, jotka kuuluivat heidän arkeensa ja osaamiseensa muutenkin. Naismyyjien katsottiin sopivan miehiä paremmin mittaamaan tarkasti jauhojen, rusinoiden tai kahvin kaltaisia tuotteita puhumattakaan kankaiden ja ompelutarvikkeiden myynnistä, joka vaati kokemusta ompelemisesta. Sen sijaan liikkeen johtaminen ja vastuu taloudellisesta tuloksesta oli miesten alaa. Segregaatio myyntitehtävissä liittyi käytännön syistä myös tuotteiden painoon: miehet myivät raskaita tuotteita ja naiset kevyemmin liikuteltavia.³¹⁷ Sota-aika rikkoi aineistoni mukaan tätä työnjakoa. Kaupan alalla työskennelleet naiset kertovat myyneensä, käsitelleensä ja mitanneensa kaikkia tuotteita. Osa heistä myös kantoi vastuun kauppaliikkeen hallinnosta miesten ollessa poissa.

Aineistossani on useita opettajien kirjoittamia keruuvastauksia. Kansakoulunopettajuutta pidettiin maailmansotien välisenä aikana sopivana ammattina keskikoulun käyneille tytöille. Erityisesti maaseudun nuoret tytöt lähtivät innokkaasti opettajaseminaariin.³¹⁸ Sodan aikana naiset saattoivat löytää itsensä opettajan toimesta ilman varsinaista koulutustakin, sillä opettajista muistetaan olleen välillä pulaa erityisesti kaupunkien ulkopuolella.³¹⁹ Opettajien työtilannetta kuvaillaan aineistossani usein vaihtelevaksi. Osa evakkoon lähteneistä karjalaisista opettajista palasi asemosdan aikana kotiseudulleen, jolloin heidän virkansa vapautuivat muualla.³²⁰ Aineistossani muistellaan myös, että sodan jälkeen opettajien työpaikkoja varattiin ensisijaisesti siirtokarjalaisille, joten työllistyminen kansakoulunopettajaksi ei ollut itsestään selvää.³²¹

Palvelualan merkitys naisten työllistäjänä oli suuri 1800-luvun loppuvuosista asti, jolloin kaupan lisäksi posti- ja puhelinlaitos, apteekit, pankit ja monet muut konttorit tarjosivat työtä nimenomaan naisille. Naisten työpaikkojen lisääntymistä palvelualalla voidaan pitää modernin ajan ilmiönä, vaikka teollisuus olikin 1900-luvun puolella jo suhteessa suurempi työllistäjä.³²² Kun virkatehtävät

317 Hentilä 1999, 47–49. Myös naisryttäjäiden toimialat liittyvät näihin ”perinteisesti” naisille kuuluviin tehtäviin: ravintoon, vaatetukseen ja hoivatyöhön. Vainio-Korhonen 2002.

318 Kaarninen 1995, 206–207.

319 MV:K34/913, synt. 1921; MV:K34/322, synt. 1922.

320 MV:K34/1979, synt. 1921. Laine 1990, 172.

321 MV:K34/892, synt. 1917.

322 Hentilä 1999, 34; Vattula 1981, 70.

konttoreissa avautuivat laajemmin naisille 1860-luvulta alkaen, kuuluivat tehtävät aluksi erityisesti säätyläisperheiden naimattomille tyttärille. Heidän koulutuksensa riitti tehtävien hoitamiseen, ja samalla heille löytyi kunniallinen tapa elättää itsensä ja usein myös muita, kuten kasvattilapsia, sisaruksia tai vanhenevaa äitiään. Koulutusmahdollisuuksien lisääntyessä myös alempien yhteiskuntaluokkien naiset hakeutuivat keskiluokkaisiin virkatehtäviin ja toimistoihin.³²³ 1900-luvun puolivälin tienoilla oli tavallista, että maaseudulla elänyt nuori nainen haaveili konttoristin ammattista kaupungissa. Siistin sisätyön sijaan kansakoulun ja sen jatko- luokkien päästötodistuksella oli *Kotilieden* mukaan realistisempaa työllistyä lastenhoitajaksi, kotiapulaiseksi tai tehtaaseen.³²⁴

Kotiapulaisen työ oli edelleen 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla tavallinen nuoren naisen ensimmäinen palkkatyö, vaikka palvelusväen suhteellinen osuus naisten ammateista vähenikin. Vuonna 1950 yli puolet kotiapulaisista tai sisäköistä oli alle 25-vuotiaita.³²⁵ Historiantutkija Marjatta Rahikaisen mukaan naisten kodin ulkopuolisen palkkatyön yleistyminen näkyi myös kotiapulaisia palkanneissa ylä- ja keskiluokan perheissä. Yhä useammin talon emäntä hoiti omaa virkatyötään sen sijaan, että olisi ollut kotirouva. Ammattikunta voidaan nähdä myös luokkajaon merkkinä: kotiapulainen kuului nimenomaan ylä- ja keskiluokkaisten perheiden elämäntapaan.³²⁶ Kaupunkien kasvaessa kotiapulaisten kysyntä kasvoi nopeammin kuin tarjonta, mikä oli yleinen ilmiö myös muissa Euroopan maissa. Kotiapulaispulaa selvittämään perustettu komitea kartoitti vuonna 1944 julkaistussa mietinnössään kotiapulaisiin liittyviä kysymyksiä ja lainsäädäntöä etenkin Euroopasta, perusteellisimmin Pohjoismaista. Epäsäännöllinen, pienipalkkainen ammatti ei enää houkutellut nuoria naisia, joilla oli enemmän työmahdollisuuksia teollisuudessa ja laajentuvalla palvelusektorilla. Ongelman taustalla nähtiin ammatin negatiivinen maine, johon kansantaloudelliset syyt eivät vaikuttaneet.³²⁷

Hoitoala oli merkittävä naisten työllistäjä toisen maailmansodan aikana. Hoitotyötä tekivät koulutettujen sairaanhoitajien

323 Pohls 2001, erit. 99.

324 *Kotiliesi* 20/1953, 744, 746, 748.

325 Kilkki 2006, esim. 9–12; Rahikainen 2006, 229, 246–247 sekä liitetaulukko 5; Vattula 1981, 69–72.

326 Rahikainen 2001, 120–121; Rahikainen 2006, 230–235.

327 Kotiapulaiskomitean mietintö 1994: 2, 24. Ks. myös esim. Braybon & Summerfield 1987, 142–143; Rahikainen 2006, 225–227.

lisäksi muun muassa Punaisen Ristin apusisaret sekä lääkintälö-
tat.³²⁸ Ensimmäiset naispuoliset sotasairaanhoitajat koulutti Suo-
messa Punainen Risti 1880-luvulta alkaen. Ensimmäisestä maail-
mansodasta asti sotasairaanhoidossa ja huoltotehtävissä on ollut
tärkeä rooli naisjärjestöjen organisoimilla vapaaehtoisilla.³²⁹ Talvi-
ja jatkosodan aikana yli 6100 sairaanhoitajaa toimi komennuksella
sotatehtävissä, muun muassa sotasairaaloissa, kenttäsairaaloissa,
sairasjunissa. Heidän apunaan toimi lisäksi noin 22 000 lääkintä-
jaoston lottaa ja noin 3500 Punaisen Ristin apusisarta.³³⁰ Hoitoalan
koulutusta tarvittiin myös esimerkiksi kunnalliskodeissa, lasten-
sairaaloissa ja kätilöiden työssä. Sairaanhoitajakouluista valmistui
myös sotavuosina (1940–1944) noin neljäsataa uutta hoitajaa, ja
terveyden- ja sairaanhoitohenkilökunnan määrä kasvoi edelleen
myöhempinäkin vuosina.³³¹ Hoitotyötä pidettiin vaatimustensa
vuoksi kutsumusammattina. Vaikka hoitajuuden ajateltiin sopivan
naisille ”luonnostaan”, katsottiin etenkin koulutetun sairaan-
hoitajan työ niin vaativaksi, että siihen ei pitänyt ryhtyä ilman har-
kintaa. Sairaanhoitajan tuli olla käytännöllisellä tavalla lahjakas
ja älykäs, ruumiiltaan terve, työstään kiinnostunut – ja mielellään
naimaton.³³² Aineistossani hoitoala näkyy jossain määrin. Usein
keruukyselyihin osallistuneet hoitajat työskentelivät rintamalla,
joten suurin osa hoitoalalla työskennelleistä vastaajista on rajau-
tunut tutkimukseni ulkopuolelle. Mukana on silti niin sairaan-
hoitajaopiskelijoita kuin kotirintaman erilaisissa hoitoyksiköissä työtä
tehneitä kunnalliskodin johtajattarista sairaalan yövalvontaa väli-
aikaisesti, lääkintälötan koulutuksella tehneisiin tuuraajiin.

Työvelvollisuus ja talkootoiminta

Työttömänä ei saanut olla. Kaikki 16–60 vuotiaat olivat velvollisia
tekemään työtä. Siitä täytyi olla mukana todistus jos oli esimerkiksi
vuorotyössä ja kulki ulkona semmoiseen aikaan että se herätti poliis-
in mielenkiinnon, oli esitettävä todistus että Neiti se ja se työskente-
lee vuorotyössä. Työpaikan nimi ja leima. Ainoastaan naiset joilla oli
pieniä lapsia saivat erivapauden.³³³

328 Esim. Virtanen 2005; Heikkinen 2012; Sorvettula 1998.

329 Sotasairaanhoidon käännekohtana voidaan pitää Krimin sotaa 1854–1856.
Virtanen 2005, 12.

330 Virtanen 2005, 15–16.

331 Sorvettula 1998, 326, 403.

332 Sorvettula 1998, 403, 413.

333 MV:K34/671, synt. 1921.

Työvelvollisuuslainsäädäntö tulee muistelukerronnassa esiin lähinnä kontrollin näkökulmasta. Laki saattoi estää työpaikan vaihtamisen tai sen valinnan, mutta kannustavuutta siihen ei liitetä. Sen sijaan erilainen talkootoiminta on positiivisemmassa osassa sodan ajan töihin liittyvissä muistoissa. Kertojat eivät kuitenkaan aina erittele työvelvollisuuden eri muotoja (talkoita, vapaaehtoista työpalvelua tai lakisääteistä työvelvollisuutta) toisistaan.³³⁴ Työvelvollisuuteen liittyvistä talkoista ja maataloustyössä vietetyistä kesälomista pyrittiin sopimaan ilman ristiriitoja, vapaaehtoisuuteen kannustaen. *”Miellyttävämältä tietysti tuntuisi, että kysymys [naisten siirtämisestä välttämättömiin maataloustöihin] voitaisiin hoitaa vapaaehtoista tietä, mutta jos ei niin voi tapahtua, niin on ainakin huolehdittava siitä, että työvelvollisia otettaessa, sekä työmääräyksiä annettaessa muutenkin noudatettaisiin ehdotonta puolueettomuutta”*, kirjoitettiin *Toverittareissa* vuonna 1943.³³⁵

Maatalouden tuotantokamppailuun osallistui tuhansia vapaaehtoisia, myös koululaisia, joiden lukuvuotta lyhennettiin nuorten vapauttamiseksi maataloustöihin. Heidänkään työpanoksensa ei silti aina riittänyt, vaan sadonkorjuussa oli jatkosodan aikana vaikeuksia sekä osaavan työvoiman että kaluston puutteen vuoksi.³³⁶ Talkoolaisia vietiin maalle niin junilla kuin kuorma-autoillakin suorittamaan jokin urakka perunannostossa, heinäkorjuussa tai vaikkapa metsätöissä. Työvelvollisuus edellytti talkoisiin osallistumista, mutta ruumiillisesta työstä sai myös korotuksen annoksiin ruokakortissa, mikä motivoi monia lähtemään mukaan. Muistelukerronnassa ei niinkään kiinnitetä huomiota siihen, kenen käskystä esimerkiksi tehtaan jokin osasto kuljetettiin maataloustalkoisiin päiväksi tai pariiksi. Näistä talkoista on sen sijaan jäänyt monille mieleen työympäristö, vaihtelu omaan työhön sekä maaseudulta saatu ruoka.³³⁷

Meitä vietiin perunan nostoon syrjäkylille. Siitä me pidimme. Muistan kun minäkin jouduin [talon nimi epäselvä] taloon vain yhdeksi päiväksi. Se oli kuin juhlaa, uskomatonta, kun me nälkiintyneet akat saimme oikeata, rasvaista sianliha kastiketta, perunoita ja hyvää maitoa. Kyllä me ahkerasti kaivoimme perunaakin. Isäntä oli varannut rahaerän jokaiselle illalla kahvikupin viereen ja kiitti meitä

334 Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 152–154; Olsson 2008, 153–154.

335 *Toveritar* 6/1943, 76.

336 Esim. Saraste 1990, 288–289, 296.

337 Lovio 1993, 90–91; Jaatinen 2008, 140–141.

sanoen ”ei ole koskaan meillä tuolla vauhdilla perunat maasta nousseet”. Me olimme hyvillämme ettemme tuottaneet häpeää lähettäjillemme.³³⁸

Hyvä kokemus talkootyöstä oli kahdensuuntainen: työ tuli hyvin tehdyksi, jolloin avun tarvitsija oli tyytyväinen, mutta myös työntekijä sai tekemästään työstä korvauksena sekä hyvää ruokaa että rahaa. Talkoolaisille ei ollut pakko maksaa korvausta, mutta työvelvollisten oikeusturvasta pidettiin huolta työvelvollisuuslailla: palkka, lomaoikeus ja tapaturmavakuutus koskivat myös työvelvollisuuslain nojalla työhön kutsuttuja.³³⁹

Edellisessä lainauksessa huomion kiinnittää kertojan mainitsema häpeä. Talkoot eivät ole jättäneet hänelle positiivista muistoa ainoastaan paremman ruoan ja yhteistoiminnan vuoksi vaan myös siksi, että talkoisiin osallistumalla hän osoitti olevansa kunniallinen. Työvelvollisuuden täyttäminen voitiin esittää kunniallisen kansalaisen mittarina etenkin jatkosodan loppuvaiheessa, jolloin erilaiset järjestyshäiriöt lisääntyivät ja kansalaisten väsymys soitaan purkautui tiukkojen moraalisääntöjen kyseenalaistamisena.³⁴⁰ Työstä kunniaa saava kansalainen uhraisi vapaa-aikanakin työpanoksensa isänmaalle ja auttoi näin selviytymiskamppailussa. Työnteko oli normi, ja normien noudattaminen kuului kunniallisen kansalaisen tehtävään. Työ oli oman arvon mittapuu.³⁴¹ *Tulevaisuus*-lehdessä kirjoitettiinkin vuonna 1944: ”Tänä aikana on kuitenkin vain se ihminen oikea Suomen kansalainen, joka sekä täyttää velvollisuutensa, että tekee hiukan sen ylikin [--].”³⁴²

NAISJÄRJESTÖT TOIMINNAN ORGANISOIJINA. Naisten vapaaehtoista työtä organisoivat usein naisjärjestöt. Lotta Svärd oli aikansa suurin naisjärjestö, joka organisoi, koulutti ja lähetti vapaaehtoisia jäseniään erilaisiin sotoimioita tukeviin tehtäviin. Toinen esimerkki vapaaehtoistyöstä sota-ajalta ovat työtytöt. Naisten vapaaehtoinen työpalvelu oli jo ennen toisen maailmansodan syttymistä ja edelleen 1940-luvulla muodikasta eri puolilla Eurooppaa. Työpal-

338 MV:K34/1022, synt. 1907. Myös MV:SO/787.

339 Aura 2013; Salminen 2000, 15.

340 Esim. Suikkanen 2012; Martti Favorinin ja Jouko Heinosen toimittamasta valtion mielialakatsausten kokoelmasta jatkosodan ajalta voi huomata, että sota-ajan tiukkoihin moraalisääntöihin väsyttiin jo vuonna 1942. Favorin & Heinonen 1972, 92–99.

341 Kortteinen 1997, esim. 74–77; Teräs 2001, 61.

342 *Tulevaisuus* 15–16/1944, 5.

velutoiminnan organisoimiseksi perustettiin Suomessa talvisodan päättymisen jälkeen Naisten Työvalmiusliitto ry. Vaikka Lotta Svärd ei liittynyt Työvalmiusliittoon, siihen kuuluivat kaikki muut merkittävät naisjärjestöt niin poliittisen kentän oikealta ja vasemmalta laidoilta kuin keskustastakin. Mukana 31 jäsenjärjestön joukossa olivat muun muassa Marttaliitto, Maatalousnaiset, Suomen Punaisen Ristin Naiskomitea, Akateemisten Naisten Karjala-Seura ja Suomen Sosiaalidemokraattinen Työläisnaisliitto.³⁴³

Työvalmiusliiton työpalvelukeskuksissa koulutettujen työtyttöjen sijoituspaikat olivat usein maaseudulla tai rajaseudulla taloissa, joista sota oli vienyt tai invalidisoinut isän ja joissa avuntarve oli suuri. *Toverittarella* kuvailtiin ensimmäisen työpalvelukeskuksen toimintaa:

Nämä työkodit valitaan siten, että etualalle pääsevät vähävaraisimmat ja suurperheisimmät kodit, joiden äidit ovat raskaasti kuormitettuja, eivätkä varattomuutensa vuoksi voi saada apulaista. Työ-tytöt astuvat palkattomiksi apulaisiksi, velvollisuudella auttaa ikävimmässä ja raskaimmissakin kotitöissä. Ruokansa, asuntonsa ja "sotamiehen" palkkansa 2 mk. päivässä he saavat leiriltä.³⁴⁴

Työvalmiusliiton tarkoitus ei ollut jäädä vain sodanaikaiseksi organisaatioksi vaan ylläpitää työpalvelua myös rauhan oloissa. Kattojärjestö kuitenkin lakkautettiin sodan jälkeen tarpeettomana.³⁴⁵ Työtyttöjen toiminta keskittyi maaseudulle, joten se jää pois tämän tutkimuksen aineistosta, samoin kuin lottien ja pikkulottien toiminta. Näkyvänä osana nuorten naisten ammatillista toimintaa ne ovat kuitenkin osa ajankohdan kontekstia.³⁴⁶ Monista muista vapaaehtoisista työpalvelun muodoista aineistossani sen sijaan nousevat esiin apusisaret, jotka toimivat Suomen Punaisen Ristin lyhyen koulutuksen pätevöittäminä muun muassa sairaala-apulaisina ja vastasivat erityisesti karjalaisen siirtoväen huollosta. Apusisarena toimiminen oli eräs keino täyttää työvelvollisuuslain vaatimukset, vaikka kyse olikin vapaaehtoistyöstä.³⁴⁷

343 Paavilainen 2010, 60; Ohanwe 1993, 131–132, 157–158.

344 *Toveritar* 10/1941, 140.

345 Paavilainen 2010; Sysiharju et al. 1997.

346 Sekä lottia että työtyttöjä on tutkittu paljon. Lotista ks. Latva-Äijö 2004, Olsson 2005 ja Kinnunen 2006a. Työtytöistä Sysiharju et al. 2007 ja Paavilainen 2010.

347 Paavilainen 2010, 39; Kirves & Näre 2008, 89–97. Apusisaret ovat eräs sota-ajan naisryhmä, joka on kokenut jääneensä lottien varjoon sodan pe-

Nuoria varten perustettiin 1941 Nuorten Talkoot -niminen järjestö, joka innosti 12–17-vuotiaita työhön talkooaatteen hengessä yhdessä toimien. Työpalvelu muuttui 15 vuotta täyttäneille pakolliseksi 1942 alkaen, mutta järjestön tavoitteena oli kannustaa iloiseen työntekoon yhteisen päämäärän hyväksi ilman pakottamisen tuntua. Kannustamiseen käytettiin muun muassa merkkijärjestelmää, jossa pisteitä ja merkkejä kerättiin osoitukseksi ahkeruudesta. Näiden ansiomerkkien arvo kohosi rautaisesta hopeoituun ja kullattuun sitä mukaa mitä enemmän työtä teki. Merkkien kuvio, kuten sahra tai lapio, liittyi usein ruumiilliseen työhön. Talkoisiin liittyi työntekoa lujittavia iskulauseita, ja ruumiillisen kunnon ylläpitämisen tärkeyttä tähdennettiin osana työssä jaksamista. Kuten työtyttöleirien myös Nuorten Talkoiden tavoite ei ollut ainoastaan saada nuorista työvoimaa moniin tehtäviin, vaan kasvattaa heitä arvostamaan työtä sekä lujittaa yhteishenkeä.³⁴⁸

Vapaaehtoista työtä on verrattu naisten asepalvelukseen – kun pojat aloittivat 18-vuotiaana asepalveluksen, tyttöjen työvelvollisuus jatkui.³⁴⁹ Mahdollisuus tehdä osuutensa isänmaan hyväksi houkutteli sodan ilmapiirissä, jossa kaikkia kannustettiin maanpuolustustöihin. Toisaalta ”naisten asevelvollisuuteen” viittaamisen voi tulkita olevan kerronnallinen tapa osoittaa yhteisöllisen ilmapiirin vahvuutta sekä korostaa oman työn arvoa.³⁵⁰ Sekä Pia Olsson että työtyttöjä tutkinut Sinikka Paavilainen ovat todenneet, että monilla vapaaehtoisiin työmuotoihin osallistuneilla naisilla niihin työntävänä tekijänä toimivat myös elämäntilanteet, esimerkiksi siirtokarjalaisuus, opintojen keskeytyminen tai muuten oman elämän suunnan etsimisen tarve. Työpalvelu ja ”naisten asevelvollisuus” olivat ensisijaisesti naimattomien, perheettömien nuorten naisten valintoja – perheellisten ratkaisujen oli käytännön syistä oltava toisenlaisia.³⁵¹

MOTTITALKOITA JA MUUTA TOIMINTAA. Organisoitun, ammatillisen vapaaehtoistyön lisäksi monet naiset osallistuivat talkoisiin työaikansa ulkopuolella. Talkootyö sekoittuu aineistossani monesti palkkatyöhön, sillä työnantaja saattoi toimia talkoiden organisoijana tai

---

rintöä purettaessa. Ks. Franck 1998, 27–32; Heikkinen 2012, 82–86.

348 Kirves & Näre 2008, 68–75.

349 Kirves & Näre 2008, 65; Olsson 2008, 164–166.

350 Ks. esim. Steel 2013, 83.

351 Summerfield 1998, 83; Paavilainen 2010 10, 70–73; Olsson 2008, 166–167. Myös *Toveritar* 10/1941, 140.

niihin lähettäjänä, jolloin niihin osallistuttiin työajalla tai ainakin työporukassa. Mottitalkoissa hakattiin halkoja, erityisesti joulun alla koottiin paketteja rintamalle ja erilaisia keräyksiä järjestettiin. Esimerkiksi siirtokarjalaisten huollon kaltaiset suuret toimenpiteet sujuivat parhaiten järjestöjen organisoimana, mutta naiset tekivät talkootyötä myös ilman kattojärjestöjen ohjausta. Naapurin luona kyläiltäessä istuttiin käsityön ääressä tai lastenhoito järjestettiin yhteisvoimin, jotta käsipareja vapautui muihin tehtäviin.³⁵²

Aineistossani talkootoiminta näyttäytyy ristiriitaisena. Yhtäältä se on vapaaehtoista, innostavaa, yhteishengessä iloista ja ennen kaikkea sotaponnisteluja auttavaa työtä, jossa pääsi myös ylittämään omia rajojaan. Toisaalta talkoisiin liittyy jatkuvan kiireen ja väsyttävän työnteon tunnelma sekä painostava pakkotyön tuntu. Mottitalkoot ovat hyvä esimerkki sota-ajan talkootöistä. ”Haloilla lämpiävä maa”³⁵³ tarvitsi kipeästi polttopuuta, kuten *Toverittaressa* kirjoitettiin vuonna 1943: ”Mutta mottimetsät odottavat ehtymättömästi työvoimaa, sillä lasketaan tarvittavan paljon yli miljoonan työpäivää metsätöihin, ennen kuin selvittää lähiaikojen urakasta.”³⁵⁴ Talvella 1943 tavoitteena ollut miljoona mottia polttopuuta ylitettiin. Kansalaiset veloitettiin kukin hakkaamaan yhden motin verran halkoja. Innostuneimpia olivat ne, jotka tarvitsivat itsekkin polttopuuta lämmitykseensä.³⁵⁵ Monesti mottitalkoisiin lähdettiin työpaikalta porukassa, jolloin hakattiin halkoja suoraan esimerkiksi tehtaan omia uuneja varten. Mottitalkoimuistoihin liittyy myös muistoja osaamattomuudesta – jos ei omasta, niin toisten. Vaaratilanteitakin syntyi. ”Joku kaasi ison kuusen puhelinlangan päälle, kun ei siinäkään mitään metsurikoulutusta annettu.”³⁵⁶

Toisin kuin monia muita työvelvollisuuden muotoja, mottivelvollisuutta harvoin muistellaan hyvällä. Positiiviset muistot metsätöistä liittyvät onnistumisen kokemuksiin oudossa, hyvin raskaassa työssä, ja osa naisista kertoo tehneensä useitakin motteja puita.³⁵⁷ Hyvä muisto näistä talkoista voi liittyä esimerkiksi palkaksi saatuun hernekeittoon.³⁵⁸ Mottitalkoista muistetaan työn

352 Ohanwe 1993, 154; myös Hytönen 2013.

353 Pihkala 1990, 271.

354 *Toveritar* 17–18/1943, 215, 221. Ks. myös Favorin & Heinonen 1972, esim. 67–68.

355 Favorin & Heinonen 1972, 139, 142.

356 MV:K34/343, synt. 1924.

357 MV:K34/1933, synt. 1912.

358 MV:K34/2406, synt.vuosi ei tiedossa.

raskaus ja hankaluus varmaankin siksi, että työ kiistämättä oli ruumiillisesti raskasta.

Vuonna -42 oli niitä mottitalkoita, isälleni ja minulle tuli lappu, jossa määrättiin hakkaamaan halkoja valtiolle, se oli muistaakseni 4 mottia yhteensä. Kyllä se oli hikistä hommaa, tehtaan autot kuljettivat porukan sunnuntaiamuna koivikkoon Toivakkaan, jossa oli valtion metsiä. Työvälineet olivat pokasaha molemmilla ja kirves sekä saha-viilu, kesäpäivä oli kuuma, itikat söivät, saha vinkui ja valitti, mutta kaatui puu kun aikamme nyhrättiin. Sitten ne täytyi vielä pätkiä ja halkaista ja tehdä ”motti”, metrin pino. Ei se paljon naurattanut, kun evästäkin oli niin vähän sekä juomista. Autot tulivat illalla hakemaan porukan metsästä, ja seuraavana pyhänä sama urakka, ei se niin nopeasti halonhakkuu käy kesällä, kun koivu on sitkeimmillään.³⁵⁹

Mottitalkoot olivat erityisen raskaita niille, jotka eivät olleet tottuneet metsätöihin, eli suurimmalle osalle naisia ja nuoria.³⁶⁰ Osaamattomuus aiheutti toisinaan vaarallisia tilanteita, ja työ oli hikistä ja hankalaa.³⁶¹ Monet muistavatkin teettäneensä mottinsa jollain osaavammalla tai pyytäneensä avuksi lomalle tulleita tai kotirintamalla työskenteleviä sotilaita.³⁶² Suoritetusta mottivelvollisuudesta sai kirvesmerkin eli kirveen muotoisen rintaneulan, sitä kirkkaamman mitä enemmän halkoja syntyi. ”Sain minäkin ”kirvesmerkin” muistoksi rintaani, mutta hävitin sen jonnekin, harmittaa monta kertaa”, toteaa edellinen, isänsä kanssa motteja koivumetsässä urakoinut kertoja. Kirvesmerkki oli osoitus täytetystä velvollisuudesta, mutta talkooaateen jatkuvasti täyttämässä ilmapiirissä se, kuten muutkin talkoomerkit, koki inflaation. Pakkohakkuut toimivat aluksi ja lievittivät polttoainepulaa, mutta pidemmän päälle mottitalkoisiin kyllästyttiin. Loppuvaiheessa sotaa sanoja motti ja talkoot jouduttiin jopa välttämään kokonaan propagandassa, niin ikävän kaiun ne olivat saaneet kansalaisten mielissä.³⁶³

Myös Iso-Britanniassa naiset velvoitettiin osallistumaan sota-ponnisteluihin työpanoksellaan ja valtio saattoi määrätä työpäikän. Uudet tehtävät eivät aina olleet mieluisia, miehiset tehtävät saattoivat jopa kauhistuttaa ja pakkotyön tunnelma vähensi työmotivaatiota. Muistelukerrontaan kuuluu usein kokemusten arvi-

359 MV:K34/670, synt. 1924.

360 Kirves & Näre 2008, 66, 85; Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 154.

361 MV:K34/1692, synt. 1923; MV:K34/343, synt. 1924; MV:K34/324, synt. 1910.

362 MV:K34/68, synt. 1923; MV:K34/1701, synt. 1925.

363 Kirves & Näre 2008, 85.

ointi jälkeenpäin. Brittiläisen historioitsijan Penny Summerfieldin aineistossa osa naisista pitää sota-aikana ikävältä tuntunutta työtä kerrontahetkellä arvokkaana, ja tuntee ylpeyttä suorittamastaan työstä ja oppimisestaan taidoista.³⁶⁴ Samanlaista, nostalgiansävyistä kerrontaa voi havaita myös omasta aineistostani. Vaikka työ ei olisikaan ollut mieluista, ylpeys suoritetusta työstä tuodaan esiin muistellessa kovia urakoita. *”Siellä hangessa tarpoen, 3 konttorineitosta muodosti ryhmän johon kuuluin, kaadettiin justeerilla isot puut, karsittiin, pätkittiin pokasahalla ja vielä halottiin kirveellä ja kiiloilla ja pinottiin motiksi. Ja 3 mottia syntyi naisten voimin päivässä.”*³⁶⁵ Vaikka työ oli kovaa ja vaikeaa, se tuli silti suoritettua.

Työvelvollisuudesta puhuttaessa naiseus ei välttämättä ole merkitsevää, sillä myös eri-ikäiset pojat ja miehet tekivät työtä kotirintamalla lain määräysten mukaan ja enemmänkin, aivan kuten naisetkin. Velvollisuuden täyttäminen kuului kaikille sukupuoleen katsomatta.³⁶⁶ Mottitalkoiden kaltaisessa, ruumiillisesti raskaassa, miehille kuuluneessa työssä sukupuoli tulee merkitseväksi erontekijäksi. Osa kertojista on ylpeä suorituksestaan juuri siksi, että he naisina kykenivät suoriutumaan siitä. Urakkamäärien ylittyminen on kertomisen arvoista, ja samalla tietysti tuli opittua uusi työ.³⁶⁷ Toisaalta avun pyytäminen asian osaavilta miehiltä tuo esiin sukupuolten eroa. Oman urakan teettäminen miehellä oli metsätöiden kohdalla sallittua, koska kyse oli raskaasta, miehisestä työstä, jota naisen ei ollut pakko suorittaa. Naiset saattoivat täyttää velvollisuutensa monissa muissa tehtävissä, jos mottipinon kokosikin joku muu.

3.2. Vanhat työt, uudet tekijät

Työpaikan saaminen

Monille naisille talvi- ja jatkosodat eivät merkinneet katkosta tai uutta alkua palkkatyössä vaan korkeintaan tehtävien muuttumisesta vastuullisemmiksi. Myös perheellisten naisten palkkatyö oli jo monilla aloilla hyvin yleistä 1930-luvun lopulla. Usein aineistoni kertojat ovat kuitenkin olleet tuolloin vielä niin nuoria aikuisia,

364 Summerfield 1998, 95–97.

365 MV:K34/2406, synt.vuosi ei tiedossa.

366 Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 154.

367 MV:K34/963, synt. 1917; Korkiakangas 1996, 98.

että työsuhde oli vakiintumaton tai sota muutti tilannetta niin, että työpaikan hakeminen tuli ajankohtaiseksi.

Naiset ovat tavallisimmin itse toimijoita, kun on puhe työpaikan hankkimisesta. Päätöksen työhön menemisestä he tekivät yleensä itse, tai ainakin kirjoittaessaan omaa elämäntarinaansa he kertovat itsensä sen päätoimijaksi. Läheisten vaikutus tulee esiin esimerkiksi silloin, kun tyttären jaksamisesta ja turvallisuudesta huolissaan ollut isä painosti häntä tulemaan lottakomennukselta takaisin kotirintaman palkkatyöhön, tai kun työpaikan saamiseen laivalta olisi 18-vuotias nainen tarvinnut aviomiehensä suostumuksen eikä mies sitä antanut.³⁶⁸ Myös sota-ajan työvoimaviranomaisilla oli vaikutusta asiaan, sillä työvelvollisuuslain nojalla työpaikka saatiin osoittaa määräyksenä. Lyhytkestoisia talkoita ja kesäloman viettämistä maatilalla töissä lukuun ottamatta tällaista pakotettua työpaikkaan määräämistä ei aineistossani tule esiin. Työvelvollisuuslain kontrolli mainitaan esimerkiksi työpaikan vaihtamisen vaikeutena, mutta työpaikat löydettiin useimmiten itse, kuten jäljempänä todetaan.

Kuten vuonna 1924 syntynyt kertoja toteaa: "[Sota-aikana] *ei ollu muotia olla työtön.*"³⁶⁹ Aineistosta nousee tunnelma, että kaikki halusivat tehdä työtä. Valtion näkökulmasta perheettömät nuoret naiset olivat erityisen tärkeitä sotatarviketeollisuuden työvoimaa, sillä perheellisten naisten osallistuminen oli lastenhoidon vuoksi vaikeampaa. Englannissa hallinnon näkökulmasta nuoria naisia kannustettiin irtautumaan kotoa ja osallistumaan aktiivisesti työelämään, mutta monissa perheissä tyttöjä oli kasvatettu ottamaan vastaan perheenemännän tehtävät ja käyttämään työpanoksensa kodin hyväksi. Kunnollinen tytär hoiti vanhempiansa taloutta ja totteli vanhempiaan, kunnes meni naimisiin, mutta sodan aikana valtio toivoi nuorten naisten unohtavan tämän ja lähtevän kodin ulkopuolelle töihin.³⁷⁰ Näin jyrkkää vastakkainasettelua nuorten naisten tehtävien kanssa ei aineistostani löydy. Talkoohenki, oman paikkansa täyttäminen sekä kaikkia koskeva työvelvollisuus peitivät alleen mahdollisuuden, että nuori perheetön nainen tai koulutyttö vain odottaisi kotona sodan loppumista. Kotona asuvalle,

368 MV:K34/1794, synt. 1921; MV:K34/343, synt. 1924. Isän ohjauksesta työpaikan valinnassa ks. myös MV:K34/2256, synt. 1922, tai isän kommentista tyttären palkkatasoon MV:K34/2288, synt. 1920.

369 MV:K34/162, synt. 1924.

370 Summerfield 1998, 44–49.

nuorelle naiselle palkalla ei välttämättä ollut suurta merkitystä, mutta kodin seinien ulkopuolella tehty työ tuntui merkitykselliseltä. Eräs kertoja muistelee olleensa hyvin innoissaan, kun sai 17-vuotiaana, jatkosodan alussa, työn sotasairaalan kanslian apu-tyttönä. Sotasairaalassa työskentely liittyi isänmaan puolustamiseen ja sotaponnisteluihin, joten se tuntui palkitsevalta ilman palkkaakin. *"Hoidin potilaskortistoa, lajittelin saapuneen postin, vein sen potilaille ja henkilökunnalle, vastasin puhelimeen jne. Olin kovin tyytyväinen kun onnistuini saamaan tällaista maanpuolustukseen liittyvää työtä, innostushan oli hyvin suuri."*³⁷¹

Naisten toimijuus työpaikan hakemisessa ei ollut kaikilla samanlaista. Toiset olivat aktiivisempia, toiset passiivisempia, mutta silti aineistossani korostuu naisten oma-aloitteellisuus. Myös Summerfieldin aineistossa naisten aktiivisuus vaihtelee. Osa korostaa muistelukerronnassaan omaa vapaata toimijuuttaan, osa puolestaan kertoo joutuneensa konfliktiin vanhempiensa kanssa halutesaan osallistua sotatoimiin. Nuoren, ensimmäiseen työpaikkaansa lähtevän naisen ratkaisuihin vaikuttivat luonnollisesti perheen sosiaalinen asema, koulutus sekä odotukset tulevaisuudesta. Sodan olosuhteissa, erityisesti rintamalla tehty työ saatettiin nähdä uhkana naisen roolille ja siveydelle, mutta myös mahdollisuutena kouluttautua ja avata parempia ovia.³⁷²

TYÖTÄ HAKEMASSA. Usein työpaikka avautui hakemalla sitä suoraan, kuten sahan konttorista elämänsä ensimmäistä palkkatyötä sodan aikana hakenut kertoja toteaa: *"Kävin vain kysymässä työpaikkaa konttorissa. Niin se työskentely alkoi."*³⁷³ Työpaikkoja "haettiin" tai "kysyttiin", niihin "pyrittiin", "mentiin" tai "hakeuduttiin", mutta yhteistä sodanaikaisille työnhakukokemuksille on, että töitä löytyi helposti muun muassa sotatarviketeollisuudesta. *"Kyllä sota-aikana oli työtä kun vaan viitsi tehtä ei ollu muotia olla työtön. Naiset saa työtä, miehiä ei ollu liikaa työn hakijana."*³⁷⁴ Riippui jossain määrin myös työnhakijan omasta asenteesta, miten paljon töitä oli tarjolla. *"Joihinkin töihin oli helppo päästä. Varsinkin jos ei valikoinut, niin ei tarvinnut olla työttömänä."*³⁷⁵ Vaikka joidenkin kertojien kohdalle osui

371 MV:K34/732, synt. 1924.

372 Summerfield 1998, 49–70; Heikkinen 2012, 54–57.

373 MV:K34/612, synt. 1922.

374 MV:K34/162, synt. 1924; ks. myös MV:K34/2322, synt. 1922.

375 MV:K34/963, synt. 1917.

irtisanomisiakin, varsinaisesta työttömyydestä kerrotaan aineistossani vain harvoin. Sen sijaan tarina siitä, että työtä oli tarjolla kaikille, jotka vain halusivat, toistuu monta kertaa.

Työvoimapula aiheutti kilpailua osaavista työntekijöistä, ja vähäisenkin koulunkäynti antoi mahdollisuuden parempina pidettyihin töihin. Vielä ennen sotaa työpaikkaa etsinyt kertoo olleensa sodan aikana arvokas osa yhtiötä.³⁷⁶ Työnantajat tinkivät koulutusvaatimuksistaan ja saivat huomata, että naiset pärjäsivät hyvin tehtävissään. Näin sen koki esimerkiksi kertoja, joka monenlaisten työpaikkojen jälkeen haki Sotainvalidien Veljesliittoon toimistotöihin sodan loppupuolella. Työpaikkailmoituksessa toimistoapulaiselta odotettiin kauppakoulun tai -opiston opintoja, joita kertojalla ei ollut. Hän sai kuitenkin työn, sillä hakijoita oli hänen lisäksi vain yksi toinen: pienen lapsen äiti, joka olisi voinut olla työssä vain osa-aikaisesti. Kertoja työskenteli toimistossa viisi vuotta, aina avioitumiseensa asti. Hän tunsu saavansa hyvää palkkaa huolimatta vähäisestä koulutuksestaan. *"Hyvä paikka se oli, ko määlä sai samavert palkkaa ko kauppaopisto käyneet flikkakaverini."* Kertoja vertaa hyvää työmarkkinatilannetta kerrontahetkeen: *"Semmost aikaa se oli. Kylä sai töit erillaill ko nyte."*³⁷⁷ Kokemukseen työpaikkojen runsaudesta voi jossain määrin vaikuttaa myös työmarkkinoiden monipuolistuminen, jonka vuoksi valinnanmahdollisuuksia oli aiempaa enemmän. Jälleenrakennuksen vuosina julkisen sektorin ja palvelualueiden työpaikat lisääntyivät, jolloin avautui työpaikkoja erityisesti naisille.³⁷⁸ Kerrontahetken voi nähdä vaikuttavan myös muiden kertojien muistoihin työpaikkojen runsaudenpulasta 1940-luvulla. 1990-luvun lamaa ja työttömyyttä ei välttämättä mainita muistelukerronnassa, mutta niiden todellisuus on kuitenkin osa sitä katsetta, joka 1990- ja 2000-luvulla kootussa aineistossani suunnataan kohti sota-ajan työtä. Epäilemättä ollenkaan, ettei työtä todella myös ollut runsaasti tarjolla jokaiselle sitä haluavalle, oletan, että työpaikkojen runsaus korostuu aineistossa aikakerrostumien vuoksi. Oleellista ei olekaan se, oliko avoimia työpaikkoja määrällisesti paljon vai hakijoita suhteessa vähemmän vaan se, että kertojilla oli kokemus valinnanmahdollisuudesta ja työsaanin helpoudesta verrattuna nykypäivään.

376 Esim. MV:K34/68, synt. 1923.

377 TMT 256: 981, synt. 1927.

378 Hannikainen & Heikkinen 2006.

Työvoimapula aiheutti sen, että työnantajat eivät ainoastaan etsineet työntekijöitä vaan myös pyysivät niitä. Osalle kertojista työpaikka aukesi niin, että heitä lähes kirjaimellisesti tultiin hakemaan kotoa töihin. Työtarjouksen antaja oli näissä tapauksissa yleensä tuttava ennestään. *”Tuohikumpuhan se minua pyysi toimistoonsa apulaiseksi”*, toteaa kertoja, jonka tuleva esimies oli asunut hänen kotitalossaan nuorempana.³⁷⁹ Suhteilla, suosituksilla ja erilaisilla verkostoilla oli myös tuolloin merkitystä työnhaussa. Toisinaan esimerkiksi tehtaaseen pääsyyn vaadittiin, että tunti ennestään tehtaalta sukulaisen tai ystävän.³⁸⁰ Tällainen käytäntö oli voimassa joissakin tehtaissa jo maailmansotien välisenä aikana, jolloin naisia pyrki paljon tehtaisiin. Tästä aiheutui se, että joissakin tehtaissa oli töissä saman perheen naisia jopa monessa sukupolvessa.³⁸¹ Seuraavan kertojan tarinassa suhteiden merkitystä verrataan nykypäivään.

Jos ei valinnut työ paikkoja, olisi varmaan päässyt helpommin. Suhteilla oli suuri merkitys työhön pääsillä, ehkä vielä enemmän kuin nyt. Nykyisin hyvillä papereilla yritetään hyvät suhteet murtaa mikäli onnistutaan. Kun oli hyviä suhteita johtajiin, ei koulutusta tarvinnut. Pienellä koulutuksella ilman suhteita, oli vaikea saada koulutusta vastaavaa työ paikkaa sodan aikana sekä sotien jälkeen.³⁸²

Useimpien aineistoni kertojien muistaman mukaan töitä oli paljon tarjolla, jos työnhakija ei ollut liian valikoiva. Edellinen kertoja sanoo saman asian, mutta toisin päin: jos oli kouluttautunut vähän, eikä halunnut ottaa vastaan mitä tahansa työtä, valinnanvaraa ei välttämättä ollut. Vapauduttuaan sota-ajan työpaikastaan hän oli työttömänä. *”Ei niitä työpaikkailmoituksia juuri missään näkynyt ja kyselemällä olisi pitänyt olla tuttu.”* Kommentti on mielenkiintoisesti ristiriidassa läpi aineiston kulkevan työvoimapulan tarinan kanssa. Enemmän kuin työmarkkinoiden tilaa kertoja tuntuu kritisoiden kerronnassaan suhteiden merkitystä. Hän oli käynyt kansanopiston ja oli siten korkeasti koulutetun ja kansakoulun käyneen välimaastossa.

Edellä esitetty kritiikki verkostojen merkityksestä on poikkeama; muilta osin aineistossani voi havaita melko yhdenmukaisen työnhaun tarinan. Tulkitsen kertomuksen *vastakertomukseksi*.

379 TMT 256:981, synt. 1922.

380 MV:K34/735, synt. 1922.

381 Lähteenmäki 1995, 62.

382 MV:K34/612, synt. 1922.

Vastakertomus on valtavirran vastaista kerrontaa, joka syntyy suhteessa suureen tai kulttuuriseen kertomukseen. Vastakertomuksellisuus ei edellytä dikotomiaa tai vastakkainasettelua kulttuurisen kertomuksen ja vastakertomuksen välillä, vaan ne voivat elää rinnakkain tai toistensa suojissa. Edellä lainattu kertomus ei oman sisältönsä puolesta ole vastakertomus siinä mielessä, että siinä ei kommentoida yleistä tarinaa.³⁸³ Tulkinnessani asetan sen kuitenkin vastakertomukseksi, sillä se on selvä särö ja poikkeama yhteneväisessä kerronnassa. Särö auttaa havaitsemaan vallitsevan konsensuksen ääriviivat ja rajat osoittamalla, että toisenlaisiakin kokemuksia oli. Ilman vastakertomuksia kulttuurisen kertomuksen yhdenmukaisuus ei olisi tulkinnan tai kyseenalaistamisen kannalta kiinnostavaa.

NUORI, NÄTTI TAI ROUVA – PÄTEVÄ KUITENKIN. Aineistossani on kiintoisia esimerkkejä siitä, miten naiset kertovat sukupuolensa vaikuttaneet työpaikan saantiin. Näissä esimerkeissä kertoja on nuori tyttö, joka saa työpaikan kokonaan muilla avuilla kuin osaamisensa vuoksi. Eräs kertoja haki töitä tehtaan konttorista pukeutuneena siniseen pukuun ja valkoisiin hansikkaisiin. Johtaja ihastui hänen tyylikkääseen ulkoasuunsa. Kertoja sai työpaikan, vaikka jälkepäin arvelee kauniin leninkinsä sopineen tuomenkukkien koristamaan järvimaisemaan.³⁸⁴ Kertoja korostaa myös omaa nuoruuttaan puhumalla ”paikasta auringossa” ja suuresta riemusta, minkä ensimmäinen konttorityöpaikka nostatti. Oma nuoruus ja naiivius asetettuna rinnakkain työhönoton kanssa saavat työnsaannin perusteet näyttämään lapsellisilta tai tulkitsemaan kerronnan tarkoituksella humoristiseksi.³⁸⁵ Kertoja kuitenkin jatkaa tarinaansa todeten, että oli onnellinen työssään. Hänen tarinansa alkaa sodan jälkeisistä vuosista. Toinen samankaltainen esimerkki nuoren tytön työnhausta sijoittuu välirauhan aikaan. Siinäkin korostuu vastakkainasettelu nuoren, ujon ja kokemattoman tytön sekä valtaapitävien ”herrojen” välillä.

Keväällä 1941 menin pyrkimään kesätöihin Lappeenrannan kaupungin palvelukseen. Pääsin heti ensi yrittämällä, luultavasti siksi, että olin ”nuori ja nätti”. Pyrkiessäni kaupunginjohtajan puheille,

383 Andrews 2004, 1–2. Vastakertomuksesta suhteessa kulttuuriseen kertomukseen ks. myös Seppä 2011, 113–126.

384 SATA 2674, synt. 1930.

385 Itseironiasta elämäkerronnassa ks. Kinnunen 1993, 208–209.

tämä oli juuri valtuuston kokouksessa. Esittäydyin ujosti ovelta ja kerroin asiani. Kaupunginjohtaja kyseli todistusten arvosanoja, jolloin minun täytyi tunnustaa, että olin saanut ehdot matematiikassa. Sitten hän kääntyi herrojen puoleen ja sanoi: ”Nätti tyttöhän tämä on. Eikös me oteta hänet töihin?” – Herrat tuntuivat olevan samaa mieltä, joten pääsin vastaperustettuun kaupungin huoneenvuokralautakunnan toimistoon.³⁸⁶

Mikäli työnsaannin perusteena on hakijan ”nuoruus ja nättiys”, se saa hänen osaamisensa näyttämään vähemmän tärkeältä. Kerronnalla voidaan tuoda esiin tapahtumien lisäksi myös tulkinat niistä, korostaa eri puolia ja muuttaa kerronnan sävyllä siihen kiteytyviä merkityksiä. Edellisissä kertomuksissa vaikuttaa kerrontahetken näkökulma: näin sukupuolittuneilla perusteilla ei konttorityöpaikkaa enää tänä päivänä saa. Asettamalla itsensä työnhakijaksi, joka valitaan ulkonäön perusteella osaamisen sijaan, kertojat korostavat ajan työnhakujärjestelmän vaihtelevuutta ja epätasällisyyttä sekä sen sukupuolittuneita piirteitä. Esimerkeissä johtavassa asemassa olevat miehet päättivät, kuka nuorista naistyötekijöistä sai työpaikan, ja heillä oli valtaa päättää myös perusteluista. Ehkä syynä oli työtehtävien yksinkertaisuus, tai sitten kertojilla oli oppikouluopintoja, jotka riittivät tehtävien hoitamiseen. Näitä he eivät kuitenkaan tuo esiin, joten molempien kertomusten ytimeksi jää työnsaanti ulkonäön perusteella.

Molempia edellä kuvattuja kertomuksia voi lukea myös itseironiana. Nämä naiset eivät tuo esiin tutkintojaan, työkokemustaan tai osaamistaan vaan antavat ymmärtää, että ulkonäkö oli ainoa syy heidän työnsaantiinsa. Jälkimmäinen jopa tuo esiin sen, että hän oli saanut ehdot eikä koulutodistus siis ollut erityisen hyvä. Ironia on kerronnan keino, jolla he ovat pyrkineet vaikuttamaan lukijaansa jollain tavoin.³⁸⁷ Tavoitteena on voinut olla työnhaun epävarmuuden korostaminen, mutta yhtä hyvin myös oman nuoruuden ja kokemattomuuden esiin tuominen naureskelemalla sille, ettei työnsaantiin ollut mitään ”oikeita” syitä. Yhtä hyvin kyse voi olla myös ajan kulumisesta: vanhempi nainen voi hyvinkin mielellään muistella nuoruuttaan ja kauneuttaan tavoittelemalla sillä vain nostalgista tunnelmaa, nyt jo kadotettuja päiviä. Nostalgiaan liittyvät erityisesti ensin mainitun kertojan elävät muistot voimakkaasta onnen tunteesta ensimmäisen työpaikan avauduttua.

386 MV:K34/1794, synt. 1921.

387 Kinnunen 1993.

Naisen tutkintojen perään ei kysytty myöskään tilanteissa, joissa työtehtävä periytyi naiselle aviomieheltä, kun tämä lähti rintamalle. Näissä tapauksissa vaimo toimi aiemmin kotirouvana, mutta hänellä oli joko koulutusta tai sitten hänen odotettiin osaan tehtävät seurattuaan läheltä miehensä työtä. Hoitaessaan miehensä tehtäviä vaimo piti huolta työpaikasta eli perheen elannosta, jolloin oikeus työsuhteeseen ja muihin työhön kuuluviin etuihin säilyi.³⁸⁸ Aineistoni mukaan aina kyse ei kuitenkaan ollut perheen "yhteisen palkkatyön" ylläpitämisestä, sillä "rouvuus" saattoi luoda tilanteen, jossa naiselta odotettiin osallistumista hänen asemansa perusteella. Näin kävi esimerkiksi papin vaimolle, joka hoiti sodan aikana ilman korvausta sekä kanttorin tehtäviä että seurakunnan kanslian paperityöt. Hän kertoo olleensa monta kertaa epävarma kanslian töissä, mutta suoriutui kuin ihmeen kaupalla ilman pahempia virheitä. Kanttorin töiden hän muistelee olleen raskaita, sillä sota-aikana jumalanpalvelukset venyivät monen tunnin mittaisiksi, kun ehtoollisella kävijöitä oli paljon.³⁸⁹ Seuraava, hieman pidempi kertomus kuvaa meijerin isännöitsijänä toimineen naisen kokemusta työn alkamisesta. Muutos oli hänelle nopea ja yllättävä.

En ollut aikaisemmin minkäänlaisessa vieraan työssä. Olin käynyt koulua, ja sen jälkeen menin naimisiin. 23.6.1941 mieheni lähti vapaaehtoisena jatkosotaan. Hän oli haavoittunut talvisodassa ja oli invalidi, mutta silloin vallitsi sellainen käsitys, että syttynyt sota ei kauan kestä, eikä kukaan oikea mies voi olla kotirintamalla kun muut ovat taistelemassa.

Hän kutsui illalla meijerin hallituksen koolle ja ilmoitti heille lähtevänsä sotaan rintamalle. Hallituksen kokous teki päätöksen, että minä hoidan mieheni tehtävän hänen poissaolo ajan. Meijerissä esiintyviin tehtäviin palkattiin toinen henkilö, mutta minulle jäi kaikki muu. Seuraavan yön mieheni neuvoi mitä kaikkea tehtäviini tulee kuulumaan. Tärkein neuvo oli: "Katsele aikaisempia tilikirjoja, maitotilin laskua, kirjapitoa, taseita ym. mutta ennenkaikkea käytä järkeäsi." Koulutus kesti iltayön ja aamulla tai oikeastaan aamuyöllä hän lähti polkupyörällä Mäntsälään, josta toisten mukaan.

Jäin yksin 2 kk vanhan lapsen kanssa. Olimme muuttaneet paikkakunnalle puolivuotta ennen hänen lähtöään. En ollut vielä ehtinyt tutustua paikkakunnan ihmisiin. Tunsin itseni yksinäiseksi, mutta päätin yrittää hoitaa tehtävän.³⁹⁰

388 MV:K34/627, synt. 1918.

389 MV:K34/527, synt. 1908.

390 MV:K34/2219, synt. 1919.

Tässä kertojan työstä päättivät meijerin hallitus ja aviomies. Todennäköisesti häneltä itseltäänkin kysyttiin asiaa, vaikka hän ei tuokaan omaa aktiivisuuttaan esiin muistelukerronnassaan. Kertomus kuvaa sodan syttymisen äkillisyyttä ja ilmapiiriä, jossa tehtiin nopeita ratkaisuja. Sodan odotettiin olevan lyhyt. Hetken aikaa elämä oli täynnä toimintaa, mutta pian kertoja oli yksin vauvan kanssa, edessään uusia tehtäviä joihin häntä oli vain nopeasti opastettu. Vasta aivan tarinansa lopussa kertoja muuttuu itse aktiiviseksi toimijaksi, kun hän päättää hoitaa työn huolimatta yksinäisyydestä ja vaikealta näyttävistä tehtävistä. Kertojan sopivuutta tehtäviin ei hänen tarinassaan kyseenalaistettu. Hänen miehensä uskoi vaimonsa osaavan työt katsomalla entisistä asiakirjoista mallia ja käyttämällä järkeään.

Kertoja häivyttää tarinasta omaa osuuttaan. Hän mainitsee käyneensä koulua mutta ei kerro tarkemmin, millaista koulua. Jatkosodan syttyessä kertoja oli 22-vuotias, joten hän olisi ehtinyt ennen avioliittoaan hankkia tutkinnon. Palkkatyöhön hän ei ollut vielä aiemmin ehtinyt. Aviomiehen lähdettyä sotaan kertoja sai hoitaakseen vastuullisia tehtäviä. Vaikka hän toteaa jälkeensä ihmetelleensä, miten meijerin hallitus uskaltautui luottamaan asioiden hoidon nuoren, kokemattoman ja vasta paikkakunnalle muuttaneen naisen käsiin, hänellä kuitenkin on ollut ainakin jonkinlainen pätevyys ja taitoja hoitaa meijerin asioita.

Kertoja ei kuvaa ainoastaan naiseutta ja naiseen liitettyjä odotuksia vaan myös mieheyttä todetessaan, että ”oikea mies” ei voinut jäädä kotiin, vaikka olisikin lievästi invalidisoitunut talvisodan veteraani. Miehen puolustaessa kotia (eli vaimoa ja lapsia) rintamalla naisen tehtäviin kuului tehdä työtä kotirintamalla ja selvittää myös miesten töistä. Kertoja vahvistaa tätä sota-ajan tehtäviin liittyvää sukupuolittuneisuutta. Siinä missä ulkonäköään korostaneiden naisten kerrontaa voi tulkita myös itseironiana, on tässä kyse yhtä lailla punnitusta kerronnasta. Kertoja vakuuttaa lukijan siitä, että jatkosodan syttyminen asetti hänet uuteen tilanteeseen, josta hänen odotettiin selviävän epävarmuudestaan huolimatta.

Koulutusta ja työtapaturmia

Osa palkkatyöhön sota-aikana päätyneistä kävi vielä koulua sodan syttyessä. Talvisodan ajaksi koulut suljettiin, mutta jatkosodan aikana oppikoulut toimivat. Rintamallekin järjestettiin opiskelumahdollisuuksia: enimmäkseen lukiokursseja, vähän myös am-

mattikoulutusta. Koululaisten elämään sota vaikutti muun muassa lukukauden lyhentämisenä. Etenkin vanhempia koululaisia tarvittiin tuotantokamppailussa, joten kouluvuotta tiivistettiin talkoiden vuoksi.³⁹¹ Suurin osa aineistoni kertojista oli sodan aikana kuitenkin jo oppivelvollisuutensa täyttäneitä. He ovat pääosin syntyneet 1920-luvun vaihteessa ja käyneet koulua 1920- ja 1930-luvulla.

Vain vähän kouluttautuneiden tyttöjen todennäköisimmät ammatit teollistuneissa kaupungeissa olivat vielä kymmenen vuotta ennen toisen maailmansodan syttymistä tehtaan työntekijä, myyjätär tai kotiapulainen. Sodan jälkeen tilanne ei juuri muuttunut. Rahikaisen mukaan vuonna 1950 edelleen puolet 15–19-vuotiaista, ammatissa toimivista tytöistä oli joko kotiapulaisia tai myymälä-apulaisia.³⁹² Ammatillisen perheenemännyyden kotitalouspainotteisuus jätti rajapinnalle maatalojen emännät, joiden arkeen kuului kotitalouden lisäksi raskaita ulkotöitä. Myös Lotta Svärd -järjestön säännöt edustivat toisenlaista naistoimijuutta sotilaallisuudessaan ja kurinalaisuudessaan. Sota-aikaan tultaessa naiskansalaisuus joutui uudelleen määrittelyksi.³⁹³ Vaikka äitiys ja perheenemännyys säilyivät vahvoina arvoina, naisten toimintapiiri oli kuitenkin useimmiten laajempi, mikä konkretisoitui siinä, kuinka sujuvasti naiset ottivat hoitaakseen erilaisia tehtäviä sodan aikana. Sodan syttyessä naisten koulutustausta vaikutti jossain määrin heidän tehtäviinsä. Kuitenkin suurimmalla osalla oli takanaan vain kansakoulu ja tehtävät opittiin paikan päällä.

Uuteen työpaikkaan ja uusiin tehtäviin tulijoiden saamasta koulutuksesta kerrotaan aineistossani tavallisesti lyhytsanaisesti. Olemattoman kertomiseen riittävät lyhyet toteamukset, kuten kuvauksessa sota-ajan ruutitehtaasta: *”Ei me mitään koulutusta saatu. Edellinen opetti ja siitä vaan.”*³⁹⁴ Paras tapa oppia työ oli tarttua toimeen, katsoa mitä muut tekivät ja yrittää parhaansa.³⁹⁵ Esimerkiksi postitoimistoon työllistynyt nainen kertoo, että sota-aikana kenttäpostin määrä aiheutti valtavan lisätyön eikä hänelle jäänyt aikaa oppia postityön lainopillista puolta: *”Jouduin aikamoisessa paineessa opiskelemaan ammattini, melkein vain seuraten miten toiset tekevät. Lait,*

391 Laine 1990, 172–174.

392 Kaarninen 1995, 83–84, 141; Rahikainen 1999, 344.

393 Ollila 1993, 118–126; Satka 1994, 75–76.

394 MV:K34/1360, synt. 1925.

395 Esim. MV:K34/2256, synt. 1922; MV:K34/343 synt. 1924; MV:K34/2071, synt. 1924; MV:SO/340, synt. 1921; TMT 248:1236, synt. 1929. Ks. myös Teräs 2001, 57–60.

asetukset ja ohjesäännöt tulivat ohjelmaan sitten myöhemmin. Nyt vain tehtiin työtä [-].”³⁹⁶ Vaikeaa alkua työssä seuraa kerronnassa yleensä toteamus, että harjoitus tekee mestarin. ”Paksusta sarasta 7-8 kpl nippu annettiin ompelijan eteen ja siitä vaan housuja ompelemaan joka sauma oli itsensä tehtävä ei tunnettu silloin vielä sarjatyötä. Joskus siinä taisi itkukin tulla nuorelle aloittelijalle mutta lopussa aina kiitos seiso! kuitenkin.”³⁹⁷ Oppimisen kuvaukset ovat usein selviytymiskertomuksia, joissa alun vaikeuksien jälkeen työt opittiin ja tehtävissä pärjättiin.

Aineistoni mukaan työtehtäviin perehdyttämisen saattoi hoitaa esimies³⁹⁸, mutta usein se oli työtovereiden vastuulla. Työhön opastaminen on tilanne, joka loi jännitteitä ja toi esiin ristiriitoja osassa työpaikoista. Se, kuka saa opettaa, on aina vallankäyttäjä, ja toisaalta opettajan asemaan saattoi liittyä auktoriteettia.³⁹⁹ ”Otettiin vain työhön ja joku opasti uutta työssä. Olihan siinä joskus ylimielisyyttäkin. Opettaja kehui toisille olevansa parempi toista.”⁴⁰⁰ Vakituinen henkilökunta saattoi myös vieroksua työvelvollisuuden takia tehtaaseen tulleita. Eroa tuttuihin ja vieraisiin tehtiin käytöksellä. Näin muistelee muun muassa eräs koulutyttonä ammuksia pakkaamassa ollut kertoja, jolle jäi asetehtaasta ikävä vierauden kokemus. Liikekannallepano syksyllä 1939 sulki kouluja ja monet koululaiset siirtyivät vapaaehtoisiin esimerkiksi sotatarviketehtaisiin. Kertojan kokemuksen mukaan vapaaehtoisina töihin tulleita koululaisia pidettiin ”herraskaroina”, joille työ tehtaassa oli vain huvittavaa leikkiä. Siksi heitä opastettiin töihin vastahakoisesti ja työkeästi.⁴⁰¹

Edellä kuvatun kertojan kokemus asetehtaan työstä jäi lyhyeksi, sillä koulut avattiin pian uudelleen. Hänen muistonsa kuvaa kuitenkin hyvin todellisuutta, jossa koulutustaustalla oli erittäin suuri merkitys henkilön asemalle. Vaikka kertoja oli vain koulutytty, hän edusti eri sosiaalista luokkaa jo pelkästään siksi, että 17-vuotiaana hänellä oli yhä mahdollisuus käydä koulua. Valtaosa aineistoni

396 MV:K34/1934, synt. 1920.

397 MV:SO/146, synt. 1920. Ks. myös esim. MV:K34/196, synt. 1900.

398 Esim. MV:K34/1384, synt. 1920.

399 Kansatieteilijä Tytti Steelin tutkimusaineistossa on kiinnostava esimerkki satamassa työskennelleestä naisesta, joka koulutti uusia työntekijöitä ja teki sen niin hyvin, että hänen omakin arvonsa nousi. Steel 2013, 84–85. Ks. myös Teräs 2001, 57–60.

400 MV:K34/1082, synt. 1919.

401 MV:K34/2256, synt. 1922.

ikäluokista kävi kansakoulun ja sen jälkeen kenties kansakoulun jatkoloukkia, minkä jälkeen he siirtyivät työelämään. 1900-luvun ensimmäiset vuosikymmenet olivat oppikoululaitoksen laajenemisen aikaa, ja isommilla paikkakunnilla ja kaupungeissa yhä useampi lapsi jatkoi kansakoulusta oppikouluun. Oppikoulujen kasvun huippuvuodet sijoittuvat kuitenkin vasta 1950-luvulle. Vaikka suomalaisen työväestön suhtautuminen koulutukseen on ollut myönteistä, työläisperheiden lasten koulutuksessa suosittiin oppisopimuskoulutusta tai ammattikoulua oppikoulun sijaan. Ammattikoulut olivat silti vielä selkeässä vähemmistössä verrattuna oppikouluihin.⁴⁰²

Toinen 17-vuotias kertoja aloitti työt verkatehtaassa välirauhan aikana saadakseen elannon itselleen ja äidilleen. Hän sai työhön opastajaksi kokeneen työntekijän, Esterin. "[--] hän oli häijy ihminen eikä osanut minua yhtään opettaa [--]" Kertojan mukaan kahden viikon oppilasajan Esteri piti häntä juoksutyttönään ja koneisiin liittyvä oppi tuli muilta työntekijöiltä. Jos virheitä sattui, Esteri syytti niistä kertojaa. Verkatehtaassa tehtävät olivat panosten pakkaamista vaativampia, mutta kokemus työhön opastamisen huonoudesta oli aralle tytölle kova ja kenties myös työuraa ohjaava. Oppiajan päätyttyä hänellä olisi ollut mahdollisuus siirtyä vaativampiin tehtäviin, mutta hän ei uskaltanut, sillä muistelukerrontansa mukaan hän pelkäsi osaamattomuuttaan koneiden kanssa.⁴⁰³ Työelämää 1800- ja 1900-lukujen taitteessa tutkinut Kari Teräs esittää, että uusien työntekijöiden perehdyttäminen ammattiin tehtiin heille mahdollisimman vaikeaksi. Oppimisprosessiin sisältyi usein nöyryyttämistä, mutta samalla myös työhön ja työpaikkaan liittyvän niin sanotun hiljaisen tiedon siirtämistä.⁴⁰⁴

Tehtäviin opastamisen vähäisyydestä kertominen on samanlaisia sekä tehtaan työntekijöiden että konttorityötä tehneiden naisten muistoissa. Aina koulutusta ei edes kaivattu, kun tehtävät olivat kertojan mukaan yksinkertaisia.⁴⁰⁵ Vaikka toisinaan tehtävissä vaaditut erityistaidot olisivat edellyttäneet koulutusta, saattoi kiireen keskellä käydä konttorissa myös niin, että koulutettavaksi otettu

402 Kaarninen 1995, 148–149; Kaarninen 2001, 122–123.

403 MV:K34/735, synt. 1922.

404 Teräs 2001, 57–60.

405 MV:K34/2239, synt. 1921.

työntekijä opiskeli ammattinsa yksin, edellisten työstä mallia ottaen.⁴⁰⁶

Sodan mukanaan tuoma ongelma sekä miehille että naisille oli koulutuksen keskeytyminen.⁴⁰⁷ Monet oppilaitokset sulkivat ovensa tai toimivat katkonaisesti sodan aikana. Töihin, joissa koulutuksella oli merkitystä, otettiin työvoimapulan vuoksi epäpäteviäkin työntekijöitä. Epävarmuutta omasta osaamisesta ja pärjäämisestä kuvaa kertoja, joka eteni kansakoulupohjalta kunnankirjuriksi sota-ajan työvoimapulan ansiosta. Hän kouluttautui työtä tekemällä, erilaisilla kursseilla ja Työväen Akatemiassa, mutta tunsii olevansa epäpätevä huolimatta siitä, että sai tukea ja kannustusta ympäriltään. Työtehtävien vaatavuus ja niihin liittynyt vastuu aiheuttivat epävarmuutta. Kertoja tunsii, ettei hänen koulutuksensa riittänyt niin vastuullisiin tehtäviin. Silti hän lisää, että suoriutui työstään aina hyvin ja sai esimiehiltään kannustavaa palautetta. Epävarmuus koulutuksen riittämättömyydestä osoittautui siis aiheettomaksi.⁴⁰⁸

Miksi työhön opastamisen muistetaan olleen niin vähäistä? Useimmiten koulutusta ei juuri annettu, koska naisten hoitamat tehtävät eivät vaatineet erityisosaamista. Tehtävät olivat avustavia, väliaikaisia tai sellaisiksi katsottuja. Ne eivät edellyttäneet opintoja.⁴⁰⁹ *”Koulutusta ei paljoa tarvinnut, kunhan oli näppärä.”*⁴¹⁰ Oma vaihe sarjatyöstä oli nopeasti opittu, eikä koulutuksesta ajateltu olevan hyötyä, etenkin kun työvoimaa tarvittiin nopeasti lisää. *”Nähdäkseni naiset saivat usein sellaisia tehtäviä, joissa olivat olleet miehen apulaisena aiemmin Koulutuksesta ei mielestäni kannata puhua.”*⁴¹¹ Näin arvelee kertoja, joka työskenteli 1940-luvun alussa paperi- ja nahkatehtaissa ja jatkaa, että koulutuksen puutteesta johtuen tapahtui välillä pahoja tapaturmia. Sama tuli jo aiemmin esiin mottitalkoissa: osaamattomien käsissä työvälineistä saattoi seurata vahinkoja. Annetun koulutuksen määrä vaihteli paikasta ja tehtävistä riippuen. Eräs toinen ammuslataamossa työskennellyt muistelee edellisistä poiketen, että *”[–]vaikeissa tehtävissä tehtaan insinöörit antoivat sitten paremman koulutuksen.”*⁴¹² Opastaminen tehtäviin vähensi pelkoa, jota asetehtaassa työskentely herätti.

406 MV:K34/178, synt. 1921.

407 Esim. MV:K34/189, synt. 1919; MV:K34/845, synt. 1915.

408 MV:K34/2332, synt. 1924.

409 Olsson 2008, 156; MV:K34/1149, synt. 1923.

410 MV:K34/2403, synt. 1922.

411 MV:K34/343, synt. 1924.

412 MV:K34/215, synt. 1918.

TAPATURMIEN PELKO. Koulutuksella ja työhön perehdyttämisellä vähennettiin onnettomuuksia työpaikoilla. Työtapaturmien määrä oli alkanut kasvaa jo ennen 1920-lukua, ja kasvu taittui vasta 1930-luvulla. Vuonna 1945 tapaturmista viidennes tapahtui naisille.⁴¹³ Ensimmäinen työsuojelulaki laadittiin Suomessa vuonna 1889. Työsuojelua varten perustettiin viranomaistaho nimeltä ammattientarkastus, joka valvoi teollisuustyön olosuhteita. Alusta asti ammattientarkastukseen kuului oleellisesti naistyöntekijöiden olojen erityistarkastus. 1940-luvun lopulla ammattientarkastajia oli lähes viisikymmentä.⁴¹⁴

Työsuojelullisten toimien voi ajatella olevan tehokkaita silloin, kun asiaan ei tarvitse kiinnittää huomiota, eli kun onnettomuuksia ei tapahdu. Ammattientarkastajia tai muita työsuojeluviranomaisia ei näy muisteluaineistossa, mutta esiin nousee kertomuksia työssä tapahtuneista onnettomuuksista. Ne ovat eläviä muistoja kivusta, verisistä haavoista ja säikähdyksistä, kuten ammustehtaassa työtapaturmaan asti työskennelleen naisen kertomus:

Kerran sitten tapahtui onnettomuus, en tänä päivänäkään tiedä, mitä siinä tapahtui, menikö se kone epäkuuntoon, tai mitä, mutta tuo mäntä tuli alas silloin, kun minun käteni oli vielä sen alla ja sormeni, oikean käden etusormi jäi hylsyn ja männän väliin. Sormi halkesi. Minulla oli kädessä tavattoman likaiset rukkaset, pelästyin niin etten älynnyt ottaa edes niitä rukkasia pois kädestäni, katsoin vain, kun niissä olevasta reijästä valui verta. Lähellä oleva insinööri sitten riipaisi käsineen pois, ja lähetti minut ensiapumiehen luo, joka laittoi siihen, jo aivan muodottomaksi paisuneeseen sormeen jonkinlaisen siteen, se ei ollut ihmeellinen, sillä matkalla lääninsairaalaan, minä pystyin näkemään haavasta pursuavat lihakset. Niin, silloin oli kova pakkanen ja minut lähetettiin yksin ja jalan kävelemään tuo lähes kolmen kilometrin matka. Palelin ja itkin. Kun tulin sairaalaan, sain kovat moitteet lääkäriltä, kun en ollut tullut nopeammin, hän sanoi: ei tästä kunnollista saa. Ruma arpihan siihen jäi ja paraneminen kesti kauan, sillä siihen kai tuli tulehdus, koska se märki kauan. Siihen loppui minun työni ammustehtaassa.⁴¹⁵

Kertoja kuvaa haavoittumisen lisäksi säikähdystään, joka turutti hänet niin, että tilannetta joutuivat ensisijaisesti edistämään sivulliset kuten insinööri ja ensiapumies. Matka lääkärin luokse on jäänyt kertojan mieleen pelon, kivun, pakkasen ja myös huonon

413 Lähteenmäki 1995, 92–93.

414 Kettunen 1999, 229, 237–240.

415 MV:K34/2359, synt. 1924.

lopputuloksen vuoksi. Lääkäri moitti häntä hidastelusta matkalla ja käteen jäi arpi. Kuten muissakin tapaturmakertomuksissa, myöskään tässä ei mainita työsuojeluviranomaisia, korvauksia tai muita lainsäädännöllisiä asioita. Kokemuskerronnan tasolla itse tapaturma on merkittävämpi kuin tilanteen viranomaispuoli.

Maria Lähteenmäen mukaan työtapaturmien määrän kasvua selitettiin 1930-luvulla työntekijöiden tottumattomuudella. Työntekijä itse oli välinpitämättömyydellään tai huolimattomuudellaan yleensä vain osasyylinen tapaturmiin, joita aiheuttivat onnettomuusalltiit työympäristöt. Myös naisten pitkät hiukset tai työhön sopimattomat työvaatteet aiheuttivat onnettomuuksia. Tulitikkutehtaissa syttyi tulipaloja useammin kuin muualla, ja myrkytykset lisääntyivät tehtaissa koko 1930-luvun.⁴¹⁶ Osa työnantajista ajatteli, että tapaturmien syy oli nimenomaan työntekijöissä, joiden kasvattaminen tehokkaaseen ja turvalliseen työntekoon oli työnjohtajien tehtävä. Työturvallisuus edisti tehokkuutta ja onnettomuudet vähensivät tulosta, joten työsuojeluun ja prosessien kehittämiseen kannatti panostaa.⁴¹⁷

Etenkin työntekijöiden tottumattomuus vaikuttaa syyttä tapaturmiin myös sota-ajan tehdastyön kohdalla. Yhteistä Lähteenmäen tutkimille 1930-luvun tehtailla ja aineistossani kuvatuille sota-ajan työolosuhteille ovat myrkytykset: sota-ajan tehtaissa saattoi joutua käsittelemään aineita, jotka nykyään luokiteltaisiin vaaralliseksi. Aina myrkytysten oireita ei kuitenkaan tunnustettu, eikä lievien oireiden vaarallisuutta osattu arvioida.⁴¹⁸ Jälkeenpäin kertojat toisinaan arvelevat tietämättömyyden pelastaneen pelolta. *”Tuskin kukaan meistä nuorista työntekijöistä ymmärsi kuinka vaarallista työtä teimme.”*⁴¹⁹ Kun tehdyn työn vaarallisuuden astetta ei tiennyt, sitä ei osannut pelätä, ja kenties rohkeus suojasi omalta osaltaan tapaturmilta. Sota-ajan ilmapiiri ei myöskään antanut tilaa vaarallisuudesta valittamiseen, sillä aina saattoi ajatella, että rintamalla olevilla sotilailta oli asiat vielä pahemmin ja ”työympäristö” vielä vaarallisempi.⁴²⁰ Nykypäivästä käsin asiaa tarkasteltaessa tehty työ saattaa kauhistuttaa jopa niin, että samaa työtä ei enää suostutaisi tekemään.⁴²¹

416 Lähteenmäki 1995, 93–95.

417 Kettunen 1999, 240–243.

418 Pyökäri 2012, 112, 121.

419 MV:K34/1695, synt. 1919.

420 MV:K34/2359, synt. 1924.

421 MV:K34/1349, synt. 1922.

Sotatarviketehtaiden työntekijät kertovat myrkyllisten aineiden aiheuttamista hiusten, kynsien tai ihon värjäytymisistä työn vaarallisuuden yhteydessä.⁴²² Ammattitaudeista aiheutuneita sairauksia korvattiin jonkin verran jo ennen sotia, mutta vasta sota-ajan poikkeusolot antoivat vauhtia ammattitautien tiedostamiselle ja tutkimukselle.⁴²³ Myrkytyksistä olisi voinut tulla ammattitauti, mutta ne jäivät yleensä vain lyhytaikaisiksi. Sodan kestäessä ammattitaudit eivät olleet sairauslistojen kärkipäässä kiireellisyyden suhteen, eivätkä kaikki muistelijat osanneet edes olla myrkytysten vuoksi peloissaan, kun muitakin pelon aiheita oli: *”Kyllä siellä jotkut sai myrkytyksiä ei sitä minään pidetty kun henki säilyi”*.⁴²⁴

Työn vaarallisuudesta kerrotaan usein asiana, joka on huomattu vasta jälkepäin. Sota-aikana muun muassa Kuopion Ammuslataamon vaarallisuudesta kulki huhuja, joilla ei kuitenkaan ollut merkitystä itse työtä tehdessä eikä vuosikymmenten jälkeen tapahtumia muistellessa. Vaarallinenkin työ oli tottuneelle työntekijälle lähinnä mielenkiintoista, kunhan noudatti annettuja ohjeita.⁴²⁵ Huhuilla ja puheilla on tärkeä osa työn vaarallisuuden kokemuksen muotoutumisessa, eivätkä työtapaturmat ole aina toteutuneita onnettomuuksia – tunne vaaran mahdollisuudesta riittää nostamaan tapaturmat osaksi kerrontaa. Tunne työn vaarallisuudesta on merkityksellistä sekä kertojalle että työstä rakentuvalle kokonaiskuvalle, vaikka vaaraa konkreettisesti ei olisikaan kohdattu. Vaarallisesta työstä kertominen voi olla myös keino osoittaa, että omalla työllä oli merkitystä ja että muutkin kuin rintamalla olleet laittoivat itsensä ja ruumiinsa alttiiksi.⁴²⁶

Tapaturmien ennaltaehkäisyn ja hoidon lisäksi työsuojelulla suojataan työntekijää työnantajan vallankäytöltä. Pauli Kettunen huomauttaa, että työsuojelulla voidaan katsoa olevan myös toisenlainen merkitys: työntekijän työkyvyn ja toimeentulon suojelu sekä palkkatyöjärjestykseen sopeutumisen tukeminen. Esimerkiksi työaikalainsäädäntö voidaan nähdä työsuojelullisena kysymyksenä, mutta yhtä hyvin myös tehtaiden pillin rytmiin totuttamisena ja työorganisaation rationalisointina. Työolosuhteiden parantamisen nähtiin palvelevan työn tehostamista, ja työn tehostaminen taas oli

422 Esim. MV:K34/660, synt. 1924.

423 Kettunen 1999, 245–246.

424 MV:K34/1360, synt. 1925. Kettunen 1999, 246.

425 MV:K34/215, synt. 1918.

426 Summerfield 1998, 100–101.

tärkeää sota-ajan työvoimapulan aikana.⁴²⁷ Työvelvollisuuslakia laajennettiin 1942 sisältämään velvollisuuden lisäksi myös työntehtäjä koskevia oikeuksia. Työsuojelullisina kohtina laissa voidaan pitää 15–18-vuotiaiden ja yli 55-vuotiaiden työvelvollisuuden rajoituksia sekä pienten lasten äitien vapauttamista työvelvollisuudesta.⁴²⁸ Kettunen toteaa: *”Työsuojelu on ollut sosiaalista luokittelua tekevää tietoa ja valtaa ja tällöin erityisesti iän ja sukupuolen sosiaalisten merkitysten muovaamista.”*⁴²⁹ Ikärajoitusten tekeminen on juuri tätä, ikään sidottujen sosiaalisten merkitysten rakentamista. Vuoden 1942 työvelvollisuuslain laajennuksessa nuoret ja iäkkäiden ryhmät otettiin mukaan työvelvollisuuslain piiriin, jolloin heidät katsottiin myös velvollisiksi tukemaan työpanoksellaan sotaponnisteluja. Tämä voidaan tulkita työhön pakottamisena, mutta myös vastuun antamisena: nämäkin ikäryhmät hyväksyttiin isänmaallisena pidettyyn yhteiseen kotirintaman työhön lähes täysipainoisesti. Työsuojelullisilla rajoituksilla heidät kuitenkin merkittiin vähemmän aktiivisiksi ja sillä tavoin vähemmän merkitykselliseksi työmarkkinoilla kuin niin sanotut työikäiset.

3.3. Miehet ja naiset työpaikalla

Työnjako

Työnjako on tavallinen aihe aineistossani, sillä monien naisten palkkatyöarkeen tuli muutoksia juuri miesten ja naisten välisessä työnjaossa sodan ja jälleenrakennuksen aikana. Osaltaan mainintojen runsaus on seurausta kyselyaineiston dialogisesta luonteesta eli kysytyistä kysymyksistä, joissa työnjaon muutokset nostetaan esiin. Lisäksi käsitys sota-ajasta tiukasti sukupuolituneen työnjaon purkajana voi olla myös kertojina toimiville naisille tuttu, jolloin he ovat halunneet omalla tarinallaan kommentoida sitä. Eniten jakoa miesten ja naisten tehtäviin kommentoivat teollisuuden työntekijät, harvemmin muiden ammattien edustajat. Tämäkin on seurausta aineiston kysymysasettelusta, sillä vaikka sukupuolten suhteita käsitellään myös muiden ammattialojen kohdalla, tehdastyön kysymyksissä aihe nousee enemmän esiin. Monet

427 Kettunen 1999, 229–230, 235. Ks. myös Aho 1988, 54–56; Lähteenmäki 1995, 88–89; Koskinen-Koivisto 2009, 74–75.

428 Työvelvollisuuslaki 22.5.1942. Suomen Asetuskokoelma n:o 418.

429 Kettunen 1999, 228.

Museoviraston keruukyselyn vastaajat osoittavat kommenttinsa vastaukseksi luvun alussa esitellyn kysymys numero 11:n lisäksi kysymykseen numero 20: *Miten tehtaaseen jääneet miehet suhtautuvat rintamalle lähteneiden tilalle perinteisiin miesten töihin tulleisiin naisiin?*⁴³⁰ Kysymykseen sisältyy käsitys työnjaosta ja siitä, että se muuttui. Vastaajien tehtäväksi jää kertoa oma kokemuksensa osaksi tätä tulkintaa.

Aineistoni mukaan erityisesti teollisuudessa tehtävät olivat jakautuneet selvästi miesten ja naisten töihin. Se oli normaalitila ja sellaisenaan hyväksytty tapa, josta kerrotaan tavallisena, itsestään selvänä käytäntönä ja ohitetaan siksi lyhyellä kommentilla. *”Työnjohtajat olivat miehiä, eikä tällä tehtaalla naiset tehneet miesten töitä.”*⁴³¹ Työnjaon käytännöistä kertominen on silti tavallisempaa kuin näiden käytäntöjen purkamiseen liittyvät tarinat. Tämän taustalla vaikuttavat vallinneiden olosuhteiden lisäksi aineiston aikakerrokset. 1980- ja 1990-luvuilla, jolloin aineistoni on tuotettu, työelämän tasa-arvokeskustelu kävi jo vilkkaana. Muistellun ajan ”normaalin” poikkeaminen kerrontahetken tasa-arvokäsityksistä voi olla tekijä, joka saa kertojat painottamaan miesten ja naisten töiden välistä luonnollista eroavaisuutta 1940-luvulla. Selkeän eron korostaminen muistellun ajan ja muisteluhetken kesken ja liikkuminen niiden välillä tekee omat muistot ikään kuin perustellummiksi ja heijastaa myös kyselyaineiston dialogisuutta.⁴³²

Keskustelu sota-ajan kotirintaman työstä on usein painottunut naiseen. Yleiskuvana kerrotaan, että miehet lähtivät rintamalle ja jättivät tehtaat ja muut työpaikat tyhjiksi tai naisten valtaan, mutta sekä tilastot että muistitietoaineisto osoittavat, että tilanne ei ollut näin yksioikoinen. Melko paljon miehiä jäi kotirintamalle tehtaisiin ja teollisuuteen, sekä johtotehtäviin että työntekijöiksi. Ammattimiehiä ei voitu lähettää rintamalle, sillä naisilla, ikänsä puolesta rintamalle liian vanhoilla tai nuorilla miehillä ei ollut tarvittavaa kokemusta tai koulutusta hoitaa koneita tai suorittaa ammattitaitoa vaativia tehtäviä.⁴³³ Seuraajat piti ensin kouluttaa. Naisten tehtävät olivat aiemmin olleet niitä, joihin ei tarvittu koulutusta. Osa aineistoni kertojista ei näe sodan tuoneen muutosta tähän vaan muistavat miesten hoitaneen ammattitaitoa vaativat

430 *Museoviraston kyselylehti* 1988, 11.

431 MV:K34/963, synt. 1917. Ks. myös esim. MV:K34/1032, synt. 1918.

432 Ks. myös esim. TMT 333:1641, synt. 1907; Korkiakangas 1996, 100–101.

433 Esim. Seppinen 2008; Olsson 2008, 156; Summerfield 1998, 121–122.

tehtävät edelleen, sodasta huolimatta. "[Naiset] olivat kärräriä ja yksinkertaisia faneerin sahaajia. Tehtaalle jääneet miehet olivat ammattimiehiä, koneenhoitajia, sähkömiehiä, korjausmiehiä ja sitten niitä jotka eivät ikänsä takia kuuluneet asevelvollisiin [--]. Eivät naiset heidän töitään tehneet."⁴³⁴ Naisten ja miesten työtehtävien jako säilyi vakaana myös poikkeusaikana.

Myös Summerfieldin aineistossa osa naisista toimi sodan aikana tehtävissä, joiden katsottiin olevan poikkeuksellisia naisille. He hakeutuivat haastaviin töihin, joissa he saattoivat joutua rikkomaan yhteisönsä naisihannetta, joka kiinnittyi lähinnä perheenmännyyden diskurssiin. Summerfieldin mukaan virallisesta sota-ajan propagandakuvastossa rakennettu uudenlainen kotirintaman sankarinainen, joka opetteli uusia, rauhan aikana miehille kuuluneita tehtäviä, oli kyllä osa ajan yleistä käsitystä naisten tehtävistä, mutta monet naiset kohtasivat silti työpaikkansa tasolla vastustusta rajojen ylittämisestä. Iso-Britanniassa ajateltiin, että naisten tulisi avustaa ja tukea sotapönnisteluja, mutta keskittyä silti kodinhoitoon.⁴³⁵

Työnjaon ja siihen liittyvien kulttuuristen merkitysten ja mielikuvien vahvuutta ja niiden merkitystä muistelukerronnalle kuvaa myös seuraavan vastaajan toteamus sodan vaikutuksesta tehtaiden toimintaan. Kertoja itse ei ollut missään vaiheessa työssä tehtaassa, mutta naisten ja miesten väliset erot työnjaossa olivat hänelle selviä. "*Kylläpä saha ja tehdas työt pysähty [kun sota syttyi,] eihän naiset voineet koneita käyttää.*"⁴³⁶ Juuri koneiden käytössä ja johtotehtävissä on aineistoni perusteella raja siinä, ketkä miehistä pidettiin kotirintaman tehtävissä ja ketkä lähetettiin sotarintamalle. Pelkästään naisten hoidossa tehtaat olisivat pysähtyneet, sillä koneita käyttämään tarvittiin miehiä. Kertojat eivät eritele syitä tähän, minkä voi tulkita kuvaavan asian itsestään selvyttä: työnjako miesten ja naisten tehtäviin oli asia, jota sodan alkaminenkaan ei muuttanut, ainakaan kaikkien kertojen muistikuvien mukaan. "[Mutta] eihän niitä kaikkia voinut sinne lähettää ei tehdas olisi pelkällä naisvoimalla käynyt."⁴³⁷ Muistitietoaineistossa sukupuolittunut työnjako ja sen pysyvyys tullevat esiin siis jo sodan syttymisen vaikutuksia arvioitaessa.

434 MV:SO/963, synt. 1917.

435 Summerfield 1998, esim. 2–8.

436 MV:K34/230, synt. 1914.

437 MV:34/1022, synt. 1907. Myös esim. MV:K34/416, synt. 1911; MV:K34/215, synt. 1918.

Asepalveluksesta kotirintaman tehtäviin vapautettujen miesten osuus vaihteli eri alojen välillä. Vapautetut olivat johtajia, toimihenkilöitä tai erityisammattilaisia, mikä saattoi näyttäytyä kansalaisille vanhoja haavoja ärsyttävänä viranomaisten pelinä, eikä ratkaisujen suunnitelmallisuus aina näkynyt ruohonjuuritasolla asti. Teollisuusaloista sodankäynnin kannalta keskeinen metalliteollisuus pysyi kaikkein miesvaltaisimpana myös sodan aikana – metallityöntekijöistä vain 10 prosenttia lähetettiin asepalvelukseen. Keskimäärin teollisuuden työntekijöistä noin puolet oli asepalveluksessa, mutta maatalouden parissa työskentelevistä miehistä pahimmillaan jopa 70 prosenttia.⁴³⁸ Luvut osoittavat, että naisia tarvittiin tehtaissa aiempaa enemmän. Vaikka osa naisista kertookin laajentuneista tehtävistään, moni myös kuvaa työnjaon pisyvyyttä. Uudet työolot eivät koskettaneet kaikkia.

Miesten ja naisten välisen työnjaon pisyvyydestä kertomisen lisäksi voi aineistostani havaita yhtä vahvasti kerronnan siitä, että naisten siirtyminen miesten töihin sodan aikana oli helppoa, luontevaa ja tuotannon ylläpitämisen eli sotaponnistelujen vuoksi tärkeää. Se, että näihin tehtäviin nimenomaan piti siirtyä, korostaa sukupuolittunutta työnjakoa. Osa kertojista muistuttaa, ettei sota ollut ensimmäinen kerta, kun työnjakoa rikottiin. *”En muista murinoita siitä että naiset tekivät miesten töitä. Jouduttiin niitä joskus tekemään ennen sotiakin.”*⁴³⁹ Vallitseva tunnelma muisteluaineistossani on hyvin sopuisa. Miehet suhtautuivat rintamalle lähteneiden tilalle tulleisiin naisiin pääosin ystävällisesti, rakentavasti ja arvostavasti. *”Muunlainen asenne olisikin ollut käsittämätön”*, toteaa kertoja, joka korostaa naisten tehneen parhaansa uusissa tehtävissä ja kaikkien ponnistelleen yhdessä sekä rintaman että kotirintaman hyväksi.⁴⁴⁰

Kertojien iällä oli vaikutusta sukupuolten välisiin suhteisiin. Palkkatöihin siirtyi myös nuoria naisia, joiden näkökulmasta yli 45-vuotiaat miehet olivat hyvinkin vanhoja. Toisinaan kertojat osoittavat nyt vuosikymmenien jälkeen, miten suhteellista kokemus iästä on: 40-vuotias esimies vaikutti lähes ikäloputta alle parikymmppisen tytön silmissä.⁴⁴¹ Vanhempien miesten suhtautuminen

438 Soikkanen 1990, 131.

439 MV:SO/985, synt. 1912. Myös esim. MV:SO/1401, synt. 1913.

440 MV:SO/955, synt. 1915.

441 MV:K34/2193, synt. 1919; MV:K34/2125, synt. 1923; MV:K34/2370, synt. 1921. MV:K34/2256, synt. 1922.

nuoriin apulaisiin oli toisinaan isällistä ja ohjaavaa. Esimies saattoi auttaa vasta kaupunkiin saapunutta nuorta tyttöä asunnon etsinnässä tai muissa käytännön järjestelyissä. Toisinaan esimies auttoi palkkaneuvotteluissa työntekijän eduksi tai alkuvaikeuksissa uusien, ehkä kateellisten työtovereiden kanssa.⁴⁴²

Koulutus tai sen puute ylläpitivät sukupuolittunutta työnjakoa. *"Ehkä täällä ei ihan erikoista ammattitaitoa tarvittaviin töihin naisia laitettu, mutta koneisiin, sorveihin, maalaamoon, niklaamoon, karkaisuun y.m. sopi nainen, ja niin näissä töissä olikin, yhtä hyvin kuin mieskin. Eikä sitä miesten taholta ihmetelty."*⁴⁴³ Ammattitaidoton nainen ei voinut siirtyä suoraan miehiltä vapautuneisiin tehtäviin, mutta koulutuksen ja harjoittelun kautta uudet ammatit avautuivat naisille. Tämä piti aineistoni mukaan paikkansa niin ruumiillisissa, suorittavissa töissä tehtaissa kuin konttoriharjoittelijankin kohdalla. Opiskelijatyttö ei voinut kertojan mukaan edes uneksia johtavista ammateista vaan tyytyi hoitamaan yksinkertaisia toimistotehtäviä. *"Jos miesten suhtautumista naistyöhön ajattelee, yleensä kai siihen aikaan pidettiin selviönä, että naiset tekevät nämä yksinkertaiset työt, toisaalta ei naisilla myöskään ollut kummempia tutkintoja."*⁴⁴⁴ Sukupuolittuneeseen työnjakoon kuului siis, että vähäistä koulutusta vaativat avustavat tehtävät olivat naisten töitä – oli sota tai ei. Harva työ oli kokonaan naisille vieras, sillä esimerkiksi rakennuksilla miesten apulaisina toimiessaan työt olivat tulleet tutuiksi. Ammattitaitoisille naisille tie esimiestehtäviin oli auki, ja myös johtamiseen liittyvää koulutusta järjestettiin.⁴⁴⁵

MIESTEN TÖISSÄ PÄRJÄÄMINEN. Suomalaisten metsänhoitajien ammatikulttuuria tutkinut kansatieteilijä Leena Paaskoski on analysoinut naisten asemaa miesvaltaisessa ammatissa. Metsänhoitajuus oli leimallisesti miehinen ammatti, jossa naiset olivat poikkeuksia 1970-luvulle asti, paikoin pidempäänkin. Metsänhoitajan ammatissa miehisyys asettui normiksi, jota naisten tuli tavoitella – tasarvo merkitsi sitä, että nainen käyttäytyi kuin mies. Molemmat sukupuolet ja monet sukupolvet ovat osallistuneet tämän metsänhoitajuuden ideaalin rakentamiseen. Naisten näkökulmasta suku-

442 MV:K34/2193, synt. 1919. Suhteet esimiehiin vaihtelivat eri työpaikkojen ja -alojen välillä, ks. Teräs 2001, 65.

443 MV:K34/1149, synt. 1923.

444 MV:K34/2256, synt. 1922.

445 MV:K34/1102, synt. 1921.

puolesta oli tullut ammattia tärkeämpää, ja miehetkin tuntuivat ajattelevan, että sukupuoli merkitsi naismetsänhoitajille enemmän kuin heidän ammatti-identiteettinsä. Ongelmallista oli, kuten Paaskoski tiivistää, että *"[s]ukupuolen ajateltiin erottavan miehiä ja naisia toisistaan enemmän kuin ammatti heitä yhdisti."*⁴⁴⁶

Paaskoski nimittää työyhteisössään sukupuolensa perusteella pienenä vähemmistönä tai yksinäisenä edustajana erityisasemaan joutuneita naisia kuriositeeteiksi. Hän on päätenyt kuriositeetin käsitteeseen, koska kokemukset sukupuolen merkityksistä ovat vaihtelevia metsänhoitajien kertomuksissa ja käsitteen laajuus mahdollistaa monenlaisten kokemusten yhdistämisen samaan tulkintaan.⁴⁴⁷ Kuriositeetti sopii osittain myös omaan aineistooni. Silloin kun kuriositeetilla tarkoitetaan harvinaista, se vastaa esimerkiksi kokemuksiin rautakaupasta, jossa nuori harjoittelija 1950-luvulla oli ainoa nainen. Hänelle asema työyhteisön kuriositeettina ei ollut kuitenkaan ikävä kokemus, vaan hän koki miespuolisten työtovereiden kiusanteon lempeänä ja hyväntahtoisena. Työaika rautakaupassa sen sijaan merkitsi hyvää oppiaikaa, sillä myytävät tuotteet oli tunnettava ja nimitykset osattava.⁴⁴⁸ Kuriositeetin asemaan viittaa myös kertoja, joka toimi junanlähettäjä. Hän koki työnsä jäljen ja ahkeruuden osoittaneen, että hän pärjäsi miesten töissä. Hän muistelee olleensa poikkeus ja herättäneensä sukupuolensa vuoksi aluksi huomiota lähettäessään junia sotatoimialueella, mutta kun työ sujui, häneen suhtauduttiin "reilusti" – eli kuten mieheen.⁴⁴⁹

Niin sitten syksyllä 1943 menin uudelleen VR:lle virkamiesharjoittelijaksi. Miehistä oli pulaa ja naiset olivat tervetulleita. - Mitä tulee miespuolisten virkatovereiden suhtautumiseen, olivat he tosi reiluja huomattuaan että naiset pystyvät hoitamaan samat tehtävät. Kyllä silloin aluksi yleisö vähän ihmetellen katseli, kun nuoret naiset lähettivät junia siellä sotatoimialueella, jossa liikkui haavoittuneiden eli sairausjunat, sotilas kuljetus- ja jopa panssarijunat.⁴⁵⁰

Paaskosken käyttämä käsite sukupuolensa vuoksi vähemmistöasemassa olevista ei kuitenkaan tämän enempää sovi aineistooni.

446 Paaskoski 2008, 184–185, 192.

447 Paaskoski 2008, 174.

448 TMT 248:1221/1, synt. 1935. Ks. myös MV:K34/2384, synt. 1922.

449 MV:SO/993, synt. 1921; Peltonen 2002, 122; Steel 2013, 62–63.

450 MV:SO/993, synt. 1921.

Kuriositeetin merkitys kummallisuutena, omituisuutena tai merkillisyytenä ei vastaa kertojien kokemusta toimimisesta uusissa, aiemmin lähinnä miehille kuuluneissa ammateissa. Kokemuksia työnjaon rikkomisesta ei muistelukerronnassa leimaa omituisuuden tai kummallisuuden tunne, vaan se oli velvollisuudesta kumpuava itsestään selvyys. *”Sodan aikana katsottiin naisten velvollisuudeksi tehdä myös miesten työt, eikä sitä pidetty mitenkään erikoisuutena, ei myöskään palkan suhteen.”*⁴⁵¹ Sodan vuoksi naisten oli otettava hoitaakseen uusia tehtäviä aiemmin miesvaltaisilla aloilla, mutta juuri poikkeusajan vuoksi he eivät olleet kuriositeetteja vaan velvollisuuttaan tekeviä naiskansalaisia.

Toinen huomionarvoinen seikka pohdittaessa naisten asemaa työyhteisön vähemmistönä on, että toisin kuin Paaskosken tutkimat metsänhoitajat aineistoni naiset olivat vain harvoin työpaikan ainoita naisia. Kyse on myös kerronnan tavasta. Useimmiten muistelukerronnassa toimijana on nimeämätön joukko: naiset, miehet, me, he, ne. Lisäksi sota-aika muutti monet miesten alat ainakin väliaikaisesti naisvaltaisiksi. Liikennevirkatutkintoa suorittamassa oli sodan aikana paljon naisia, joita muistitiedon mukaan kurssitettiin tavalista nopeammin pääosin miesten hallinnassa olleisiin tehtäviin.⁴⁵² Esimerkiksi veturinpuhdistajina oli toiminut naisia jo 1900-luvun alkupuoliskolla, mutta työnsä vuonna 1943 aloittanut nuori leski arveli, että hänen työtään ei ehkä oikein pidetty sopivana naisille. Hänen kirjoituksestaan käy ilmi, että työtovereissa oli sekä naisia että miehiä, ja että naiset jatkoivat veturinpuhdistajina myös sodan jälkeen ja etenivät vähitellen esimiehiksikin.⁴⁵³ Vaikka rautateillä(kin) avautui naisille uusia tehtäviä sodan myötä, naiset olivat harvoin ainoita sukupuolensa edustajia ammateissaan ja työpaikoillaan tai harvoin muistavat tilannetta sellaisena. Muistelukerronnasta kuvastuu varsin tasa-arvoinen ilmapiiri työpaikoilla.⁴⁵⁴

Työpaikan tasa-arvoisuus koski metsänhoitajien työssä myös ruumiillisesti raskaita osuuksia, joissa naiselta vaadittiin samantasaista suoritusta kuin miehiltä. Ammattiin kelpaamista säätelivät siis miehiset mittarit, joilla myös naisten työsuoritusta mitattiin. Työssä pärjääminen vaati tottumista miehiseen työympäristöön,

451 MV:SO/1401, synt. 1913.

452 MV:K34/1966, synt. 1922.

453 Esim. MV:SO/1393, synt. 1912.

454 Ks. myös esim. Steel 2013, 81.

sisua ja määrätietoisuutta.⁴⁵⁵ Samankaltainen vaatimusten ja toisaalta molemminpuolisen yhteistoiminnan tarina on nähtävissä myös monia ammattialoja tarkastelevassa aineistossani. Tehtaan laadunvalvojat olivat miehiä, ja esimerkiksi asetettaessa tuotteiden laatu oli tärkeää. Mitä vaativampia tehtäviä työntekijällä oli, sitä korkeammat olivat odotukset suorituksen laadusta, jonka valvojat määrittelivät.⁴⁵⁶ Tasa-arvoista vaatimusta ruumiillisesta työsuorituksesta saatiin perustella palkalla. Naisen tehdessä lastaustyötä samalla palkalla kuin miehet hänen odotettiin myös nostavan yhtä paljon. Aina työtovereilta ei liennyt apua, vaikka nainen olisi ollut raskaanakin ja nostaminen selvästi vaikeaa.⁴⁵⁷

Vaikka jaksamisen kanssa olisikin ollut vaikeuksia, kukaan kertoja ei kerro siitä, että nainen ei olisi pärjännyt niin sanotuissa miesten töissä. Sekä miehet että naiset uskoivat naisten osaavan ja pärjäävän miesten töissä. Tässä asiassa aineistoni on harvinaisen homogeeninen. Kerronnan yhtenäisyys herättää kysymyksen sen syistä. Onko ajatus siitä, että sota vaikutti naisten tehtäviin työmarkkinoilla, vaikuttanut kerronnan yhdenmukaistumiseen niin, ettei soraääniä kuulu? Toisaalta on luonnollista kertoa oman elämän tarina mieluummin kertomuksena pärjäämisestä kuin luovuttamisesta. Oman elämän muistelemista tutkinut psykologi Marja Saarenheimo on esittänyt, että suullisessa muistelukerronnassa ruumiillisuus tulisi vahvemmin esiin kuin kirjoittamalla muistellessa. Saarenheimon tutkimusaineisto koostuu suullisista haastatteluista. Tutkijan mukaan ruumiillinen jaksaminen ja selviytyminen ovat keskeisiä keinoja jäsentää omaa elämäkertaa. Naiset selviytyvät kovasta(kin) elämästä itsestään löytämän erityisen vahvuuden avulla. Kerronnassa toistuu ristiriita: erityisestä vahvuudesta huolimatta jaksaminen ja selviytyminen tapahtuvat kuitenkin juuri ja juuri, eletään voimien ääri rajoilla. Omasta jaksamisesta ollaan sekä ihmetteleviä että ylpeitä.⁴⁵⁸

Miesten töissä tarpeen tullen – eli sodan poikkeusoloissa – pärjäävä nainen muodostuu aineistossani vahvaksi kerronnalliseksi tihentymäksi. Kerronta sitkeydellä pärjäävistä, ahkerista, vahvoista naisista on kollektiivisesti jaettu ja laajalti toistettu.⁴⁵⁹ Aineistos-

455 Paaskoski 2008, 180–182.

456 MV:SO/1373, synt. 1923.

457 TMT 259:10022, TA, synt.vuosi ei tiedossa.

458 Saarenheimo 1997, 180–183; Steel 2013, 74–75; Koskinen-Koivisto 2013, 99.

459 Kertomuksesta vahvasta suomalaisesta naisesta ks. luku 1.3.2.

sani se täsmentyy nimenomaan sota-aikaan. Kärjistäen voi sanoa, että tässä kertomuksessa miehet ovat näkymättömiä: poissa sodan vuoksi, muutoin sivuroolissa tai työnjohtajina, ”herroina”, jolloin naiset joutuvat yksin suorittamaan raskaat ja vaikeat työt.⁴⁶⁰

Se oli myöskin raskasta työtä, kun purettiin junavaunuista Pitkäniemen asemalla auton jousiteräksiä. Nämä raudat olivat miltei juna vaunun mittaisia ja kun nostimme niin ne notkahtelivat ilkeästi. Mutta pakko oli saada vaunut nopeasti tyhjäksi. Miehiä ei ollut tai sitten ne eivät halunneet tehdä tätä työtä. Osa siviileistä oli vanhoja sairaita.⁴⁶¹

Naisten pärjäämistä ei epäillä edes niissä vastauksissa, joissa tähän harmonista työyhteisöä kuvaavaan kerrontaan tuodaan miesten ja naisten välisiin suhteisiin liittyviä säröjä. Osa naisista koki, että ammatteja aiemmin hoitaneet miehet pitivät heitä uhkana. Naisten pärjääminen hyvin miesten tehtävissä ravisti sukupuolten välisiä suhteita työpaikkojen tasolla ehkä konkreettisemmin kuin tilastojen osoittamalla makrotasolla, jota tarkasteltiin luvun alussa. Vaikka työvoiman tarve oli suuri, oli naisten tulo silti toisinaan iso muutos, josta saattoi aiheutua myös hiertymiä.

Naisten tulo miesten työhön ja vieläpä jäädessä vakituiseksi työntekijäksi niin kuin nyt naulaajaksikin, niin kyllä sen huomasi että miehet katsoivat sen loukkaavan heidän arvoaltaansa ja ehkä he ajattelivatkin että kun naiset onnistuvat miesten töissä yhtä hyvin kun miehet, niin eihän heitä sitten enää pidetä sen paremmassa arvossa kuin naisiakaan.⁴⁶²

Kertoja koki, että häntä ei hyväksytty työhönsä täysin. Hän oli ensisijaisesti nainen ja sitten vasta naulaaja, ja naisena hän oli väärässä paikassa – paikassa, joka miesten mielestä kuului vain heille – tai edusti väärää sukupuolta.⁴⁶³ Sukupuolten välisten raja-aitojen rikkomisesta, tehtävien uudelleen jakamisesta ja työsuhteisiin liittyvän vallan muuttumisesta johtuvia ristiriitoja esiintyy aineistossani, mutta selvästi vähemmän kuin tasa-arvoisen, hyvän ilmapiirin kuvausta.⁴⁶⁴ Edellisessä lainauksessa huomio kiinnittyy

460 Ks. myös Steel 2013, 62; Koskinen-Koivisto 2013, 98–99.

461 MV:K34/1701, synt. 1925. Ks. myös esim. MV:K34/1719, synt. 1904; MV:SO/677, synt. 1923.

462 MV:K34/196, synt. 1900.

463 Ks. myös Paaskoski 2008, 186, 192.

464 Esim. MV:K34/1052, synt. 1907.

kuvailtuun ristiriitatilanteeseen, mutta teksti tukee omalta osaltaan myös pärjäämisen kerrontaa. Myös tässä kertomuksessa ”*naiset onnistuivat miesten töissä yhtä hyvin kuin miehet*”. Paaskoski toteaa, että yleensä työpaikalla viihdyttiin hyvin eikä ikäviä piirteitä haluta muistella tai korostaa.⁴⁶⁵ Oma merkityksensä aineistossani on sillä, että sukupuolten välisistä suhteista kysyttiin erikseen.⁴⁶⁶

TYÖPAIKAN ÄITI. Kenties merkittävin sukupuolitettu työnjako 1940-luvulla liittyi sodankäyntiin. Asevelvollisuus koski vain miehiä, eivätkä naiset taistelleet rintamalla. Sodan merkityksestä sukupuolten näkökulmasta on esitetty myös tulkinta, jonka mukaan sota syventää sukupuolirooleja. Sodankäyntiä varten tarvitaan propagandaan ja puhetapoihin maskuliinisia, vahvoja miehiä. Jotta miehisyys korostaminen on tehokasta, se tarvitsee vastaparikseen samalla tavoin syvennetyn naiseuden ideaalin – naisellisen naisen. Tällä tulkinnalla on pyritty kyseenalaistamaan käsitystä siitä, että sota edistäisi sukupuolten välistä tasa-arvoa.⁴⁶⁷ Loppupuolella Museoviraston keruukyselyvihkoa kysytään, oliko naiseudesta joissain tilanteissa etua.⁴⁶⁸ Eräs kertoja toteaa suoraan sukupuolensa eduksi sen, että ei ollut asevelvollisuuden alainen. ”*Oli etua se, ettei pakosta joutunut rintamalle kuten miehet joutuivat, onneksi ei ollut naisille sotaväkeä silloin eikä nytkään.*”⁴⁶⁹ Naisten vapaaehtoinen asepalvelus on ollut Suomessa mahdollista vuodesta 1995 alkaen. Todennäköisesti 1980-luvun lopulla, jolloin vastaus on kirjoitettu, asiasta on jo keskusteltu. Tunsin kirjoittaja tätä keskustelua tai ei, hän kokee tilanteen edullisena naisille.

Taistelurintama ei ollut naisten aluetta, sillä ajan naisihanne määritteli naisten tehtävät toisella tavoin. Huolimatta työvoiman tarpeesta sekä sodan aikana että sen jälkeen, väestöpolitiikan kannalta ihanteellinen nainen oli ensisijaisesti äiti, ei ainoastaan tuottava työläinen. Ajatusta naisten kutsumuksesta äitiyteen kannattivat ja tukivat naiset eri poliittisista suunnista, niin keskeltä, oikealta

465 Paaskoski 2008, 187.

466 Kuten edellä on todettu, Museoviraston keruukyselyssä kysyttiin, miten miehet suhtautuivat heidän tehtäviä tekemään tullessiin naisiin. *Satasäräinen nainen* -keruun lähtökohtana oli sukupuoli, naiseus. Myös Työväen Arkiston aineistossa sukupuoli on läsnä jo kysymysten asettelussa. Ks. sukupuolesta aineiston syntyä ohjaavana tekijänä tutkimuksen 1. ja 2. luku.

467 Summerfield 2000, 13; ks. myös Summerfield 1998, 6.

468 *Museoviraston kyselylehti* 1988, 15.

469 MV:K34/612, synt. 1922.

kuin vasemmaltakin.⁴⁷⁰ Ajatus oli osa 1800-luvun lopulta alkanutta modernisaatiokehitystä, johon kuuluivat myös sukupuoliki-symykset politiikassa. Naisten ja miesten maailmat erotettiin ideologisesti entistä selvemmin toisistaan, ja naisten tehtäväkentäksi määriteltiin koti, perhe ja kasvatusta sekä erilaiset hoiva-ammattit.

Alankomaalaisen sosiologin Jolande Withuisin mukaan miehitysvoimien aikaiset alankomaalaisnaisten työt voidaan nähdä naisten aiempien tehtävien laajentamisena, ei siis varsinaisena rajojen rikkomisena. Vastarintaliikkeen naisia on kuvailtu perinteisesti naiseksi liitettyjen käsitteiden kautta hoivaavina, tunteellisina ja äidillisinä. Äitien tekemä hoivatyö oli osa yhteiskunnan hyväksi tehtyjä ponnisteluja, jolloin kyse on symbolisesta koko kansan äitiydestä.⁴⁷¹ Withuisin käyttämä käsite symbolinen äitiys on sukua Suomessa käytetylle yhteiskunnallisen äitiyden käsitteelle.

Yhteiskunnallinen äitiys tarkoitti naisten roolin äitinä vertautuvan koko maahan. Naiset olivat koko maan äitejä, ja heidän tuli hoitaa naisille kuuluvia tehtäviä kaikilla yhteiskunnan tasoilla, myös politiikassa. Näin ollen päätöksenteko oli jaettu 1900-luvun alussa sukupuolen mukaan: naispolitiikot vaikuttivat esimerkiksi kasvatusta- ja lastensuojelukysymyksissä ja esimerkiksi liikenne- ja talouskysymykset olivat pääosin miesten hoidossa eduskunnan ensimmäisinä toimivuosina. Keskiluokkaisen maailmankuvan mukaan äidit olivat vastuussa tulevien sukupolvien kasvatuksesta isänmaan turvaksi ja kehitykseksi, ja hyvin hoidettu koti oli tässä avainasemassa, minkä vuoksi katsottiin, että työläisnaisia piti kouluttaa hoitamaan koteja hyvin. Työläisnaisliitossakin tavoitteena oli hyvä koti, mutta käsitys sen edellytyksistä poikkesi sivistyneistön naisten tavoitteista vielä 1900-luvun alussa. Työläisnaisliiton mukaan hyvin hoidettu koti voitiin saavuttaa vasta, kun työläisten palkkataso olisi riittävällä tasolla, että naisten ei tarvitsisi käydä palkkatyössä perheen elannon vuoksi vaan voisivat keskittyä kodinhoitoon. Sota-aikana äitiyden toivottiin yhdistävän naisia samalla tavoin kuin sotilaan roolin ajateltiin yhdistävän miehiä.⁴⁷² Voimakkaimmillaan äitiyden ihannointi muuttui sota-aikana jopa sen pyhittämiseksi.⁴⁷³

470 Kuusipalo 1994, 160; Satka 1994, 77–80; Sulkunen 1989, esim. 126.

471 Withuis 2000, 36–38.

472 Ollila 1993, 53, 132–136; Markkola 1994, 183–185; Olsson 2005, 67; Kokko 1998, 146–147.

473 Hytönen 2012; Vrt. Kieli & Leane 2004.

Äitiys määritteli naista myös kodin ulkopuolella. Naisten ja miesten erilaiset tehtäväpiirit ovat aineistoni kertojille usein selkeitä. Kuvatessaan välirauhan aikaa eräs kertoja toteaa: *”Naiset hoitivat kotia ja lapsia, pelko sydämessä uuden sodan syttymisestä. Miehillä oli omat tehtävänsä.”*⁴⁷⁴ Sukupuolten välinen työnjako tuodaan esiin ilman erityistä painotusta tai arvottamista, omaan aikaansa kuuluvana selviönä. Ajatus siitä, että ammatissa toimiessaankin nainen on edelleen äiti, saattoi vaikuttaa myös työpaikan saantiin erityisesti tehtävissä, joissa ajateltiin tarvittavan ”äidillisiä” ominaisuuksia. Äitiyden ja opettajanviran onnistuneesti ja vastoin alkuperäisiä suunnitelmia yhdistäneen kertojan elämässä tällaista kannustusta antoi kansankouluntarkastaja, joka sanoi kertojalle viitaten opettajainhuoneeseen: *”Minusta on niin turvallista tietää, että op. huoneessa on yksi äitikin.”*⁴⁷⁵ Kertojalle rohkaisu työssä merkitsi paljon, ja kyseinen tarkastaja oli hänen muistoissaan hyvä ja tärkeä esimies.

Aineistossani kulkee siis rinnakkain ainakin kolmenlaista kerrontaa miesten ja naisten välisestä työnjaosta. Osa näkee työnjaon hyvin tarkkana ja ylittämättömänä, mutta osa toteaa yhtä itsestään selvyytensä, että naiset siirtyivät ilman ongelmia hoitamaan miesten tehtäviä sodan aikana. Osalle kertojista todellisuus ei ole ollut sujuva, vaan naisten siirtymisessä miesten töihin on ollut myös lähinnä työrooleihin sidottuun arvovaltaan liittyviä konflikteja miesten ja naisten välillä. Miesten ja naisten töiden erilaisuutta korostava kerronta sitoutuu ennen sotia vallinneeseen malliin sukupuolten rooleista palkkatyömarkkinoilla. Naisten aktiivista – risti-riitojen kanssa tai ilman – roolia miesten töissä painottava kerronta on kiinnittynyt sodan jälkeisten vuosikymmenten muutoksiin naisten työmarkkina-asemassa. Siinä voi myös havaita myöhempiä arvioita sodan vaikutuksista naisten palkkatyöhön. Eri tulkinat ovat elävää muistelukerrontaa, eivätkä ne sulje toisiaan pois vaan toimivat eri tehtävissä, kulkevat rinnakkain ja saattavat sekoittaa samankin kertojan vastauksen eri kohdissa.

Eron tekijöitä: seksuaalinen jutunkerronta ja palkka

Seksuaalihuumori on teema, jonka kohdalla miehet ja naiset ovat toisinaan vastakkain. Työpaikan huumoria on tutkittu tehdastyöväen parista⁴⁷⁶, mutta myös konttorissa työskentelevien naisten

474 MV:SO/962, synt. 1915.

475 MV:SO/1006, synt. 1913.

476 Esim. Koskinen-Koivisto 2013; Lappalainen 2008.

työpaikkahuumoria on tarkasteltu folkloristiikan keinoin.⁴⁷⁷ Oma-elämäkerta ei ole tekstigenrenä humoristinen, ellei kirjoittaja sitä tarkoituksellisesti sellaiseksi tee. Tässä huumoria tarkastellaan muistelukerronnassa esiin nousevan seksuaalihuumorin kokemusten kautta, sillä tarkoitus ei ole tutkia huumoria kerronnan keinona.⁴⁷⁸ Seksuaalihuumorista kerrotaan aineistossani enimmäkseen negatiivisesti, ja useimmiten se liittyy tehdastyöpaikkoihin. Sotilasapteekin kansliassa työskennellyt nainen on poikkeus tästä mainitessaan kaksimielisen hauskanpidon työyhteisössä, jossa oli vain kaksi naista ja useita miehiä: *”Työ oli hyvin reipasotteista ja sujui aina ronskin huumorin merkeissä, kun esimies ei ollut läsnä, joskus jopa liiankin kaksimielisten kaskujen höyryttämänä.”*⁴⁷⁹ Hän toteaa jutunkerronnan olleen *”liiankin kaksimielistä”*, mutta tästä huolimatta hän viihtyi hyvin työssään ja vietti vapaa-aikansakin työtovereidensa kanssa.

Äänekäs huumori ja toisinaan hyvinkin rivot vitsit olivat osa (tehdas)työpaikan väen sosiaalista yhdessäoloa. Erityisesti seksuaaliväritteinen jutunkerronta rakensi miesten ja naisten välisiä suhteita ja työpaikan yhteenkuuluvuuden tunnetta, mutta vaikutti myös kokoneiden ja vastatulleiden työntekijöiden väleihin. Pilapuheilla luotiin hauskuutta yksitoikkoiseen työhön, mutta sillä oli osuutensa myös työpaikan sisäisten hierarkioiden rakentamisessa, eroottisten jännitteiden ohjailussa sekä neuvoteltaessa ja määriteltäessä käsityksiä kunniallisuudesta ja seksuaalimoraalista.⁴⁸⁰ Folkloristi Annikki Kaivola-Bregenhøjn mukaan seksistisillä arvoituksilla testattiin yhteisön uusia jäseniä. Naisilla oli kaksi vaihtoehtoa reagoida näihin juttuihin: joko pysyä hiljaa ja olla vastaamatta vitseihin ja koettaa tällä tavoin pitää yllä ”puhdasta” mainetta tai vastata napakasti ja samalla mitalla härnääviin puheisiin, kääntää pila kohdistumaan takaisin kertojaan ja saada näin kunnioitusta vahvuudesta.⁴⁸¹ Aineistossani tällaiset verbaali-

477 Kinnunen 1994.

478 Metodisesta keinosta etsiä aineistosta humoristista kerrontaa ks. Kinnunen 1993. Myös muun muassa Eerika Koskinen-Koivisto on tutkimuksessaan analysoinut hauskanpitoa ja huumoria elämänkerronnassa myös muun kuin seksuaalihuumorin näkökulmasta. Ks. Koskinen-Koivisto 2009 ja 2013. Naurusta ja hauskanpidosta työpaikoilla ja vapaa-ajalla luvuissa 4 ja 5.

479 MV:K34/1794, synt. 1921.

480 Koskinen-Koivisto 2013, 83–84; Teräs 2001, 47–48; Knuuttilla 1992, 179.

481 Kaivola-Bregenhøj 1998, 202; Lappalainen 2008; Koskinen-Koivisto 2013, 83–88.

sesti lahjakkaat naiset tulevat vastaan ihailun kohteina. Pukutehtaassa työskennellyt kertoja oli itse liian ujo pärjätäkseen tehtaan suunsoittajille ja joutui vain punastuneena kuuntelemaan kiusallisia vitsejä, mutta hän kertoo, miten eräs naistyötoveri hiljensi rivolla vastaletkautuksella härnääjäänsä.⁴⁸²

Rohkeus vastata seksuaaliseen härnäämiseen samalla mitalla ei kuitenkaan ole ylpeydenaihe, josta aineistossani kovin usein kerrottaisiin. Ehkä naiseuteen eivät kuuluneet kaksimieliset vitsit ja tarvittaessa terävä kieli, vaikka niillä saikin kunnioitusta työyhteisössä. Naisten huumoria tutkinut folkloristi Eeva-Liisa Kinnunen esittää, että sukupuolten välisen huumorintajun eron sijaan jutunkerronnan sisältöihin liittyvät kerrontatilanne, kerronnan tavat ja tavoitteet, yleisö ja totutut viestintäkeinot.⁴⁸³ Seksuaalihuumorin jättämisen pois muistelukerronnasta voi liittää keskusteluun, jossa jakoa työväenluokan ja porvarillisten naisten kesken tehtiin myös moraalisen ryhdin ja siveellisyyden käsitteiden kautta. Seksuaalisesti aktiivinen työläisnainen asetettiin vastakkain passiivisen porvarisnaisen kanssa, joista jälkimmäinen edusti siveellistä, siveellistä ja ryhdikästä naista – jollaiseksi myös työväenluokan naiset haluttiin porvarillisen näkemyksen mukaan kasvattaa.⁴⁸⁴

Poikkeuksen aineistossani tekee Työväen Arkistoon haastateltu nainen, joka hiljensi kiusaajansa puuvillatehtaassa työskennellessään. Hän kertoo, kuinka torjui lähentelijän, joka suuttui ja alkoi mustamaalata yleisesti kaikkia tehtaan naisia. Kertoja riiteli hänen kanssaan aikansa ja puolusti mainettaan. Mies ei uskonut ja he löivät vetoa: kertoja lupasi hankkia neitsyystodistuksen. Mies ajatteli tämän bluffiksi ja nauroi seuraavana päivänä naiselle, joka miehen yllätykseksi olikin hankkinut lääkärintodistuksen koskemattomuudestaan. Mies joutui nöyryytetyksi eikä sen koommin kiusannut työpaikan naisia – kertojan mukaan hänen tapuksensa muutti työpaikan ilmapiiriä kauttaaltaan.⁴⁸⁵ Haastattelussa nainen kertoo juttua tarkasti, ja vaikka haastattelija välillä jo kysyy muuta, haastateltava palaa takaisin tarinaansa ja pitää huolta, että saa kertoa sen loppuun. Hänelle tapahtuma on selvästi ollut merkityk-

482 MV:K34/1082, synt. 1919.

483 Kinnunen 1998, 404–405.

484 Nygård 1998, 51–53; Koskinen-Koivisto 2009, 74; Kokko 1998, 142–146. Siveellisyyden määrittelyistä ks. esim. Elomäki 2011, laajemmin Pulkkinen & Sorainen 2011.

485 TMT 333:1623, synt. 1918.

sellinen sekä henkilökohtaisella että työpaikan yhteisön tasolla.⁴⁸⁶ Kertojan mukaan "[n]ainen oli, se oli niin kuin lattiarätti joku tuolla, sillä ei ollu mitään arvoa naisella." Hän tarkentaa edelleen, että naisia halventava asenne koski kaikkia työtovereita, ei vain esimiehiä. Hänen kokemuksensa mukaan seksuaalihuumorin ei siis merkinnyt hyvääntahtoista, ystävällistä kanssakäymistä, vaan oli miesten keino käyttää valtaa. Tällaisessa kontekstissa kertojan rohkeus nousta suunsoittoa vastaan korostuu merkitykseltään.

Sota-ajan työvelvollisuuslain vuoksi tehtaisiin tuli paljon väliaikaisia työntekijöitä, joille ympäristö oli uusi ja tehtaan puhetapa vieras. Nuoret keskiluokkaisten perheiden työt saattoivat kokea seksistisen huumorin outona ja pelottavana. Kaikki eivät ehtineet tottua siihen lainkaan ennen kuin vaihtoivat työpaikkaa. Käsitys tehdastyöstä ja työyhteisöstä saattoi jäädä koulutyttölle varsin kapeaksi ja ohjata ammatinvalintaa muihin suuntiin.⁴⁸⁷ Folkloristi Niina Lappalainen on analysoinut Tikkakosken asetehtaan huumoria ja todennut, että tehdasyhteisössä tai sen liepeillä kasvaneille työntekijöille vitsinkerronta oli tuttua ja siksi siihen oli helpompaa osallistua. Lappalaisen tutkimaan tehdasyhteisöön ulkopuolelta tulleilla työntekijöillä oli useammin vaikeuksia sietää huumoria ja sopeutua siihen.⁴⁸⁸

Usein ajatellaan, että rivojen juttujen kertojat ovat miehiä. Kuitenkin useat tutkijat ovat osoittaneet, että myös naiset kertoivat seksistisiä vitsejä.⁴⁸⁹ Eräs aineistoni kertoja vahvistaa tämän kuvaillessaan kokemustaan sota-ajan tehtaasta: "*Tehdastyö oli likasta ja raskasta. Naisvaltaisuuden vuoksi aika levotonta ja rääväsuista johon en koululaisena ollut tottunut.*"⁴⁹⁰ Kertojan mukaan juuri tehtaan työntekijöiden naisvaltaisuus aiheutti juttujen rivouden, eivät miespuoliset työtoverit. Kertoja oli nuori koulutyttö, jonka siihenastinen elinympäristö ja kokemukset olivat hyvin toisenlaisia.

Nykypäivän nuoren naisen näkökulmasta tehtaiden huumori ylittää monta kertaa seksuaalisen häirinnän rajan. Kertojilla ei kuitenkaan ole käytössään sellaista käsitettä, eikä seksistisiä vitsejä käsitetty samalla tavalla yksityisyyden loukkauksina kuin

486 Ks. myös Knuutila 1992, 178–179.

487 Esim. MV:K34/2098, synt. 1925.

488 Lappalainen 2008, 65–69.

489 Esim. Koskinen-Koivisto 2013, 83–88; Lappalainen 2008; Kaivola-Bregenhøj 1998; Teräs 2001, 47; Knuutila 1992, 179–180; Kinnunen 1998, 403.

490 MV:K34/2376, synt. 1924.

nykyään.⁴⁹¹ Kari Teräs toteaaakin, ettei miesvaltaisten alojen kuten satamien tai rakennustyömaiden puhetapojen maskuliinisuutta voi tulkita suoraan sovinismiksi.⁴⁹² Huumorin sävyjen tulkinta on aina hyvin henkilökohtaista: toinen saattaa loukkaantua jutusta, jolle toinen vielä nauraa kevyesti, ja kummankin kokemus on yhtä aito. 1950-luvun satamien työntekijöitä tutkinut kansatieteilijä Tytti Steel huomauttaa, että työyhteisön jutunkerronnan ”hävyttömyyden” aste muuttuu sen mukaan, kenen näkökulmasta sitä määritellään.⁴⁹³ Työpaikan seksuaalihuumori on voinut olla myös kevyttä kiusoittelua. Sotilaskodin kahvion nuorta tarjoilijaa kiusoiteltiin, mutta ystävällisessä flirttailevassa sävyssä, eikä hän muistele sen olleen loukkaavaa. Kertojan täti oli työssä samassa kahvilassa, eivätkä sotilaspojat senkään vuoksi uskaltaneet ylittää sopivaisuuden rajoja kertojan kohdalla.⁴⁹⁴

Muistelukerronta osoittaa, että vaikka naisilla ei ollut käsitettä tai sanaa kokemalleen tunteelle, osaa heistä rivot jutut loukkasivat ja ahdistivat. Sanallinen häirintä oli kuitenkin vain yksi osa työpaikkojen seksuaalista ilmapiiriä. Osa naisista kertoo suorasta, ruumiillisesta päälle käymisestä, ”kähmimisestä” tai ”lähentelystä”, jonka kohteena olivat joko he itse tai työtoverinsa. Toisinaan se mainitaan vain sivulauseessa ohimennen.⁴⁹⁵ Ahdistelu saattoi aiheuttaa myös työsuhteen katkeamisen, kuten kotiapulaisena toimineella naisella, joka joutui pakenemaan yön selkään palvelupaikkansa isäntää, joka ”*heittäytyi sovinistisiaksi*” vaimonsa ollessa synnytyslaitoksella. Palkkaansa nainen ei palannut hakemaan.⁴⁹⁶

Tytti Steelin tutkimus täydentää kuvaa seksuaalisesta huumorista ja ahdistelusta. Steel tuo esiin tilanteita, joissa työyhteisön miehet puolustivat porukkaan kuulunutta naista ruumiilliselta ahdistelulta. Ronskissa kielenkäytössä naiset eivät välttämättä tarvinneet auttajaa, mutta oman ruumiin puolustamisessa työtovereista saattoi olla apua. Miehet saattoivat valistaa uusia työntekijöitä siitä, että ”rumaa” käytöstä etenkään naisia kohtaan ei tässä porukassa hyväksytä.⁴⁹⁷ Omassa aineistossani ei tule esiin tällaista yhteishenkeä, mikä ei tarkoita ettei sitäkin olisi esiintynyt.

491 Koskinen-Koivisto 2013, 87.

492 Teräs 2001, 47.

493 Steel 2013, 68.

494 MV:K34/2256, synt. 1922.

495 Esim. MV:K34/735, synt. 1922; MV:K34/68, synt. 1923.

496 MV:K34/241, synt. 1923. Ks. myös TMT 256:981, synt. 1927.

497 Steel 2013, 92.

Keinot toimia ahdistelua vastaan olivat vähäisiä, eikä niistä juurikaan kerrota. Sanavalmius saattoi auttaa eri tilanteissa, mutta nyrkkiä, nopeita jalkoja tai työtovereiden turvaa parempia keinoja puolustaa oman ruumiinsa koskemattomuutta näillä naisilla ei ollut.⁴⁹⁸ Seksuaalinen ahdistelu ei ole aihe, josta naiset välttämättä kertoisivat ilman, että sitä erikseen kysytään, ellei tilanteeseen liity itselle ja työyhteisölle merkityksellistä muutosta vallankäytössä kuten aiemmin siteeratun puuvillatehtaan työntekijän tapauksessa. Käyttämässäni kyselyissä seksuaalinen hyväksikäyttö ei ole aiheena, joten viittaukset siihen ovat vähäisiä ja harvoin tarinan keskiössä.

NAISENPALKKA. Konkreettinen asia, joka piti työpaikan miehet ja naiset erillään toisistaan, oli palkka. Tutkittuna aikana oli käytäntönä lähes kaikilla työpaikoilla, että naisille maksettiin samasta tehtävästä pienempää palkkaa kuin miehille. Käytäntö johtui muun muassa siitä, että palkkatyöyhteiskunnassa ajateltiin joka perheessä olevan yksi pääasiallinen elättäjä, joka oli tavallisesti miespuolinen. Perheenelättäjä sai suurempaa palkkaa, niin sanottua perhepalkkaa. Jos nainen oli leski tai eronnut ja siten perheensä päaelättäjä, hän oli periaatteessa oikeutettu perhepalkkaan.⁴⁹⁹ Teollisuudessa monet naiset elättivät naisenpalkkallaan itsensä lisäksi joko omia tai ottolapsia, vanhoja sukulaisia tai sisaruksiaan.⁵⁰⁰

Palkan suuruus riippui monesta asiasta, kuten tehtävännimikkeestä, työn teettämisen tavasta, työpaikasta, esimiehestä, työntekijän iästä ja kokemuksesta sekä sukupuolesta.⁵⁰¹ Teollisuudessa palkka oli joko urakka-, kappale-, aika- tai palkkiopalkkaa.⁵⁰² Sotien välisenä aikana suosittiin perhepalkan ohella suorituspalkkaa, jolloin palkka vaihteli kunkin ajankohdan ja paikan mukaisen ”kohtuullisen” palkan mukaan. Palkkaan vaikutti myös työvoi-

498 Kari Teräksen tutkimusaineistosta löytyy muistitieto, jonka mukaan rakennustyömaalla kantajina työskennelleet naiset veivät parempaa laastia ja tiiliä niille muurareille, joiden kielenkäyttö oli asiallista. Rivosuiset saivat huonommat materiaalit. Teräs 2001, 47.

499 Markkola 1994, 156–157; Lähtenmäki 1995, 263; Raiskio 2012, 198.

500 Pirjo Markkolan tutkimuksesta tamperelaisista naisista perheen elättäjinä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa voi lukea taustaa myös 1940-luvun tilanteelle. Markkola 1994, 105–117.

501 Haapala 1986, 229–231; Markkola 1994, 91–96; Lähtenmäki 1995, 74–81; Teräs 2001, 70–72; Suoranta 2009; Raiskio 2012, 199.

502 Erilaisista palkanmaksutavoista esim. Alho 2011, 89–91. Palkkausmuodoista 1900-luvun alussa ks. Teräs 2001, 119–124.

man kysynnän ja tarjonnan suhde. Valtio tuki normeihin sidottua perhepalkkajärjestelmää, mutta se ei toiminut ilman monia lisäjä ja valtion sääntelyä. Monimutkaisten luontaisetujen, lisien ja korvausten jälkeen työntekijän oli vaikea tietää, saiko hän oikeanlaisen korvauksen.⁵⁰³ Vertailu toisiin ei ollut helppoa, sillä palkat maksettiin usein henkilökohtaisesti. Vertailua vaikeuttivat myös sopimusjärjestelmän paikallisuus ja suuret alueelliset erot. Kuten eräs aineistoni kertoja toteaa: *”Ei ollut luottamusmiesjärjestelmää eikä ammattiosastoa, eikä tilipussia näytetty edes parhaalle ystävälle.”*⁵⁰⁴ Työsuhteet vaihtelivat myös kestoltaan ja luonteeltaan, mikä edelleen vaikeutti palkan ja niin sanotun normaalin työn määrittelyä.⁵⁰⁵

Naiset olivat maailmansotien välillä haluttua työvoimaa teollisuudessa: esimerkiksi 1920- ja 1930-lukujen tekstiilitehtaissa suosittiin naistyövoimaa, koska naisten palkkaaminen oli edullisempaa.⁵⁰⁶ Työn teettämisen tapoja ja järjestelmiä väitöskirjassaan tutkinut Anu Suoranta on esittänyt, että sukupuoleen perustuvaa palkkajärjestelmää rakennettiin myös työehtosopimusjärjestelmällä. 1940-luvun puolivälin murrokseen asti työehtosopimukset olivat lähinnä paikallisia eivätkä merkitykseltään pitkävaikutteisia.⁵⁰⁷ Suorannan mukaan neuvotteluissa ei kuitenkaan missään vaiheessa 1920- tai 1930-lukua kyseenalaistettu sukupuolten välistä palkkahierarkiaa. Samapalkkaisuudesta sopimista vaikeutti työnantajan vastustuksen lisäksi se, etteivät työläisnaiset olleet yhtä mieltä asiasta. Toisaalta vaadittiin samaa palkkaa miehille ja naisille, toisaalta kannatettiin myös ajatusta miehestä perheen pääelättäjänä, jolloin miesten palkankorotuksia pidettiin samapalkkaisuutta tärkeämpänä kysymyksenä.⁵⁰⁸

Tutkimuksessani naisten palkkojen tarkkoja lukuja olennaisempaa on kertojien kokemus palkastaan. Miltä palkka vaikutti – riittävältä vai riittämättömältä? Mitä naiset muistavat palkkausperusteista, miten naisten alhaiseen palkkatasoon suhtauduttiin silloin ja miten sitä muistellaan nyt? Palkkakysymys on esillä erityisesti

503 Lähteenmäki 1995, 71–72, 262–264.

504 MV:K34/343, synt. 1924.

505 Haapala 1994, 23; Suoranta 2009, esim. 44–45; Teräs 2001, 166–167.

506 Jarmo Peltolan mukaan naiset selvisivätkin 1930-luvun alun lamasta miehiä paremmin ainakin Tampereella, jossa tekstiiliteollisuus oli tärkein teollisuudenala. Peltola 2011.

507 Suoranta 2009, 102; Teräs 2001, 342; ks. myös Bergholm 2005, 21. Tekstiiliteollisuudessa minimipalkoista sovittiin työehtosopimusten sijaan työnantajien kesken, ks. Suoranta 2009, esim. 125–128.

508 Suoranta 2009, 85–86; Lähteenmäki 1995, 264; Steel 2013, 63–64.

kysymyksillä vahvimmin ohjatussa Museoviraston keruussa, mutta tulee esiin myös Työväen Arkiston ja Kansan Arkiston aineistoissa.⁵⁰⁹

Kaikki vastaajat eivät kommentoi palkkoja mitenkään, mutta ne jotka siitä kirjoittavat, muistavat useammin palkkaeron kuin samapalkkaisuuden. Yhtäläinen palkka vain todetaan, mutta epätasa-arvoinen palkkaus herättää helpommin kommentteja.⁵¹⁰ Aina kertojilla ei kuitenkaan ole mielestään riittävästi tietoa kommentoidakseen palkkakysymystä.⁵¹¹ Palkkaeroa kommentoidaan pääosin kolmella eri tavalla. Ensinnäkin se voidaan todeta kipakasti, mutta ilman sen pidempää pohdintaa tai tulkintaa. Tällöin naisen huonompaa palkkaa pidetään ikään kuin itsestään selvyytensä huolimatta siitä, että se tuntuu väärältä. *”Tietenkään oma naisen-palkkani ei ollut kovin hyvä. Vaikka hoidin toisinaan samoja koneita kuin miehet, sain kuitenkin jopa pienemmän urakka-ansion. Muistan erittäin hyvin miten epäoikeudenmukaiseksi sen koin.”*⁵¹² Toinen tapa on todeta naisten saaneen pienempää palkkaa ja antaa sen jälkeen jokin arvio tilanteen syistä. Erilaisia palkkoja ei välttämättä nähdä sukupuolesta vaan työtehtävistä ja nimikkeistä johtuvina.⁵¹³ Miesten korkeampaa palkkaa perustellaan sekä heidän korkeammalla koulutuksellaan⁵¹⁴ että paremmilla taidoillaan⁵¹⁵. Naisten työn arvellaan myös olleen vähän miesten työtä kevyempää, ja urakat saatettiin mitoitaa kevyemmiksi.⁵¹⁶

Kolmas tapa muistella palkkaeroa on kertoa konfliktitilanteesta, jonka aiheutti epäoikeudenmukaisesti laskettu palkka.⁵¹⁷ Nainen tai naisryhmä saattoi vaatia samaa palkkaa samasta työstä kuin

509 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruussa *Satasärmäinen nainen* palkkakysymys ei tähän tutkimukseen käytetyissä osissa tule esiin. Keruu on vapaamuotoisempi ja elämäkerrontaan keskittyvämpi kuin muut käyttämäni aineistot. Sen kaltaiseen elämäkerrontaan ei rahasta ja palkoista puhuminen kuulu niin selvästi kuin työaiheisiin keruisiin ja haastatteluihin, joita olen käyttänyt muista arkistoista.

510 Miesten ja naisten välisen samapalkkaisuuden mainitsevat muun muassa junanlähettäjäkurssin käynyt MV:K34/1689, synt. 1919 ja postinjakajana toiminut MV:K34/1552, synt. 1911.

511 MV:K34/2239, synt. 1921; MV:K34/1143, synt. 1927.

512 TMT 258:1328, synt. vuosi ei tiedossa. Myös esim. MV:K34/189, synt. 1919; MV:K34/2214, synt. 1916; MV:SO/186, synt. 1919.

513 MV:K34/102, synt. 1922.

514 MV:SO/868, synt. 1920.

515 MV:K34/2125, synt. 1923.

516 MV:K34/963, synt. 1917.

517 Ks. myös Steel 2013, 87–88.

miehet, ja tiukasti vaatimuksessa pysyttyään sama palkka myönnettiin.⁵¹⁸ Ristiriitatilanne saattoi johtaa myös kertojan irtisanoutumiseen. Kenkätehtaalla työskennellyt kertoja sai aluksi miesten työstä miehen palkkaa, mutta kun palkka pudotettiin puoleen hänen sukupuolensa vuoksi, kertoja oli ottanut lopputilin, koska ei hyväksynyt kohteluaan. Hän pääsi töihin myllyyn, jossa palkka oli paljon pienempi kuin tehtaassa. Kertojan mukaan sillä ei kuitenkaan ollut merkitystä, sillä rahalla ei kuitenkaan saanut mitään. Myllyllä työskentelystä oli rahaa konkreettisempi hyöty: työpaikka varmisti leivän riittävyden.⁵¹⁹ Palkan merkityksettömyys tulee esiin muissakin vastauksissa. Pula-ajan ja säännöstelyn vuoksi köyhyys ei aina ollut syy puutteeseen vaan se, ettei ollut mitä ostaisi.⁵²⁰ Osa korostaa palkan merkityksettömyyttä myös siksi, että työtä tehtiin sodan aikana muista syistä, kuten isänmaan vuoksi, yhdessä toisten kanssa työskennellen. Palkka ei ollut kaikille pääasia.⁵²¹ Isänmaallisuuden korostaminen on tulkintani mukaan osa yhteenkuuluvuutta ja isänmaallisuutta korostavaa sodasta kertomisen tapaa.⁵²² Palkkakysymyksessä aineiston aikakerrokset ovat jälleen merkityksellisiä. Samapalkkaisuuden vaatimukset ovat ajankohtaistuneet keskustelussa paljon sotien jälkeen, joten on ymmärrettävää korostaa ilmapiirin muutosta sotavuosien ja muis- teluajankohdan välillä.⁵²³

Sodan ajaksi sovittu palkkarauha ja palkkasäännöstely pitivät työmarkkinat suhteellisen vakaina, vaikka eri alojen välisten palkkajärjestelmien erilaisuus, sota-ajan poikkeusolot ja paikalliset vaihtelut loivatkin sekavia tilanteita, erimielisyyksiä ja jännitteitä eri alojen sekä palkoista päättäneen palkkaneuvoston kesken. Sota-aika lasi kaikkien elintaso, mutta samalla se kavensi tuloeroja, kun virkamiesten palkat nousivat työläisten palkkoja hitaammin.⁵²⁴ Vaikka työvoiman kysyntä oli sotavuosina tarjontaa suurempi, pysyi palkkakehitys maltillisena. SAK:n historiaa tutkineen Tapio Bergholmin mukaan tähän vaikuttivat muun muassa työvelvollisuus, lakkokielto sekä naisten työvoiman runsaus. Palkat lähtivät jälleenrakennusvuosina nousuun edellä mainittujen asi-

518 MV:K34/1052, synt. 1907; TMT 332:1387, synt. 1913.

519 MV:K34/1100, synt. 1905.

520 MV:K34/1095, synt. 1926; MV:SO/1019, synt. 1926.

521 MV:SO/818, synt. 1917.

522 Ks. luku 1.3.2.

523 Summerfield 1998, 127.

524 Bergholm 2005, 28–32.

oiden purkautuessa: lakkokieltoa ei enää noudatettu, työvelvollisuus lakkautettiin ja miehet palasivat rintamalta työelämään. Työvoimapulan olosuhteissa palkkojen ja hintojen inflaatio olisi voinut myös karata käsistä.⁵²⁵

Henkilökohtaisessa kerronnassa harvemmin kommentoidaan työmarkkinapolitiikkaa. Koko maan kattavia työehtosopimuksia alettiin solmia vasta sodan jälkeen, joten vaikka niiden merkitys muisteltuna aikana oli vähäinen, kerrontahetkellä palkkariidat ja lakot sekä sopimusneuvottelut olivat tuttuja useimmille. *"Silloin ei ollut palkkariitoja. Jos oli hyvää tekemään töitä, siis ahkera ja teki hyvin, annettiin myös aina palkankorotuksia."*⁵²⁶ Mahdolliset palkankorotukset saatiin henkilökohtaisilla ansioilla kuten ahkeruudella tai oppimisella työssä. Kokemuksen karttumisella oli merkitystä. Rauhaan paluun vuosina työehtosopimukset rajoittivat tätä mahdollisuutta kuitenkin jossain määrin.⁵²⁷

Vuonna 1945 tehtiin palkkapäätös, joka määritteli uudelleen myös sukupuolten erilaiset palkat. Eduskunnassa käydyssä keskustelussa sekä ihmeteltiin samapalkkaisuuden torjuntaa että kauhisteltiin naisten palkkoihin tehtyjä suuria korotuksia. Uudessa sopimuksessa palkanormisto koski koko valtakuntaa aiemman paikallisen sopimisen sijaan, ja palkkojen määrittelyn ensisijaiseksi välineeksi asetettiin työehtosopimukset. Naisten ja miesten palkkaero kaventui selvästi, mutta sukupuolesta riippuvainen palkka jäi edelleen vallitsevaksi periaatteeksi.⁵²⁸ Martta Salmela-Järvinen kirjoitti *Tulevaisuus*-lehden pääkirjoituksessa kesällä 1945 palkkatyöläisten olevan pääosin tyytyväisiä nyt tehtyyn sopimukseen, mutta kirjoituksen otsikko jo paljastaa ongelman: *"Samasta työstä sama palkka. Onko se periaate, jota ei voi toteuttaa?"* Salmela-Järvinen tuomitsee miesten ja naisten erilaiset palkkaluokat vanhoillisiksi ja osoittaa kirjoituksessaan, miten rakennustyömaalla yhtä raskaita töitä tekevät saavat sukupuolensa mukaan erilaista palkkaa. Eri palkkaryhmien väliset erot tekivät tilanteen kirjoittajan mukaan vielä kummallisemmaksi. Naisten palkka oli vaativien ammattitöiden ryhmässä (ryhmä neljä) joka kohdassa pienempi kuin miesten palkka ryhmässä kaksi. Salmela-Järvisen mukaan tästä seuraa kiis-

525 Bergholm 2005, 38.

526 MV:K34/903, synt. 1926.

527 Esim. MV:K34/843, synt. 1913; MV:K34/772, synt. 1921; Alho 2011, 89, 96–97.

528 Bergholm 2005, 48–49.

tattomasti epäoikeudenmukainen tilanne: *”Saattaa siis käydä niin, että nainen, joka työskentelee vaativalla ja vastuullisella paikalla saa pienemmän palkan kuin hänen miespuolinen apulaisensa. Kuka vielä yrittää väittää, ettei sukupuoli ole palkan määrääjänä?”*⁵²⁹ *Tulevaisuus*-lehdessä käsiteltiin samapalkka-aihetta myöhemminkin.⁵³⁰

Ammattiyhdistysliike on toisinaan tutkimuksessa nähty miehiä suosivana järjestelmänä, joka ylläpitää palkkaeroja.⁵³¹ Bergholmin mukaan SAK kuitenkin piti esillä samapalkkaisuuden vaatimusta – samasta työstä sama palkka sukupuolesta riippumatta – mutta palkkaneuvosto torjui ajatuksen. Vaikka työnantajat pitivätkin joillakin aloilla naisia jopa miehiä tehokkaampina, asetettiin yleiseksi periaatteeksi, ettei naisten palkka nousisi enempään kuin 70 prosenttiin miesten palkasta.⁵³²

Henkilökohtaisesti koettuna palkkaero on monesti tuntunut epäoikeudenmukaiselta. Kokemus on erityisen selvä silloin, kun samoista tehtävistä maksettiin erilaista palkkaa. Toisaalta aineistoni kertojat tuntuvat sisäistäneen sukupuolittuneen palkkajärjestelmän. Monet heistä tuntevat säännöt, joilla palkka määrittyy, tai ottavat naisen pienemmät ansiot vastaan kyseenalaistamatta niitä ainakaan arkistolle osoitetussa keruukyselyvastauksessa. Esimerkiksi kirjanpitäjänä toiminut nainen toteaa – kenties vuosien mukanaan tuomaa ironiaa äänessään? – palkkansa olleen *”tietysti”* huonompi kuin miehillä: *”Palkkaus oli tietysti heikompa kuin miesvaltaisilla aloilla. Loppuaikana [tässä työssä 1948 asti] pääsin kohtuulliselle palkkatasolle.”*⁵³³

Vaikka oman palkkapussin pienuus verrattuna miesten ansioihin tuntui epäoikeudenmukaiselta, kaikilla ei ollut keinoja muuttaa tilannetta. Jälkikäteen palkkaeron epäoikeudenmukaisuus on helpompi havaita, mikä voi johtaa myös ironian käyttöön muistelukerronnassa: huumori voi auttaa suhtautumaan kevyemmin asiaan, jolle ei aikanaan voinut mitään, eikä jälkiviisaudesta ole hyötyä. Vaikka naisten aseman työmarkkinoilla voidaankin nähdä sodanjälkeisessä Suomessa kehittyneen edullisemmin kuin miesten, ei palkkakäsymystä ole edelleenkaan ratkaistu.⁵³⁴

529 *Tulevaisuus* 11–12/1945, 3, 19.

530 Esim. *Tulevaisuus* 21–22/1947, 18–19.

531 Alho 2011, 81. Segregaatiosta ks. esim. Julkunen 2010, 130–139.

532 Bergholm 2005, 52, 55. Ks. myös Bergholm 2011.

533 MV:K34/2214, synt. 1916.

534 Bergholm 2011; Alho 2011, 98–99.

4. Väsymys ja sen voittaminen

4.1 Väsymys ja vapaa-aika

Muistojen eloisuus

Olin erittäin väsynyt, hermostunut, kiukkuinen jopa joskus kohtauksia myöten. Kiitos siitä tehtaan vuorotyön koska pienten tilojen vuoksi nukkuminen päivällä oli mahdotonta ja taas öisin saattoivat hälytykset katkaista yöunen. Isäni hermosairaus pahensi tilannetta joka heikkous on tietysti periytynyt lapsiinkin. Näin ollen henkinen kestävyysemme oli joskus tosikoetuksella.⁵³⁵

Ruumiillinen rasitus, vähiin jääneet epäsäännölliset yöunet, likainen ja kenties epämieluisa työ, vähäinen ravinto sekä sodan aiheuttama jännitys ja pelko muodostavat yllä lainatun kertojan kerronnassa kokemuksen, jota kuvaa käsite sotaväsymys. Historioitsija Ville Kivimäen mukaan sotilaiden sotaväsymys on ennen muuta turtumista väkivaltaan, joka pitkään jatkuneena muuttuu arkiseksi, mutta myös kyllästymistä sodan likaisiin, väsyttäviin olosuhteisiin ja halua päästä rakentamaan hävittämisen sijaan. Toisen maailmansodan totaalinen luonne laajensi sodan koskettamaan kaikkia kansalaisia viimeistään kotirintaman käsitteen kautta.⁵³⁶ Sotaväsymystä ilmenikin sekä taistelu- että kotirintamalla, ja molemmissa on kyse pitkään jatkuneiden sodan olosuhteiden aiheuttamasta väsymyksestä, turtumisesta ja kyllästymisestä.⁵³⁷ Määrittelen sotaväsymyksen sekä ruumiilliseksi että henkiseksi väsymykseksi, joka liittyy ympäristöön: sodan kulkuun, omaan työhön, ruokatilanteeseen ja uhrautumista korostavaan ilmapiiiriin tai sen laskuun sekä yleisesti että omassa mielessä.

Sanana sotaväsymys tulee laajassa aineistossani esiin vain kaksi kertaa.⁵³⁸ Tavallisimmin kerrotaankin väsymyksen tavalla tai toisella sidoksissa olevista asioista kuten kiireestä, vapaa-ajasta, nälästä, kivusta, liasta ja puhtaudesta. Tunteet ja ruumiilliset kokemukset limittyvät muistelukerronnassa ja ovat monitahoisissa syy-seuraussuhteissa toisiinsa. Ruumiillisuuden kautta koemme

535 MV:K34/1149, synt. 1923.

536 Kivimäki 2008, 139, 166.

537 Erkka Pehkosen mukaan rintamasotilaiden sotaväsymyksessä oli kyse turhautumisesta. Pehkonen 2013, 215, 218. Ks. myös esim. Julkunen 1990, 242–244.

538 MV:K34/1052, synt. 1907; MV:K34/1794, synt. 1921.

ja ymmärrämme ympäristöämme, luomme siihen merkityksiä.⁵³⁹ Osa kokemuksista on yksilöllisiä, osa muodostunut laajemmassa yhteisössä, ihmisten välisessä viestinnässä. Kuten muutakin muistelukerrontaa, myös ruumiillisia kokemuksia jäsentää jaettu kieli. Työn ruumiilliset muistot ovat sidottuja kerronnan kontekstiin eli tässä keruukyselyihin, yleisiin käsityksiin talvi- ja jätteenrakennuksen ajasta sekä niihin jaettuihin kertomuksiin, joita kertoja itse tai muut hänen ympärillään ovat kertoneet aiemmin.⁵⁴⁰

Työtä muistellaan usein hyvin konkreettisesti: sitä tehdään molemmin käsin ja välillä myös jaloin,⁵⁴¹ ja se herättää monenlaisia tunteita. Aineistoni naiset katsovat ajassa taaksepäin ja muistelevat nykypäivästä käsin kokemuksiaan vuosikymmeniä sitten. Osa kerronnasta on henkilökohtaista, osa yleisellä tasolla kulkevaa, kuten seuraavassa:

[N]aisethan myös tekee ja ovat tehneet tätä ruumiillista työtä enemmän. Miehillä on ollut nämä teknisemmät hommat: konehommat ja tällä tavalla. Naiset on tehneet käsityötä, että niillä on ollut semmonen niinkun sanotaan kovempi ruumiillinen homma. Mutta kyllähän sielä ennenvanhaan miehilläkin oli raskasta ruumiillista työtä.⁵⁴²

Paperitehtaan entisen työntekijän näkökulmasta ruumiillinen työ on ollut erityisesti naiseuteen kuuluvaa, sillä usein miehet ovat olleet koneiden käyttäjiä ja siksi kevyemmissä tehtävissä. Ruumiillinen työ kuuluu edellisen kertojan näkökulmasta jonnekin muualle, toiseen aikaan. *”Ennenvanhaan”* kaikki, mutta erityisesti naiset, olivat hänen muistoissaan käsityön tekijöitä, jolloin heidän ruumiinsa on ollut kovemmalla koetuksella. Epäilemättä miehet ovat tehneet raskasta ruumiillista työtä niin paperitehtaissa kuin muuallakin, mutta kiinnostavaa on, että edellä lainattu naispuolinen kertoja muistelee nimenomaan naisten työn ruumiillisuutta.

Ruumiillisia muistoja voi lähestyä eloisan muiston (engl. vivid memories, flashbulb memories) käsitteen avulla. Käsitteen loivat psykologian alan tutkijat havainnoidessaan tiettyjen muistojen värikkyyttä, yksityiskohtaisuutta ja kestävyyttä.⁵⁴³ Vahvoja tunteita sisältäviin muistoihin ja niistä kertomiseen liittyy konkreettisuut-

539 Gustafsson 2007.

540 Esim. Hakamies 2007, 239–240; Korhokangas 1999, 165.

541 Ks. esim. Bruley 1997, 62–63.

542 Nokian paperitehtaalaisten haastattelut, 6E, Kansan Arkisto, synt.vuosi ei tiedossa.

543 Conway 1995, 1–4, 110; myös. esim. Christianson 1992.

ta, tunnelatauksia ja yksityiskohtia, jotka osoittavat kokemusten merkitsevän paljon kertojalleen vielä vuosikymmeniä tapahtuneen jälkeen. Eloisat muistot sisältävät voimakkaita tunnelmia, tunteita, makuja, hajuja tai esimerkiksi tarkkoja kuvia paikoista ja reiteistä. Ensimmäiset eloisia muistoja tutkineet käyttivät aineistonaan muistoja presidentti Kennedyn murhasta: ihmiset eivät muistaneet yksityiskohtaisesti ainoastaan murhatapahtumaa vaan kuvailivat hyvin tarkasti myös sen, missä itse olivat siitä kuullessaan, mitä kukin teki ja missä tilanteessa. Lisäksi tapahtuman tunnemuistot ovat hyvin vahvoja.⁵⁴⁴ Värikkäät, eloisat muistot voivat liittyä johonkin kansallisesti merkittävään tapahtumaan, kertojan elämänsä tärkeisiin hetkiin kuten saavutuskokemuksiin, vaaratilanteisiin tai voimakkaisiin tunnetiloihin kuten iloon, pelkoon tai juuri väsymykseen. Eloisat muistot ovat varsin yksilöllisiä, mutta jaettuun käsitykseen kietoutuneita kuten muikin muistelukerronta. Ne voivat liittyä myös arkiaskareisiin, joiden toistuvuus tekee niihin liittyvistä muistoista merkityksellisiä ja yksityiskohdissaan tarkkoja.⁵⁴⁵

Seuraava kirjoittaja toteaa aluksi, ettei muista olleensa väsynyt, mutta muutamaa riviä myöhemmin hän huomaa sittenkin muistansa ainakin väsymyksen oireen:

On ihmeellistä, etten muista pahemmin koskaan olleeni väsynyt, vaikka yönetkin jäivät joskus väliin. [--] Muistuu mieleen, että taisin sittenkin joskus olla väsynyt. Sattui harmittava ja silloin tuntui, häpeällinen tapaus. Pentin vanhemmat nim. tulivat yllättäen pari päivää muuttomme jälkeen meille kylään. Onnittelemaan uutta kotia. Siinä kahvia keitellessä puhkesin yht'äkkiä itkun. Ilman mitään syytä. Se taisi olla kumminkin sitä väsymystä.⁵⁴⁶

Kertoja toteaa, että itku vaikutti silloin selittämättömältä, mutta arvelee jälkeenpäin sen johtuneen väsymyksestä. Itkun paikka – kahvinkeitto appivanhemmille – ei ollut sopiva, sillä itku ja uupumus ovat sallittuja vain tiettyinä aikoina ja tietyissä tiloissa.⁵⁴⁷ Talvi- ja jatkosotien aikana itku oli luvallista sankarivainajan arkun äärellä, mutta silloinkin kyyneleitä piti hillitä. Liian kovaääninen

544 Conway 1995, 1–15; Korkiakangas 1999, 167.

545 Korkiakangas 1996, 27; Korkiakangas 2013.

546 SATA 10757–10758, synt. 1924.

547 Jokinen 1996, 33; Hänninen & Timonen 2004, 217–218, 220–221.

itku olisi ollut asiatonta ja häpäissyt vainajan uhrin ja muiston.⁵⁴⁸ Itku voidaan nähdä myös pahan olon purkautumisena silloin, kun kokemusta ei voi muotoilla sanoiksi.⁵⁴⁹ Itkukohtaus keskellä arkista kahvinkeittoa on jäänyt kertojan mieleen myös siksi, että itku oli tuohon aikaan niin poikkeuksellista. Kansalaisilta vaaditun itsehillinnän pettäminen on myös kertonut hänelle itselleen väsymyksettä, jonka voimakkuutta hän ei ollut tunnistanut.⁵⁵⁰

Sotaväsymykseen liittyy jatkosodan pitkittyessä esiin nousset niin sanottu sotamoraali, johon kuuluivat esimerkiksi mustan pörssin kaupan lisääntyminen, alkoholinkäytön näkyvä yleistyminen, seksuaalimoraalin vapautuminen ja viihteen merkityksen kasvu.⁵⁵¹ Kansalaisten tuntema epävarmuus tulevaisuudesta liittyi harvoin toisen maailmansodan tilanteen muutoksiin, Saksan itärintaman tapahtumiin tai Liittoutuneiden valmistelemaan maihinnousuun. Yksilöiden ongelmat liittyivät paljon konkreettisempiin asioihin kuten päivittäistavaroiden puutteeseen, väsymykseen tai pelkoon läheisen puolesta. Kansalaisten mielialoista raportoivat Valtion Tiedotuslaitoksen asiamiehet, mutta heidän tehtävänsä oli tutkia tiedotuksen ongelmakohtia, joten he keskittyivät negatiivisiin asioihin. Raporteista kuitenkin näkee, että arjen vaikeudet askarruttavat ihmisiä enemmän kuin suursodan kulku.⁵⁵² Sotaväsymys ei siis välttämättä johtunut toivon menettämisestä Suomen sotamenestyksen suhteen vaan kestokyvyn venyttämisestä ääri-
rajoille jatkuvan stressin alla.

Väsymys on yksilöllinen kokemus, mutta sen ilmaisut muistelukerronnassa rakentuvat vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Marja-Liisa Honkasalo on tutkinut sosiaalilääketieteen näkökulmasta erilaisia oireita (eli merkkejä sairaudesta) ja niiden yleisyyttä, ilmaisuja ja merkityksiä erään suomalaisen tehtaan naistyöntekijöiden keskuudessa. Väsymys oli työyhteisössä läsnä jollain tapaa päivittäin, ja siitä puhumista pidettiin sallitumpana kuin muuta oireiden kuvailua. Toisaalta sen taakse piilotettiin vakavampia ongelmia – sellaisia, joista ei haluttu puhua ääneen.⁵⁵³ Et-
siessäni muisteluaineistostani suoria väsymyksen kuvauksia sain aluksi kokoon pienen määrän esimerkkejä. Tarkempi aineiston lu-

548 Kempainen 2006a, 244.

549 Kaskisaari 2004, 129.

550 Hänninen & Timonen 2004, 200.

551 Esim. Junila 2000, 244–248; Näre 2008c.

552 Julkunen 1990, 240–241; Favorin & Heinonen 1972.

553 Honkasalo 1988, 61, 121–122; myös Jokinen 1996, 22–25, 42.

keminen osoitti kuitenkin, että vaikka väsymyksestä kertominen ei ole aineistossani aivan yhtä tavallista kuin Honkasalon 1980-luvun lopun tehdasyhteisöön sijoittuvassa tutkimusasetelmassa, liikkuu naisten kerronta monesti väsymykseen liittyvien tekijöiden ympärillä. Väsymyksen sijaan puhutaan usein kiireestä, työn raskaudesta ja erityisesti jaksamisesta.

”Vapaa-aikanakin olimme ’työssä’”

Jatkuvan, hellittämättömän kiireen kuvaukset ovat aineistossani varsin tavallisia. Liiallinen työnteke johti väsymiseen, kuten myymälänhoitajana toiminut kertoja toteaa seuraavassa: *”Omalta osaltani työt paisuivat niin, että väsyin liikaa. Työpäiväni alkoi klo 8 ja päättyi 20, jopa 22. [-] Apua työhöni en saanut. Olin niin lopussa, että en pystynyt enää syömään enkä nukkumaan.”*⁵⁵⁴ Jatkuvan kiire ja suuri työmäärä liittyvät aineistossani talvi- ja jatkosotien aikaan. Sota muutti olosuhteita ja toi mukanaan siirtolaisten auttamisen, säännöstelyn ja maatalouden tuotantokamppailun kaltaisia tehtäviä, jotka olivat monille kertojille uusia. Miesten siirtyminen rintamalle lisäsi kotirintamalla työskentelevien työmäärää. Kerrottaessa loppumattomalta vaikuttavasta työmäärästä aineistossani kuvaillaan usein myös olosuhteita, jotka vaikuttivat tunteeseen työn raskaudesta. Seuraavassa esiin nousee erilaisten talkoiden lisäksi työmatkan hankaluus. Aineiston kirjallinen muoto mahdollistaa sen, että vastaaja erottelee palkkatyönsä muusta työstä laittamalla sanan lainausmerkkeihin. Hän erottaa ne toisistaan tekstin keinoilla, mutta käytännössä sekä vapaaehtoiset talkoot että palkkatyöt liittyvät samaan jatkuvan työnteon puhetapaan.

Työ oli raskasta, niska ja hartiat kipeytyivät, unirästä tuli koko ajan sillä vapaa-aikanakin olimme ”työssä”, talkoita oli jatkuvasti m.m. maanviljelijöillä monenlaisissa talkoissa kun työvoimaa ei ollut omasta takaa. Myös Karjalasta tulleita siirtolaisia avustettiin talkoo voimin, purettiin junasta heidän tavaroitaan maatalouskoneita, eläimiä y.m. Polkupyörällä ja kävellen tehtiin kaikki matkat, työmatka oli kotoa tehtaalte n. kaksi kilometriä ja tiet olivat huonokuntoiset sorapäällysteiset ja talvella auraamattomat. Tehtaalla ei ollut lomiam, ei kesällä eikä talvella, muusta vapaasta puhumattakaan.⁵⁵⁵

Tekemättömän työn määrä on naisten kerronnassa voittamaton, koko ajan läsnä oleva asia. Työ kuului jokaiselle, eivätkä työt lop-

554 MV:K34/2409, synt. 1916.

555 MV:K34/2071, synt. 1924.

puneet vaikka niitä suoritettiin kuinka. Sodan aiheuttama muutos työrytmissä on taustaoletuksena Museoviraston keruukysely 34:ssä, jonka kysymyksessä numero15 se nostetaan esiin kysymä-
lä ”*Millaisia muutoksia sota-aika toi työolosuhteisiin, työn laatuun, työ-
vuorojen pituuteen, työtahtiin, lomaan jne.*?” Suorat vastaukset tähän
kysymykseen kertovat sota-ajan kiireisestä arjesta:

Työajasta puheen ollen ei sillä ollut niin mitään määrää. Kaupassa, missä olin talvisodan aikana, täytyi yölläkin mennä myymään Bent-
siiniä ja makkaraa, jos sitä joku halusi. ”Sillon myydään kun on myy-
misen aika”. oli rouvan ohje ja sinänsä hyvä ohje olikin. Ja minut sin-
ne tavallisesti pantiin. Sitten muistan Turussa sen Oy Vuoksenniska
Ab:n työmaaruokalan. Kun rakennustöitä tehtiin kolmessa vuorossa
ja meitä keittiössä oli vain 2 vuoroa. No sitä oltiin sen verran pitem-
pään. Aina ei lähdetty kotiin ollenkaan vaan oikastiin semmoseen
tilapäiseen kaappiin. Säikeistä kyhätyn olkipatjan päälle.⁵⁵⁶

Monenlaiset talkoot, ylityöt ja muut sodan aikaiset erityisolo-
suhteet kuuluivat useimpien aikuisten elämään omasta amma-
tista riippumatta. Opettajien ammattiryhmän muistelukerronta
kiinnittää huomiota tässä kohdin, sillä osa heistä kirjoittaa sodan
mukanaan tuomista lisätehtävistä osana omaa työtään, ammattiin
kuuluvina. Opettajan ammatin määritelmä ikään kuin laajeni so-
dan vuoksi, eivätkä ylimääräiset työt olleet ammatista irrallisia
vapaa-ajan lisätehtäviä vaan osa toimenkuvaa – halusipa tai ei.
Kansakoulunopettaja saattoi kokea, että hänen odotettiin osallis-
tuvan talkoisiin, lottatyöhön ja moneen muuhun jo ammattinsa-
kin vuoksi. ”*Kaikille opettajille katsottiin kuuluvan koulutyön lisäksi
kaikenlainen nuorten talkootöiden johto vars. lomien aikana.*”⁵⁵⁷ Muissa
ammattiryhmissä sota-ajan lisätehtäviä ei liitetä tällä tavoin osaksi
omaa ammattia.

Talvi- ja jatkosotien ahkeraa työntekoa kuvaillaan usein vapaa-
ajan puutteen kautta.⁵⁵⁸ Työtuntien laskemiseen viittaaminen hei-
jastaa kerrontahetken erilaisuutta suhteessa muisteltuun aikaan.
Rauhanajan mahdollisuus pitää kiinni vapaapäivistä ja laskea
tehdyt tunnit on ylellisyyttä verrattuna sota-ajan kiireiseen työryt-
miin. Toisin kuin monet muistelijat toteavat, vapaapäivät ja loma-
ajat kyllä tunnettiin myös sota-aikana. Kuitenkin ahkeruuden ja
työnteon korostaminen on saanut useat kertojat unohtamaan va-

556 MV:K34/671, synt. 1921.

557 MV:K34/1839, synt. 1906.

558 Myös Haavio-Mannila & Äärilä 1993, 338.

paa-aikansa ja lomansa. *”Työ oli aluksi kaksivuoro työtä jonkun ajan kuluttua se muuttui jatkuvaksi kolmivuorotyöksi. Sitten ei tunnettu vapaa päiviä eikä kesälomia. Taisi olla joulupäivä vuodessa vapaa päivä.”*⁵⁵⁹

Vapaapäivien ja lomien katoaminen työhön painottuvasta kerronnasta johtunee siitä, että vapaa-aika sekoittui työhön, kuten edellä kansakoulunopettajien muistoissa tai erilaisia talkoita muistelleen kerronnassa. Sota vaikutti palkkatyöläisten vuosilomaoikeuksiin, kun käyttöön otettiin niin sanottu osaloma. Se tarkoitti, että kesäloma kului useimmilta 16–55-vuotiailta palkkatyöntekijöiltä maataloustalkoissa tai sitten puolet lomasta *”annettiin isänmaalle”*. *”Semester: Man fick taga ut bara halva sin semester sådeles en vecka, andra veckan måste man ”ge åt landet” och jobba med sitt vanliga jobb.”*⁵⁶⁰ Jos työntekijä osallistui maatalous- tai metsätöihin lomallaan tai jos ansiotyössä käyvällä äidillä oli pieniä lapsia, vanhuksia tai sairaita huollettavanaan loma-aikana, hän sai pitää vapaansa täysimittaisena. Osaloman käyttäminen yhteisen edun hyväksi liittyi kaikkia aikuisia koskevaan työvelvollisuuteen. Vuonna 1944 lomalakeja kiristettiin niin, ettei tuotannon keskeisillä aloilla tai alle vuoden työsuhteessa olleille myönnetty vuosilomaa lainkaan.⁵⁶¹

Vapaa-ajan puutteesta kertominen kuuluu osaksi väsymyksen teemaa ja kerrontaa selviämisestä. Vapaa-ajasta vaikeneminen korostaa työn ja kiireen osuutta ja nostaa sen tärkeämmäksi. Osittain tämän tutkimuksen kanssa samaa aineistoa käyttäneet Elina Haavio-Mannila ja Heli Äärilä pohtivat naisten sota-ajan vapaa-ajan vietosta kirjoittaessaan, voiko vapaa-aikaa ja työtä sodan aikana ylipäättään asettaa toistensa vastakohtiksi tai toisistaan erilleen. Työ ja vapaa-aika sekoittuivat, eikä harrasteita voinut aina erottaa työstä – etenkin nykypäivästä katsottuna suuri osa naisten kuvamista tehtävistä vaikuttaa sotaponnisteluilta. Esimerkiksi käsityöt olivat harrastus, jolla tuotettiin paketteja lähetettäväksi rintamalle tai muuhun tarpeeseen. Käsitöitä tehtiin kyläillessä ystävien luona, jolloin seura auttoi rentoutumaan, mutta työteliäisyyden hyve pysyi ensisijaisena.⁵⁶²

Aineistossani on muistoja mukavasta vapaa-ajan vietosta, sodasta huolimatta. Vapaa-aikaa vietettiin silloin kun siihen oli mah-

559 MV:K34/1360, synt. 1925. Ks. myös esim. aiemmin lainattu MV:K34/2071, synt. 1924.

560 MV:K34/1976, synt. 1922.

561 Anttila 2005, 93–97. Lomalaeista ks. myös esim. *Tulevaisuus* 15–16/1944.

562 Haavio-Mannila & Äärilä 1993, 336–337, 347.

dollisuus, vaikka varsinainen lomanvietto kuuluikin rauhanai-
kaan.

Ei elämäni lomiam mahtunut, en sellaista edes ajatellut. Lahtosen Anni oli saanut töitä rautatieasemalla, tapasimme laiturilla työpäivän jälkeen, sytyimme ensimmäiset paperossit =(pilli)savukkeet ja vilkuilimme sotapoikia.⁵⁶³

Kertoja toteaa, ettei lomiam ollut, mutta vapaa-aikaa kyllä. Hän oli talvisodan syttyessä vielä varsin nuori, 16-vuotias, mutta jatkosodan aikana hän työskenteli sotatarviketehtaassa pakkaamassa ammuksia. Hän kertoo, kuinka ammuksia pakanneet tytöt, kertoja mukaan lukien, flirttailivat vartiassa olleen nuoren sotilaan kanssa. Tehdastyö tai sota-aika ei estänyt häntä nauttimasta nuoruudesta, mikä käy ilmi myös edellisestä lainauksesta. Nuorille sota-aika saattoi myös olla seikkailullista ja jännittävää, ja tuoda uusia mahdollisuuksia. Paperossin sytyttämisestä kirjoittaessaan kertoja kuvaa samalla koko asennettaan sotaan ja sota-aikaan, nuoruutta sekä työn ja vapaa-ajan tasapainoa.⁵⁶⁴ Toinen, samanikäinen nainen kertoo tunteneensa itsensä tärkeäksi, kun sodan sytyttyä keskikoulutodistuksellakin sai työpaikan. Hän vaihtoi työpaikkaa ja liikkui sodan aikana ympäri Suomea, koska "[T]ahdoin saada sodasta mahdollisimman paljon irti [--]."⁵⁶⁵ Sodan esittäminen seikkailuna rikkoo selkeästi sankarillista kertomusta talvi- ja jatkosodista, jossa tehdään ahkerasti ja vakavasti työtä isänmaan asian eteen. Kumpikin edellisistä kertojista teki kovasti työtä, mutta kertoo siitä huolimatta myös nauttineensa elämästä.

Nuoret aikuiset löysivät vapaa-aikaansa viihdykettä sodasta ja pulasta huolimatta. Viihtymiseen ja rentoutumiseen riitti toisten samanikäisten seura, kun pula-aika ja toisaalta sota-ajan normit rajoittivat huvittelua. *"Vapaa-aikoina olimme melkein aina yhdessä, me kaksi tyttöä ja poikamiehet. Keitimme korviketta ja paistimme räiskäleitä tai juttelimme muuten vain. Joskus kävimme paikkakuntalaisten luona kylässä, kun kutsu kävi."*⁵⁶⁶ Yhdessä oleminen oli tärkeintä ja loi vastakohtaa työnteolle.⁵⁶⁷

563 MV:K34/2125, synt. 1923. Nimi muutettu kertojan toivomuksesta. Allevii-
vaus kertojan.

564 Ks. myös Hytönen 2013.

565 MV:K34/68, synt. 1923.

566 MV:K34/1794, synt. 1921.

567 Ks. myös esim. MV:K34/102, synt. 1922.

Elokuviissa käyminen oli sallittu huvi, nurkkatanssit kielletympi, mutta molempia mahtui elämään monenlaisista töistä huolimatta.⁵⁶⁸ Anu Koivusen mukaan kotimainen kulttuuriteollisuus kukoisti sota-aikana: kaikki kirjat tekivät kauppansa ja elokuvia käytiin katsomassa paljon. Valtion näkökulmasta viihde oli strategisesti tärkeää. Elokuvia käytettiin tiedotusvälineinä, mutta niillä oli merkitystä myös ilmapiirin ylläpitäjänä, ”ikäväntorjuntapatteristona”.⁵⁶⁹ Vapaa-ajan ja viihteen vuoksi oltiin valmiita näkemään myös vaivaa ja kulkemaan pitkiä matkoja. *”Huvejahan ei juuri ollut mutta Martinniemen elokuvateatterissa esitettiin silloin juuri ”Katariina ja Munkkiniemen kreivi” ja sitä piti päästä katsomaan. Sinne mentiin tavarajunan kyydissä ja takaisin tultiin kävellen, matkaa oli 7 km.”*⁵⁷⁰ Nuorten vapaa-ajanviettoa saatettiin myös paheksua, jos sitä ei käytetty hyödylliseen, tuottavaan työhön.⁵⁷¹ Erään myyjänä työskennelleen kertojan vapaa-aikaa rajoittivat työnantajat, jotka eivät katsoneet hyvällä nuoren myyjättären valintoja. Hänen työnantajansa pitivät nuorten vapaa-ajanviettotapoja sota-aikaan sopimattomina: *”Jos ei kerran Rukoushuoneelle eikä Lottasväärdille ollut aikaa ei sitten pitäisi olla asiaa ’kotkotuksillekkaan’.”*⁵⁷²

Monet hoitajattarina, apusisarina tai lääkintälottina työskennelleet kertovat sairaaloiden olleen hierarkkisia laitoksia, joissa oli tärkeää muistaa teititellä ylempiään. Kaija Heikkisen rintamanaisien muistitietoon pohjautuvasta tutkimuksesta käy ilmi, miten tiukasti sotasairaaloiissa työskennelleet lotat ja apusisaret useimmiten pidettiin hoitajien alapuolella arvoasteikossa, työvelvollisista puhumattakaan.⁵⁷³ Uudenkaupungin sotasairaalassa työskennelleen apusisaren kerronnassa on tässä suhteessa erityistä painokkuutta, kun hän kuvailee työpaikkansa hyvää ilmapiiriä myös vapaa-aikaa vietettäessä:

Meillä oli siellä muutenkin hyvä olo, asuimme 5 tyttöä yhdessä, oli kolme lottaa ja me kaksi apusisarta, koko sairaalan henkilökunnan yhteis henki oli hyvä, ei meitä erotettu mihinkään eri kastiin. Muutama tanssitkin pidettiin meidän kämpässä ja siellä oli mukana poti-

568 Esim. MV:K34/429, synt. 1925. Ks. myös Haavio-Mannila & Äärilä 1993; Suikkanen 2012.

569 Koivunen 1995, 12–13.

570 MV:K34/1795, synt. 1925. Katariina ja Munkkiniemen kreivi oli hyvin suosittu elokuva jatkosodan aikana. Elokuvaan liitetyistä merkityksistä rintamakirjeenvaihdossa ks. Pehkonen 2013, 101–102.

571 Haavio-Mannila & Äärilä 1993, 337.

572 MV:K34/1873, synt. 1924.

573 Heikkinen 2012, 79–86. Ks. myös luku 5.2.2.

laita, henkilökunnasta ylihoitajasta alkaen, elokuvissa joskus käytiin potilaiden kanssa, koska heillä täytyi olla joku mukana, niin kuin paimenena Sitä melkein vapaa aikansakin tuli vietettyä osastoilla, pelaten ja muuten seurustellen poikien kanssa koska tämä ei ollut sellainen valtava laitos oli henki erilainen, se ei ollut sellainen kankea ja virallinen mihin oli potilaatkin tyytyväisiä, muutamia miehiä kun olen jälkeen tavannut, muistavat mieluisena sen sairaalassa olon.⁵⁷⁴

Toisinaan kirjoituksista tulkittavaa puolustelevaa sävyä vapaa-ajasta kerrottaessa selittänee aineiston luonne, mistä myös Haavio-Mannila ja Äärilä huomauttavat. Suurin tässä käytetty aineistokokonaisuus, Museoviraston keruukysely 34, mainitsee työn jo otsikossaan. Kyselyn 112 kysymyksestä vain neljä käsittelee vapaa-aikaa, kaikki muut työtä ja työn teon eri näkökulmia. Kenties vapaa-aika ei ole jättänyt yhtä selviä muistoja, sillä työtä pidettiin tärkeimpänä tehtävänä eikä vapaa-ajan vietosta kertomiselle ole nähty tarvetta tai tarkoitusta⁵⁷⁵ Kenties kukaan ei vain tullut kysyneeksi? Tämä osoittaa myös tutkijoiden ja arkistojen osallistuvan työtä ja vakavuutta korostavan puhutavan ja sankarillisen kertomuksen talvi- ja jatkosodista rakentumiseen. *”Kyse on siitä, halu-aako historioitsija kääntää nauruun vai korostaa sota-ajan vakavuutta”*, kirjoittaa Lotta Svärd -järjestöä tutkinut Tiina Kinnunen.⁵⁷⁶ Sodan kokemushistorian tutkimus onkin tuonut lisää värejä sota-ajan sankarilliseen kulttuuriseen kertomukseen.⁵⁷⁷

4.2 Jäätäneitä perunoita ja lipeäsaippuaa

Ruoan puutteen muistot

Kulutushyödykkeiden tasaista jakautumista kansalaisten kesken poikkeusaikana valvoi syksyllä 1939 perustettu kansanhuoltoministeriö. Säännöstelyn avulla pyrittiin varmistamaan arjen kulutushyödykkeiden riittäminen ja jaon oikeudenmukaisuus. Kansanhuollon kautta kulkivat sekä jakoon liittyvät kortit ja kupongit että maatilojen tuotanto. Antamisen lisäksi kansanhuolto sääтели, pyysi, vaati ja otti omansa luovutuksina.⁵⁷⁸ Organisaatio levittäytyi koko

574 MVK34/2472, ei kerro syntymäaikaansa.

575 Haavio-Mannila & Äärilä 1993, 347.

576 Kinnunen 2008, 132–133.

577 Ks. esim. Kivimäki 2013; Kinnunen & Kivimäki 2006; Pehkonen 2013 sekä tämän tutkimuksen johdanto.

578 Muistitietoa luovutuksista esim. Lovio 1993.

maahan ja järjesti kuluttamiseen liittyviä valistuskampanjoita kansalaisille. Säännöstelyn toimeenpanijana kansanhuolto sai kantaa syntipukin roolia niukkoina aikoina, ja sen virkamiehiä usein vihattiin syystä tai ilman syytä. Valtion Tiedotuslaitos tulkitsti, että kansanhuolto sai toimia ukkosenjohdattimena väestön kiukulle ja joutui ottamaan vastaan pahoja sanoja ja vihaisia eleitä myös muista syistä kuin säännöstelyn vuoksi.⁵⁷⁹

Arjen tasolla säännöstely näkyi muun muassa kauppojen hyllyillä, joista tuotteet siirtyivät osittain mustaan pörssiin. Korttiansokset oli jaettu eritasoisiin lasten, kevyen työn, raskaan työn ja erittäin raskaan työn tekijöiden kortteihin. Erilaisia lisäkortteja oli myös jaossa esimerkiksi lääketieteellisin perustein. Korttiansokset oli laskettu jokaiselle ryhmälle oman tarvittavan kalorimäärän mukaan. Määrät olivat hyvin niukkoja; esimerkiksi erittäin raskaan työn tekijän annos vaihteli 1950 ja 2800 kalorin välillä. Rintamasotilaiden muona-annosten kalorimäärä oli suurempi, sillä se sisälsi kaiken ruoan.⁵⁸⁰ Kotirintamalla sen sijaan korttiansoksia täydennettiin säännöstelyn ulkopuolisilla tuotteilla kuten riistalla ja juureksilla. Kaupungin puistojen nurmikoita käännettiin kasvi- maiksi ja viljelypalstoja perustettiin asuinalueiden laidoille. Moraalisesta valistustyöstä huolimatta hamstraaminen ja salakauppa olivat tavallisia, vakiintuneita käytäntöjä. Mustasta pörssistä ostivat täydennystä ruokavalioon ne, joilla oli vähänkin rahaa tai suhteita. Mustan pörssin olemassaololla oli merkitystä myös kuluttajien mielialoihin. Lisäruoan turvin ruumiillinen kunto pysyi kohtalaisena, jolloin mielialakatsauksissa voitiin raportoida perus- tyytyväisyydestä.⁵⁸¹

Historioitsija Gia Virkkunen on tutkinut väitöskirjassaan 1930-luvun lama-ajan ja pulan muistoja. Hänen tutkimuksensa keskittyy maaseudun vähävaraisten ihmisten kokemuksiin köyhyydestä sekä aineellisella että aineettomalla tasolla. Virkkusen mukaan nälästä kertomista vältellään. Nälkään liitetään häpeän, köyhyyden ja pelon tunteita. Hän toteaa, että nälästä kertomisen tyyppillisiä piirteitä ovat vaikeneminen tai jopa kiistäminen, kier-

579 Salovaara 1977, 20–27; Sillanpää 1999, 83; Jermo 1974, 7, 10; Favorin & Heinonen 1972, 171. Vrt. myös Jaatinen 2008, 116, 120. Esim. MV:K34/1692, synt. 1923.

580 Pranttila 2006, 14.

581 Salovaara 1977, 140; Sillanpää 1999, 83; Jaatinen 2008, 124–125; Favorin & Heinonen 1972, 171. Korttiansoksista vrt. Bandhauer-Scöffman 2000, 72–73. Säännöstelystä muissa maissa ks. esim. Jaatinen 2008, 148–149.

toilmaisut ja vähättely, mutta nälästä saatetaan kertoa myös aihetta nauraan keventämällä.⁵⁸² Toisaalta nälästä kertomisen välttely voi myös johtua siitä, etteivät kaikki muista sitä kovin tarkasti. Alati lievästi jatkuvana tuntemuksena siihen myös totuttiin, samoin kuin aiemmin kuvaamaani väsymykseen.⁵⁸³

Nälän ja suoranaisen ruoan puuttumisen raja ei ole selvä. Äärimmäisenä nälkä tarkoittaa leivän loppumista kodista kokonaan, mutta nälän tunteen aiheuttaa myös ruoan säännöstely ja sen seurauksena liian vähäinen ruoan määrä.⁵⁸⁴ ”1942 kevällä oli Pieksämmällä kova puute ruuasta, olin vieras paikkakunnalla, kaupoiissa ei ollut liioin mitään ruokaa. Ravintoloissa saatiin veripalttua ja jäätyneitä perunoita ja lanttuja. Näin suorastaan nälkää yhden vuoden.”⁵⁸⁵ Virallisten tietojen mukaan Suomessa, kuten useimmissa muissakaan läntisen Euroopan maissa, ei ollut varsinaista nälänhätää toisen maailmansodan aikana. Nälän tunteen aiheutti kuitenkin ruokapula, joka oli erityisen vaikea vuonna 1942, jolloin sekä sääolosuhteet että työvoimapula sadonkorjuussa olivat aiheuttaneet kriittisen tilan elintarvikehuollossa. Ruokapula kohdistui erityisesti kaupunkien köyhään väestöön, jolla ei ollut varaa ostaa lisäruokaa mustasta pörsistä. Onneksi ruokapula jäi suhteellisen lyhytaikaiseksi.⁵⁸⁶

Vaikka virallinen nälänhädän raja ei ylittynyt, tuntemus nälästä ja sen muistelemisen kertoo ruoan puutteesta ja sen merkityksistä.⁵⁸⁷ Virkkusen tutkimus liittyy 1930-luvun lama-aikaan. Talvi- ja jatkosotien sekä jälleenrakennuksen aikana ruoan säännöstely oli valtiojohtoista, jolloin ruoan vähyys ei johtunut yksilöiden omasta työpanoksesta vaan maan tilanteesta. Kenties siksi en löydä aineistostani Virkkusen havaitsemaa nälän häpeää. Nälästä kerrotaan suoraan vain harvoin, mutta ruoan puutteesta ja korvikkeista sitäkin enemmän. Ruoan puutteesta puhuttiin jo sota-aikana paljon, ja

582 Virkkunen 2010, 268–269; ks. myös Pehkonen 2013, 202–203; Pranttila 2006, 160. Naurusta paljastajana ja piilottajana kerronnassa ks. esim. Mander-Eklund 2007.

583 Turtiainen 2008, 320–321; Honkasalo 1988, 122.

584 Virkkunen 2010, 76–78, 114. Nälän ja nälänhädän käsitteiden alkuperästä ks. Weiss 2000, 124–128.

585 MV:SO/76, synt. 1922.

586 Laurent 2008, 78–79; Sillanpää 1999, 84, 88; Weiss 2000, 119; Häyrynen 2004. Yhtä onnekkaita eivät olleet esimerkiksi inkeriläiset, ks. Kaivola-Bregenhøj 2006.

587 Ks. Turtiainen 2008, 320; Häyrynen 2004; nälästä ja siihen liittyvistä merkityksistä ks. Minna Säävälän kiinnostava artikkeli nälästä Intiassa, Säävälä 1998.

kokemukset nälästä toistuvat sotamuistoissa.⁵⁸⁸ Korvikeroat ovat osa jatkosodan kuvastoa. Korvikkeilla pärjääminen on sankaruutta, neuvokkuutta ja selviämistä vaikeista olosuhteista huolimatta, ei häpeän aihe.⁵⁸⁹ Nälästä kertominen liittyy väsymykseen, sillä se on konkreettinen, suora syy voimien loppumiselle. Yksipuolinen ja liian vähäinen ruoka selittää väsymystä paremmin kuin henkilökohtainen heikkous, sillä sota-aikana ruoan puute oli jaettu kokemus, ei yksilön omaa syytä. Sota-ajan kirjeenvaihtoa tutkinut etnologi Erkka Pehkonen toteaa nälkäkerronnan liittyvän väsymyksen lisäksi myös turvattomuuden ja epävarmuuden tunteisiin. Mäsäilyn ja ”pitojen” kuvauksilla rintamasotilaat tekivät ruoan puutteesta parodiaa ja käyttivät näin huumoria selviytymiskeinona.⁵⁹⁰

Väsymystä vastaan ei siihenkään löytynyt kuin hetkittäin parannusta ja luulen, että vähäinen ruokakin oli siihen osatekijänä. Kun aamulla tankkasin itseni parilla leipäpalalla korvikkeen kera, sama ruokavalio päivällä, niin pysy sitten pirteänä. Yövuorossakin oli pärjättävä samoin. Meillä ei ollut varaa ruokailla kuin kerran päivässä ja se ajoitettiin iltaan.⁵⁹¹

Ruoan korvikkeet vilahtelevat muistoissa kuten edellisessä lainauksessa, jossa ruoan puute yhdistetään väsymykseen. Samoin välillä mainitaan lähes pilaantunut ruoka, jollaista nykyään ei enää pidettäisi syömäkelpoisena.⁵⁹² Puute ruokatarvikkeista ei nouse esiin ainoastaan nälän kuvauksina vaan myös ammateissa, joissa oltiin ruoan kanssa tekemisissä. Eräs kertoja kuvailee keittäjän työn vaikeaa arkea ilman kunnan tarvikkeita ja muistelee erityisesti ”vihanneskeittoa”:

Keittäjän homma ei ainakaan niitä kaikkein mukavimpia ollut. Kun ei ollut, mitä olisi keittänyt. Ja tarjoilija sai haukut, kun ei ollut mitä tarjota. Esimerkiksi talvi 42. Ei ollut perunoita koko talvena. Se aikaisemmin kertomani vuoksenniskan rakennustyömaa ruokittiin jäätyneillä lantuilla jotka kirveellä hakattiin palasiksi suureen muu-

588 Pehkonen 2013, 199; Häyrynen 2004.

589 Korvikkeista kerrotaan monissa sota-ajan kotirintaman kuvauksissa. Pula-ajan keittokirjoja myös on painettu uudelleen ja korvikkeista keskusteltu sen verran paljon, että on vaikea nähdä niitä häpeän aiheina.

590 Pehkonen 2013, 200–201, 218. Parodiasta jaksamisen keinona ks. myös esim. Koskinen-Koivisto 2013, 89–91.

591 MV:K34/1149, synt. 1923.

592 Esim. MV:K34/1022, synt. 1907.

ripataan, siihen joukkoon suolaa ja Ruotsalaista maitojauhetta. Se oli vihanneskeitto.⁵⁹³

Ruokatilanne vaihteli työpaikkojen mukaan. Maaseudulla elintarvikkeita oli saatavilla kenties hieman helpommin kuin kaupungissa.⁵⁹⁴ Ravintolassa, leipomossa tai muussa vastaavassa elintarvikelaitoksessa työskentely saattoi taata ainakin jonkinlaisen ruoan.⁵⁹⁵ Elintarvikepuolan muistellaan vaikuttaneen myös työpaikan valintaan enemmän kuin rahapalkka. Seuraava kertoja siirtyi kenkätehtaasta myllyyn töihin:

Pääsin töihin Tuottajainmyllylle. Vaikka palkkani putosi enemmän kuin puoleen, riitti leipää. Ei rahalla ollut merkitystä, kun sillä ei saanut juuri mitään. Olin kahden lapsen yksinhuoltaja. Kärsin, kun poikani sanoi – äiti, minä kuolen nälkään, kun ei koskaan puuroo. Ei voinut tehdä puuroo, sillä leipäjauhot eivät riittäneet oikein edes leipäänkään. Nyt kun pääsin myllyyn töihin, se tiesi leipää sekä puuroa. Lasteni silmät kirkastuivat tietäessään että ruoka ei lopu siltä osin. Tuli myöskin tilaisuuksia muunkin ruuan saantiin, sillä jauhojen punnitus myllyllä oli vähän reilumpaa.⁵⁹⁶

MUISTOT NÄLÄSTÄ. Nälän tunteesta kertominen voidaan nähdä sen myöntämisenä, että on epäonnistunut hankkimaan ruokaa itselleen ja perheelleen. Vaikka mies olikin tavallisesti perheen varsinainen elättäjä, äidin tehtävä oli huolehtia perheen ruokkimisesta. Nälkäiset lapset saattoivat siis merkitä epäonnistumista äitinä.⁵⁹⁷ Monesti naiset kertovat yrittäneensä antaa lapsille vähän enemmän ruokaa, vaikka itse sitten olisikin pitänyt olla nälkäisenä. *”Ruoka oli tositiukalla. Läksin aamuisin töihin monta kertaa vain kiviä leivänpala ja pullollinen kylmää korviketta pussissa. Kasvavat lapset jäi kotiin, heille piti jättää jotain sentään jos oli.”*⁵⁹⁸ Nälkäisten lasten näkeminen on voinut jättää myös kipeän muiston, kuten jo edellä lainattu, myllyssä työskennellyt nainen kertoo myöhemmin kirjoituksessaan:

Ittävuo-rotuössäni sain nähdä usein, nälkäisiä lapsia. Kun työn johto poistui neljän aikaan päivällä, niin lapset uskalsivat tulla luokseni

593 MV:K34/671, synt. 1921.

594 Sillanpää 1999, 89–91

595 Esim. MV:K34/671, synt. 1921.

596 MV:K34/1100, synt. 1905.

597 Bandhauer-Schöffman 2000, 77; Stark E. 2011, 259.

598 MV:K34/1022, synt. 1907. Ks. myös Kaivola-Bregenhøj 2006, 39.

myllyn varastoon pyytelemään ryyniä. En voinut kieltää. – Ottakaa tuosta laatikosta ja syökää. Jono kasvoi iltaa myöden. Joskus konttoripääällikkö tuli ilta käynnille myllyyn, hän ajoi lapset pois. Hän toi risun ovenpieleen, käski minun käyttämään sitä, jos lapset ei pysy pois ryynilaatikolta. En koskaan heitä ajanut pois. Kun saivat tarpeekseen, niin lähtivät ajamatta, he tiesivät myös hyvin sen koska olin iltavuorotyössä ja uskalsivat tulla myllyyn luokseni ryynien syöntiin, varovaisin ilmein.⁵⁹⁹

Koska pula kosketti suunnilleen kaikkia yhteiskuntaluokkaan katsomatta, sisältää ruoan antaminen toisille hyvin vahvan posittiivisen merkityksen.⁶⁰⁰ Saman merkityksen voi tunnistaa kertomuksista vapaa-ajan pienistä juhlista, joissa jokainen toi jotain omaansa jaettavaksi yhteisesti: *”Ja sitten ne ”nyyttikestit” jos kenellä sattui olemaan jotakin korppuja se oli jo ”ruhtinaallista” nuoret kokoontuivat sen ja ”käsin veivattavan” grammarin ”Hifi” lähelle.”*⁶⁰¹ Kertomus viimeisten leipäpalojen säästämisestä lapsille liittyy sota-ajan lisäksi myös köyhyydestä kertomisen tapoihin. Gia Virkkunen esittää, että kyse on naisten lojaalisuudesta perhettään kohtaan: köyhän perheen äiti säännöstelee omaa syömistään, jotta lapsille jäisi enemmän.⁶⁰² Talvi- ja jatkosotien ja rauhaan palaamisen ruokapulan ja säännöstelyn aikana lapsuuttaan eläneiden muistot sisältävät paljon kerrota jokapäiväisestä nälästä. Kuitenkin lapsuuden nälkäkokeemus kerrotaan myöhemmin aikuisena ikään kuin kasvutarinana: nälästä huolimatta lapset elivät, kasvoivat ja kehittyivät hyviksi aikuisiksi. Näissä kasvutarinoissa korostuu usein äidinrakkaus, joka teki kurjistakin olosuhteista siedettäviä ja lapsuusmuistoista hyviä.⁶⁰³

Naisen tehtäviin kuului huolehtia perheen ruokataloudesta, ja välillä he liikkuvat laillisen ja laittoman rajan molemmin puolin hankkiessaan elintarvikkeita. Hamstraaminen oli kielletty, mutta jos siihen oli mahdollisuus, harva varmastikaan kieltäytyi. Itävaltalaiden naisten muistoja sodanjälkeisessä, miehitettyssä ja sodasta pahoin kärsineessä Wienissä tutkineen Irene Bandhauer-Schöffmanin mukaan selviytymistäistelua käyneitä naisia keuhuttiin sodan jälkeen heidän järjestettyään perheille ruokaa millä keinoin hyvänsä. Toisaalta hamstraaminen ja mustan pörssin kauppa tuomittiin

599 MV:K34/1100, synt. 1905.

600 Pehkonen 2013, 199.

601 MV:K34/102, synt. 1922.

602 Virkkunen 2010, 65–66; myös Säävälä 1998, 15.

603 Turtiainen 2008, 329–331.

sikäläisessä poliittisessa keskustelussa jyrkästi, ja laittoman kaupan negatiiviseksi symboliksi muodostui reppu selässä maaseudulta elintarvikkeita etsinyt nainen. Vaikka jälleenrakennusajan sankarikuva nousee miestyöläinen, elävät itävaltalaisperheiden omissa tarinoissa edelleen vahvat naiset, jotka kannattelivat perhettä vaikeiden aikojen läpi.⁶⁰⁴

Mielenkiintoisen näkökulman aikuisten ja lasten väliseen ruokajakoon aineistossani tuo kertoja, joka opiskeli hoitoalaa jatkosodan aikana ja työskenteli myös lastenosastoilla. Hän kuvaa pitkiä työpäiviä tehneiden nuorten aikuisten jatkuvaa näläntunnetta ja korttitalouden rajoittamaa ruoan saantia, johon toi kontrastia lapsipotilaiden vähän parempi ruoka. Hänen tarinansa osoittaa, ettei sodan aiheuttamaa nälkää muistella ainoastaan osana sodasta selviytymisen kunniallista tarinaa. Monen sota-ajan nuoren aikuisen lapsuutta oli 1920- ja 1930-luvuilla leimannut ruoan niukkuus, mutta etenkin maaseudun kodeissa oli opittu, että ruoan eteen on tehtävä työtä.⁶⁰⁵ Nyt kova työntekokaan ei auttanut, kun ruokaa ei silti saanut riittävästi näläntunteen poistamiseen. Ruoan puute ajoi tekemään asioita, jollaisia ei olisi muuten tehnyt.

Ruokatilanne alkoi huonontua, ja sairaaloiden henkilökunnan ruoka oli huonoa ja niukkaa nuorelle ihmiselle, mutta kotona ei juuri voinut syödä lisää, kun kortit olivat sairaalassa eikä kotiväellä juuri ollut ylimääräistä ruokaa. Joissakin sairaaloissa ei leipää oltu säännöteltty, ja leivänpalaset löysivät tiensä esiliinan tai työpuvun taskuun illalla nakerrettavaksi. Kesä -42 oli kaunis ja lämmin. Olin silloin oppilaana vanhalla lastenkllinikalla Tehtaankadulla n.s. isojen lasten osastolla. (n. 3 v–15 v.) Lasten ruoka oli kohtalaista. Etenkin prof. Ylpön yksityispotilaille tuli herkullisen näköisiä ruokatarjottimia. Henkilökunnan ruoka oli keuhkoa. Suomeen oli saatu jostakin kuivatteena juureksia ja vihanneksia, ja usein oli päivän kumpikin ateria näistä valmistettu. Me nuoret olimme aina nälkäisiä, ja jos lapsilta jäi puhtaita, koskemattomia ruokia tai lastenvellejä, ne hävisivät äkkiä meidän oppilaiden suihin, vaikka se oikeastaan oli kiellettyä. Osastolle oli tullut lahjoituksena kai Ruotsista sangollinen marmelaadia. Sitä oli tarkoitettu jakaa lasten lisäksi vakinaiselle henkilökunnalle, mutta ei meille oppilaille. Olimme siitä loukkaantuneita ja päätimme ottaa osamme sangon sisällöstä. Sunnuntaina oli osasto keskipäivällä muutamia tunteja vain meidän oppilaiden varassa. Kukin oli tuonut jonkun purkin mukanaan. Minä seisoin ulko-ovella vahdissa,

604 Bandhauer-Schöffman 2000, 76–77. Lasten kasvattamisen, suojelemisen ja ruokkimisen merkitysten yhteydestä ks. Säävälä 1998, 10.

605 Turtiainen 2008, 312–313; Virkkunen 2010, 170–174. Lapsuuden työnteon muistoista tarkemmin ks. Korkiakangas 1996, luku 3.

kun marmelaadia ammennettiin meidän purkkeihimme. Seuraavana päivänä kuulin ihmettelyä, että näinkö vähän sitä marmelaadia olikin, mutta asiaa ei ruvettu penkomaan. Tämä on ollut elämäni ainoa varkaus.⁶⁰⁶

Aiemmin siteerattu, myllyssä työskennellyt kertoja varasti jyvää antaakseen niitä lapsille, vaikka hänellä itsellään oli riittävästi ruokaa. Lastensairaalan nälkäinen hoitajaopiskelija otti marmelaadia itseään varten. tarinat ruoan varastamisesta liittyvät epätasa-arvoisuuteen ja kuvaavat puutetta; jollain toisella on enemmän kuin toisella, vaikka säännöstelyllä pyrittiin ruoan tasaiseen jakamiseen. Joka tapauksessa ruokaa oli liian vähän. Suorasta varkaudesta kertominen on kuitenkin aineistossani melko harvinaista. Olosuhteet olivat toisenlaiset esimerkiksi miehitetyssä Wienissä, jossa varastaminen oli elinehto. Bandhauer-Schöffmanin mukaan siitä kertominen oli hyvin tavallista naisten muistellessa sotaa ja sodanjälkeisiä vuosia.⁶⁰⁷

Ruoalla ja nälällä voidaan ylläpitää tai rakentaa hierarkioita ja epätasa-arvoisuutta, tai ruoan jakamisella osoittaa kunnioitusta ja arvontoa.⁶⁰⁸ Nälkää muistellaan myös hierarkian osoittamisen välineenä, kuten edellä lastensairaalassa, jossa lisäruokaa sai potilaiden jälkeen vakituinen henkilökunta, eivät oppilaat. Aiemmin tässä luvussa on ollut esimerkki varsin positiivisesta kokemuksesta maataloustalkoista. Työ tuli tehdyksi sujuvasti ja ruoka maalla oli kaupunkilaisnaisen mielestä herkullista.⁶⁰⁹ Seuraavan kertojan muisto perunannostotalkoista on hyvin toisenlainen. Kyse on Antskogin verkatehtaan naisjoukosta, joka ei nälästään huolimatta suostu pilailun kohteeksi – ja pääsee toisaalle talkoisiin.

No sitten tuli taas syksyllä määräys ihmisten perunamaalle erän kerran sattui kun meidät määrättiin Landenin Laurille Puujärvelle. Mutta kun hän oli sanonut että kyllä Antskogin likkoja töihin saa kun näyttää leipää vaan se oli jo meille liian paksua pilaa aamulla oli taas tehtaan edessä kuormaauto odottamassa mutta taaskaan ei meistä yks ainoa tyttö sinne astunut, tämä Landen oli suojeluskunta lainen mutta ei menty sitten oli kellomäärä jokaisella 5 likkaa

606 MV:K34/517, synt. 1920.

607 Bandhauer-Schöffman 2000, 79.

608 Säävälä 1998, 12.

609 Ks. myös esim. MV:K34/1347, synt. 1920.

porukassa konttoriin isännöitsijän haukuttavaksi mutta ei auttanut Sundaassa asti olimme perunamaalla ja päiväpalkka tuli.⁶¹⁰

Edellisessä kertomuksessa nälkä limittyi luokka-aseman kanssa. Talon isäntä mainitaan suojeluskuntalaiseksi eli asetetaan kertomuksessa tehtaantyttöjen vastakkaiselle puolelle. Myöskään tehtaantyttö ei onnistunut pyörtämään tyttöjen päätä, vaan he saivat tahtonsa läpi ja pääsivät toiselle perunamaalle talkoisiin.

Lika, puhtaus, kipu

Lika ja pöly kuuluivat monelle työpaikalle, mutta epämiellyttävät kokemukset likaisuudesta korostuvat pula-aikana, jolloin saippuaa oli vähän ja sekin usein huonolaatuista. Likaisissa töissä palkkaan saattoi muistelukerronnan mukaan kuulua saippuaannos, kuten kahdeksasosa pala tankosaippuusta.⁶¹¹ Työn likaisuuden muistelemiseen voi liittyä vertailua nykypäivän helpompiin työolosuhteisiin, jolloin ajan kuluminen ja aineiston aikakerrokset korostuvat.⁶¹² Nälän lisäksi myös likaa ja likaisuutta on naisten muistelukerronnan mukaan voitu käyttää erottelun tekijänä ja hierarkian merkinä.

Topparoikan jälkeen jouduimme tyhjentämään rautatie vaunuista malmia, josta osa oli kerran poltettua karkea rakeista ja hirveästi pölyävää. Me olimme niin mustia ettei nuohoojatkään ole sen näköisiä. Menimme mustina pyytämään lisää saippuaa annokseemme, mutta meille vaan työnjohtajat nauroivat, mutta saippua annokseen ei lisää tullut, eikä myös palkkaa.⁶¹³

Tässä likaisuus korostaa eroa työnjohtajien ja työntekijänaisten välillä. Likaisuus toimii kulttuurisena, sosiaalisia luokkia erottavana merkinä. Göteborgin suurten teollisuuslaitosten työntekijöitä tutkineen Gösta Arvastsonin mukaan tahrat tai reiät työvaatteissa kuuluivat työntekijän ulkoiseen olemukseen. Yhtäältä ne kuvasivat työväenluokan omaa identiteettiä työtä tekevinä ja sillä tavoin paikkansa yhteisössä täyttävinä aikuisina. Toisaalta hikinen, likainen työasu ja ulkonäkö ovat etenkin vuosikymmeninä ennen toista maailmansotaa kuuluneet keskiluokan mielikuvaan työvä-

610 MV:K34/735, synt. 1922.

611 MV:K34/324, synt. 1910. Saippuan keittämisestä ks. esim. MV:K34/1347, synt. 1920.

612 Koskinen-Koivisto 2013, 100.

613 MV:K34/1719, synt. 1904.

estöstä.⁶¹⁴ 1910–20-luvun kirjoittavia työläisnuoria tutkinut folkloristi Kirsti Salmi-Niklander on osoittanut, että työläiset rakensivat myös itse työväestön kuvaa, johon liittyi ruumiin merkitsemistä lialla ja kovalla työllä positiivisessa valossa. Työläisen ruumis altistui kovillekin työolosuhteille, jolloin lika oli kunniallista.⁶¹⁵ Eerika Koskinen-Koivisto on työläisnaisen elämäkerrontaa analysoidessaan todennut, että tehtaassa työskennelleille tytöille oli tärkeää pukeutua siististi ja puhtaisiin, hyviin vaatteisiin vapaaajallaan tehdäkseen eron likaisiin työvaatteisiin ja -olosuhteisiin. Puhtaus oli erityisen tärkeää oltaessa miehisen katseen kohteena, ja likaisia työvaatteita hävettiin.⁶¹⁶ Antropologi Mary Douglasin klassikotutkimusta lian ja puhtauden ritualisoinnista voi soveltaa myös työläisen vaatteiden likaisuuteen. Douglasin mukaan lika on suhteellista: maito muuttuu liaksi, jos se kaatuu pöytäliinalle.⁶¹⁷ Aineistoni tukee osittain edellä mainittujen tutkimusten tuloksia ja Douglasin määritelmää: ahkeran työnteon tai työläisluokan identiteetin merkinä lika työvaatteissa ei ole ”väärin”, mutta hyvän naiseuden määritelmässä likaiset työvaatteet ovat sopimattomia.

Puhtaus liitettiin hyvään naiseuteen erityisesti seksuaalisena puhtautena, joka näkyi ulospäin siistinä ulkoasuna ja siveänä käytöksenä.⁶¹⁸ Kärjistetyimmillään tämä tuli esiin Lotta Svärd -järjestön jäsenissä, jotka nähtiin koko isänmaan symbolisina Suomi-neitoina, joiden tuli siksi olla siveellisesti puhtaita.⁶¹⁹ Aineistoni naiset viittaavat kuitenkin vain harvoin likaan moraalisen epäpuhtautena.⁶²⁰ Työstä kerrottaessa lika on konkreettista likaa, eikä aineistossani juurikaan arvioida työntekijöiden siveyttä lukuun ottamatta niitä kertomuksia, joissa kerrotaan roisista huumorista. Sukupuolittuneeseen lialla merkitsemiseen voidaan toisinaan liittää myös jaettava vitsikkyyttä ja hauskanpitoa, toisaalta myös hämmennystä. Tehtaissa oli sodan aikana työssä myös koulutyttyjä, jotka eivät olleet tottuneet kaksimieliseen huumoriin tai ronskiin kielenkäyt-

614 Arvastson 1987, 14–15.

615 Salmi-Niklander 2004, 304–305.

616 Koskinen-Koivisto 2013, 100–101.

617 Douglas 2005 [1996], 86.

618 Ks. myös Käyhkö 2006, 160–166.

619 Lottapuvun valkeat kaulukset ja hihansuut eivät olisi saaneet tahriutua kovassakaan työnteossa. Olsson 2005, 70–72; Sulamaa 2002, 9.

620 Filosofiselta kannalta likainen ja epäpuhdas eivät ole synonyymeja. Molemmat ovat silti puhtaan vastakohtia, missä merkityksessä niitä käytän. Filosofi Olli Lagerspetz on pohtinut kiinnostavasti myös puhtauden käsitteen eri merkityksiä. Lagerspetz 2008, 50–53.

töön, mikä saattoi hämmäntää. Toisinaan likaiset jutut yhdistetään epäsuorasti likaiseen työpaikkaan ja työovereiden moraaliseen tahraisuuteen.⁶²¹ Aineistossani moraalinen puhtaus liittyy hyvän naiseuden kuvausten sijaan useammin hyvin suoritettuun (puh-
taanapito)työhön. Jos tehtäviin kuului siivousta, on siitä kertomi-
nen osa ammattiylpeyttä ja kerrontaa hyvin suoritetusta työstä
mukaillen työn eetosta ja ahkeruuden ihannetta.⁶²²

Muistelukerrontaa liian/puhtauden ja sosiaalisen ryhmän yh-
teen kietoutumista löytyy aineistostani vähän. Seuraavassa työ-
velvollisuuslain kahlitsevuudesta suuttunut kertoja korostaa likai-
suudellaan eroa konttorihenkilökunnan ja itsensä välillä:

Olin kerran niin tympääntynyt koko tehtaaseen, kun oli siirretty osastolta toiselle, että painuin pihan perällä olevaa konttoriin, mars-
sin punaisena, paikatussa ja iki-likaisessa työtakissani ”Jussin”, joksi
johtajaa kutsuttiin, luo, ohi hämmästyneiden konttorityttöjen, pyy-
täen saada lopettaa työt tehtaalla. Sitä en saanut, sillä voimassa oleva
työvelvollisuuslaki esti sen. Kun syksyllä 1944, kai marraskuun lo-
pulla, työvelvollisuuslaki kumottiin, oli ”Jussi” työnjohtajalleni sa-
nonut, että se punatakinen on sanottava irti. – Hän on sen jo tehnyt,
oli työnjohtajan Gustafsson vastannut.⁶²³

Kulunut, ”iki-likainen” työtakki oli kuin univormu tai kauas nä-
kyvä merkki, jolla kertoja erottui ”hämmästyneistä konttorityttöistä”.
Punainen työtakki jäi myös johtajan mieleen, vaikka hän ei tiennyt
tai muistanut työntekijän nimeä. Takki toimi kuitenkin merk-
kinä, jolla kertoja erottui muusta tehtaasta väestä ja jonka avulla joh-
taja olisi tunnistanut hänet erottamista varten, ellei kertoja jo olisi
ehtinyt irtisanoutua. Pitkien housujen tuloa naisten pukeutumiseen
naistenlehtien kirjoittelun kautta tutkinut etnologi Arja Turu-
nen on havainnut mielenkiintoisen seikan sota-ajan työläistyttöjen
pukeutumiseen liittyen. Kun *Hopeapeili*-nimisessä naistenlehdessä
esiteltiin jatkosodan alkuvaiheessa käytännöllistä naisten pukeu-
tumista, nostettiin artikkelissa pukeutumisen malliesimerkiksi
nuoret työläistyöt. Kääntymisen siihen, että aiemmin lähinnä
huonona esimerkkinä pukeutumisen suhteen toimineet työväen-
luokan naiset nyt kelpasivatkin esikuvaksi, johtunee halusta luoda

621 MV:K34/2376, synt. 1924; Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 147; Koski-
nen-Koivisto 2013, 87.

622 Sota-aika 15696/10047, synt. 1925; Stark E. 2011, 243; myös Käyhkö 2006,
135–136.

623 MV:K34/1149, synt. 1923.

yhtenäisyyttä ja häivyttää yhteiskuntaryhmien välisiä rajoja, mutta Turusen tutkimuksesta käy ilmi muutakin. *Hopeapeilin* jutussa kerrottiin tehtaantytöistä, jotka vaihtoivat työhaalarinsa siisteihin, mutta vaatimattomiin turkiskauluksisiin takkeihin mennessään hakemaan palkkaansa tehtaan konttorista. Hyvän maun mukaista oli siis pukeutua arvokkaasti ja tilanteen sekä oman aseman mukaan, mutta yksinkertaisesti ja pröystäilemättä. Puhtaus ja siisteys korvasivat vaatteiden hienouden, sillä pula-aikana liian koreat vaatteet kertoivat lähinnä huonosta mausta.⁶²⁴ Jos edellä lainattu kertoja olisi vaihtanut likaisen ja paikatun työtakkinsa puhtaaseen turkiskauluksiseen takkiin, hänen tarinansa äkillisestä vierailusta johtajan luona menettäisi paljon dramaattisuudestaan.

Puhtauden ja likaisuuden suhdetta viholliskuvaan on myös tutkittu. Propagandassa venäläiset esitettiin konkreettisesti vastenmielisen likaisina, mikä yhdistettiin moraaliseen epäpuhtauteen.⁶²⁵ Toisaalta historioitsija Ville Kivimäki on kirjoittanut rintaman törkyisistä olosuhteista ja hajusta, joka on jäänyt monien suomalais-sotilaiden mieleen. Lomalle pääsevä sotilas halusi ensimmäisenä saunaan ihan käytännön syistä, mutta saunomiseen liittyi myös moraalista puhdistautumista – rintaman olosuhteet yritettiin pestä pois niin ruumiista kuin ajatuksista.⁶²⁶

Saunomisen merkitys puhdistautumisriittinä ei rajoittunut ainoastaan rintamasotilaiden puhtaanapitoon, vaan saunominen ja peseytyminen erottivat työajan vapaa-ajasta myös aineistoni kotirintamalla työskennelleiden naisten muistelukerronnassa.⁶²⁷ Aineistossani korostetaan työpaikan likaisuutta esimerkiksi kuvailemalla, kuinka huonot mahdollisuudet itsensä puhdistamiseen siellä oli. *”Puhdistusta varten ei tehtaalla ollut kuin kylmä vesi, ei suihkua. Suuremman lian käsistämme pyyhimme koneöljyyn kastetulla trasselitupolla.”*⁶²⁸ Puhdistautuminen kuului kotiin ja vapaa-aikaan. Sama kertoja jatkaa: *”Kotona sitten pesedyin ja saunassa, joka oli-kin hyvä Kaleva-sauna Porvoonkadulla.”* Sauna on raskaan, likaisen työn tekijöille puhdistautumisen paikka, jonka avulla sitkeäkin lika lähtee ruumiista. Peseytymisestä kerrottaessa naiset muistelevat usein pula-ajan lipeäsaippuaa, jota toisinaan tehtiin myös

624 Turunen 2011, 358. Ks. myös Männistö 2003, 156–157.

625 Kirves 2008a, 42.

626 Kivimäki 2008, 143–144.

627 Saunasta työn ja vapaa-ajan erottajana esim. Arvastson 1987, 84.

628 MV:K34/1149, synt. 1923.

itse, mutta joka saattoi myös polttaa ihon rikki.⁶²⁹ *”Olen ajatellut, että ei ollut hellävaraisia sampoita”*⁶³⁰, vertaa silloisia pesuolosuhteita nykypäivän ”helpompaan elämään” eräs kertoja, joka myös pesi iholtaan työstä aiheutuneen noen joka ilta saunassa lipeäkivisellä saippualla.

LIKAINEN TYÖ JA MUISTELTU KIPU. Likaisuuden ja puhtauden vuorottelu liittyy aineistossani työtehtäviin, ja likaisuus nähdään raskaana, väsymyksen tunnetta lisäävänä asiana. Työntekijän ruumis likaantui raskaan, sotkuisen työn sekä epäsiistin työympäristön vuoksi. Sota-ajan asetetaissa likaisuus ei välttämättä rajoittunut öljyisyyteen tai pölyyn: veren peseminen on jättänyt eloisia muistoja kirjoittajille. *”Ja siellä mistä saimme rukkiin raaka aineen rintamalta tuli verestä kovia sotilaitten vaatteita haisivat kauheasti [--].”*⁶³¹ Voimakas, paha haju kuuluu likaisuuden tuntemukseen, vaikka se ei lähtisikään omasta ruumiista.⁶³²

Monien kertojien työhön kuului puhtaanapitoa, mikä ei aina ollut helppoa toteuttaa kunnollisten pesuaineiden puuttuessa pulaaikana.⁶³³ Toisaalta taistelu likaa ja syöpäläisiä vastaan muistuttaa eräänlaista sankaritarinaa, jossa on voitokas loppu: hyveellinen ”puhtauden lähettiläs” pitää poissa sekä moraalisen että konkreettisen lian.⁶³⁴ Kertomukset hygieniasta liittyvät usein sairaaloihin tai kuten seuraavassa, kunnalliskotiin. Tässäkin tarinassa sauna on oleellinen tekijä taistelussa likaa ja syöpäläisiä vastaan.

Luteita sänkyistä hävitettiin lumppuöljyllä ja suolaakin käytettiin. Boorihapossa kastettuja räsyjä pantiin sänkyjen ympärille. Se oli hyvä konsti. Joskus tuli oikein likaisia potilaita. Kerrankin eräs vanhus, [epäselvä sana]. Tukka piti leikata päätämyöten se oli kuin paskeri. Vaatteet heitettiin hangelle. Sieltä omaiset ne korjasi. Niin kova oli vaatepula. Tyynyn päälle pantiin poikkilakana yöksi. Aamulla oli siinä vielä täitä. Se heitettiin ikkunasta ulos. Siihen loppui siitä täitä. Pahempi oli eräs mies jossa oli karvapaikat elukoissa. Voideltiin ne [epäselvä sana] etikalla niin pääsi niistä. Kerran taas lähettivät kulkumiehen. Lääkäri tutki potilasta jonkun toisen sängyssä. Taas

629 Esim. MV:K34/735, synt. 1922; MV:K34/1347, synt. 1920; MV:K34/799, synt. 1908.

630 Kame 95:17, synt. 1899.

631 MVK34/735, synt. 1922.

632 MV:K34/1575, synt. 1921; Kame 95:32, synt. 1928. Ks. myös Kivimäki 2008.

633 Sota-aika 15696/10047, synt. 1925.

634 Puhtauden lähettiläistä ks. Käyhkö 2006, 159–160.

täisota. Niitä pääsi sänkyyn ennenkuin sauna kerkesi lämmitä. Koetin puhua sosiaalitoimistossa ettei saa lähettää hoitettavia muulloin kuin lauantaina, mutta sitäköös ne muistivat.⁶³⁵

Värikäs, eloisa muisto on tarkka ja kielikuvat osuvia. Vanhuksen liasta huopuneet hiukset, jotka piti leikata kokonaan pois, tai toisen potilaan sukupuolielinten etikkapesu ovat kokemuksia, jotka ovat juurtuneet kertojan mieleen. Likaa ja syöpäläisiä vastaan taisteltiin myrkyllisten aineiden, talven pakkasen ja lumihangen sekä puhdistavan saunan avulla. Täit levisivät asemasodan aikana rintaman ahtaissa korsiissa, ja pilkkukuume-epidemian pelossa rintamalla ryhdyttiin tiukkaan täisotaan. Sama kampanja levitettiin sadan terveysisaren voimin myös siviiliväestön keskuuteen eri puolille Suomea kesällä 1942. Saunottamiskampanjat ja täisota auttoivat syöpäläisiin kuitenkin aina vain väliaikaisesti. Muut epidemiat nousivat tärkeämmiksi ja täisota jäi terveysviranomaisten toimissa taka-alalle. Lopullisesti täit saatiin häviämään vastan sodan jälkeen, kun DDT tuli markkinoille.⁶³⁶

Sinällään likaisuus ei kaikkien kertojien mielestä riitä tekemään työn muistosta ikävää tai vastenmielistä kuten seuraavasta, vuonna 1924 syntyneen vastaajan tarinasta voi lukea:

Työni nimitys oli vain Siivooja, se ei kovin helppoa työtä ollut . [--] työ oli raskasta ja jopa likaista. [--] työstä juuri näissä sotasairaalassa ei voi kuin sanoa että oli mukava olla vaikka Siivooja vain. Mutta kun oli nuori ja terve eikä se ollut työtä pahempaa, kun oli rehellistä työtä jota teki.⁶³⁷

Likainen, raskas työkin voidaan kokea hyvänä työnä, jos asenne muistelukerronnassa on kuten edellisellä kertojalla: *"ei se ollut työtä pahempaa"* vaan tehtävä muiden joukossa. Selviytymiskeinoikseen raskaassa työssä hän nimittää nuoruuden ja terveyden. Terveys mahdollisti työn, mutta jälkikäteen, monien työelämässä vietettyjen vuosien jälkeen hyvä sekä ruumiillinen että henkinen terveys ja jaksaminen voidaan nähdä myös työssäkäynnin seurauksena, kuten Nokian paperitehtaalla työskennellyt nainen toteaa:

Koko ajan minä olen tehnyt kaikkein raskainta työtä mitä yleensä siellä on, ja ilmeisesti sillä pysynytkin terveenä. Toiset sanoo, että

635 MV:K34/2131, synt. 1899.

636 Laurent 2008, 86.

637 MV:K34/162, synt. 1924. Ks. myös luku 5.1.1.

ihminen kuluu kun tekee raskasta työtä, mutta ei mulla ole kulumavikoja missään. Työkavereista ja kaikista minä tykkäsin, en ole kenenkään kanssa riidelly ja kaikki on ollu mukavia. Kyllä se antoi sellaisen sisällön elämälle, ettei siinä kerinnyt paljon muuta aatteleen.⁶³⁸

Kipu on kiinnostava tuntemus muistelukerronnassa, sillä toisin kuin nälkä, lika ja väsymys, kipu kulkee toisinaan kertojan mukana tähän päivään asti. Kipu on aineistossani muisteltua kipua, joka johtuu liian raskaasta työstä ja huonoista työasennoista. Samalla kipu ei kuitenkaan ole ainoastaan muistelun tasolla olemassa olevaa vaan päivittäin uusiutuvaa ja läsnä myös kerrontahetkessä. Syöpään sairastuneiden kerrontaa tutkinut Piret Paal esittää, että kivun muistot ovat kahtalaisia: osa muistaa kivut yhtä tarkasti kuin ne tuntuisivat kirjoitushetkellä, mutta osan muistelusta kipu katoaa ajan kuluessa.⁶³⁹ Nuorena tehty raskas työ todetaan usein syyksi nykypäivän kipuihin, kulumavikoihin, särkyihin ja liikkumisen vaikeuksiin.⁶⁴⁰ *”Laituri oli korkealla ja raskaat, 50–60 litran, maitotonkat oli laskettavat metrin korkeammalla olevalta laiturilta veneeseen. Näiltä ajoilta ovat muistoina kipeä selkä, kipeät polvet ja nivelet.”*⁶⁴¹ Toisinaan työssä tullut haava on jättänyt ruumiiseen läpi iän kestäneen arven.⁶⁴² Kuten jo aiemmin on todettu, valittaminen ei sopinut sota-ajan ja jälleenrakennuksen ilmapiiriin, joten kipua ei aina muistella merkityksellisenä omana aikanaan, ellei se sitten uhannut kertojan terveyttä. *”Ensimmäisestä työsuhteesta [huonekaluliikkeessä] muodostui n. puolitoistavuotinen. Terveys ei kestänyt painavien senkkien kantoa autokuormittain ylös ullakolle jyrkkiä portaita pitkin, palkattomana ylityönä.”*⁶⁴³ Terveiden menettämisen tai sen uhan aiheuttaneesta työstä kerrotaan yleensä kannetun taakan painon lisäksi myös olosuhteet: huono nostoasento, jyrkät portaat tai olosuhteiden huonous.⁶⁴⁴

Muistelukerronta kivusta painottuu tähän pitkäkestoiseen, vuosia kannettuun kipuun. Kerrontahetkellä kipu on edelleen yhtä läsnä kuin muistelun kohteena olevassa ajassa, vaikka vuosien

638 Nokian paperitehtaalaiden haastattelut, 6E, Kansan Arkisto, synt. 1924.

639 Paal 2010, 56.

640 Koskinen-Koivisto 2009, 79.

641 MV:K34/920, synt. 1922. Myös esim. MV:K34/851, synt. 1918; Kame 95:178, synt. 1920.

642 Esim. MV:K34/2359, synt. 1924.

643 TMT 246:953/4, synt. 1934. Vrt. MV:K34/1933, synt. 1912.

644 Esim. MV:K34/1695, synt. 1919.

varrella muuttuneena.⁶⁴⁵ Nostalgian avulla myös kivun muistot voivat kuitenkin muuttua hyväksi.

Tehdastyö on minulle jo nuoresta 1939 alkaen tuttua. Olin ainakin 4 kesänä työssä tiilitehtaalla. Se oli silloin naisten työ paikka. Käräsimme märkiä tiiliä kärryissä sellaista pitkää käytävää pitkin. Sitteen ne oli nostettava korkeille kapeille hyllyille kuivumaan. Se oli ainoa työ jossa mitastani oli apua 173 sm. Kun tiilet olivat kuivia taasen sama kärrääminen ja uuneihin kantaminen, märkiä tiiliä oli 4–6 laudalla, [epäselvä sana] 8–10, niitä lautoja kannettiin noin 10 m uunin luukkuihin, jossa ne muutamat miehen puolet täyttivät uunin. Tätä raskasta työtä tein alkaen kesällä 39–43 saakka, puukengät jalassa, aina juoksu päällä, mutta tiilet tekivät kauppansa – ja uunit täytettiin ja tyhjättiin, naisten ja nuorien poikien voimalla. Silloin sitä jaksoin ja kyllä joskus ihan voi kuvitella, vieläkin työntä pimeää elokuun yötä – uunit hehkuivat kuumuutta ja valoivat ympäristöön heikkoa tulen hehkua, kipinät lentelivät – jos olisin runoilia siitä tiilestä voisi hehkuuttaa runoa, ei kyllä silloin. Jalat ja kädet olivat aina kipeitä ja ovat vieläkin jatkuvasti.⁶⁴⁶

Tiilitehtaalla työskennellyt kertoja kuvaa ensin työnsä ruumiillisia vaatimuksia, hankalia työasentoja ja -olosuhteita hyvin samaan tapaan kuin moni muukin kertoja aineistossani. Hän kuvaa nuoruuttaan ja voimiaan, mutta toteaa myös kivun, joka on läsnä nytkin. Nostalgian avulla kerronta raskaasta kesätyöstä muuttuu ja pehmenee tarkoista, työn yksityiskohtia sisältävistä muistoista huolimatta⁶⁴⁷. Kertoja on tietoinen nostalgiaista ja osaa hyödyntää sitä niin, että raskaan työn muistelemisen muuttuu nautinnolliseksi. Kyse on niin sanotusta refleksiivisestä nostalgiaista, jossa kertoja tunnistaa muistojensa kaunistumisen.⁶⁴⁸ Kertoja muistelee tiilitehtaan työtä tarkasti, mutta painavat tiilet, jatkuva kiire tai edes lika eivät tee muistosta ikävää. Vaikka ”[j]alat ja kädet olivat aina kipeitä ja ovat vieläkin jatkuvasti”, niin silti muisto työstä on kaunis. Kirjoittaja myöntää nostalgian vaikutuksen todetessaan, että silloin työtä tehdessä eivät runot tulleet mieleen. Nyt elokuiset yöt tiilitehtaalla voisi kääntää runoksi asti.

645 Pitkäaikaisen kivun kokemuksen kulttuurisista merkityksistä ks. Utriainen & Honkasalo 2004, 41–45.

646 MV:SO/677, synt. 1923.

647 Nostalgia voi myös tuottaa kärsimystä nykypäivässä, koska kaipuu onnelliseksi ajateltuun menneisyyteen on niin voimakasta. Utriainen 2004, 229.

648 Korkiakangas 1999, 173; Davis 1979, 17–25; Korkiakangas 2001, 78.

4.3 Ruumiin rajat ja jaksaminen

”Muistan kuinka väsymys valtasi minut”

Kerran! muistan kuinka väsymys valtasi minut. Olimme juuri saaneet myymälän pestyä ja kaikki kuntoon aamua varten. Olimme sulkemassa ovia, kun ikkunaan koputettiin. Teurastaja siellä viittilöi: ”Tytöt ovet auki, täältä tuodaan kuusi (6) naudan ruhoa jäädyttämöön.” Silloin minulta pääsi itkun. No, pappa siinä lohduttamaan. ”Minä autan teitä pienimään.” Ja niin kello oli puoli yössä kun saimme urakan loppuun. Ei silloin ollut sähkösahoja sun muita vempaimia.⁶⁴⁹

Väsymyksen muisteleminen on kerrontaa omista rajoista.⁶⁵⁰ Palkkatyöstään kertovat naiset määrittävät omia rajojaan kertoessaan väsymyksestään; missä menee kunkin kertojan henkilökohtainen sietokyvyn ääriä. Edellä lainatulle kertojalle raja tuli vastaan myöhään illalla saapuneen suuren urakatyön muodossa, josta hänelle on jäänyt eloisa muisto. Väsymyksen tuntemuksen voimakkuus tulee esiin itkuna, josta kertominen ei ole aineistossani kovin tavallista. Siksi itkusta kertominen korostaa tilanteen äärimmäisyyttä. Kertoja vakuuttaa lukijaa saamansa tehtävän vaikeudesta viittaamalla nykypäivän parempiin työkaluihin. Tämä vertaaminen, väsymyksen suhteellistaminen, on sosiologi Eeva Jokisen mukaan kertojan tuottamaa lohtua.⁶⁵¹ Lainaus on kirjoitettu vastaukseksi Museoviraston keruukyselyyn väsymystä koskevaa kysymykseen 103: *”Muistatteko väsymyksen, kiukun, masennuksen tai epätoivon hetkiä? Mikä niihin oli syynä?”* Siksi se käsittelee suoraan väsymystä, kun tavallisemmin naiset kertovat voimien loppumisesta sivumennen tai keskellä muuta kuvausta. Kysymys 103 on niin loppupuolella kysymysvihkoa, että harva kirjoittaja vastaa siihen suoraan; tavallisesti väsymyksestä kertominen nivoutuu osaksi muuta työn muistelua. Täydellisen uupumuksen oireena voi olla myös kyvyttömyys enää jatkaa, joka liittyy myös henkiseen masennukseen.⁶⁵² Tällaista väsymystä aineistossani ei juurikaan kuvata, sillä väsymyksestä huolimatta keruukyselyihin osallistuneet naiset ovat selvinneet.

649 MV:K34/2246, synt. 1919.

650 Jokinen 1996, 24.

651 Jokinen 1996, 35.

652 Hänninen & Timonen 2004, 202–203.

Raskas työ laittoi ruumiin lujille. *”Työssä [sotilaskodin kahvilassa] ainoa vaikeus oli todella pitkä päivä ja jatkuva seisominen. Iltaisin olin räittäväsynyt.”*⁶⁵³ Työvuorojen pituudet ja kohtuuttomaksi koetut vaatimukset veivät monelta voimat kokonaan. Työ saattoi olla ruumiillisesti hyvin raskasta, ainakin selvästi raskaampaa kuin mihin aiemmin oli totuttu. Kuusitoistavuotiaana tukkien erotelussa työskennellyt kertoja muistelee auringonpaisteen lisäksi kesätyöstään sen raskautta: *”Mutta työpäivä oli kymmentuntinen ja välillä olimme nukahtaa keksin varteen. [--]. Illalla oli niin väsynyt, että mihinkään ei jaksanut mennä. Nuori erottelija nukkui kuin tukki ja lähti taas aamulla polkupyörällä töihin.”*⁶⁵⁴

Väsymys ei synny itsestään vaan suhteessa toimintaan. Väsymyksestä kertominen voi olla myös tapa ilmaista, että teki työnsä hyvin – ahkera työntekijä on väsynyt urakoituaan osansa, jolloin väsymys on melkein palkinto. Kunniallisesta työstä tai velvollisuuden täyttämisestä väsyminen ei ole vain negatiivinen asia.⁶⁵⁵ Edellä lainattu *”nuori erottelija nukkui kuin tukki”* eli sai raskaasta työstä syntyneen väsymyksen seurauksena syvän yöunen. Yöunen katkonaisuus kiusasi väsynyttä toisella tavoin, kuten hälytysten, ahtaiden nukkumapaikkojen ja isänsä sairastumisen vuoksi äärimmilleen väsynyt kertoja kuvasi aivan tämän luvun alussa.⁶⁵⁶

Vuorotyö väsytti monia, ja toisinaan vuorotyön rytmi muistetaan hyvin tarkkaan, kuten Valmetin tykkitehtaalla työskennellyt nainen kirjoittaa:

Tehtiin kolmivuorotyötä ja vuorot kiersivät väärin päin. Lauantaisin oli 6 tunnin työpäivä ja kun kolmas viikko loppui työt klo 24 niin maanantaina alkoi työ klo 6. [--] Olin myös kahden vuoron työssä. Työpäivä oli kymmenen tuntia. Aamuvuoro alkoi klo 6 ja vaihtui 16 aikaan. Iltavuoro kesti 16–02 yöllä.⁶⁵⁷

Muistelukerronta sisältää omia tai läheisten kokemuksia – muistamisen ja ennen kaikkea kertomisen arvoisiksi katsottuja tapahtumia. Seuraavassa kertoja toistaa sukulaiselta kuulemiaan kokemuksia tehdastyöstä ja sen henkisestä kuormittavuudesta.

653 MV:K34/2256, synt. 1922.

654 MV:K34/276, synt. 1926.

655 Pehkonen 2013, 218–219.

656 Ks. MV:K34/1149, synt. 1923.

657 MV:K34/324, synt. 1910.

Maalaistaloissa työskennelleille tehtaan liukuhihnatyö saattoi tuntua aluksi kevyeltä, mutta tehdastyö rasitti toisella tapaa.⁶⁵⁸

Mieheni vanhempi sisar kertoi jotta kun hän oli ensimmäisiä aikoja siellä Paukussa (Patruunatehdasta on sanottu Paukuksi täällä naapuripitäjänsäkin) niin hän ihmetteli jotta näinkö helpolla täällä, täällä tuloo rahaa, eihän tämä ole työtä eikä mitään sen rinnalla kun hän kotonaan oli tottunut raskaisiin navetta ja muihin töihin. Ja toinen minulle tuntematon tyttö kertoi ihmetelleensä kun ne pitempään siellä olleet olivat valittaneet väsymystään ja olivat oppineet sellaisiksi pinnareiksi jotta kun olivat menneet vessaan niin oli olleet siellä niinkauan kun oli uskaltaneet. Pitempään tehtaassa oltuaan kun heitä itseäänkin oli ruvennut väsyttämään he olivat ymmärtäneet että se oli henkistä väsymystä, minkä aiheuttivat jatkuva sisällä olo, sama yksitoikkoinen työ. Mulla oli ollut vanhimpia paukkulaisia jotka olivat olleet hyvin tyytyväisiä ja kiintyneitä työhönsä paukussa. Eräskin vanha nainen joka oli ollut siinä samassa työssä melkein koko ikänsä kuten hän itse oli asian määrittelyt oli sanonut "vaikka minä en ikinä aurinkoa näkisi niin työtäni minä en jätä ennenkun on pakko." Toiset nuoremmat olivat säälitelleet jotta kun hän joutuu olemaan yötyössäkin.⁶⁵⁹

Kyseessä on Lapuan patruunatehdas, lempinimeltään Pauku, mutta se voisi olla muualtakin, missä nuoria naisia siirtyi maataloilta tehtaisiin. Raittiissa ilmassa tehty vaihteleva ruumiillinen työ, terveelliseksi ajateltu maalaisilma ja rehellisyys asettuvat kerronnassa vastakkain yksitoikkoinen, puuduttavan tehdastyön kanssa. Tässä asetelmassa tehtaassa opitaan pinnareiksi, tehdään töitä neljän seinän sisällä ja välillä öisinkin. Silti kertoja myöntää, että joillekin tehdastyö oli mieluisin vaihtoehto. Raittiin ilman ja ulkotyön ihannointi voi toimia myös raskaan työn kaunistajana, kuten rautatehtaalla Turussa työskennellyt nainen toteaa: *"Kädet tulivat olkapäitä myöten hyvin kipeiksi mutta olihan se työ ulkona suoritettavaa."*⁶⁶⁰

Kiireestä, kivusta ja väsymyksestä huolimatta työt tulivat tehdyksi ja raskaat päivät jäivät taakse. Ulkotyössä viihtyminen ja maalaisilman terveellisyys ovat asioita, joilla selitetään sitä, että vaikeuksista huolimatta työssä jaksettiin. Sitäkin tavallisempaa on vedota tilanteen vaihtoehdottomuuteen. Sota-aika osoittaa tässä

658 Myös Bruley 1997, 64–65.

659 MV:K34/1674. Alleiviivaus kirjoittajan, joka on haastatellut keruuta varten vuonna 1909 syntynyttä tuttavaansa.

660 MV:K34/1719, synt. 1904. Ulkoilman terveellisyydestä ja viihtyisyydestä työympäristönä ks. myös MV:K34/276, synt. 1926 ja MV:K34/851, synt. 1918.

vaihtoehdottomuudessa poikkeusajan erityisyyden. Työstä ei voinut luistaa, koska ei sille ollut muitakaan tekijöitä, ja työ tuli saada tehdyksi.

Se oli myöskin raskasta työtä, kun purettiin junavaunuista Pitkäniemen asemalla auton jousiteräksiä. Nämä raudat olivat miltei juna vaunun mittaisia ja kun nostimme niin ne notkahtelivat ilkeästi. Mutta pakko oli saada vaunut nopeasti tyhjäksi. Miehiä ei ollut tai sitten ne eivät halunneet tehdä tätä työtä. Osa siviileistä oli vanhoja sairaita.⁶⁶¹

Sota-aika ei jättänyt kotirintamallakaan vaihtoehtoja. Siirtolaiset tarvitsivat apua⁶⁶², haavoittuneet tarvitsivat hoitoa⁶⁶³, tehtaat piti pitää käynnissä⁶⁶⁴ ja yhteiskunnan arki pyörimässä – ja kaikki piti suorittaa ilman rintamalla olevia. Sota-ajan vahvasti isänmaallisena muisteltu ilmapiiri saattoi usein toimia kannustimena, vaikka ruumis olisi jo väsynyt. Tunne omasta tarpeellisuudesta saattoi pitää henkilön työssä, josta hän muuten olisi jo halunnut irrottautua.⁶⁶⁵

Aina väsymystä ei kuitenkaan jaksettu sietää loputtomiin. Osa naisista kertoo sisuuntumisesta ja suuttumisesta, jonka voimalla vaihtoi työpaikkaa tai järjesti työolot muulla tavoin paremmaksi. Raja tuli vastaan nopeammin, jos näki työnjaossa epäoikeudenmukaisuutta, kuten vuonna 1921 syntynyt kertoja toteaa. Hän kantoi painavia lannoitesäkkejä laivasta junaan Turun satamassa, ja työ oli ruumiillisesti hänelle liian raskasta. Väsymistä ja kiukkua lisäsi se, että hänen ystävänsä sai samaan aikaan satamasta siivoustyötä, joka kertojan mukaan oli paljon kevyempää: *”Viikon mun pinnani kesti. Sitten riitti. Olin kuin piesty koira. Tyttökaveri heilui vähän luudan kanssa ja sai saman palkan.”*⁶⁶⁶ Työvelvollisuuslainsäädäntö esti työpaikan vapaan vaihtamisen, mutta työvoimaviranomaisten suostumuksella ja hyvin perustein vaihtaminen onnistui, kuten tämän kertojan kohdalla.

Jaksamisesta kertominen

Tarinat vaikeuksista muodostuvat muistellessa usein selviytymiskertomuksiksi, mikä on luontevaa, kun välissä on kulunut paljon

661 MV:K34/1701, synt. 1925.

662 MV:K34/2246, synt. 1919.

663 MV:K34/517, synt. 1920.

664 MV:K34/1719, synt. 1904.

665 Peltonen 1993, 57; Lovio 1993, 99.

666 MV:K34/671, synt. 1921.

aikaa ja vaikeudet on jätetty taakse. Sosiologi Matti Kortteisen mukaan suomalaisen tapaan kertoa elämästä ja työstä kuuluu niin sanottu selviytymisen eetos: vaikka on kovaa, elämästä on pakko selviytyä – ja selviydytäänkin. Raskaissa oloissa pärjääminen ja työlle uhrautuminen tuo kunniaa; näin ollen kyse on ihmisen moraalisesta arvosta. Kortteisen mukaan vasta sotasukupolvea nuoremmat naiset ovat kyseenalaistaneet tämän selviytymiskerronnan mallin.⁶⁶⁷

Vahvojen naisten selviytymiskertomuksia tukevat maininnat siitä, että valittaminen ei kuulunut tapoihin. Kukaan – yleensä ainakaan kertoja itse – ei valittanut. *”Muistan aina kun ensin en millään tahtonut jaksaa nostaa [raskaita säkkejä] mutta kai se sisu oli kova ja niin siihen sitten tottui. Ristiselässä kuului joskus rutinaa mutta ei valitettu.”*⁶⁶⁸ Sodan aikana olosuhteista valittamista ei pidetty sopivana, mikä on siirtynyt myös muistelukerrontaan. *”Mutta koskaan en muista kenenkään valittaneen.”*⁶⁶⁹ Sisukkuuteen, iloiseen työntekoon ja talkoohenkeen kannustettiin valtiojohtoisessa propagandassa, lehtikirjoittelussa ja naisjärjestöissä. Naisen rooliin kuului hyväksyä ja täyttää oma paikkansa reippaasti.⁶⁷⁰ Työn tekeminen valittamatta kuului myös maaseutuyhteisössä kunniallisen naisen ja äidin rooliin.⁶⁷¹

Tyttöiden ja nuoren naisen ihanteiden kahtalaisuus sekä menneisyydessä että nykypäivänä on tullut esiin monissa tutkimuksissa. Siivoojiksi kouluttautuvia nuoria naisia tutkinut sosiologi Mari Käyhkö sekä nuorten naisten oppaita 1920- ja 1930-luvuilta – siis kertojeni nuoruudesta – tarkastellut historioitsija Tiina Männistö ovat erottaneet kahdenlaisia ihanteita: toisaalta nuorelta naiselta odotettiin hillittyä ja siveää käytöstä, mutta myös reippautta ja ahkeruutta työntekijänä.⁶⁷² Erityisesti agraariyhteisössä hyvä terveys ja vahva ruumiinrakenne ovat olleet naisen ihanteellisia ominaisuuksia.⁶⁷³

Yhteistyöstä ja toisten auttamisesta kertominen on osa sota-ajan jaettua kokemusta ja rakennettua narratiivia, mutta tämä kerron-

667 Kortteinen 1997, 49–51; Stark E. 2011, 239. Selviytymisen pakosta ks. myös Virkkunen 2010, 173.

668 MV:K34/1933, synt. 1912.

669 MV:K34/276, synt. 1926.

670 Hytönen 2012a; Männistö 2003, 123; Olsson 2005, 72–73; Olsson 2011, 71; Häyrynen 2004, 61.

671 Helsti 2000, 396; Löfström 1999, 183–184.

672 Männistö 2003, 117–118, 123–124, 131, 139–152; Käyhkö 2006, esim. 225; ks. myös Saarikoski 2001; Apo 1995, 55–59; Ojanen 2011.

673 Löfström 1999, 183; Apo 1999, 15–16.

nallinen konstruktio ei aina näy yksilöiden kerronnassa työelämän arjesta. Juna-asemalla lastauksessa työskennellyt nainen muistelee: *"Sota-ajan topparoiikassa työ oli ylliraskasta varsinkin meille nuorimmille ja keholtaan heiveröisille, vaan kun työ oli samaa jokaiselle, auttelimme toisiamme ja vuorottelimme."* Hän kuvaa myöhemmin, miten työtilanne muuttui, kun hän sai vakituisen työpaikan. Palkan noustessa miesten tasolle myös työn vaatimukset nousivat, mutta vaihtoehtoja ei ollut. *"Oli joskus nostettava enemmän kuin jaksoi. Tehtävät otettuaan ne täytyi suorittaa."* Kertoja jatkaa kuvaamalla, kuinka samaa työtä tehneet miehet pilkkasivat häntä tarjoamatta apua. Työ oli välillä niin hankalaa ja raskasta, *"ettei itku ollut kaukana"*. Kokemus sukupuolten välisestä vallankäytöstä on kärjistynyt, mutta kirjoittaja jatkaa kertomalla selviytymisestään: hän kehitteli omia konstejaan selvittää raskaista nostoista ja hankalista työasennoista. Etenkin raskaana ollessa liikkuminen oli välillä vaikeaa, joten omia keinoja tarvittiin: *"[K] eksin oman patentin jota neuvoin miehillekin."* Vähitellen 1950-luvun kuluessa hän pääsi myös vaihtamaan helpompisiin tehtäviin, joista selvisi muun muassa parempien olosuhteiden vuoksi sekä suunnitteleamalla töitä ja pyytämällä tarvittaessa apua.⁶⁷⁴

Edellisessä tarinassa on monia kerroksia, joista vastakkainasettelua miesten ja kertojan välillä on jo pohdittu luvussa kolme. Solidaarisuus, yhteisen hyvän eteen työskentely sekä äitiyden pyhittäminen olivat propagandan korostamia asioita, joita tämän kertojan tarinassa ei juuri esiinny. Vuorosanoja myöten tarkasti kerrottu tarina on eloisa muisto ruumiillisesti raskaasta työstä ja siinä koetusta epäoikeudenmukaisuuden tunteesta.

Jaksamisesta kertominen liittyy siihen, millaiseksi kertojat tulkitsevat oman roolinsa sotaponnisteluissa. Penny Summerfield on jakanut tutkimusaineistonsa naisten tulkinnat omasta työpanoksestaan toisen maailmansodan aikana kahteen ryhmään: sankarillisiin ja "stoalaisiin". Jälkimmäinen, Summerfieldin "stoalaisiksi" nimittämä naisryhmä kertoo työstään olosuhteiden tuomana väistämättömyytenä, josta oli vain selvittävä valittamatta. Tähän muistelijoiden ryhmään kuuluvat ovat tavallisesti kyllä sinänsä ylpeitä suorittamastaan työstä ja ammattitaidon karttumisesta, mutta eivät nosta sitä erityisesti esiin. Verrattuna niihin naisiin, joille sota-ajan työkokemus merkitsee osallistumisen ja isänmaan puolesta tehdyn työn sankarillistamista, "stoalaiset" naiset kertovat

---

674 TMT 259:10022, TA, synt.vuosi ei tiedossa.

työstään etäännyttävästi, toisinaan passiivimuodossa.⁶⁷⁵ Tällainen olosuhteiden välttämättömien vaatimusten kuvailu ilman erityistä juhlavuutta on kerrontatapana lähellä monen suomalaisnaisen muistelukerrontaa aineistossani.

Motivaatiota jaksaa päivästä toiseen haettiin myös vetoamalla siihen, että jollain toisella oli asiat vielä huonommin. Gösta Arvastson nimittää antisymboleiksi määritteitä, joissa oma työ tai työolosuhteet nähdään vielä huonomman kautta – toisinaan huumorin keinoin. Antisymbolin rakentumiseen liittyy tunne ”meistä täällä” ja ”toisista jossain muualla”.⁶⁷⁶ Naisten kertoessa antisymbolin avulla jaksamisestaan raskaissa olosuhteissa he samalla nostavat rintamalla tehdyn työn arvokkaammaksi kuin kotirintamalla.⁶⁷⁷ Seuraava, postivirkailijana Etelä-Pohjanmaalla työskennellyt kirjoittaja käyttää antisymbolia samalla, kun hän vertaa rankkoja olosuhteita nykypäivään. Näin hän sekä nostaa rintamalla olleet arvossa ylemmäs, mutta kahdella viimeisellä, isoilla kirjaimilla painotetuilla sanoilla hän sijoittaa kokemuksensa poikkeustilaan, menneisyyteen.

Työpäivät olivat pitkiä ja posti oli avoinna niin arkena kuin sunnuntainakin. Monesti ei saanut päivällä vapaata edes ruokatunniksi, jotta olisi päässyt kauppaan ostamaan edes pienet korttiannoksen. Kaiken, jopa nälissään olon päiväkausiakin, suhteutti kuitenkin siihen, että rintamalla miehillä on vielä huonommin. Ei siis valitettu mistään, vaikka oli päiviä jolloin aamupalana oli vain paljas näkkelipä ja ”hopeateetä”, eli pelkkää lämmintä vettä. Sillä oli pärjättävä iltaan asti jolloin lopen uupuneena palasi kämpppäänsä. Talvella se oli tullessa niin kylmä että henki höyrysi ja patjakin oli jäänyt nurkastaan alkoovin seinään. Rimoja hellanpesään, jäätyneitä perunoita kattilaan kiehumaan ja hyvällä ruokahalulla ne sitten popsi vatsansa täytteeksi. Huonekin oli jo lämpöasteissa ja omassa petissä oli turvallista nukkua. Toista kuin maattamme puolustamassa olevilla rintamamiehillä! NÄIN SILLOIN.⁶⁷⁸

Välillä kertojat itsekin ihmettelevät jaksamistaan, eikä voimien riittämiselle ja sitkeydelle löydy yksittäistä selitystä. Jaksaminen kuului asiaan, se kuului siihen aikaan, eikä enää välttämättä toistuisi, koska kertojalla on ikää ja koska aika on toinen.⁶⁷⁹ Muiste-

675 Summerfield 1998, 92–99.

676 Arvastson 1987, 19.

677 Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 148; Olsson 2008, 165–166.

678 Sota-aika 3816–3817, synt. 1925.

679 Esim. Peltonen 1993, 56.

lukerronnan tapa puhua menneisyydestä toisena todellisuutena, jopa melko vieraana paikkana korostaa tutkimusajankohtaa tutkijalle vieraana "kenttänä". Etäännyttämällä 1940- ja 1950-luvut "näin silloin" -ajaksi kertojat muistuttavat, että nykypäivään verrattuna asiat ovat muuttuneet, ajat ovat erilaiset. Tutkija voi silti tunnistaa aineistossa esiin tulevia kokemuksia, sillä vaikka suomalainen yhteiskunta on muuttunut 1900-luvun kuluessa, elämänskaaren kokemuksissa on paljon pysyvää.⁶⁸⁰ Näin ollen "kenttä" ei välttämättä ole täysin vieras vaan osittain tuttu esimerkiksi kulttuuristen kertomusten kautta.

TERÄSNAISIA JA SANKAREITA. Menneisyyden vaikeiden olosuhteiden vertaaminen nykypäivään on tyypillistä niin sanotulle teräsnaisdiskurssille, jonka Marja Saarenheimo on nostanut esiin tutkiesaan vanhojen ihmisten tapoja muistella omaa elämäänsä. Saarenheimon mukaan kovasta elämästä selvinneet naiset tunnistavat itsessään erityistä vahvuutta, joka on saanut heidät jaksamaan pitkän elämän terveenä. Teräsnaisdiskurssissa liikutaan selviämisen rajamailla: vaikka kertoja on erityisen vahva jaksettuaan vaikeuksista huolimatta, se on vaatinut ponnisteluja, kestämistä ja tottumista. On ollut pakko jaksaa.⁶⁸¹ Teräsnaisdiskurssin piirteitä on löydettävissä myös tämän tutkimuksen aineistosta. Edellisessä lainauksessa kertoja kuvaa elämän vaikeuksia yksityiskohtaisesti, mutta palaa silti selviytymiseen. Hän kertoo passiivimuodossa, mutta muistelussa on silti henkilökohtainen tunnelma. Lapuan patruunatehtaalla työskennellyt nainen vertaa seuraavassa jaksamistaan nykypäivään nimenomaan sota-ajan poikkeuksellisuuden kautta:

Työtahti oli kiivas, siellä tehtiin urakalla ja tuntityöllä. Ei siellä ollut kahdeksasta tunnista kysymys. Siellä tehtiin monta kertaa pyöreitä päiviä niinkauan joskus kun jaksettiin. Eikä siellä tunnettu ylityötunteja eikä siellä palkasta rettelöity niinkuin tämän päivän Suomessa. Silloin oli kova hätä isänmaan puolesta nuorellakin ihmisellä. Lomapäivä oli sunnuntaisin joskus oltiin töissä silloinkin. Kun patruunoilla oli kova kysyntä rintamalla.⁶⁸²

680 Olsson 2011, 10.

681 Saarenheimo 1997, 144, 181–183. Vanhoja naisia koskevista käsityksistä ja heidän elämäntapojensa kysymyksestä ks. Vakimo 2001.

682 MV:SO/292, synt. 1919.

Teräsnaisdiskurssi on sukua Summerfieldin aineistostaan erotamalle sankarillisten naisten ryhmälle, jonka kerronta sota-ajan työstä eroaa "stoalaisten" naisten kerronnasta. Edellä lainattu patruunatehtaan työntekijä viittaa "hätään isänmaan puolesta" jaksamisen keinona. Kansallinen yhtenäisyys, isänmaallisuus, puolustustahdon lujittaminen ja yksilön voimien uhraaminen yhteisen asian ja kansakunnan puolesta olivat asioita, joita pyrittiin vahvistamaan myös viestinnässä sekä radiossa että lehdistössä.⁶⁸³ Työne Leivo-Larsson, joka nousi muutamaa vuotta myöhemmin eduskuntaan, kirjoitti vuonna 1944 *Tulevaisuus*-lehden artikkelissaan: "Tänä aikana on kuitenkin vain se ihminen oikea Suomen kansalainen, joka sekä täyttää velvollisuutensa, että tekee vielä hiukan sen ylikin [--]." Jaksamista ja omien voimien venyttämistä ääri rajoille edellytettiin isänmaan vuoksi. Leivo-Larsson perusteli vaatimustaan sotaponnisteluilla ja työvoiman tarpeella niin polttopuiden kuin sadonkorjuunkin turvaamiseksi, mutta vetosi lukijoihin viittaamalla miesten tilanteeseen rintamalla: "[--] mittapuuna se esimerkillisyys, millä suomalaiset sotilaat ovat täyttäneet velvollisuutensa kuolema silmiänsä edessä."⁶⁸⁴ Väsymyksen voi sanoa olevan sallittua tiettyinä aikoina, mutta ei aina ja kaikkialla.⁶⁸⁵ Sota-ajan palkka- tai talkootöissä väsymykselle periksi antaminen ei ollut sopivaa.

Leivo-Larssonin puhetapa voi kuulostaa nykypäivän lukijalle mahtipontiselta, mutta oli osa omaa aikaansa ja sotaan kuuluvaa puhetapaa, joka korosti selviytymistä, uhrautumista ja itsehillintää.⁶⁸⁶ Vastaavalla tavalla kirjoitettiin myös muissa lehdissä, mikä vaikutti myös naisten kokemuksiin tuolta ajalta sekä kokemuksista kertomiseen nykypäivässä. Lapuan patruunatehtaalla työskennellyt nainen kertoo väsymyksestään ja jatkuvasta kiireestä, mutta kertoo sitten, että kaikki tehtaalla puhalsivat yhteen hiileen, eikä kukaan purnannut. "[--] vaan katsoimme, että kun miehet ovat rintamalla meidän velvollisuus on tehdä oma osuutemme täällä kotirintamalla."⁶⁸⁷ Tehdä oma osuutensa (engl. doing your bit) oli sotaa käyvissä maissa kuten Suomessa ja Iso-Britanniassa tavallinen sota-ajan tapa kannustaa naisia ottamaan aktiivisesti osaa työelämään, talkoisiin ja urakoihin ja tarttumaan epäroimättä myös

683 Esim. Kirves 2008a; Julkunen 1990; Holmila 2008; Haikari 2006.

684 *Tulevaisuus* 15–16/1944.

685 Jokinen 1996, 33.

686 Holmila 2008.

687 MV:K34/2071, synt. 1924.

uusiin, aiemmin miesten hoitamiin tehtäviin. Aiemmin mainittuun Summerfieldin sankarillisiksi nimittämään englantilaisnaisten ryhmään kuuluneet naiset halusivat osallistua konkreettisesti sotatoimiin ja hakeutuivat tehtäviin, jotka poikkesivat heidän rauhanajan työstään. Usein he saivat rauhanaikana miehille kuuluneita tehtäviä tai töitä, joihin kuului riskinottoa ja vaaroja. Heille motivaation lähteenä saattoi toimia isänmaallisuuden tunteen lisäksi myös läheisen ihmisen kaatuminen tai halu tehdä ”yhtä paljon” kuin rintamalla taisteleva veli tai muu omainen.⁶⁸⁸

Summerfieldin analysoima sankarillinen puhetapa on tunnistettavissa myös suomalaisten naisten muistelukerronnassa kymmeniä vuosia sodan jälkeen, joskin se on aineistossani selvästi harvinaisempi kuin ”stoalaisuutta” lähenevä tulkinta. Oman osuuden hoitaminen kunnialla nähdään velvollisuutena, jota ei heikentänyt se, että työ oli raskasta. Velvollisuus oli suoritettava siitä huolimatta. Yksikään aineistoni kertoja ei kuitenkaan nimitä itseään sankariksi eikä työtään sankarilliseksi – vaikka tunnustusta kenties kavaataankin.⁶⁸⁹ Kenties naisen sankaruuteen myös kuuluu se, ettei sitä sanota selvästi ääneen. Sankaruus sinällään ei ole sukupuolittunutta, vaikka siihen liitetyt määreet usein vaikuttavatkin maskuliinisilta. Sotasankaruus kuitenkin on pääosin maskuliinista, sotilaisiin liitettyä. Naisten sankaruus liittyy helpoiten äitiyteen.⁶⁹⁰

Sankaruuteen liittyy ihanteita ja ihanteellisuutta. Sankaritarinoiden päähenkilöiden toimet eivät välttämättä sijoitu todellisuuden rajoihin, eivätkä heidän tekonsa aina ole esimerkillisiä vaan voivat olla myös varoittavia.⁶⁹¹ Myös sota-ajan ihanteellisen naisen roolin saattoi nähdä epätodellisena ja tavoittamattomana, mutta isänmaallisuuden suhteen sankarillisena ja uhrautuvana.⁶⁹² Sankaruuden sukupuolittuneisuutta kalevalaisessa kansanrunoudessa tutkineen perinteentutkija Tarja Kupiaisen mukaan naisten sankaruus on yhtä paljon olemassa kuin miestenkin, vaikka ne rakentuisivat eri elementeistä. Kansallinen sankari on useimmiten mies, mutta kansallistakin diskurssia on uudelleenkirjoitettu niin, että nainen on siinä mukana. Kupiainen osoittaa, kuinka sankaruuden käsitteen sukupuolisensitiivinen pohtiminen tuo siihen uusia sä-

688 Summerfield 1998, 82–84.

689 Ks. Summerfield 1998, 78–80; luku 5. tässä tutkimuksessa.

690 Ahlbäck 2010; Kupiainen 2010, 162.

691 Kupiainen 2010, 168.

692 Hytönen 2012a.

vyjä.⁶⁹³ Vaikka naisen sankaruus on kansallisessa diskurssissa liittynyt tavallisimmin äitiyteen ja/tai siveyteen, vahvistaa sota-aika siihen kuuluvaa työnteon ulottuvuutta. Niina Lappalaisen mukaan sotasankaruutta on tulkittu eri ympäristöissä eri tavoin. Tikkakosken asetehtaassa sodan sankareita olivat aseita valmistaneet työläiset, mutta viereisen varuskunnan sotilaat luonnollisesti näkivät sotasankaruuden rintamasotilaille kuuluvana. Lappalainen kuitenkin korostaa, ettei asiaa voi tulkita aivan näin yksioikoisesti, vaan siihen liittyy ristiriitaisuuksia puheiden, toimien ja tulkintojen kesken.⁶⁹⁴ Sankaruus tai oman osallistumisen väistämättömyyden ja välttämättömyyden tulkinnat voivat siis vaihdella minun ja vastaajien kesken. Olisi kiinnostavaa keskustella sankaruudesta ja sankaruuden käsitteestä heidän kanssaan, mutta aineistoni luonne ei anna siihen mahdollisuutta.

Kahvipaahdimon konttorissa työskennelleen naisen keruuvastaukseen sisältyy elementtejä, joiden kautta tulkitsen hänen kertomuksensa hyvin lähelle sankarillista puhetapaa, jonka Penny Summerfield on löytänyt brittinaisten sota-aikaista työtä käsittelevästä aineistostaan. *”Olin koko sota-ajan työssä, enkä päivääkään poissa, vaikka meiltäkin sodan syttyessä ja ensimmäisten pommitusten pelottelemana paahdimon koko naisväki kaikkosi evakkoon. [...] Työajan pituudesta en ole milloinkaan pitänyt lukua. Päivät venyivät pitkiksi kun hälytykset keskeyttivät usein pitkäksikin ajaksi ja työntekijöitä oli vähän ja kaiken piti kuitenkin toimia.”*⁶⁹⁵ Kertoja kuvaa tilannetta, jossa hän, invalidisoivasta jalkavamastaan huolimatta, ei pelännyt ja paennut vaan jäi paikalleen. Hän kuvailee kiirettä työssään ja mainitsee lisäksi pitkän työuransa: *”Olin muuten saman toiminimen palveluksessa 46 ja ½ vuotta. Ehdin palvella kolmea sukupolvea pääjohtajia.”*⁶⁹⁶ Hän kertoo myös, etteivät hän ja toinen konttorissa työskennellyt nainen ehtineet saada talvisodan aikana lainkaan kaasunaamareita, mitä niiden jaosta vastannut sitten ihmetteli. Mutta: *”Sotakin jo ennätti loppua ja ihanaa ettei niitä tarvittukaan.”*⁶⁹⁷ Sankaruuden käsitteen kautta tarkasteltuna hänen muistelukerrontansa on poikkeuksellinen aineistossani. Hän tuo oman uhrautumisensa, vahvuutensa ja sen kautta sankarillisuutensa esiin suorasanaisesti. Hänen ker-

693 Kupiainen 2010.

694 Lappalainen 2010, 244–249.

695 MV:K34/2205, synt. 1908.

696 MV:K34/2205, synt. 1908.

697 MV:K34/2205, synt. 1908.

tomuksensa kuvaa työn sankaruutta, joka eroaa naisellisesta äiti-sankaruudesta tässä kohdin juuri siksi, ettei kertojalla ollut lapsia. Muistelukerronnassaan hän toimii pelottomasti ja väsymättä yhteisönsä hyväksi ja on kotirintaman sankarillinen työntekijä, mutta kuten muutkaan naiset aineistossani, hän ei käytä sankaruuteen viittaavia suoria ilmaisuja kuvatessaan työtään.

Sankaruuden kätkeytyksi ilmaisuiksi voi tulkita myös antisymbolien käytön kerronnassa. Elintarvikeliikkeessä työssä ollut nainen toteaa, ettei hän ollut siellä täysin omasta tahdostaan, *”mutta sanottiin että ei miehiltäkään kysytty haluavatko he mennä.”*⁶⁹⁸ Samaa ajatusmallia käytetään aineistossani myös esimerkiksi mottitalkoisiin osallistumisen perusteena.⁶⁹⁹

RAATAMISEN EETOS. Köyhyyteen liittyviä sananlaskuja ja muistitietoa analysoinut folkloristi Eija Stark on lähestynyt jatkuvan työnteon ilmaisutapoja työn sankaruuden näkökulmasta. Stark nimittää raatamisen eetokseksi puhetapaa, jonka mukaan ihmisen arvo mitataan kunniallisen työnteon kautta. Raskaasta työstä kertominen ei siis ole välttämättä valittamista vaan sisältää positiivisia merkityksiä. Starkin mukaan raatajaeetokseen liittyy kaksi ulottuvuutta: yhtäältä hyvin raskasta työtä kohtaan tunnetaan vastenmielisyyttä, mutta toisaalta suoritettu työ kohottaa itsetuntoa. Olennaista on, että työn suorittaja on yrittänyt parhaansa. Stark toteaa myös, että omakohtaisuus muuttaa raatamistarinan selviytymiskertomukseksi.⁷⁰⁰ Sota-ajan ahkeruuden ihanteessa on raatajaeetoksen piirteitä. Kunniallinen työ oli aineistoni mukaan isänmaan hyväksi tehtyä työtä, ja raskaan työn kuvaukset ovat tavalla tai toisella selviytymiskertomuksia – ja mitä suurempi urakka, sitä tärkeämpää siitä selviytyminen on itsetunnolle. Sen sijaan työtä kohtaan ei aineistossani tunneta vastenmielisyyttä. Sananlaskuihin sisältyvä työn välttelyn aihe ei sovi sota-ajan kontekstiin, jossa työ oli velvollisuus. Vaikka aineistoni kertojat toisinaan väsyivät työpaikkaansa tai -tehtäviinsä, itse työn tekemistä ei sinällään kyseenalaisteta muistelukerronnassa.

Työkuvauksissa kertojalta vaaditut ponnistukset kuvataan usein tarkasti etenkin silloin, kun väsymystä halutaan perustella työmäärän suuruudella. Seuraava muistelija opiskeli hoitoalaa ja

698 MV:K34/599, synt. 1913.

699 MV:K34/1701, synt. 1925. Ks. myös esim. Sota-aika 3816–3817, synt. 1925.

700 Stark E. 2011, 241–246, 255.

työskenteli eri sairaaloissa – saman kertojan tarinaan kuuluu aiemmin mainittu marmeladin näpistys lastensairaalassa. Ennen lastensairaalakomennusta hän opiskeli ja työskenteli Helsingissä. Hän toteaa työn olleen raskasta ja päivien pitkiä huolimatta siitä, että hän oli vasta oppilas. Henkilökunnan puutteessa hoitajaopiskelijat saattoivat hänen mukaansa saada paljon vastuuta. Kertojan kuvaus sairastumiseen johtaneesta työmäärästä on varsin seikka-peräinen.

Erityisen raskas oli minulle n.s. pitkä valvonta. Aloitin kuukauden valvonnan Kirurgin ainoalla silloisella naisosastolla joulukuun alussa ainoana työntekijänä. Kaikki naispuoliset päivystystapaukset joutuivat siis osastolleni, joten usein joutui juoksemaan koko yön. Työ alkoi klo 20, mutta sitä ennen oli tultava kuulemaan raportti, ja päättyi n. klo 8.00 aamulla, koska päivä vuorolaisia oli usein autettava niissä aamutoimissa, joita ei itse ollut kerinnyt suorittaa. Ylihoitajat oli turvana, mutta hänelle ei voinut soittaa, ettei osastonhoitajattaren yöuni olisi häiriintynyt. Osastonhoitajien huone oli osaston keittiön takana ja ainoa puhelin keittiössä. Oli pyydyttävä vastapäisen osaston yökköä – oppilas hänkin – pitämään silmällä kelloja ja juostava poliklinikalle tai toiseen päähän taloa yöykköä etsimään. Valvominen tapahtui ilman vapaaöitä yhtäjaksoisesti, ja 3–4 vapaa-päivää annettiin tavallisesti kuukauden päättyessä. En ollut vielä ennättänyt vapaapäiviin asti, kun joulun jälkeen sairastuin pariksi viikoksi, osittain ehkä yllätyksestä. Parannuttuani toivoin pääseväni päivätyöhön, mutta valvomistani jatkettiin vielä kaksi viikkoa, mutta yksityisosastolla, jossa työmäärä oli kohtuullinen.⁷⁰¹

Kyse ei ole ainoastaan kiireestä vaan myös työmäärästä ja vastuusta, joita annettiin työvoiman puutteessa tavallista nuoremmille. Sairaalan yövuorojen valvomiset ovat kiinnostava esimerkki siitä, miten kertojan omat tavoitteet kerronnalleen sekä henkilökohtainen tyyli vaikuttavat lukijan tulkintaan. Edellä lainattu kertoja muistelee tarkasti yövuoroihin liittyviä stressiä ja kiirettä, jotka lopulta johtivat vakavaan sairastumiseen. Työn tarkat kuvaukset ovat kiinnostavaa luettavaa, mutta koska kertoja ei mainitse perustelujaan keruukyselyyn osallistumiselle, jää lukijan tulkittavaksi, miksi hän kertoo kuten kertoo. Tarkan omaelämäkerrallisen tarinan, joka jatkuu pitkälle Kekkonen aikaan, läpi kulkee työn nostaminen keskeiseksi elämän sisällöksi. Työn ja työolosuhteiden vaivalloisuutta kuvailemalla kertoja tulkintani mukaan pyrkii korostamaan ahkeruuttaan. Vaikka työ tavallaan näyttäytyy kär-

701 MV:K34/517, synt. 1920.

simyksenä ja raatamisena, se ei kuitenkaan ole vastenmielistä: kertoja myös mainitsee viihtyneensä työssään, vaikka ei positiivisia puolia muutoin tuokaan esiin.

Tulkintaa raatamisen eetoksesta monipuolistaa toinen kertoja, joka on myös kirjoittanut hyvin pitkän omaelämäkerrallisen vastauksen Museoviraston keruukyselyyn. Hän antaa hyvin toisenlaisen kuvan sairaalan yövalvojan tehtävistä. Hän työskenteli kulkutautisairaалassa Jyväskylässä vuosina 1943–1944. Hänen nimikkeensä oli yövalvoja, mutta kertomus tehtävistä ei sisällä kiirettä tai työpaineita: *”Työni sairaalassa käsitti tavanomaiset yökön tehtävät. Kuljin hiljaisin askelin vuoteiden äärellä peittelemässä kuumeisia potilaita. Myös lääkkeiden jakamista tapahtui öiseen aikaan.”*⁷⁰² Jälkimmäinen kertoja ei viipynyt sairaalassa kauaa eikä hänellä ollut muuta hoitoalan koulutusta kuin lääkintälotan kurssi. Oleellisempaa, kuin kertojien erilainen koulutustausta, on kuitenkin kerronnan tyyli. Jälkimmäinen kertoja työskenteli sodan alussa kotiapulaisena asekeksijä Lahden perheessä, sitten leipäteollisuudessa, kukkakaupassa, lyhyen aikaa kulkutautisairaалassa ja kirjanpitäjänä, toimittajana ja edelleen monissa työpaikoissa ennen eläkkeelle jäämistään. Kuten edellinenkin kertoja, myös hän jatkaa (työ)elämäntarinaansa pitkälle sodan jälkeisiin vuosiin. Molempien tässä mainittujen kertojien muistoissa työ on elämää keskeisesti jäsentävä tekijä, mutta toisin kuin ensin mainittu, jälkimmäinen kertoja ei tuo työtä esiin raatamisen eetoksen kautta vaan yksinkertaista nostalgiaa käyttäen. Erityisesti insinööri Lahden perhettä hän kuvailee hyvin ihailevasti ja muistelee muitakin työpaikkojaan tavalla, jonka tulkitsemiseksi tarkoitukselliseksi nostalgiseksi. Hän ei kerro työpaikkojensa huonoista puolista vaan haluaa kertoa jälkipolville (ja arkistolle) positiivisia asioita.

Aineistoni naiset eivät käytä itsestään sankarin määritettä eivätkä puhu sankaruudesta. Sen sijaan työmäärän korostaminen ja raatamisen eetos tulevat esiin monissa vastauksissa. Työn keskeisyys elämäkerronnassa on osin keruukyselyn johdattelmaa, sillä kuten todettu, Museoviraston keruu painottuu selkeästi työteemaan perheen ja vapaa-ajan jäädessä sivummalle. Myös lukutapani on korostanut työtä. Sankaruuden sijaan aineistoni naiset kertovat voittamattomasta työmäärästä, jota vastaan he taistelevat ahkeruudella ja sinnikkyydellä.

---

702 MV:K34/605, synt. 1918.

5. Arvokas työ

5.1. Innostusta, yhteishenkeä ja ahkeruutta muistelukerronnassa

Työ on ollut yksi tärkeimmistä elämäni asioista. Tehdä työ mahdollisimman hyvin ja olla ahkera ja rehellinen työntekijä. Työ tekijäänsä kiittää, sanoo sananlasku.⁷⁰³

Tässä luvussa tutkimuskohteena ovat erityisesti työhön liitetyt arvot. Kuten edellisessä lainauksessakin mainitaan, työ oli monille hyvin tärkeä elämän osa-alue. Työn positiiviset merkitykset ovat vahvoja. Tulkitsen kerrontaa työstä työn eetoksen näkökulmasta. Lukutapa on tässä pääosin niin sanottua myötäkarvaan lukemista, jolloin en pyri haastamaan tekstien ilmeisimpiä merkityksiä vaan kuljetan tulkintojani niiden mukaisesti.⁷⁰⁴

Toimeentulon lähde ja osaamisen onni

Työn arvoa kuvaa konkreettisesti siitä saatu palkka.⁷⁰⁵ Useimmat niistä kirjoittajista, jotka mainitsevat palkan, myöntävät auliisti sen merkityksen. Työ on silloin toimeentulon lähde, ja palkka houkuttelee ottamaan työn vastaan tai hakeutumaan parempipalkkaisiin tehtäviin. Sodan aikana sotatarviketeollisuus oli muistelukerronnan mukaan teollisuustyöksi kohtalaisen hyvin palkattua. *”Sen vuoksi menin sotatarviketyöhön, koska niissä oli paremmat palkat kuin muussa tehdastyössä.”*⁷⁰⁶ Kyseinen kertoja on syntynyt vuonna 1907, joten sota-aikana hän ei ollut aivan vasta-alkaja teollisuustyössä. Ennen sotaa hän oli miehensä sairauden vuoksi työskennellyt pienessä nappitehtaassa, joka suljettiin, kun tehtaan ainoa mies kutsuttiin rintamalle. Kun kertojan aviomieskin lähti sotaan, vaimon oli hankittava työtä elättääkseen kolmilapsisen perheen. Talvi- ja jatkosotien aikana hän ehti työskennellä kolmessa eri sotatarviketehtaassa.

Työhön toimeentulon lähteenä viitataan aineistossani myös silloin, kun kertoja on syystä tai toisesta yksin – aivan kuten edellinen kertoja koki jääneensä yksinhuoltajaksi miehen lähtiessä

703 TMT 347:10671, TA, synt. 1931.

704 Heikkinen 2012, 129; Mikkola 2009, 61.

705 Palkasta ja sen merkityksistä ks. myös luku 3.3.2.

706 MV:K34/1052, synt. 1907.

rintamalle. Omaisten tukiverkoston puuttuessa vaadittiin oma-aloitteisuutta, kuten vuonna 1918 syntynyt kertoja toteaa: *”Olin kansakoulun käynyt orpopyttö ja ilman auttavia omaisia ja niin oli itse huolehdittava toimeentulostaan.”*⁷⁰⁷ Jatkosodan aikana perhestrategioiden lisäksi työpaikan etsintään vaikutti myös työvelvollisuuslaki, jonka nojalla kaikki perheettömät työikäiset oli velvoitettu tuottamaan työhön.⁷⁰⁸

Tehdyn työsuorituksen arvo suhteutetaan myös muistelukerronnassa palkkaan. Kertoja, joka siirtyi kotiapulaisen ammatista työhön elintarviketehtaaseen⁷⁰⁹, kuvailee miten likaisesta ja vaikeasta erityistehtävästä sai tehtaassa kaksinkertaisen palkan.

Emma Immosen kanssa otimme ylityötehtäväksi tehtaan raskaimman työn – uunien siivoamisen. Sunnuntaisin, kun koneet seisoivat – ryömimme pienistä luukuista uunin kuumaan nieluun tehtäväämme suorittamaan. Kun olimme kumpikin pienikokoisia – mahduimme hyvin noista luukuista kulkemaan. Iltapäivään mennessä oli työmme suoritettu. Sitten virkistävään suihkuun ja kotiin pyhän pitoon. Saimme 100 % korotuksen palkkaa e.m. työstä.⁷¹⁰

Kuvaus on esimerkki myös siitä, miten ikäväkin tehtävä voi kerronnassa kuulostaa helpolta ja mukavalta. Kertojan pitkä keruuvastaus on kauttaaltaan hyvin positiivisessa sävyssä kirjoitettu. Syystä tai toisesta hän ei halua kirjoittaa edes isojen leipäuunien siivoamisesta ikävään sävyyn. Kertojan muistossa on kyse yksinkertaisesta nostalgiasta: ikävien töiden huonotkin puolet esitetään hyvinä.⁷¹¹ Kyse on nostalgiasta kerronnan strategiana: kaikki eivät halua tuoda julkiseen muistelukerrontaan ikäviä tai raskaita aiheita.⁷¹² Työnteko elämän sisältönä ja ahkeruuden kunnioittaminen korostuvat hyvinä arvoina.

Vuonna 1917 syntynyt nainen puolestaan muistelee, miten ahneesti työtä tehtiin suksitehtaassa 1940-luvun alussa, koska lisätöistä sai lisää palkkaa. Kuvauksen voi tulkita kritiikiksi tai huumoriksi – mielestäni se sisältää molempia.

707 MV:K34/11, synt. 1918.

708 Työvelvollisuuslaki 22.5.1942.

709 Saman kertojan keruuvastaukseen on viitattu jo luvussa 4.3.2.

710 MV:K34/605, synt.1918.

711 Korkiakangas 1999, 173; Davis 1979, 17–25. Ks. myös tutkimuksen johdanto.

712 Korkiakangas 1999, 173–174; Hytönen 2013. Kerronnan strategioista ks. esim. Savolainen 2012.

Työvuorot eivät [sodan alettua] pidentyneet, mutta ylittöitä sai tehdä niin paljon kuin halusi. Ja niitä tehtiin. Maalaiset ovat tunnetusti rahan ahneita ja varsinkin kun tulee sellaisesta kylästä, jossa näki niin harvoin rahaa että melkein niiaata sai markalle, jos se vastaan tuli. [--] Kovasti tehtiin töitä, usein jopa sunnuntaitkin, kun siitä sai kaksinkertaisen palkan.⁷¹³

Lainauksessa tulee esiin maaseudun ja kaupungin vastakkainasettelu. Kaupunkilaiset ammatit kuten tehtaat houkuttelivat maaseudun työttömiä nuoria aikuisia jo 1800-luvun lopulla. Suomalaiseen maalaisköyhyyteen kuulunut vastakohtaisuus maaseudun ja kaupungin välillä alkoi purkautua vasta 1960-luvulla, kun esimerkiksi tuloerot, koulutuserot ja liikkuvuus sekä terveystalvet tasaantuivat.⁷¹⁴

Kotiliedessä ilmestyi vuonna 1951 myöhemmin kasvatustieteen professorina työskennelleen Anna-Liisa Sysiharjun kirjoittama artikkeli otsikolla *”Työpaikkani ja minä”*. Tekstissä pohdittiin, mitä työpaikka yksilölle merkitsee. Rahan ansaitseminen arvioitiin tärkeimmäksi ja ilmiselvimmäksi syyksi käydä työssä, mutta työn merkitykset todettiin kuitenkin monipuolisemmiksi. *”Se [työpaikka] merkitsee aina myös sängen monitahoista inhimillisten suhteiden kenttää, suhteita työnantajaan, työtä ohjaaviin ja johtaviin henkilöihin, työtovereihin ja alaisiin.”*⁷¹⁵ Sysiharju muistuttaa lehden lukijoita, ettei työpaikan ilmapiiriä pidä ottaa itsestään selvyytenä vaan työpaikan erilaisia ihmissuhteita pitää hoitaa, sillä viihtyminen työssä on tärkeää ihan jokaiselle. Huolimatta kotia korostavasta asenteestaan myös *Kotiliesi* lisäsi viisikymmentäluvun mittaan juttuja, joissa käsiteltiin naisten palkkatyötä, ja pyrki tukemaan naisia kodin ja palkkatyön ristipaineessa. Samansuuntainen, työpaikan hyvää tunnelmaa korostava kerronta tulee monin paikoin esiin ai-neistossani. Vaikka raha on monelle motivaatio työntekoon, eivät kaikki kertojat mainitse sitä lainkaan työtä muistellessaan. Osa ei enää muista, millaista palkkaa sai tuolloin, mutta kertoo sen sijaan työssä ja työpaikalla viihtymisestä.

Pukutehtaassa ompelijana työskennellyt, vuonna 1919 syntynyt nainen piti ammatistaan, vaikka ei pitänytäkään sitä erikoisena työnä. *”Itse hakeuduin tehtaalle työhön ensin napittajaksi ja siitä vähitellen koneeseen. Ei se sen kummempaa ollut. Viihdyin siinä työssä.*

713 MV:K34/963, synt. 1917.

714 Stark E. 2011, 108, 195–196; Uljas 2012, 305–308.

715 *Kotiliesi* 17/1951, 530–531. Ks. myös *Kotiliesi* 22/1946, 572–573.

*Ompelu oli mielialaani. Kokeilin kyllä ennen sotia ravintolan kassassa ja maitokaupassa. Mutta ei ne olleet alaani.*⁷¹⁶ Kirjoittajan koulutus jää epäselväksi, mutta koska hän oli kokeillut hyvin eri aloja, hänellä ei todennäköisesti ollut ammattitutkintoa. Tytöille opetettiin ompelu- ja muita käsityötaitoja kansakoulussa ja sen jatkoluokilla, joista viimeistään kirjoittaja on todennäköisesti saanut tarvittavat perustaidot, joita sitten työtä tehdessä edelleen kehitettiin.

Työnsä sisältöä viihtymisen perusteena pitää myös jo aiemmin tässä luvussa lainattu kertoja, joka työskenteli kolmessa eri sotatarviketehtaassa talvi- ja jatkosotien aikana. Kahdessa niistä hän toimi sorvaajana eli tehtävässä, joka aiemmin olisi ollut miesten työtä. Vaikka kertoja toteaa, että osa työnjohtajista suhtautui naisiin hie-man yliolkaisesti, hän kuitenkin piti työpaikastaan nimenomaan tehtävänsä itsenäisyyden vuoksi. *”Pidin koneiden kanssa työskente-lystä, se oli aika itsenäistä, kun vielä opetteli huoltamaan koneensa.*”⁷¹⁷ Kertoja oli työskennellyt ennen sotaa nappitehtaassa. Luultavasti hänen taustallaan ollut työkokemus edisti etenemistä sorvaajaksi. Työssä viihtyminen oli myös todennäköisempää, kun tehdasym-päristö oli jo ennestään tuttu.⁷¹⁸

Tärkeä osa työssä viihtymistä on onnistumisen kokemus. Kahdessa edellisessä lainauksessa ammatin vaatimaa taitoa ei tuoda nimenomaisesti esiin, mutta niihin sisältyy oletus työn hallinnasta. Osa kertojista kuvaa oppimiaan taitoja ja niiden merkitystä suo-rasanaisesti. Talotehtaalla Kuopiossa vuonna 1942 jonkin aikaa naulaajana työskennellyt nainen oppi työssään niin hyväksi, ettei esimies sitä heti uskonut.

Ulkona oli sellaisia valtavaa suuria ”pöytiä”, joihin miehet asettivat valmiiksi paksut vasat, joihin me tytöt ja jo aikuiset naisetkin, nau-lasimme sitten laudoista valmistettua seinää. Minusta tuli niin hyvä vasaran käyttäjä, että kun laudan toisessa päässä oli toinen ”vasa-roija”, sain häneltä jopa moitteita siitä, että olin jo nauwannut oman osuuteni loppuun, hänen ollessaan vasta hieman yli puolenvälin. Esimies tietysti epäili toista laiskaksi, mutta totuus oli, että minä olin ”luonnonlahjakkuus”. Silloin opitusta vasaran käytöstä on ollut hyötyä pitkin elämää, omakotitalolaisena.⁷¹⁹

716 MV:K34/1082, synt. 1919.

717 MV:K34/1052, synt. 1907.

718 Esimerkiksi nuoret koulutytöt, jotka tulivat tehtaaseen ensimmäistä ker-taa, eivät tunteet ympäristöä ja sen sosiaalisia koodeja, joten sopeutumini-ten tehtaaseen oli vaikeampaa. Ks. luku 3.3.2.

719 MV:K34/2359, synt. 1924.

Hyvin opitulle taidolle ei löydy selitystä työparin huonoudesta, vaan kertojan mukaan kyse oli hänen omista, henkilökohtaisista ominaisuuksistaan. Tehokas oppiaika vasaran käytöstä talotehtaalla oli merkityksellinen myös myöhemmässä elämässä, kuten kertoja pohtii. Hänen kuvauksessaan arvostus hyvin suoritetusta tehtävästä jää saamatta: työpari moitti liiasta nopeudesta ja esimies epäili ensin työparia hitaaksi mieluummin kuin kertojaa erityisen taitavaksi. Tulkitsen kuitenkin niin, että ”totuuden” selvityä kirjoittaja kenties sai ulkopuolistakin kehua, sillä muuten kertomus talotehtaalta ei kenties olisi näin valoisa. Hänen työaikansa tällä tehtaalla jäi vain muutama kuukauteen. Kertomus osoittaa käänteisesti saman asian, minkä eräs SOK:n konttorissa laskutuksen ja palkanmaksun parissa työskennellyt kertoja sanoo suoraan: *”Kun hallitsin työni ja sain siitä arvontaa, olin tyytyväinen.”*⁷²⁰ Työn arvo koostuu sille itse annettujen merkityksien lisäksi myös ulkopuolelta saadusta palautteesta.⁷²¹

NOSTALGIAA JA TYÖN IHANUUTTA. Vuosikymmenien jälkeen muistellessa on luontevaa pohtia työn merkitystä oppiaikana myöhempää elämää varten. Kokemushetken lisäksi työn arvo koostuu sille myöhemmin kasaantuvista merkitysrakenteista. Näin tulkitsen esimerkiksi kotiapulaisena talvisodan ja välirauhan ajan työskennelleen naisen kertomusta – saman kertojan, joka myöhemmin siivosi uuneja leipätehtaassa ja kertoi siitä nostalgisesti. Hänen työnantajansa oli asesuunnittelija Aimo Lahti perheineen, ja kirjoittaja suhtautuu ihailevasti sekä insinööri Lahteen että hänen rouvaansa. Kotiapulaisen työn suosio nuorten naisten ammattina oli laskenut muun muassa pitkien työpäivien ja raskaiden tehtävien vuoksi, mutta kirjoittaja uskoo, ettei työaikalaki olisi ollut hänelle mitään väliä, niin kiinteästi hän koki liittyvänsä Lahden perheeseen. *”Olin samaistunut perheen kohtaloihin niin, että työpäiväni olivat rauhankin aikana niin mittavia, että omille harrastuksille ei jäänyt mitään aikaa. Vaikka silloin olisi ollutkin työaikalaki myös näissä tehtävissä – tiedän – etten olisi sitä noudattanut.”*⁷²²

Aimo Lahden maine kärsi sodan jälkeen, kun hän joutui valvontakomission hampaisiin eikä saanut enää jatkaa ammatissaan.⁷²³

720 MV:K34/2127, synt. 1919.

721 Ks. myös esim. MV:K34/11, synt. 1918.

722 MV:K34/605, synt. 1918.

723 Hytönen, Jäntti & Marttila 2011, 92–93.

Kirjoittaja ei tuo näitä ikäviä aiheita esiin vaan korostaa työnantajansa uhrautuvaa ahkeruutta ja isänmaanrakkautta. Kertojan mukaan rouva Lahti oli tarkka taloudenpitäjä ja opetti kotiapulaiselleen huolellisuutta ja tarkkuutta sekä erilaisia käytännöllisiä asioita.

Lahdella olo oli merkinnyt minulle erittäin monipuolisesti kehityksen ja kasvun aikaa niin monissa asioissa. Rouva Lahti oli minuun tyytyväinen, vaikka melko oppimattomana olin saapunut heidän varsin erikoislaatuiseen perheeseensä. Hän sanoi, että olin niin oppivainenkin, ettei hänen tarvinnut kahta kertaa samasta asiasta sanoa. Hän vaati hyvää työsuoritusta ja nuoruuden innolla yritin parhaani mukaan palvella heitä. – Jos hän nyt myöhemmin olisi kulkenut huoneessani ja tutkinut siivouksen jälkiä – eivät ne olisi ollenkaan häntä tyydyttäneet. – Monenlaiset tapahtumat, sairaudet ja kärsimykset voivat muuttaa ihmistä niin, että töintuskin jaksaa rutiinilakaan töistä selviytyä.⁷²⁴

Kertoja antaa kotiapulaisen työnsä merkityksen kehitys- ja oppiaikana, joka vaikutti koko myöhempään elämään. Vaikka hänen kuvauksensa myös seuraavista työpaikoista ovat hyvin positiivisia, vaikuttaa aika Lahden perheessä erityisen merkitykselliseltä, koska hän oli silloin vielä melko nuori – kenties ensimmäisessä työpaikassaan. Kirjoittaja sai palautetta työstään rouva Lahdelta ja kertoo yrittäneensä parhaansa joka tehtävässä. Hän vertaa muistojaan nykyisiin taitoihinsa ja arvelee, ettei rouva Lahti hyväksyisi hänen kotinsa siivoa kerrontahetkellä.

Kertomusta voi tulkita nostalgian kautta niin, että nostalgia toimii kerronnan strategiana. Nostalgista kerrontaa on luonnehdittu kadonneen paratiisin etsinnäksi. Se löytyy vain muistoista ja on tavoitettavissa siksi vain lyhyeksi aikaa kerrallaan.⁷²⁵ Nostalgian voikin ajatella selittävän sen, että kyseisen kertojan keruuvastaus hehkuu kauttaaltaan positiivisena. Kuvaillessaan raskastakin työtä hän kertoo sen hyvistä puolista, omasta onnistumisestaan tai hyvästä tuulestaan. Ikäville aiheille ei yksinkertaisesti anneta tilaa, mikä on tyypillistä yksinkertaiselle nostalgialle. Nostalgia on kertojan keino matkustaa ajassa onnellisempiin hetkiin, jotka ovat olemassa vain muistoissa. Nostalgian avulla hän voi muokata muistojaan ja tuoda esiin vain hyvät asiat ja hetket, joiden muis-

724 MV:K34/605, synt. 1918.

725 Esim. Hirsch & Spitzer 2003; Korkiakangas 1996, 38; Kuusi 2007, 128–129. Ks. myös Häyrynen 2004, 60.

teleminen tuo hyvää mieltä; näin muistelun prosessi kytkeytyy sen tavoitteisiin ja yksinkertaiseen nostalgiaan.⁷²⁶ Nostalgia toimii Anu Koivusen mukaan sekä diagnoosina että lääkkeenä: melankolinen, hyviä asioita korostava kaipuu menneisyyteen tunnustetaan nostalgiaksi, ja samalla kaipuun tunnetta koetetaan helpottaa nostalgialla.⁷²⁷ Kirjoittajan onnelliset muistot liittyvät tässä keruuvastauksessa työhön ja hänen ahkeruuteensa työntekijänä. On hyvä muistaa, että työkeskeisyys ei ole ainoastaan kirjoittajan valinta vaan riippuu myös dialogin toisesta osapuolesta, keruukyselystä. Museoviraston keruukysely, johon vastaus on osoitettu, on hyvin työkeskeinen.⁷²⁸ Ruumiillisen työn muistelu voi kytkeytyä ”vanhojen, hyvien ja yksinkertaisten aikojen” nostalgisointiin, ja raskaskin työ voi nostalgian avulla muuttua kaivatuksi; jo pelkkä työn muisteleminen voi tuottaa tyydytystä silloin, kun muistelu on nostalgisoitunutta.⁷²⁹

Työssä viihtyminen ja sen kautta työn arvo voidaan liittää muistelukerronnassa myös nuoruuteen ja nuoruuden voimalla jaksamiseen. Siivojana sotasairaalassa työskennellyt kertoja piti työympäristöä mielenkiintoisena ja työtovereitaan mukavina. Sairaalassa sai myös riittävästi ruokaa. Näillä hyvillä puolilla hän kumoo sen, että *”työ oli raskasta ja jopa likaista.”* Siivoajan ammatin vähäinen arvostus yleisesti yhteiskunnassa heijastuu hänen kerrontaansa.⁷³⁰ *”[–] ei voi kuin sanoa että oli mukava olla vaikka Siivooja vain. Mutta kun oli nuori ja terve eikä se ollut työtä pahempaa, kun oli rehellistä työtä jota teki.”*⁷³¹ Työn arvo ei hänelle koostu erityisesti tehtävien sisällöstä vaan suorituksesta, työn tekemisestä. Hän perustelee siivoustyön merkitystä sen aitoudella: se oli rehellistä eikä sen pahempaa kuin muukaan työ. Rehellinen työ on kunniallista. Eija Starkin mukaan se yhdistyy raatamisen eetokseen, mutta positii-visella tavalla: kunniallinen, rehellinen työ on keino rakentaa oma tila yhteisössä.⁷³² Merkityksellistä kertojalle oli työn suorittaminen valmiiksi ja ahkeruus.

Sotavuosina sairaanhoitajaksi opiskellut kertoja puolestaan kuvaa työn merkityksen nousseen nimenomaan sen sisällöstä. Hän

726 Korkiakangas 1999, 174–175.

727 Koivunen 2001, 325; myös Hytönen 2013.

728 Ks. esim. luku 4.

729 Korkiakangas 2004, 118–119.

730 Siivoajan ammattikuvasta nykyään ks. Käyhkö 2006, 16.

731 MV:K34/162, synt. 1924. Ks. myös luku 4.2.2.

732 Stark E. 2011, 243.

kuvailee ensin, miten vähällä henkilökunnalla sairaaloissa pärjätettiin, ja viittaa sen jälkeen omaan innostukseensa. *”Elämä oli suorastaan ihanaa. Teimme melkein ympäripyöreitä vuorokausia, mutta mitäs ei nuorena jaksaisi ennenkaikkea silloin, kun se on niin innostavaa ja halusimme hoitaa näitä jotka olivat monet niin pahasti haavoittuneita.”*⁷³³ Molemmat edellä lainatut kertojat viittaavat nuoruuteen jaksamisen keinona.⁷³⁴ Muistelukerronnan keinot, jotka liittyvät työlle annettuihin merkityksiin, ovat kuitenkin näissä kahdessa erilaiset, mikä osoittaa työn arvon moninaisia rakennuskeinoja. Jälkimmäisessä lainauksessa suoritettujen työn arvoon vaikuttaa sodan todellisuus, sillä sotasairaala oli poikkeusaikaan liittyvä työympäristö. Kaija Heikkisen mukaan haavoittuneiden sotilaiden hoitaminen oli kaikkein ihannoiduin hoidettavien ryhmä sota-aikana, ja siksi monet esimerkiksi lotaksi tai apusisareksi ryhtyneet naiset halusivat nimenomaan kenttä- tai sotasairaaloihin töihin. Siviilien hoitaminen ei ollut yhtä hoidokasta. Naisten rooli hoitavana, äidillisenä hahmona korostui sotasairaaloissa, joissa hoidettavat vammat olivat usein vakavia. Kuoleman jatkuvan läsnäolon vuoksi työ oli myös psyykkisesti raskasta, mutta sota-ajan ilmapiiri vaikutti jaksamiseen – tai ainakin siitä kertomiseen.⁷³⁵ Taustalla vaikuttaa sankarillisten talvi- ja jatkosotien kulttuurisen kertomuksen lisäksi myös Museoviraston työpainotteinen keruukysely, jonka kysymyssarja luo omalta osaltaan yhtenäistä kuvaa sota-ajan työstä.⁷³⁶ Nostalgia on työn kuvauksessa myös selkeää: haavoittuneiden sotilaiden hoitamisen raskaus, henkinen paine ja pitkät työvuorot ovat unohtuneet ja jäljellä ovat työn kauniit, hyvät piirteet, kuten yhteishenki ja oman työn tärkeäksi kokeminen.

Yhteinen velvollisuus tehdä työtä

Työvelvollisuuslain nojalla suurin osa aikuisista oli sota-aikana velvoitettu sotaponnisteluja tukevaan työhön. Työvelvollisuus vaikutti käsityksiin työstä, koska sitä ei poikkeusoloissa saanut enää välttämättä itse valita eikä vaihtaa. Vaikka työvelvollisuuteen ja talkoisiin liittyy myös hyviä kokemuksia, osa kertojista yhdistää työvelvollisuuden negatiivisiin ilmaisuihin. Käsitkset työvelvollisuuslain sisällöstä ovat myös erilaisia, kuten maataloustalkoot

733 MV:K34/1026, synt. 1922.

734 Nuoruudesta ks. luku 5.3.4.

735 Heikkinen 2012, 60–78.

736 Olsson 2008, 154–155.

pienien lasten äitinä välttäneen tehdastyöläisen kerronnasta ilme-
nee: *"Aviovaimon rooli siis pelasti minut joutumasta työvelvolliseksi.
Kieltäytyjät yleensä lähetettiin irtolais- ja valtalain nojalla jopa leireihin
nostamaan suosta turvetta tms."*⁷³⁷ Myös mottitalkoista "vapaudut-
tiin" eri syillä tai työvelvolliseksi "jouduttiin".⁷³⁸ Työvelvollisuus-
laki teki siis työnteosta pakollista, minkä toisinaan arvellaan vai-
kuttaneen työilmapiiriin.⁷³⁹

Rintamalla työskennelleitä naisia ja erilaisia naiseuden rakentu-
misen tapoja rintamalla tutkinut Kaija Heikkinen on analysoinut
naisten työvelvollisuuteen jatkosodan aikana ja erityisesti työvel-
vollisiin liitettyjä merkityksiä. Heikkisen kirjasta käy ilmi, että rin-
tamalla työskenteli hyvin monenlaisia naisryhmiä, joiden asema
rintamalla, tehtävät sekä kokemukset naiseudesta sotaolosuhteis-
sa ovat hyvin erilaisia. Naisten sotakokemusta on usein tutkittu
lottien näkökulmasta, vaikka puhuminen rintamanaisista yhtenä
ryhmänä on yksiulotteista ja yksinkertaistavaa. Esimerkiksi apu-
sisaret ovat jääneet varsin vähälle huomiolle, samoin rintamalla
työskennelleet työvelvolliset.⁷⁴⁰

Rintamalla työskennelleet työvelvolliset olivat eri asemassa
kuin esimerkiksi siellä toimineet lotat. Työvelvolliset olivat siviili-
tehtävissä ja saivat palkkaa työstään. He työskentelivät rintamalla
armeijan varushuollossa, useimmiten pesulassa tai ompelimossa.
Työvelvolliset olivat vanhempia naisia, usein perheellisiäkin, jotka
tarvitsivat työpaikan elannon vuoksi – toisin kuin lotat, jotka saivat
vapautuksen työvelvollisuudesta. Heikkisen käyttämän muistelu-
aineiston perusteella lotat pelkäsivät työvelvolliseksi joutumista,
ja työvelvollisena olemiseen liitettiin negatiivisia värityksiä. Mui-
den rintamalla työskennelleiden naisryhmien suunnasta erityisesti
pesulassa työskentelevät työvelvolliset yhdistettiin irtolaisuuteen,
paikoitellen jopa prostituutioon.⁷⁴¹ Tutkimuksessani työstään ker-
tovat nimenomaan kotirintamalla työskennelleet, mutta on hyvin
mahdollista, että rintamalla työvelvollisiin liitetty negatiivinen

737 MV:K34/343, synt. 1924.

738 MV:K34/1022, synt. 1907; MV:K34/1390, synt. 1922. Myös esim.
MV:K34/963, synt. 1917.

739 Esim. MV:K34/1360, synt. 1925.

740 Heikkinen 2012, esim. 206–210.

741 Kaija Heikkisen mukaan pyykkitupien naiseen liitettyillä vapaan seksuaa-
limoraalin määreillä on monikerroksinen, kulttuurihistoriallinen tausta, eikä se
liity vain sota-aikaan. Ks. Heikkinen 2012, 200–206.

sävy on vaikuttanut käsityksiin työvelvollisuuslain nojalla työhön ”pakotetuista” henkilöistä myös kotirintamalla ja toisin päin.

Naisten työvelvollisuutta Suomessa jatkosodan aikana ei ole vielä tutkittu systemaattisesti. Aiheesta on tehty Suomen historian pro gradu⁷⁴², mutta kokemukset työvelvollisuudesta ovat jääneet naisten muiden roolien varjoon. Kaija Heikkinen arvelee, että eräs syy tiedon vähyyteen voi olla naisten erilaisissa taustoissa. Työvelvollisina rintamalla työskennelleet naiset olivat yleensä työläisiä, jotka ovat kirjoittaneet sotakokemuksistaan vähemmän kuin lotat. Myöskään työvelvollisten tekemät työt, kuten pyykin pesu, ei ole ehkä tuntunut kertomisen arvoiselta, kun huomio on kiinnittynyt hoivatyötä tekeviin. Lisäksi Heikkinen arvelee, että työvelvolliset ovat olleet sota-aikana iäkkäämpiä kuin lotat, jotka olivat usein varsin nuoria rintamalle lähtiessään. Kun naisten sotakokemusten muistelemisen ja tallentamisen aalto nousi 1990-luvulla, ei monikaan työvelvollisena rintamalla työskennellyt nainen enää ollut kertomassa omaa tarinaansa.⁷⁴³ Myös minun aineistoni vaikenee työvelvollisina eri paikkoihin määrättyjen naisten kokemuksista. Äänessä ovat enemmän ne, jotka työllistyivät oma-aloitteisesti tai muutoin niin, että he pystyivät itse vaikuttamaan ainakin jossain määrin siihen, millaista työtä tekivät ja missä. Näille naisille työvelvollisuuslaki oli uhka tai pelote.

Työvelvollisuuslainsäädäntö on kuitenkin vain osa työhön liitetystä velvollisuuksista. Laki ohjasi ja määräsi, mutta sota-aikaan sijoittuvassa muistelukerronnassa heijastuu myös jokaisen kansalaisen velvollisuus tehdä työtä yhteisen hyvän vuoksi, ei ainoastaan lain nojalla. Ahkeruus ja kovan työn teon arvostus on vanha ajatusmalli erityisesti agraarioloissa, mutta talvi- ja jatkosotien aikana siihen liittyi vahva isänmaallinen sävy. Tämä velvollisuus tehdä työtä näyttäytyy muistelukerronnassa positiivisena voimavarana, ei pakollisena määräyksenä kuten työvelvollisuuslaki. Viipurilaisessa kauppaliikkeessä 1930-luvun lopulla työskennellyt kertoja viittaa velvollisuudentunteeseen perustellessaan, miksi kaupan kolme työntekijää eivät lähteneet evakkoon muiden siviilien mukana talvisodan sytyttyä.

---

742 Salminen 2000. Pro gradu on tehty Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian oppiaineeseen.

743 Heikkinen 2012, 206.

Ei meitä kolmea kukaan käskenyt olemaan Viipurissa, mutta jokainen meistä katsoi sen yhteiseksi velvollisuudeksi. Johtaja Sairanen toi meille jokaiselle Viipurissa sotatoimialueella oleskeluluvan. Varmaankin poliisilaitokselta oli hankkinut, en tiedä varmasti mistä. Sitä sai useasti näyttää, kun väestönsuojelijat halusivat lähettää meidät pois kaupungista. Eivät ajatelleet että mistä hekin olisivat ruokansa saaneet, jos liikeväki olisi lähtenyt rauhallisemmille maille.⁷⁴⁴

Kertojan käsitykset velvollisuudesta tehdä työtään olivat hänen mukaansa ristiriidassa viranomaisten käsitysten kanssa. Viranomaiset olisivat halunneet, että kauppa olisi suljettu ja työntekijät siirtyneet lännemmäksi. Halu tehdä enemmän kuin säännökset edellyttivät ohjasi myös autokorjaamossa jatkosodan aikana työkennelleen naisen valintoja. Hän viihtyi työssä ja piti tehtäviä monipuolisina ja haastavina, mutta miesten saatua yksi toisensa jälkeen kutsun rintamalle konttoristin työt vähentyivät. *”Joutilaisuus tuona ajankohtana alkoi tuntua ”luvattomalta”, niin aloin katsella lisätöitä”*, kertoja toteaa. Hän saikin kokopäivätyön toisesta yrityksestä. Hän lupasi hoitaa autokorjaamon toimistotehtävät iltatöinänsä ja ehdotti samalla palkkansa alentamista työmäärää vastaavaksi. Korjaamon johtaja suostui, mutta oli todennut samalla: *”Ei neidin sen vuoksi tarvitse lähteä, lukisitte vaikka sanomalehteä joutoaikanne kuluksi”*.⁷⁴⁵ Kertomus osoittaa, ettei jatkuva, voimat ääri rajoilleen kuluttava työnteko ollut itsestään selvää, vaikka sota-ajan työntöön kuvauksissa usein rakennetaan ja uusinnetaan kuvaa läpi kaikkien kansankerrosten kulkevasta isänmaallisesta työnteosta. Molemmat edelliset kertojat kyllä liittävät itsensä tähän ahkeruuden kertomukseen, mutta osoittavat myös vaihtoehtona olleen maltillisen työntöön ja itsensä suojelun.⁷⁴⁶

Velvollisuus tehdä työtä isänmaan hyväksi muuttuu muistelukerronnassa usein kerronnaksi uhrautumisesta. *”[–] enimmäkseen vallitsi uhrautuvaisuusmenteliteetti”*, toteaa kertoja, jonka mukaan kukaan ei valittanut, vaikka pitkiä työvuoroja jatkui kauan ja loma-ajoista oli epäselvyyttä.⁷⁴⁷ Työtä tehtiin säälimättä itseä. Uhrautumiseen viittaaminen oli keino jaksaa vaikeiden olosuhteiden keskellä, mutta siinä on jälkiä myös kollektiivisesti jaetusta san-

744 MV:K34/1051, synt. 1912.

745 MV:K34/2232, synt. 1920.

746 Ks. myös Stark E. 2011, 255.

747 MV:K34/343, synt. 1924.

karillisesta talvi- ja jatkosotien kulttuurisesta kertomuksesta, joka kietoutuu monin tavoin myös muistelukerrontaan.

HYVÄ ILMAPIIRI. Sankarillisen työnteon pohdinta liittyy myös ajan ilmapiiriin sekä työpaikalla että yleisemmin sotaa käyvässä Suomessa. Kirjoittajat viittaavat huhuihin ja varsin usein myös yleiseen ilmapiiriin osittain varmasti siksi, että Museoviraston keruukyseyssä kysytään siitä erikseen tehdastyön kohdalla.⁷⁴⁸ Enimmäkseen työpaikan ilmapiirin kuvaillaan olleen hyvä. Esimerkiksi villatehtaalla parsijana työskennellyt nainen muistelee työpaikkansa hyvää tunnelmaa ja liittää kerronnassaan sen työntekijöiden ikään ja urakkaluonteeseen.

Tehtaalla vallitsi iloinen ja kaikinpuolin mukava ilmapiiri. Meillä, kun oli urakkatyö, niin meitä ei paljon valvottu. Harvoin näin työnjohtajaakaan. Meidän osastolla oli nuoria, iloisia tyttöjä. Me lauloimme ja harjoittelimme tanssimista aina työn lomassa.⁷⁴⁹

Tavallinen ilmaisu työpaikan hyvän yhteishengen kuvauksissa on vertaus kiinteään perheeseen: "Olimme kuin yhtä perhettä, ilot ja surut kerrottiin."⁷⁵⁰

Vaikka säkkejä ei hyvällä ilmapiirillä saatu kevyemmiksi, tehdastyötä vähemmän rasittavaksi tai kuokittavan perunamaan sarkaa lyhyemmäksi, henkisellä jaksamisella oli vaikutus ruumiilliseen jaksamiseen. Hyvä ilmapiiri ja yhteisöllisyys kannattelivat, samoin kuin työssä solmitut ystävyysuhteet sekä yhdessä vietetty vapaa-aika. "Ilmapiiri oli hyvä. Olimme yhteisessä valokuvassa hyvääntuulisina. Kävimme toistemme luona nimipäivöillä, monet jäivät pitkiä ajoiksi samaan tehtaaseen."⁷⁵¹ Yhteisesti jaetut arvot ja sotatarvike- tehtaassa jaettu yhteinen työn merkitys sotapönnisteluissa antoivat voimia, kun "täytyi yrittää kovasti. [...] Siellä oli niin hyvä ja halukas työporukka [...]"⁷⁵² Ilmapiiri ei välttämättä pysynyt yhtä hyvänä jatkosodan loppuun asti⁷⁵³, mutta yhdessä nauramisella oli myös tuolloin merkitystä työyhteisön toiminnassa. Huumorilla voidaan

748 Kysymys 20: Millainen ilmapiiri tehtaalla vallitsi? Millaiset olivat johdon ja työntekijöiden väliset suhteet? Esiintyikö työselkkauksia tai irtisanomisia? Kuvailkaa niitä ja niiden syitä. [...]. *Museoviraston kyselylehti* 1988.

749 MV:K34/429, synt. 1925.

750 MV:K34/205, synt. 1917.

751 MV:K34/2403, synt. 1922.

752 MV:K34/581, synt. 1912.

753 Esim. MV:K34/2127, synt. 1919.

yhdessä hallita raskaita, vaikeitakin tilanteita, sillä nauru on myös selviytymiskeino. Nauru rentouttaa, virkistää ja hoitaa – yhteisen naurun jälkeen työ maistuu taas.⁷⁵⁴ Ikäväänkin työhön kuten perunnostotalkoisiin saatettiin yhdistää laulua, leikkiä tai kilpailuja, jolloin työstä on helppoa kertoa iloiseen sävyyn. *”Yleensä tällaisissa talkoissa oli hauska tunnelma. Joskus laulettiin niin, että koko tienoo raikui ja toisinaan taas nostettiin kilpaa perunoita. Se, joka ensin pääsi saran päähän oli voittaja. Täisi siltä jäädä jokunen peruna maahankin.”*⁷⁵⁵ Tehtaassa laulu rajoittui usein pieneen, tuttujen työtovereiden ryhmään.⁷⁵⁶

Naiset eivät suinkaan laulaneet, nauraneet tai leikkineet yhdessä työn ohessa tiedostamatta sen merkitystä jaksamiselle ja työilmapiirille. Musiikin merkitystä naistyöntekijöille brittiläisessä tehtaassa toisen maailmansodan aikana selvittänyt tutkimusryhmä toteaa, etteivät nauru ja vitsailu olleet pelkästään osoitus hyväntuulisuudesta vaan kyseessä oli ”yritys olla iloinen” (engl. trying to be happy). Niin paljon kuin olisikin tehnyt mieli valittaa, se ei olisi hyödyttänyt ketään vaan ainoastaan pahentanut sekä omaa että toisten olotilaa. Ulkopuolisen silmin kevyt juttelu, juoruilu tai ajan iskelmien laulamien yhdessä näytti keveältä työnteolta, mutta monille naisista se oli tarkoituksellista hyvän mielen ylläpitoa. Hyvällä tuulella ollessa työtä ja henkisiä paineita kesti paremmin.⁷⁵⁷ Nuorena koulutyttonä paperitehtaassa työskennellyt nainen muistelee, miten työnjohtaja valvoi tarkasti naisten työtehoa. Työnjohtaja kulki valvomassa, mutta ei kieltänyt virkistyskeinoja, elleivät ne vaikuttaneet urakan lopputulokseen.⁷⁵⁸

En voi ymmärtää, MITEN oli mahdollista, että virkistimme mieliämme siten, että yksi luki ääneen jotakin lehteä, yleensä Perjantai tai jokin Iltalehti, sellainen viikonloppuromantiikkaa sisältävä. Seurasimme jatkokertomuksia myöden ja aina luku jatkui. Työihminen otti näköjään sen kuolettavan homman sivussa irti muutakin. Tietenkin kuuntelijat tekivät lukevan työtoverin osuuden paperipinkasta.⁷⁵⁹

754 Työpaikoista esim. Honkasalo 1988, 123. Ks. myös Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 148.

755 MV:K34/1347, synt. 1920. Kansatieteilijä Kustaa Vilkuna on kuvaillut laulamisen merkitystä työnteolle tahdin antamisena ja työn keventämisenä. Ks. Vilkuna 1946, 189–197.

756 Korczyński et al. 2005, 188; myös Koskinen-Koivisto 2009, 76–77.

757 Korczyński et al. 2005, 190–191.

758 Koskinen-Koivisto 2009, 76–77.

759 MV:K34/2098, synt. 1925.

Romanttisten jatkokertomusten lukeminen ääneen työnteon ohessa saattoi olla ulkopuolisen silmin silkkää hömppää, mutta työntekijöille sillä oli arvonsa. Työ olisi ollut puuduttavaa, mutta yhteisten lukuhetkien avulla sai ”sen kuolettavan homman sivussa irti muutakin.” Lukuhetket olivat yhdessä sovittuja, sillä muut tekivät lukijan puolesta hänen urakkansa työstä.⁷⁶⁰

Yhteistoiminnallisen kansakunnan korostaminen on osa julkista tapaa kertoa talvi- ja jatkosodista, ja se on vaikuttanut myös muistelukerrontaan. Nahkatehtaan konttorissa vuosina 1939–1942 työskennellyt nainen kertoo vahvasta yhteishengestä: ”Työntekijäin ja johdon suhteet olivat erittäin hyvät. Sama yhteishenki, joka vallitsi rintamalla vallitsi tehtaallakin. Useat tehtaan miehet tunsivat itsensä jotenkin ala-arvoisiksi, sillä ’miehen paikka oli rintamalla’. Muistan, miten tekn. johtaja Uusitalo tapansa mukaisella juttutuokiolla kertoi, miten suomalaiset ”molotovin koktaililla” tekivät lopun naapurin hyökkäysvaunuista.”⁷⁶¹ Kuvauksesta voi nähdä, miten erilaiset tekstuaaliset resurssit – kuten James Wertsch nimittää muistoihin vaikuttavia kuvia, elokuvia, kirjoja, kuultuja tarinoita ja niin edelleen – muovaavat muistoa ja vaikuttavat muistelukerrontaan.⁷⁶² Kertoja ei ollut itse käynyt rintamalla, mutta kertoo silti tehtaan yhteishengen olevan suoraan verrannollinen rintaman tunnelmaan – asia, josta hän on saanut varmasti runsaasti toisen käden tietoa sekä talvisodan aikana että myöhemmin. Hänen kirjoituksensa on kiinnostava myös siksi, että hän mainitsee kotirintaman tehtaissa työskennelleiden miesten alemmuudentunteen. Tästä aiheesta ei juuri puhuta aineistossani, eikä kotirintamalla välttämättömiä tehtäviä hoitaneiden miesten tuntoja ole suomalaisessa sodan kokemusten tutkimuksessa vielä avattu. Kuitenkin teollisuuden työvoimasta puolet oli myös jatkosodan vuosina miehiä.

Nykypäivän näkökulmasta kerronta kyllästymisestä ja väsymisestä sekä työhön että sotaan tuovat väriä ja säröjä muuten melko yhtenäiseen, jaettuun selviytymiskertomukseen sekä sodan että jälleenrakennuksen ajalta.⁷⁶³ Vaikka pääosa ilmapiirin kuvauksista on positiivisia, mahtuu pitkän jatkosodan kuvauksiin myös toteamuksia huonontuneesta ilmapiiristä. Tämän syyksi mainitaan

760 Tämänkaltainen kerronta tuo esiin sota-ajan vakavuuden lisäksi myös hauskanpitoa ja arjen iloja. Tutkimusta naurusta sodassa voisi tehdä vielä lisää. Ks. Kinnunen 2008.

761 MV:K34/494, synt.1913.

762 Wertsch 2002, 4–9. Ks. tutkimuksen johdanto.

763 Holmila 2008; Korkiakangas 2009, 72.

esimerkiksi työvelvollisuus: kun työpaikkaa ei saanut itse valita, myös motivaatio siihen heikkeni. *”Ilma piiri ei ollut mitään muistan erikoisen hyvää vallankaan loppu aikana kun tuotiin monenlaista porukkaa. Ne kun tuotiin pakolla työvelvollisina”*, kirjoittaa Vihtavuoren ruutitehtaassa vuodesta 1942 sodan loppuun asti työskennellyt nainen.⁷⁶⁴ Suksitehtaassa Jyväskylässä työskennellyt nainen pohtii ilmapiirin muutosta monisanaisemmin. Myös hänen kerronnassaan näkyy myöhempien tapahtumien tieto, sillä kertoja arvelee olleensa liian nuori huomataksaan *”kaikkea”* – mitä tuo kaikki on, mitä olisi pitänyt huomata, jää avoimeksi.

Yleensä siellä vallitsi hyvä ilmapiiri. Ihmiset olivat sopeutuvaisia ja huumorintajuisia, ankeasta ajasta huolimatta. En tiedä, olinko ehkä liian nuori ja sinisilmäinen, etten huomannut kaikkea. Näin jälkikäteen ajatellen se muistuu mieleen hyvänä työpaikkana, ei sellaisia enää nykyään tule. Ja toverihenki oli hyvä, vaikka siellä jo viimeiseltä oli niin monenlaista *”sukankuluttajaa.”* Pikkujouluja vietettiin yhdessä ja suoritettiin itse ohjelmaa. Niitä harjoiteltiin siellä tehtaalakin kahvi- ja ruokatuntien aikana.⁷⁶⁵

Ilmapiiristä kerrotaan aineistossani joko korostamalla yhteenkuuluvuutta läpi sotavuosien tai kertomalla muutoksesta jatkosodan loppuvaiheessa.⁷⁶⁶ Kansanhuollossa työskennellyt nainen kuvailee tunnelmaa vuonna 1943 *”sähköiseksi”* ja kertoo ajatelleensa, että oli hyvä, ettei hän ollut lotta.⁷⁶⁷ Puoluepoliittisten ja ideologisten erimielisyyksien vaikutus ilmapiiriin sekä tuodaan esiin⁷⁶⁸ että kiistetään⁷⁶⁹ aineistossani, mutta ylipäättään sitä kommentoidaan vähemmän kuin odotin.⁷⁷⁰ Kiinnostavaa työpaikan yhteishengen kuvauksissa on myös se, että usein siinä olevien säreijien viitataan liittyvän sukupuoleen. Joko osa miehistä ylenkatsoo työpaikan naisia tai naisvaltaisella työpaikalla syntyy ristiriit-

764 MV:K34/1360, synt. 1925.

765 MV:K34/963, synt. 1917.

766 Esim. MV:K34/581, synt. 1912; MV:K34/2127, synt. 1927; MV:K34/1052, synt. 1907.

767 MV:K34/1406, synt. 1921.

768 MV:K34/1022, synt. 1907; MV:K34/424, synt. 1911.

769 Esim. MV:K34/581, synt. 1912; MV:K34/1695, synt. 1919.

770 Ulla-Majja Peltosen analyysi vuoden 1918 sodan muistoista (Peltonen 1996) eri arkistoissa oli saanut minut odottamaan, että eri arkistojen aineistossa näkyisivät selkeästi poliittiset taustat. Tutkimusasetelmani ja -aiheeni on kuitenkin niin arkielämän työn merkitysten tasolla kulkeva, ettei politiikka noussut keskeiseksi teemaksi. Myös myötäkarvaan kulkeva lukutapani vaikuttaa tulkintoihin – en ole erityisesti etsinyt ristiriitoja aineistosta.

toja työntekijöiden kesken. Naisten keskinäinen kateus mainitaan suorana syynä työpaikan huonoon ilmapiiriin. *”Ilmapiiri kirjapainossa oli hyvä. Minulla ainakin johtajien kanssa suhteet olivat hyvät. [--] Kateus kukoisti oman osaston naispuolisissa työntekijöissä.”*⁷⁷¹

Työn vimma

Sosiologi Matti Kortteisen esittämä malli niin sanotusta selviytymisen eetoksesta perustuu hänen tekemiinsä kenttätoihin.⁷⁷² Kortteisen mukaan elämäkerronnassa toistuva tarina kertoo ihmisten tavasta jäsentää työtään: työ (ja elämä) on kovaa, siitä yritetään selviytyä ja lopulta selviydytään. Vaikeuksien voittamisesta ollaan ylpeitä. Tämä kerronnallinen jäsenitys on niin tuttu ja ilmiselvä, että sen erottaminen voi olla vaikeaa ja sen merkityksellisyyttä voi olla vaikea havaita.⁷⁷³ Tältä osin Kortteisen malli vastaa hyvin oman aineistoni sisältöjä. Myös sodan aikana tehdystä työstä kerrotaan hyvin usein selviytymisen eetoksen tapaan vaikeuksien voittamisena ja omasta sinnikkyydestä ollaan ylpeitä. Kuten Kortteinen esittää, malli on niin selkeä, että vasta jokin toisenlainen tarinatyyppi herättää huomaamaan, että työtä ja omaa elämää voi muistella muillakin tavoin.⁷⁷⁴

Sen sijaan Kortteisen mallin toista osaa, sukupuolittain eriytyneitä kerronnan tapaa, en voi täysin todentaa oman aineistoni kautta, sillä vertailumahdollisuutta ei ole: tutkimuksessani on vain naiskertojia. Kortteisen mukaan miehet kertovat työstä suorituskeskeisesti ja tekevät työtä omista lähtökohdistaan ja omin tavoittein. Naisten kerronnassa sen sijaan tuodaan esiin ensisijaisesti muiden eteen tehty työ. Kortteisen mallissa nainen ei tee työtä itsensä vuoksi vaan aina jonkun toisen eteen: äidin, lapsen, aviomiehen, yhteisön kuten ajatuksellisen isänmaan tai jonkin muun rakenteen, jonka kautta hän saa auttaa ja uhrautua. Kortteinen kuitenkin huomauttaa, että malli on sukupuolvisidonnainen: sotasukupolvea nuoremmat ottavat jo useammin lähtökohdakseen omat tarpeensa.⁷⁷⁵ Kertoessaan työstään aineistoni naiset eivät mielestäni mitenkään järjestelmällisesti unohda itseään ja uhraudu jonkun muun henkilön edestä – lukuun ottamatta nälästä ja ruoan

771 MV:K34/2442, synt. 1915. Ks. myös esim. MV:K34/424, synt. 1911.

772 Kortteinen 1997.

773 Kortteinen 1997, 43–44.

774 Muistelukertomusten sisältämistä genreistä ks. Savolainen 2012.

775 Kortteinen 1997, 47–48.

puutteesta kertomista, jolloin äiti vähentää omaa annostaan lasten vuoksi.⁷⁷⁶ Kuten aiemmissa luvuissa on jo todettu, nainen pystyi uhrautumaan joko äitinä tai ahkerana työntekijänä – tai jopa molempina. Miesten ollessa rintamalla moni nainen halusi ponnistella maansa ja yhteisönsä eteen kaikkensa antaen, jolloin Kortteisen esittämä uhriasienne kyllä tulee esiin. Tämä on kuitenkin sidoksissa myös sota-ajan ilmapiiriin, joka painoi yksilön tarpeet toissijaisiksi isänmaan tarpeisiin nähden. Tätä sodan kontekstiin kuuluvaa isänmaallista painotusta lukuun ottamatta en näe, että aineistoni naiset kertoisivat tekemästään työstä uhrauksena jonkun muun eteen. Työllä on arvoa kertojille itselleen, heidän omalle elämälleen, eikä sitä tarvitse oikeuttaa jonkun toisen kautta. Moniäänisessä aineistossa on toki vaihtelua tämän suhteen.

Pirjo Korkiakangas on tutkinut lapsuuden muistoja ja muistelemisen tapoja 1910-luvulta 1990-luvulle. Hänen mukaansa työn eetokseen on kasvettu jo lapsuudessa. Etenkin 1900-luvun alun maaseudulla työntekoon opittiin, ja lapsuuden monia puuhia muistellaan nimenomaan työnteon kehikossa. Maalaislapsuuden muistot rakentuvat usein työnteon muistoille. Oli tärkeää oppia elättämään itsensä.⁷⁷⁷ Myös Eija Stark painottaa köyhyyttä käsittelevässä väitöskirjassaan työn suurta merkitystä elämäkerrallisessa aineistossa. Rehellinen työ oli kunniallista työtä, ja myös sananlaskuissa ahkeruus on ihmisyymän mitta.⁷⁷⁸ Työn eetosta osoittaa hyvin kertoja, joka oli vielä sodan aikana lapsi mutta haki 1950-luvulla kesätyöpaikkaa koulunkäynnin oheen.

Kesiksi 1953 ja 1954 en saanut kertakaikkiaan mitään työtä. Tunsin itseni loiseksi enkä enää halunnut elää. Koulutovereillani oli kesätyöpaikat, useilla sama paikka monena kesänä. Muutamille valehtelinkin olleeni työssä. Vanhempani olivat sitä mieltä, että tarvitsin kesäloman kovan lukuvuoden jälkeen, mutta minä uhkuin työtarmoa, jolle ei ollut kohdetta. Jotakin yritin kotona tehdä, mutta rahaahan siitä ei tullut. Vaikka elämistemme ei olisi ollut tippaakaan leveämpää, olisi minun itsetunnolleni ollut ylen tärkeää, kun olisin itse saanut olla työssä. Eräs tyttöystäväni sanoi minulle kesäkuussa 1953: "Mene työhön laiskimus siitä!" Eräs puolituttu sanoi: "Isäsi saa sinua isoa naista elättää ja kouluttaa."[-] Keväällä 1958 olin työtömänä kolme viikkoa, jolloin tunsin itseni täysin tarpeettomaksi. "Päätoimi" oli tietenkin paikanhaku.⁷⁷⁹

776 Ks. luku 4.2.1.

777 Korkiakangas 1996, 327.

778 Stark E. 2011, 238, 242–243.

779 TMT 247:1058/3, TA, synt. 1937.

Tehdä työtä ja hankkia sen kautta elanto oli tärkeää tälle ker-
tojalle jo nuorena. Koulutyttönä hänen työpaikkansa ei olisi mer-
kinnyt elannon hankinnassa kovin paljoa, mutta oma työpaikka
olisi kohottanut itsetuntoa ja osoittanut muille, että hän oli yhtä
kunnollinen kansalainen kuin toisetkin. Nyt hän koki, että häntä
pidettiin laiskana, ja työttömänä ollessaan hän oli tarpeeton.

Erityisesti sota-aikana, mutta myös jälleenrakennuksen vuosi-
na, tarvittiin ahkeruutta, ja ahkeraan työntekoon liitetty kunniali-
suuden käsite vahvistuu edelleen kerronnassa.⁷⁸⁰ Työvelvollisuus-
lain nojalla työhön ohjatut eivät olleet tämän ajattelutavan mukaan
yhtä kunniallisia, sillä he eivät olleet onnistuneet hakeutumaan
töihin oma-aloitteisesti, toisin sanoen eivät osoittaneet valmiutta
tehdä kaikkensa isänmaan puolesta.

Yhteisön kontrollia työvelvollisuuden täyttämisestä kuvailee
vuonna 1910 syntynyt nainen, joka lähetti lapsensa Ruotsiin tur-
vaan. Kertoja oli jo hankkinut itselleen työpaikan, mutta ennen
kuin hän ehti aloittaa, tultiin häntä jo hakemaan kotoa. Kuvaa-
malla dialogin tarkkaan kertoja vakuuttaa muistonsa tarkkuutta ja
paikkansapitävyyttä.

Minä olin hakeutunut postitalolle töihin, sillä työvelvollisuus koski
kaikkia työkäisiä kansalaisia. Oli mainio yhteensattuma. Samana
päivänä, jolloin sain lapset lähtemään matkalle, illalla ovikello soi
ja vieras nainen astui sisään. Sanoi, että olette lähettänyt lapset tur-
vaan naapurimaahan. Sanoin, että siitä on noin 5 tuntia, kun saatoin
heidät. ”Te kuulutte nyt työpalveluun.” Vastasin: ”Tiedän ja aamulla
klo 8 on paikkani postitalolla postinkantajana.” Sitä virkaa jouduin-
kin sitten hoitamaan muutaman vuoden [--].⁷⁸¹

Kertoja halusi pitää työpaikkansa myös lasten palattua Ruotsis-
ta, sillä ”*sotakuukausipalkka oli perin vähäinen*”. Isommat lapset me-
nivät kouluun ja nuorin lastentarhaan, kunnes heidät lähetettiin
pommituksia pakoon ensin maaseudulle ja sen jälkeen uudelleen
Ruotsiin.

Edellisen kertojankin kuvaamaa, vahvaa palkkatyön ilmapiiriä
ajatellen on ymmärrettävää, miksi työvelvollisuuslain täytäntöön-
panoon suhtauduttiin hieman peläten ja työvelvollisia vierastet-
tiin. Ahkeruutta ja uhrautuvaa työntekoa korostava tapa kertoa
sodan ja jälleenrakennuksen vuosista liittyy sankarilliseen kerto-

780 Ks. myös Peltonen 1993.

781 MV:K34/456, synt. 1910.

mukseen talvi- ja jatkosodista ja vahvan suomalaisen naisen kertomukseen. Se on sekä kerronnallinen rakenne että osa kollektiivista muistia. Työn eetoksesta puhuminen ei ole ainoa tapa kertoa menneisyydestä, mutta työhön liittyvässä puheessa se on aineistoni perusteella yksi keskeisimmistä.

Vaikka sota-ajan ahkeraa työtä muistellaan lähes itsestään selvänä, kaikille kuuluvana velvollisuutena, kaippaa osa kertojista tekemänsä työn arvon julkista tunnustamista. Sotaveteraaneille on myönnetty erilaisia avustuksia ja julkista tukea perustuen heidän panokseensa talvi-, jatko- ja Lapin sodissa. Niin sanottu rintamapalvelustunnus on myönnetty naisille, jotka ovat esimerkiksi työskennelleet rintamalla erilaisissa tehtävissä. Tunnuksen myöntäminen lopetettiin vuonna 1994.⁷⁸² Muistitietokeräykseen osallistuminen on merkinnyt joillekin kirjoittajille myös keinoa tuoda esiin se, että on jäänyt ilman rintamapalvelustunnusta. Esimerkiksi Suomen Trikoon tehtaassa Tampereella työskennellyt nainen kävi syksyllä 1941 sadonkorjuutalkoissa sotatoimialueella. Tästä työstä hänen olisi omien tietojensa mukaan kuulunut saada rintamapalvelustunnus, mutta todistusta käynnistä ei löytynyt tehtaan arkistoista. *”Olen myös nyt saanut ihmeekseni kuulla, joidenkin omasta mielestään tärkeämmässä tehtävässä olleiden suusta, että emme olisi ansainneet rintamatunnusta. Mutta sanoisin – että rintama se oli tämä kotirintama – Aseet vain hitaammin tappavia.”*⁷⁸³

Myös asetehaassa tai armeijan varikolla työskentely olisi joidenkin kertojien mielestä oikeuttanut rintamapalvelustunnukseen.⁷⁸⁴ Naisten sota-aikana tekemien töiden arvottaminen eri tavalla merkitykselliseksi harmittaa myös vuonna 1922 syntynyttä kertojaa, joka opiskeli Kättilöopistolla vuodesta 1941 alkaen.

Nyt tällä kertaa, kun asioista puhutaan ja niitä kuuntelee tuntuu monta kertaa sellaiselta, että ne vaan tekivät jotain jotka olivat rintamalla tai sotatoimialueella. [--] Meikäläinen, joka teki työtä sotasairaalassa, joka ei sattunut olemaan sotatoimialueella ja vaikka hoiti kaikin tavoin parhaansa mukaan synnyttäjiä lapsineen eivät ole ollekaan minkään arvoisia Mielestäni tällainen jaottelu eri arvoisiin naisryhmiin on ollut varsin väärin ja toivoisinkin, että kaikkia muitakin naisryhmiä, jotka sodan aikana ovat tehneet varsin arvokkaan

782 Suomen Sotaveteraaniliiton kotisivut. <<http://www.sotaveteraaniliitto.fi/sotaveteraanien-tukeminen/rintamalisa/tunnukset>> (Luettu 18.6.2013.)

783 MV:K34/2041, synt. 1919.

784 MV:K34/1701, synt. 1925; MV:K34/1360, synt. 1925.

työn isänmaan hyväksi heitäkin arvostettaisiin jollakin tunnukseella, joka vastaisi e.m. rintamatunnusta.⁷⁸⁵

Sota-aikana tehdyn työn arvo voi siis merkitä myös myöhemmin hyvin konkreettisia asioita, kuten juuri rahallista tukea. Tällöin julkinen tunnustus nousee tärkeäksi, vaikka muutoin sankaruudesta tai uhrautumisesta olisikin oltu vaatimattomasti vaiti.

5.2. Muisteltu kaksoistaakka

Valinnanmahdollisuus tai -mahdottomuus

Naimisissa olevien naisten palkkatyö ja toisaalta perheenmännyden ammattimaisuuden ja työteliäisyyden korostaminen kertovat siitä, millaisia arvoja työntekoon ja palkkatyöhön liitettiin. Perheet käyttivät monenlaisia keinoja järjestääkseen lastensa hoidon työssäkäynnin ajaksi. Erityisen tärkeitä olivat erilaiset perhestrategiat.⁷⁸⁶ Poikkeustilanteessa lähisukulaisten verkoston merkitys kasvoi ja perheen ongelmia esimerkiksi juuri lastenhoidon suhteen ratkottiin ydinperhettä laajemman verkoston avulla. Kotiapulaiset mahdollistivat monen äidin ansiotyön. 1940-luvun kotikeskeisessä ilmapiirissä naisia yhtäältä kannustettiin äitiyteen ja perheenmännytyteen. Toisaalta sekä sodan aikana että sen jälkeen yhteiskunta tarvitsi naisten panosta työmarkkinoilla. Sodan jälkeisinä vuosina valinta palkkatyön – niin sanotun ansioäitiyden – ja perheenmännytyden välillä oli monelle naiselle vaikea. Toisinaan valinnanvaraa ei kuitenkaan käytännössä ollut suuntaan tai toiseen. Sota-aikana työvelvollisuus koski useimpia työikäisiä. Sodan jälkeen kukin perhe päätti vanhempien työssäkäynnistä itse.

Ansioäitien ja kotiäitien roolien vertaaminen ja arvottaminen keskenään oli ollut kiistakysymys työväen naisliikkeessä jo 1900-luvun alkupuolelta asti.⁷⁸⁷ Erityisesti kaupungeissa naisten palkkatyön nähtiin 1900-luvun alkupuolella uhkaavan koko perheinstituutiota, rappeuttavan sitä ja taannuttavan kansaa.⁷⁸⁸ Työläisnaisliitossa oli edustettuna kaksi linjaa: osa halusi panostaa naisten vapauttamiseen kotitöistä ja tasa-arvoiseen asemaan työmarkkinoilla, osalle taas naisten vapautuminen merkitsi tasa-ar-

785 MV:K34/1026, synt. 1922.

786 Perhestrategioista ks. Helsti 2006.

787 Lähteenmäki 1995, 247–250; Sulkunen 1989, 81–83, 86; Ollila 1993, 68–70.

788 Markkola 1994, 171; Sulkunen 1989, 82.

voa sukupuolten välisten erojen kautta. Naisten yhteiskunnallinen asema nähtiin perheen tärkeyden näkökulmasta: naisen luonnolliset ominaisuudet sopivat parhaiten lasten kasvatukseen, kodinhoitoon ja hoivatyöhön.⁷⁸⁹

Työläisnaisliitossa suhtautuminen työn ja äitiyden yhteensovittamiseen oli maailmansotien välisenä aikana vähitellen kääntynyt kodinhoidollisen linjan voitoksi. Tätä mallia, jonka tavoitteena oli kodinhoidon ammatillisen arvostuksen kohottaminen, ajoi muun muassa Miina Sillanpää. Kaksoistaakan ongelman ratkaisuna nähtiin se, että perheelliset naiset voitaisiin vapauttaa ansiotyöstä, jolloin he voisivat keskittyä yhteiskunnallisesti tärkeimpään tehtäväänsä eli lasten kasvattamiseen. Ilman kaksoistaakkaa perheenemännät jaksaisivat osallistua myös yhteiskunnallisten asioiden hoitoon. Perheenemännyyttä ja kotia naisten yhteiskunnallisena tehtäväkenttänä painottava linja oli Työläisnaisliiton sosiaalidemokraattisen osan kannattama, ja siinä oli yhtymäkohtia porvarillisten naisjärjestöjen kotia korostavaan puhetapaan. Järjestöillä oli kuitenkin ideologiset erot, eivätkä työläiset hyväksyneet porvarillisten naisjärjestöjen aiemmin kotitalouskysymyksissä käyttämää jakoa sivistyneisiin ja sivistyksen tarpeessa oleviin naisiin, mikä voitiin kytkeä myös vuoden 1918 muistoon. Tästä jaosta esimerkiksi koulutustoimintaan keskittynyt Martta-järjestö halusi irrottautua talvisodan alla.⁷⁹⁰

Kotitalouden hoitaminen ”uuden naisen” tehtäviin liittyvänä, naiselle luontaisesti sopivana roolina ja naiseuden ja kodin liittäminen painokkaasti yhteen ovat oleellinen osa sitä kontekstia, jossa aineistoni kertojat kasvoivat aikuisiksi ja perustivat perheitään. He ovat muistelukerronnan hetken ja 1940-luvun välillä nähneet naisten palkkatyömarkkinoiden muuttuvan muun muassa päivähoitolain myötä. Tästä huolimatta kotitalousideologian arvot näkyvät heidän kerronnassaan perheestä, työstä ja niiden yhdistämisestä.

A. Ahlströmin Kauttuan tehtailla ei avioliiton solmimisesta ole katsottu yleensä rikokseksi, joka aiheuttaisi välittömän irtisanomisen vaimolle. Esimerkiksi Yhtyneillä oli aikoinaan perinteisenä käytäntönä kehottaa perheenäideiksi ryhtyviä siirtymään päätoimisiksi hellapoliiseiksi.⁷⁹¹

789 Jokinen 1991, 53–54, 87; Sulkunen 1989, 81.

790 Jokinen 1991, 53, 87–88; Ollila 1993, 11; Sulkunen 1989, 81–84; Ollila 1994, 318.

791 MV:K34/343, synt.1924.

Suhtautuminen naimisissa olevien naisten työssäkäyntiin vaihteli vielä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana paikkakunnasta ja työpaikasta riippuen. Edellisessä lainauksessa mainitaan jo kaksi esimerkkiä eri tehtaista. Historioitsija Kaj Raiskion tutkimuksen mukaan Valkeakosken paperitehtaan johtaja Juuso Walden halusi vielä vuonna 1961 irtisanoa tehtaasta kaikki naimisissa olevat naiset, jotka eivät olleet perheensä pääelättäjiä. Tällä tavoin Walden halusi tehdä tilaa tehdaspaikkakunnan nuorille työttömille, mutta takana oli myös johtajan henkilökohtainen näkemys siitä, että naisen kuului hoitaa kotia ja lapsia. Asiasta kiisteltiin Valkeakoskella koko 1960-luvun ajan.⁷⁹²

Aineistossani kerrotaan Alkon naispuolisten työntekijöiden joutuneen eroamaan virastaan naimisiin mennessään vielä ennen toista maailmansotaa, tosin tästä kertovan mukaan sota muutti tämän säännön.⁷⁹³ Erään kertojan mukaan pankkivirkailijan ei sopinut olla rouva – tosin leskeys ei ollut este.⁷⁹⁴ Usein vasta-avioitunut nainen jätti odotusten mukaisesti työpaikkansa häiden jälkeen tai tullessaan ensimmäistä kertaa raskaaksi. Vuonna 1945 tehdyssä tutkimuksessa asiaa tiedusteltiin eri yhtiöiden johdolta – ei siis työntekijöiltä itseltään. Tulos oli, että joka kolmas yritysten konttori- ja muuhun vastaavaan henkilökuntaan kuulunut nainen jätti työpaikkansa vapaaehtoisesti häiden jälkeen ja lähes puolet lapsen synnyttyä.⁷⁹⁵ Vapaaehtoisuutta ei tutkimuksen pohjalta tehdyssä komiteanmietinnössä määritelty sen tarkemmin, mutta palkkatyöstä luopuminen avioliiton myötä joko irtisanottuna tai omaloitteisesti tulee monta kertaa esiin muistitietoaineistossa.

Paikkakunnan lisäksi myös sosiaalinen luokka vaikutti ansioaitien asemaan työmarkkinoilla. Keskiluokkaisten naisten työssäkäynti oli 1930-luvulla harvinaisempaa kuin työväenluokan naisten, joista osan oli pakko käydä työssä perheensä elatuksen vuoksi.⁷⁹⁶ Yhä useampi nainen piti 1940- ja 1950-luvuilla työpaikkansa naimisiin mennessään, jos se vain oli mahdollista. Naimisissa olevien naisten ansiotyötä tutkimaan perustettu komitea raportoi vuonna 1948, että yleinen mielipide oli kääntynyt ja vaimojen

792 Raiskio 2012, 206–210.

793 MV:K34/2214, synt. 1916.

794 MV:K34/2251, synt. 1908.

795 *Komiteanmietintö naimisissa olevien naisten ansiotyöstä* 1948, 24.

796 Lähteenmäki 1994, 71; ks. myös esim. MV:K34/794, jossa kertoja oli naimisissa upseerin kanssa ja kirjoittaa, ettei ajan käsityksen mukaan ollut sopivaa, että upseerin vaimo olisi käynyt töissä kodin ulkopuolella.

työssäkäyntiin suhtauduttiin aiempaa myönteisemmin.⁷⁹⁷ Yritykset eivät enää ilman muuta erottaneet aviovaimoja tehtävistään, ja ehkä pohdinta vaihtoehtojen välillä muuttui vähitellen aidommin valinnaksi, ei olosuhteiden ohjaamaksi pakkotilanteeksi.

Talvi- ja jatkosotien aikana valinnanmahdollisuutta työn ja perheenemännyyden välillä ei käytännössä voinut olla samalla tavoin kuin rauhan aikana, sillä työvelvollisuuslain nojalla kaikki työhön kykenevät oli velvoitettu tukemaan sotaponnisteluja. Pienten lasten äidit oli vapautettu työvelvollisuudesta, eli perheenäidin tehtävät nähtiin arvokkaana työnä. Suomessa työvelvollisuuslaki erotti siis hoivavastuussa olevat naiset lain ulkopuolelle, ei kaikkia aviovaimoja. Naimisissa olevien naisten yhä yleistyvään palkkatyöhön oli totuteltu jo sotienvälisenä aikana, joten sota-ajan työvelvollisuuslaki ei murtaanut valtavan suurta kynnystä vetäessään kotirouvat työvelvollisuustöihin. Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa, joissa kotirouvia oli suhteessa enemmän kuin Suomessa, tilanne oli toisenlainen. Amerikkalaiselle perheenemännälle isänmaallinen ja uhrausta korostava ilmapiiri tarjosi mahdollisuuden ansaita lisää rahaa perheen elatukseen samalla, kun täytti velvollisuutensa sotaponnisteluissa. Myös heistä osa kuitenkin halusi nimenomaan palata kotirouvaksi sodan jälkeen, osa jäädä palkkatyöhön.⁷⁹⁸

Ansoäitien työssäkäynnin ongelmissa ei ollut kyse ainoastaan sukupuoliroolista ja ”oikeanlaisesta” naiseudesta vaan myös niissä käytännön ongelmissa, joita ansioäitiyteen liitettiin. Tärkein niistä oli lastenhoidon järjestäminen. Kotiapulaisista oli pulaa, eikä lastenseimissä ja päiväkodeissa ollut tilaa kaikille hoitoa tarvitseville. Lastenseimien ja päiväkotien roolista myös keskusteltiin; esimerkiksi *Tulevaisuus* -lehden kirjoittaneen Eila Vuokon mukaan päiväkodit oli tarkoitettu tukemaan lasten kotikasvatusta, eivät huoltamaan lapsia äidin työssäkäynnin ajan – vaikka useat niin luulivat.⁷⁹⁹ Naimisissa olevien naisten palkkatyöhön tai ainakaan työssäkäyntiin äiteihin ei vielä ollut totuttu, ja käytänteet muuttuivat vähitellen. Naistenlehdissä ansioäitiyden ja perheenemännyyden vertailua tehtiin ajoittain 1940- ja 1950-lukujen mittaan. *Tulevaisuus* -lehdessä julkaistiin vuoden 1947 ensimmäisessä numerossa

797 *Komiteanmietintö naimisissa olevien naisten ansioäitiydestä* 1948:9, 23–24; Lähteenmäki 1994, 69–70.

798 Esim. Berger Gluck 1988, 153, 156, 173.

799 *Tulevaisuus* 23–24/1947, 24–25. Päiväkotien roolia pohdittiin myös *Kotiliesissä*, ks. esim. *Kotiliesi* 15–16/1948, 368–369; *Kotiliesi* 11/1946, 294–295, 318.

nimimerkin Ristirouva kirjoitus otsikolla ”Missä on vaimon paikka?”. Ristirouva esitti naisten kaksoistaakan ongelman: työpäivän päätteeksi naisten oli vielä huolehdittava perheenemännän tehtävistä. Kirjoituksessa esitettiin, että vaikka naiset ovat taistelleet itselleen paikan palkkatyömarkkinoilla, heidän pitäisi palata takaisin kotiin ja saada yhteiskunta (lähinnä miehet) ymmärtämään, että perheenemännäisyys on tuottava, yhteiskuntaa tukeva ammatti.⁸⁰⁰ Ristirouvan kirjoitus herätti keskustelua ja lehdessä julkaistiin vuoden 1947 aikana sille useita vastineita. Niissä todettiin muun muassa, että tärkein syy perheenäidin muuttumiseen ansioäidiksi on perheenisän riittämätön palkka. Mikäli isän palkka riittäisi perheen elättämiseen, ei kysymystä äidin paikasta tai kaksoistaakan kantamisesta tarvitsisi edes pohtia, sillä äiti voisi keskittyä kodinhoitoon tyytyväisin mielin tai palkata itselleen apulaisen, mikäli haluaisi toimia muussa ammatissa.⁸⁰¹ Samankaltaiseen argumenttiin perustui palkkauksen niin sanottu perheenelättäjämalli, jossa miesten palkka oli useilla aloilla samoistakin tehtävistä naisten palkkaa parempi, koska miehet katsottiin tavallisesti perheidensä päälättäjiksi.

Kotiliedessä naimisissa olevien naisten palkkatyötä käsiteltiin jatkosodan jälkeen usein ja ainakin nykypäivän lukijan silmin melko painokkain argumentein. Ansioäitiys esitettiin useimmiten ongelmana, joka johtui perheen tilanteesta ja joka aiheutti väsymystä ja oireilua niin naiselle, miehelle kuin lapsillekin.⁸⁰² *Kotiliedessä* korostettiin äitiyttä naisen arvokkaimpana elämäntehtävänä. Terveystieteellisten syiden lisäksi lehdessä perusteltiin perheenemännyyden paremmuutta ansioäitiyteen nähden taloudellisin syin. Useassa artikkelissa osoitettiin laskelmin, että kahden vanhemman taloudessa äidin kannattaa jäädä kotiin, sillä tehokkaasti hoidettu kotitalous säästää enemmän, kuin mitä äidin palkasta kotiapulaisen kulujen jälkeen jäisi käteen. Otsikoiltaan nämä artikkelit olivat ohjaavia, esimerkiksi ”Äidin ansiotyö on kallista”⁸⁰³ tai ”Kannattaako olla ansioäiti?”⁸⁰⁴ Ansioäitiyteen suhtauduttiin lehden artikkeleissa

800 *Tulevaisuus* 1–2/1947, 22.

801 *Tulevaisuus* 4–5/1947, 12; *Tulevaisuus* 7–8/1947, 18–19; *Tulevaisuus* 9/1947, 15. Ks. myös esim. Jokinen 1991, 15–16.

802 Esim. *Kotiliesi* 22/1952, 774–775; *Kotiliesi* 6/1954, 222–223, 240; *Kotiliesi* 21/1955, 880–881; *Kotiliesi* 3/1957, 145–147, 188, 190.

803 *Kotiliesi* 2/1956, 76–77, 127.

804 *Kotiliesi* 13–14/1947, 324–325, 344. Ks. myös esim. *Kotiliesi* 15–16/1948, 363–364; *Kotiliesi* 12/1950, 420–421; *Kotiliesi* 3/1951, 86–87, 104; *Kotiliesi*

hyväksyvästi silloin, jos äidillä oli korkeakoulututkinto ja sen mukainen ammatti tai silloin, jos lapset olivat jo kouluikäisiä tai mikäli äiti oli perheensä ainoa elättäjä. Myös perheenemäntien osa-aikatyöhön kannustettiin. Erilaisten juttujen runsas määrä osoittaa, että aihe oli tärkeä ja keskustelua herättävä 1950-luvun lopulle asti. Aihetta käsittelevien artikkelien perussävy oli *Kotiliedessä* perheenemännyyteen kannustava. Silti tässäkin lehdessä todettiin, että naimisissa olevien naisten palkkatyö lisääntyi koko ajan:

Naisten suosimien aikakauslehtien palstoilla näyttää olevan yhä uudelleen toistuva aihe naimisissa olevien naisten ansiotyö ja erityisesti ansiotyössä oleva äiti. [--] Voimme selittää aiheen "elävän" siksi, että naimisissa olevien naisten ansiotyö on meillä niin tavattoman, voisi sanoa huolestuttavan yleistä ja yhä yleistyvää. [--] Nytkin on jo kuitenkin myönnettävä, että ansioäitien ryhmä on suuri. Toinen yhtä yleisesti tunnettu tosiasia on se, että ansioäidin asemaan liittyy sellainen ketju eriasteisia ja erilaatuisia pulmakysymyksiä, ettei niitä missään kirjoituksessa tai laajassakaan tutkimuksessa voi kaikkia tuoda edes esille perusteellisesta pohdinnasta puhumattakaan.⁸⁰⁵

Ennen sotia vallinnut kotitalousideologia ja ajatus naisen kutsuksesta kodinhoitoon ja hoivatyöhön ovat siis vahvasti esillä naistenlehdissä myös toisen maailmansodan jälkeen. Naistenlehtien sisältö ja niiden lukijoiden ajattelutavat vaikuttivat vastavuoroisesti toisiinsa. Naistenlehtien esittämä malli ei kuvasta todellisuutta sellaisenaan, vaan ne konstruoivat lukijakunnalleen sopivaksi katsomaansa naiseutta ja antavat malleja siihen. Lukijan ei kuitenkaan voi olettaa alistuvan naistenlehden naiseuden mallille.⁸⁰⁶ Sekä *Tulevaisuus* että *Kotiliesi* esittivät naisten kaksoistaakan ratkaisuksi perheenemännyyttä ja naisten palkkatyön vähentämistä. Näistä kirjoituksista huolimatta naimisissa olevien naisten ansiotyö lisääntyi. Ansioäitien ongelmat nähtiin molemmissa lehdissä tärkeinä yhteiskunnallisina kysymyksinä.

Lehdissä käytyä keskustelua seurannut ansioäiti saattoi hyvinkin tuntea syyllisyyttä ja verrata itseään perheenemäntään, joka keskittyi taloudenhoitoon ja tuki näin sekä lastensa kehitystä että miehensä jaksamista. Vaikka ansioäitiyteen alettiin suhtautua ym-

---

8/1952, 273–275; *Kotiliesi* 2/1953, 52–53; *Kotiliesi* 5/1955, 180–181, 198; *Kotiliesi* 2/1956, 76–77, 127.

805 *Kotiliesi* 2/1956, 76.

806 Turunen 2011, 64–66.

märtävämmin 1950-luvun mittaan, saattoi syyllisyys silti painaa, kuten seuraava kirjoittaja toteaa:

Kun jälleen vuoden 1955 alussa palasin työhön lapseni jäi talonmiehen rouvan (Salon) hoitoon ja tunsin kovia omantunnon tuskia kun jätin pienen lapseni ja lähdin toisten perheitä ja lapsia hoitamaan [kertoja oli ammatiltaan kodinhoitaja]. Aina tuo sama tunne on kiusannut myöhempinäkin työssäoloaikoina. Se on ollut risti-riita elämässäni – mutta silti olen ollut työelämässä vuosia [--].⁸⁰⁷

Kertojan elämässä syyllisyys palkkatyöstä ei siis viimekädessä vaikuttanut hänen valintaansa, vaan hän jatkoi työpaikassaan siitä huolimatta. Aineiston perustella on vaikea sanoa, johtuiko syyllisyys lapsilta saadusta palautteesta vai oliko se reagointia vallitsevaan kotikeskeiseen ilmapiiriin.

Ahkerä ansioäiti

Perheen toimeentulo on monesti ratkaiseva tekijä, kun aineistoni naiset kuvaavat pohdintaansa työn ja kodin välillä. Monissa perheissä ei ollut varaa harkita äidin jäämistä kotiin, sillä korkeat vuokrat ja nouseva elintaso vaativat kahden aikuisen palkan.⁸⁰⁸

Samoihin aikoihin [vauvan ollessa n. 3kk ikäinen] piti minun mennä töihin. Ensiksikin siksi, että äitiysraha maksettiin vain kahdelta kuukaudelta ja toiseksi, tarvitsimme kiepästi [kipeästi] tuloni. Oli edessä elämän todellisuus. Vuokra piti maksaa, ruoka myös. Maksulappuja tuntui tihkuvan joka puolelta.⁸⁰⁹

Folkloristi Lena Marander-Eklund on tutkinut 1950-luvun suomalaisten, ruotsinkielisten kotirouvien kerrontaa ja toteaa, että mahdollisuus jäädä kotiin oli luokkasidonnaista. Hänen aineistonsa perusteella kotirouvuus oli ennen kaikkea keskiluokkainen ilmiö. Voisi ajatella taloudellisten syiden koskevan useimmiten työväenluokkaisia, pienituloisia perheitä. Niissä oli kuitenkin tavallisemmin totuttu molempien vanhempien palkka- tai ansiotyöhön. Naisjärjestöissä oli jo pitkään esitetty koti naisen toiminnan keskeisenä ympäristönä kaikissa yhteiskuntaryhmissä, mutta naisasianaisten esillä pitämä kysymys palkkatyöstä voidaan esittää myös luokan kautta: ylä- ja keskiluokan kohdalla kyse oli

807 TMT 249:1269, TA, synt. 1929. Ks. myös Marander-Eklund 2014, 221–222.

808 Esim. MV:K34/456, synt. 1910.

809 SATA 10757, synt. 1924.

oikeudesta palkkatyöhön, työläisnaisille palkkatyö oli välttämättömyys.⁸¹⁰

Tutkimukseni aineistossa ansioäitiys ei näy erityisen vahvasti luokkasidonnaisena ilmiönä, vaan pohdintoja siihen liittyen löytyy monista sosiaalisista ryhmistä – sikäli kun aineistoni pohjalta olen niitä voinut arvioida. Ammattiinsa koulutetut, keskiluokkaiset virkanaiset kertovat ylpeäänkin sävyyn pitkästä työurastaan. *”En jättänyt koskaan sitä työtäni huolimatta siitä, että perustin perheen. Synnytin kolme lasta”*, toteaa apteekista sota-aikana työpaikan löytänyt nainen.⁸¹¹ Koulutetut naiset kertovat kiinnostuksestaan ja innostuksestaan työhön. Kotoa lasten luota lähdettiin, koska työ oli mielenkiintoista ja palkitsevaa. Aina kyse ei ollut omasta urasta vaan koko perheen yhteisestä toimeentulosta kuten silloin, kun vaimo toimi miehensä sijaisena sota-aikana. Seuraava kertoja nimittää ahkeruuttaan ja pitkiä päiviään kunnianhimon aikaansaa-maksi. Hänen miehensä oli juuri sodan syttyessä nimitetty kunnansihteeriksi Kauvatsaan.

Mieheni ei ehtinyt vielä aloittaa töitä uudessa työpaikassaan, kun joutui lähtemään sotaan ja kunnassa ei ollut useaan vuoteen ollut ko.työntekijää, joten töitä oli paljon rästissä. Maalaiskuntainliiton tilintarkastaja minut määräsi aloittamaan työt mieheni tuuraajana ja niin aloin purkaa tuota valtavaa rästisumaa. Tuosta tarkastajasta käytimme nimeä ”täti Talvitie”. Toimistossa ei ollut muita työntekijöitä, joten kaikki työt-ja-asiat kulki käteni kautta. Minulla oli tuolloin kaksi pientä lasta ja tuona-aikana sain vielä kolmannenkin, ihmetteli ”täti Talvitie”, kerran käydessään: ”Missä ihmeen välissä, olet ehtinyt tuon lapsenkin saada?”. Asuin samassa talossa, joten jatkoin työpäivääni öisin ja viikonloppuina. Olen aina ollut vähäsen kunnianhimoinen töittäni suhteen ja lapsillani oli hoitaja, joten siltä osin oli asiat kunnossa.⁸¹²

Kertoja ei tuntenut syyllisyyttä kovasta työnteostaan, sillä lapsilla oli kotona hoitaja. Ne äidit, joilla oli varaa palkata kotiapulainen hoitamaan lapsiaan, saattoivat helpommin toteuttaa työhön liittyviä kunnianhimojaan. Vain lyhyiden äitiyslomien ajan kotona viipynyt kertoja nimittää työtään esteeksi lasten kanssa olemiselle. *”Kun omat lapseni olivat pieniä, enkä mielestäni ehtinyt olla tarpeeksi*

810 Marander-Eklund 2012, 136; Sulkunen 1987, 165–167. Naisten ansiotyön monipuolisuudesta 1900-luvun alun kaupungeissa ks. Rahikainen & Räisänen 2001.

811 MV:K34/2125, synt. 1923.

812 MV:K34/1353, synt. 1921. Vastaaja on haastatellut tuttavaansa, jonka kerrotaan lainaus perustuu.

heidän kanssaan, lohdutin itseäni, että nautin sitten lapsenlapsista, kun työt eivät ole enää esteenä.”⁸¹³ Hän esittää asetelman selvästi joko–tai –valintana: työ tai lapset, ja hänen valintansa nuorempana oli työ. Ahkeruus ja pitkä työura ovat hänen keruuvastauksessaan keskeisempiä kuin äitiys ja perhe.

Palkkatyö alkoi toisinaan houkutella, kun kotona oli jonkin aikaa hoidettu pientä lasta: ”minun teki jo mieleni töihin”⁸¹⁴ tai ”minua halutti kovin mennä työhön, vaikka minulla oli pieni lapsi”⁸¹⁵. Mikäli perheeseen syntyi lisää lapsia, katkaisi äitiysloma jälleen työnteon.⁸¹⁶ Mikäli lastenhoito järjestyi helposti, ei työhön menoa nähdä muistelukerronnassa ongelmana, jos oma mieli sinne houkutteli. Hoitopaikan puute sen sijaan saattoi estää tai ainakin hidastaa työhön hakeutumista.⁸¹⁷

Työhön saatettiin hakeutua sen tuoman sosiaalisen ulottuvuuden vuoksi. Työssä tavattiin toisia, ja erityisesti sota-aikana yksinäisyys saattoi käydä raskaaksi, kuten seuraava kertoja toteaa:

Olin lopettanut työsuhteeni avioituakseni ja näin ollen olin muuttanut ”turvalliseen” maaseudun rauhaan. Lainausmerkit siksi, että myös kotipitäjässäni sai pelätä ilmapommituksia, kuten yleensä koko maassa. Menin kuitenkin töihin, koska en halunnut pelätä synnytystä yksin vain omissa oloissani.⁸¹⁸

Työpaikan sosiaalinen ympäristö ja kokemusten jakaminen toisten naisten kanssa auttoivat selviytymään pelosta. Kenties raskaus ja synnyttäminen tuntuivat vielä pelottavammilta, kun aviomies oli kaukana rintamalla?⁸¹⁹ Kodin arkiaskareiden järjestämisen lisäksi työssäkäyvän perheenäidin oli sovitettava työnsä kanssa yhteen mahdollinen raskaus ja synnytys. Kertomukset työssäkäynnistä raskausaikana ja synnytyksen jälkeen ovat usein sävyllään selviytymiskertomuksia, joissa vaikeudet voitetaan sitkeydellä ja peräänantamattomuudella.⁸²⁰ Raskausajan ja synnytyksien muisteleminen ei kuulu kaikkein tavallisimpiin aiheisiin aineistossani.

813 SATA 5403, synt. 1924.

814 SATA 17270, synt. 1929.

815 MV:K34/1529, synt. 1921.

816 Ks. esim. SATA 17270, synt. 1929.

817 Esim. MV:K34/1762, synt. 1914; MV:K34/343, synt. 1924; MV:K34/430, synt. 1913; TMT 258:1322, TA, synt. 1928.

818 MV:K34/343, synt. 1924.

819 Synnyttämispelosta sota-aikana ks. esim. Hytönen 2012a, 34–35.

820 Saarenheimo 1997, 144, 181–182.

Toisin kuin työstä kertomista, raskaudesta ja synnyttämisestä puhumista ei ole aina pidetty sopivana. Teemat on katsottu liian henkilökohtaisiksi asioiksi jaettavaksi erilaisissa keruissa. Syntymästä ei myöskään ole aina ollut sopivaa kysyä, eikä tutkijoiden kiinnostukseenkaan ole siihen liiemmästi kohdistunut.⁸²¹

Työssäkäyvän äidin asema vaihteli myös äitiysloman suhteen riippuen hänen ammatistaan ja sosiaalisesta ryhmästään. 1940-luvun lopulla äitiysloma oli yleensä enintään kuudesta kahdeksaan viikkoa. Naimisissa olevien naisten ansiotyötä tutkineen komitean selvityksen mukaan kaksi kolmasosaa työnantajista ei maksanut minkäänlaista äitiyslomakorvausta tai äitiysrahaa työläisäidille äitiysloman aikana. Sen sijaan 60 prosenttia työnantajista maksoi täyden palkan konttorihenkilöstölleen näiden äitiysloman ajalta.⁸²² Huolimatta mahdollisesta rahakorvauksesta äitiysloma ei aina tarkoittanut mahdollisuutta lepoon ja toipumiseen. Vuonna 1928 syntynyt toimistotyötä tehnyt nainen muistelee äitiyslomaansa seuraavasti:

Sain ainokaiseni -55. Ei ollut konttorissa tuuraajaa. Äitiysloma oli kuusi viikkoa. Tein raportit Helsinkiin koko lomani ajan. Juoksevat asiat hoiti johtaja. Ei ollut tarhoja. Vuonna 56 jouduin jättämään työni. En saanut lapselleni hoitajaa.⁸²³

Kertoja toteaa myöhemmin kirjoituksessaan joutuneensa katumaan, että luopui työstään. Pienen paikkakunnan tehtaan väki vaihtui harvoin, ja kerran paikastaan luopunutta ulkopaikkakuntalaista ei otettu ”piireihin”. Hän ei saanut työpaikkaansa takaisin enää myöhemmin.

Edellinen kertoja joutui siis työskentelemään äitiyslomansa aikana, mutta hänen työnsä konttorissa ei luultavasti ollut ruumiillisesti rasittavaa. Naiset, joiden työhön kuului matalan palkan lisäksi kovaa ruumiillista rasitusta, kohtasivat äitiyslomansa aikana toisenlaisia ongelmia, jopa keskenmenoja. Seuraavassa nainen muistelee, miten ikäviä seurauksia hänelle koitui raskausajan työstä. Hän aloittaa tarinansa sota-ajalta, mutta siirtyy pian kuvaamaan vakinaista työpaikkaa sodan jälkeisinä vuosina, jolloin hän toimi omien sanojensa mukaan ”naisena miestentöissä”. Hän

821 Hytönen, Saarimäki & Niskanen 2012, 13–15. Museoviraston keruukysely 35 käsitteli kotisyntynytystä. Ks. Helsti 2000.

822 *Komiteanmietintö naimisissa olevien naisten ansiotyöstä 1948:9, 25.*

823 TMT 258:1322, TA, synt. 1928.

sai tästä miesten työstä miehen palkan, mutta yhtäläisen palkan mukana tulivat myös odotukset yhtäläisestä tehokkuudesta ruumiillisesti raskaassa työssä. Äitiyden ihannoiti ei tässä tarinassa yltänyt arjen tasolle, työporukoihin asti, sillä niissä vallitsi toisenlainen järjestys.

Siellä kun sai samaa palkkaa miesten kanssa muuttui käytäntökin. Oli joskus nostettava enemmän kuin jaksoi. Tehtävät otettuaan ne täytyi suorittaa. Synnytyslomaa oli säästettävä viime tipalle. Kun olin valvonut lasten kanssa yön ja aamulla oli kiipeiltävä puutaravaunuihin jopa tukkivaunujen päälle viimeistelemään ketjuja lukkoihinsa, tai mittamaan halkopinoja umpivaunuun, ei ollu itku kaukana. Myös suuremmilla asemilla kun miehet lastasivat kärryihin jokaiselle yhtäpaljon saattoi kuulla. "Ei sinun kädet vapisi tiliä kuitatessasi, anna tyttö kärryn luistaa!" [--] Ajat paranivat 50-luvulla, [--]. Odotin esikoistani seitsemännellä kuukaudella, tulivat poltot ja syntyi poikalapsi joka hätäkasteessa sai nimen Tapio Olavi. Hän eli vain viikon. Lääkärin selitys oli: "Vauva kuoli samasta syystä, kuin oli kesken syntynytkin. Hän ulosti verta." Syynä olivat nuo raskaat kiviporalaatikot joita vatsani varassa jouduin nostelemaan junaan sepälle teroitettaviksi, toiset porat tulivat terävinä laatikoissa alasnostettaviksi.⁸²⁴

Tarinassa kuljetaan ajassa edestakaisin: monen lapsen äidin väsymyksestä kipeään muistoon keskosena syntyneestä esikoisesta. Vähävoimaisena työnteko oli raskasta, mutta päästyään pienemmille asemille töihin kertojan olot paranivat, koska hän sai itse suunnitella työnsä ja kantaa pienempiä lasteja kerrallaan järkeviä matkoja. Jo suuremmassa työporukassa työskennellessään hän oli keksinyt erilaisia niksejä helpottaakseen työtään erityisesti raskausaikana, kun kyykistyminen oli vaikeaa. Nämä keksintönsä hän jakoi muillekin työtovereilleen.

Vuodesta 1917 lähtien oli ollut kiellettyä pitää teollisuus- ja muissa sen kaltaisissa ammateissa naista työssä neljänä viikkona synnytyksen jälkeen.⁸²⁵ Naimisissa olevien naisten ansiotyötä tutkinut komitea ehdotti raportissaan vuonna 1948, että jokaiselle naiselle pitäisi taata 12 viikon äitiysloma synnytyksestä toipumiseen, mutta ehdotus ei mennyt läpi eduskunnassa. Vuonna 1937 oli annettu laki äitiysavustuksesta. Sen perusteella rahallista tukea saivat vähävaraiset äidit, mutta 1940-luvulla tämä ehto poistettiin

824 TMT 259:10022, TA, synt.vuosi ei tiedossa. Saman kertojan muistelua on lainattu aiemminkin.

825 Lähteenmäki 1994, 72.

ja äitiysavustus laajennettiin koskemaan kaikkia äitejä. Vuodesta 1949 alkaen äitiysavustuksen saamisen ehtona oli lääkärin tai kättilön vastaanotolla käynti. Raskauden ja äitiyshuollon lääketieteellinen painottuminen näkyi myös sairaalasyntytysten yleistymisenä.⁸²⁶ Työsuojelusäännökset eivät aina yltäneet työpaikalle asti. Työssäkävyyden naisten oikeuksien ja työsuojelun parantamisesta keskusteltiin poliittisten naisjärjestöjen aloitteesta ja niiden kesken eduskunnassa 1940-luvun loppupuolen vuosina, mutta radikaaleimmat ehdotukset jäivät vielä silloin toteutumatta.⁸²⁷ Edellinen kertoja jatkaa tarinaansa 1950-luvulta:

Kuusi lastani syntyivät milteipä ”joka ohrille”, ei siis ollut ihme että vanhemmat naiset manasivat: ”Puoli vuotta täydellä palakalla oot lapsia sorvannut, kun äitisi on kymmenen synnyttänyt ilmaiseksi.” En muistanut sanoa etten keskospojan lomasta saanut kuin viikon pitää, kun jo tulin työhöni.⁸²⁸

Äitiyssuojelu ja kehittynyt, lääketieteeseen nojautuva äitiyshuolto kaikille avoimine neuvoloineen teki kertojan mukaan aiemmat sukupolvet kateellisiksi.⁸²⁹ Tätä eri sukupolvien äitien välistä eroa ruokki myös myytti entisaikojen työteliästä sankariäidistä, joka ei tarvinnut synnytykseen kenenkään apua vaan synnytti lapsensa työn teon välillä.⁸³⁰ Sankariäiti, jolle äitiysloma on vain turhaa hemmottelua, on mielestäni oleellinen osa vahvan naisen myyttistä kulttuurista kertomusta. Sankari- tai raatajaäidin kertomus on muuttunut vuosikymmenien saatossa, mutta se voidaan löytää myös tästä päivästä esimerkiksi keskusteluissa äitiyden ja palkkatyön yhdistämisestä tai imettämisestä.

Jaettua kertomusta sankariäitiydestä kommentoi myös kertoja, joka aiemmin siteeratusta lainauksessa kertoi hakeutuneensa töihin, koska ei halunnut olla kotona yksin pelkäämässä pommituksia. Hän työskenteli sota-aikana sekä paperi- että nahkatehtaassa, mutta kirjoituksesta ei käy ilmi, kummasta raskausaikana oli kyse. Synnytyksilomaan liittyen hän ei muistele ainoastaan omaa tarinaansa, vaan työpaikkansa muita tapahtumia sota-aikana. Aihe vaikuttaa kertojalle tärkeältä, sillä hän mainitsee työpaikan asun-

826 Kuronen 1994, 18–19; Lähteenmäki 1995, 279–280.

827 Julkunen 1994, 183; Kuusipalo 1994, 170–171.

828 TMT 259:10022, TA, synt.vuosi ei tiedossa.

829 Neuvoloista ks. esim. Kuronen 1994, 17–19.

830 Helsti 2000, 129–131.

tolassa ruokatunnilla synnyttäneen naisen kahdesti eri kohdissa pitkää keruuvastaustaan:

Työpaikallani oli yhteismajoitus aivan välittömässä yhteydessä. Vain ovi eroitti majoituksen työtiloista. Eräs nainen synnytti sitten iltavuoron ruokatauolla tyttölapsen siellä, siis majoitustiloissa. Äiti lapsineen siirrettiin sitten samaan huoneeseen missä minä asuin, kiivenheiton päähän tehtaasta.

Vanha lappalaisnainen, Kässiskä, hoiti heitä saaden tehtaalta palkan. Hän alkoi puhua tehtaalla, että minäkin pikapuoliin ehkä synnytän. Niinpä työnjohdosta vastaava naisinsinööri kehoitti minua tuomaan lääkärintodistuksen siitä, ettei se lapsi vielä pikapuoliin aio syntyä. Lääkäri kirjoitti todistuksen. Minä kävin kolmivuorotyössä aivan loppuun saakka. Kun sitten menin takaisin, vartosi se sama insinööri itse ja kävi viimeiseen asti myös. Minulla oli vaikeuksia ollakseni kysymättä miten insinööri itse????? Eihän sitä voinut työläinen kysyä, vaikka kuinka olisi halunnut.⁸³¹

Äitiyslomaa sai vain tietyn verran riippumatta sen aloittamisen ajankohdasta. Useimmat äidit halusivat olla kotona vauvan kanssa mahdollisimman pitkään synnytyksen jälkeen, joten he jatkoivat työtä mahdollisimman lähelle synnytystä. Äitiysloman lyhyys ja sen aloitushetken lykkääminen mahdollisimman pitkään koskivat edellisessä lainauksessa niin koulutettua insinööriä kuin työläisäitiäkin. Myös Kumiteollisuudessa vuonna 1949 työskennellyt insinööri kertoo, kuinka vielä perjantaina oli töissä, vaikka hänen esikoislapsensa syntyi lauantaiaamuna klo seitsemän. Oman arviionsa mukaan nuorena ja urheilullisena, itsestään huolta pitävänä hän jaksoi ja kesti lyhyet äitiyslomat, vaikka myöntää, että synnytyksistä toipuminen oli hidasta. Neljännen lapsensa syntyessä vuonna 1956 hän jäi äitiyslomalle viikkoa ennen synnytystä ja toteaa kirjoituksessaan, että lepo teki hyvää – sillä kertaa toipuminen oli nopeampaa. Ikävä puoli oli se, että lapsi piti jättää hoitajalle viikkoa nuorempana. Kertojan äitiysloma oli kaksi kuukautta.⁸³²

Leskillä, joita erityisesti sodan jälkeen oli paljon, sekä muilla yksinhuoltajaideillä ei ollut monipuolisesti valinnanvaraa palkkatyön suhteen, kuten muistelee vuonna 1956 äkillisesti leskeksi jäänyt nainen, jolla oli tuolloin kolme alle 4-vuotiasta lasta. *”Ehkä ainoa hyövä puoli asiassa oli, että minulla sattui olemaan toimi. Toinen mahdollisuus olisi ollut jäädä kotiin hoitamaan lapsia, mutta eläminen*

831 MV:K34/343, synt. 1924. Välimerkeistä huumorin merkitsijänä tekstissä ks. esim. Kinnunen 1993, 194–195.

832 SATA 5393–5396, synt. 1924.

*yhteiskunnan varoilla olisi ollut minulle liian raskas asia, joten päätin tulla toimeen omin neuvoin.*⁸³³

Työssäkävyn äidin muistelukerronnassa rauhan aika ei välttämättä merkinnyt suurta muutosta arkeen sotaan verrattuna, sillä pula-aika asetti rajoja työläisäidin arjelle yhtä hyvin jälleenrakennuksen aikana. Kova työnteko ja pula-ajan oloissa selviytyminen korostuvat seuraavassa lainauksessa myös siksi, että kertoja oli yksinhuoltaja, mikä aiheutti omat vaikeutensa. Työpaikan menettämisen uhka oli raskaana olevalle tai vasta avioituneelle naiselle hyvinkin todellinen, kuten kertoja muistelee. Lain mukaan synnytyslomalla olevaa naista ei saanut irtisanoa, mutta kertojan kokemus syrjityksi tulemisesta kertoo yleisistä asenteista.

Mutta elämä ei ollut paljonkaan parempaa sodan jälkeisinä vuosina Ainoastaan pommitukset puuttuivat. Samalla tavalla oli kaikesta puute vuosikausia. Olin muotiliikkeessä modistioppilaana kun huomasi odottavani lasta. Ajattelin että on turvallisempi hankkia heti ravintolapaikka, siellä saa ainakin ruokaa. Menin elannon konttoriin ja pääsin heti työhön Kluuvikadun kansanruokalaan. Kerran sitten emäntä kutsui puheilleen ja kysyi odotinko lasta? Vastasin kyllä. Miksi ette kertonut töihin tullessanne. Sanoin että en siksi että silloin minua ei olisi otettu. [-] Olin sitten elannossa töissä tammikuun loppuun. Poikani syntyi 15 helmikuuta 46.⁸³⁴

Kertoja haki lapsensa synnyttyä uudelleen työtä Elannosta, mutta pienen vauvan äitinä hän koki tulleen syrjityksi työnhaussa. Hän hakeutui töihin muualle, mistä saattoi käydä imettämässä vauvaa Ensikodissa ruokatunnillaan. Lapsen isä ei äidin kerronnan mukaan osallistunut jälkikasvunsa elämään. On mielenkiintoista, kuinka suhtautumisen yksinhuoltajaäiteihin talvi- ja jatkosotien jälkeen muistellaan olleen hyvin tuomitsevaa, vaikka sodan jäljiltä maassa oli paljon leskiä ja aviottomia lapsia. Ilmapiiiriin vaikutti varmasti niin sanottu sotamoraalin höltyminen, avioerojen yleistyminen ja konservatiivisen ilmapiiirin törmääminen todelliseen elämään.⁸³⁵

Julkiset puhetavat rakensivat omalta osaltaan asetelmaa; esimerkiksi naisten työssäkäyntiä tutkiva komitea antoi vuonna 1948 mietinnön nimenomaan naimisissa olevien naisten ansiotyöstä, ei yleisesti äitien työssäkäynnin ongelmista, mikä olisi laajentanut

833 SATA 9028, synt. 1922.

834 MV:K34/671, synt. 1921.

835 Esim. Suikkanen 2012; Näre 2008c.

tutkimuskohdetta. Maria Lähteenmäen mukaan tämä komiteanmietinnön naimisissa olevien naisten ryhmä sisälsi kuitenkin hyvin monenlaisissa tilanteissa eläviä naisia, niin yksinhuoltajia, leskiä, lapsettomia aviovaimoja kuin eronneitakin naisia. Arjen tasolla moni nainen toimi kuin yksinhuoltaja, sillä aviomies saattoi joutua kausitöihin toiselle paikkakunnalle.⁸³⁶ Toisaalta edellisen lainauksen kaltainen muistelukerronta vaikeuksista voi olla myös tapa korostaa tarinaa selviytymisestä. Tällainen kuulijaan tai lukijaan vaikuttaminen voi olla yksi kerronnan tavoitteista, jotka vaikuttavat myös muistelun sisältöihin.⁸³⁷

Naimisissa olevien naisten ansiotyötä koskevassa muistelukerronnassa ei nouse poikkeuksellisen voimakkaasti esiin mikään ammattiryhmä tai sosiaalinen luokka. Äitiyden ja palkkatyön yhdistämisen helppoutta tai vaikeutta pohtivat niin tehdastyöläisnaiset kuin keskiluokkaiset korkeakoulutetutkin. Hoitoalan muistelijoiden joukosta nousee kuitenkin kahden kertojan voimin esiin erityisen konservatiivinen ilmapiiri suhteessa naimisissa olevien naisten työssäkäyntiin 1950-luvulla. Vuonna 1929 syntynyt kertoja kuvaa opiskeluajoiltaan ja ensimmäisestä työpaikastaan hierarkiaa, joka sairaaloissa vallitsi.⁸³⁸ Koska kertoja toteaa olleensa työväenluokkaan kuuluva, kertomus kietoutuu sukupuolen ja äitiyden lisäksi myös sosiaaliseen ryhmään. Sairaala-apulaisten tuli teitillä sairaanhoitajia, eivätkä he saaneet syödä ruokasalissa vaan aterioivat keittiössä. Työläisperheen tyttärenä kaikki eivät hyväksyneet kertojaa hoitoalalle ja sairaalatyöhön lainkaan. Sairaalan lääkäri kohteli kirjoittajaa varsin tylästi, mutta toisaalta ylihoitaja auttoi häntä alkuun. Myös työtehtävät jaettiin kirjoittajan mukaan tasa-arvoisesti, vaikka hierarkia eri nimikkeillä työtä tekevien kesken oli esimerkiksi ruokailun suhteen tarkka. Kirjoittajan seuraavissa työpaikoissa ilmapiiri oli jo vapaampi ja tasa-arvoisempi. Naimisiin mentyään kertoja muutti ja sai työpaikan uuden kotipaikkakuntansa kunnalliskodin sairasosastolta 1950-luvulla. Hän kertoo olleensa ensimmäinen naimisissa oleva hoitaja kyseisessä kauppalassa, ja hänenkin palkkaamistaan oli pohdittu tarkkaan, sillä *”Kauppala pelkäsi kovin niitä äitiyslomien antamista, joten olinkin sitten ensimmäinen naimisissa oleva hoitaja siellä.”*⁸³⁹ Myös asuinjärjestelyt

836 Lähteenmäki 1995, 32, 127.

837 Stark 2006, 53; Saarenheimo 1997, 181–183; Korkiakangas 1999, 174–175.

838 Ks. myös MV:K34/11, synt. 1918.

839 TMT 256:1279/3, TA, synt. 1929.

oli vielä 1950-luvulla sairaaloiden yhteydessä usein järjestetty ole- tuksella, että hoitajat olivat naimattomia naisia.⁸⁴⁰ Kertoja oli saa- nut asumiseensa erityisluvan ja jatkaa: *”Siellä myös henkilökunta asui talossa ja minä sain sitten johtokunnan luvalla asua mieheni kanssa talon ulkopuolella. Yöpäivöstykset piti kuitenkin jäädä hoitamaan, sillä yöhoitajan paikka saatiin vasta myöhemmin.”*

Toinen esimerkki hoitoalalta on vuosikymmenen lopulta, vuo- delta 1957. Esikoisensa syntymän jälkeen kertoja oli kotona kolme viikkoa, kunnes sai apulaisen hoitamaan lastaan. Töihin paluu ei kuitenkaan sujunut täysin ongelmitta, vaan naimattomien nais- ten työpaikalla kertoja koki tulleen syrjityksi perheellisyytensä vuoksi.

Aluksi sain havaita selvää syrjintää vanhojenpiikojen hallitsemalla työpaikalla – ensiksikin että olin *rouva* ja toiseksi uskalsin synnyttää vielä lapsen! Mutta tapani tehdä uupumatta työtä ja toisaalta au- rinkoinen luonteeni voittivat hiljalleen alaa ja kun runsaan vuoden kuluttua tumma poikani – pikku Gili niinkuin he häntä kutsuivat Gil Hilarion, Armi Kuuselan puolison mukaan – sai vaalean, kiha- ratukaisen pikkusiskon, oli pari koko yhteisön lemmikki ja heidän hellimisestään suorastaan kilpailtiin.⁸⁴¹

Kertojan muistot työstään sairaalassa ovat tästä syrjinnän ko- kemuksesta huolimatta valoisia. Kilpakeruuvastauksessaan hän painottaa, miten hyvin viihtyi työssään, jossa tunsi olevansa juuri omimmillaan. Jälkimmäinen kertoja ei mainitse sosiaalis- ta ryhmää. Epätasa-arvon syynä toimi hänen muistonsa mukaan suhtautuminen naimisissa olevien naisten palkkatyöhön. Kertoja kuitenkin painottaa, että ilmapiiri ja hänen asemansa työpaikalla paranivat, kun hän jätti huomiotta ilkeydet ja teki työnsä mahdol- lisimman hyvin ja iloisesti. Kertoja liittää näin itsensä osaksi ahke- ran, hyväntuulisen naisen ihannetta. Samalla hän myös nimittään työtovereitaan *”vanhoiksi piioiksi”* nostaten itsensä perheellisenä astetta arvokkaammaksi. Hyväntuulisuus kuitenkin sulattaa nämä ristiriidat.

Työssä viihtyminen, työn osaaminen hyvin ja tietynasteinen kunnianhimo työn suorittamiseen mahdollisimman hyvin ovat niitä arvoja, jotka vetivät naisia palkkatyöhön huolimatta siitä il- mapiiristä, että äidin paikka olisi ensisijaisesti ollut kotona. Näiden

840 Sairaanhoidon hierarkiasta sota-aikana lottien ja ammattisairaanhoidajien kesken ks. esim. Heikkinen 2012, 79–86 sekä tämän tutkimuksen luku 4.1.

841 SATA 16626–16627, synt. 1936. Alleiviivaus kertojan.

arvojen lisäksi myös työstä saatu raha oli tärkeä kannustin työpaikan etsimiseen. Itse ansaittu raha saattoi vahvistaa itsetuntoa, samoin kuin onnistumisen kokemukset työssä. Työ on tärkeä osa identiteettiä, ja ansioäitien pohdinnat osoittavat, kuinka muistelu-kerronnalla työstä hahmotetaan omaa paikkaa osana yhteiskuntaa ja lähiympäristöä. Työ on sekä yhteisöön että yksilöön sidoksissa oleva elämän osa-alue, yhtä aikaa yksilöllinen ja sosiaalinen.⁸⁴² Toisenlaisen näkökulman näihin samoihin arvoihin antavat ne äidit, jotka kertovat valinneensa perheenemännyyden palkkatyön sijaan.

Onnellinen kotirouva

Naisten palkkatyötä käsittelevä tutkimukseni ei varsinaisesti kohdistu palkkatyön vastakohtaksi 1940- ja 1950-luvuilla asetettuun perheenemännyyteen, mutta työlle annettuja merkityksiä tutkiesani myös näiden naisten valintojen huomioonottaminen on kiinnostavaa. Aineistoa rakentaessani kiinnitin huomiota näihin osiin keruuvastauksia juuri siksi, että perheenemännyydestä kertominen paljastaa yhtä paljon työhön liitetyistä arvoista kuin palkkatyötä suoraan koskeva kerronta. Kuitenkin aineistossani on melko vähän kotiäitien kerrontaa, sillä kokosin aineistoani työ-tema ensisijaisesti mielessäni – kuten niin moni minua ennen. Suomalaisessa historian-, yhteiskunnan- ja kulttuurintutkimuksessa kotirouvia ei ole juurikaan nostettu esiin kenties siksi, että kiinnostus on kohdistunut ensisijaisesti työläisnaisiin, naisten palkkatyöhön sekä asemaan työmarkkinoilla.⁸⁴³ Toisaalta perheenäitejä ei ole ollut Suomessa kovin paljoa edes kotirouvien vuosikymmeneksi luonnehditulla 1950-luvulla. Suomalaisen yhteiskunnan maatalousvaltaisuuden vuoksi ”kotiäidit” olivat tavallisesti maaseudun pientilojen emäntiä, joiden päivittäinen työ oli sekä raskaampi että monipuolisempi kuin kaupunkilaisen, keskiluokkaisen perheenäidin. Kotirouvuus ei laajentunut Suomessa yhtä suosituksi ilmiöksi kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa. Amerikkalainen kotirouva, happy housewife, toimi kuitenkin esikuvana perhekeskeiselle naisroolille huolimatta siitä, että 1950-luvulla naisten palkkatyö yleistyi Suomessa.⁸⁴⁴ Folkloristi Lena Marander-Eklund on tuoreessa tut-

842 Ks. myös Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 155.

843 Aineistojen vaikenemisesta Marander-Eklund 2014, 24–26; suomalaisen naishistorian tutkimussuunnista esim. Markkola 2003; työn ja sukupuolen yhteenkietoutumista suomalaisessa tutkimuksessa esim. Hytönen & Koskinen-Koivisto 2011.

844 Ollila 1994, 324, 338; Marander-Eklund 2012, 132–133.

kimusprojektissaan paikannut tutkimuksellista aukkoa haastatteleamalla 1950-luvulla kotirouvina (ruots. hemmafru) toimineita naisia ja tutkimalla näiden kerronnan kautta naiseuteen, kotiin, työhön ja sukupuolirooleihin liittyviä aiheita.⁸⁴⁵

Muistitietoaineistoni osoittaa, että päätös palkkatyön ja perheenemännyyden välillä oli harvoin kokonaan naisen oma asia. Perhe ja aviomies vaikuttivat päätökseen, koska perhe katsottiin yhdeksi taloudelliseksi yksiköksi, jonka hyvinvointiin molempien vanhempien tuli osallistua – kunkin omalta osaltaan.⁸⁴⁶ Miesten ja naisten eriytyneiden kansalaisuuksien vuoksi naisen paikaksi nähtiin koti ja tehtäväksi kasvattaa seuraava sukupolvi. Toisinaan naiset muistelevat tilannetta haikeasti. Valinta palkkatyön ja perheen välillä ei aina ollut helppo, etenkin jos koulutuksen kautta saatua osaamista olisi todella haluttu hyödyntää työelämässä.⁸⁴⁷ Osa aineistoni perheenäideistä on aidosti ylpeitä kotona tekemästään työstä ja onnellisia valintansa vuoksi, osa olisi mieluusti valinnut toisin, jos olosuhteet olisivat olleet toisenlaiset.

Aina valintaa ei arvoteta muistelukerronnassa hyvänä tai huonona ratkaisuna vaan ainoastaan eteen tulleen tilanteena. Tällä tavoin melko toteavasti tulkitsen asian esiintyvän esimerkiksi seuraavan kertojan muistelukerronnassa. Hän ei etsinyt työtä pommitusten aiheuttaman pelon vuoksi vaan halusi nimenomaan kotiin ollakseen lapsensa kanssa.

Palattuani Nakkilasta sotaa paosta talvella 1941 minua halutti kovin mennä työhön, vaikka minulla oli pieni lapsi. Pääsinkin kotiani lähellä olevaan trikootehtaaseen ja äitini hoiti vauvaa. [--] Häilytyksiä oli ja pommitusuojassa piti käydä silloin tällöin. [--] Minä juoksin joskus häilytyksen aikana katsomaan vauvaa. Juoksin ja pelkäsin kauheasti sotapoliiseja ja väestönsuojelumiehiä. Häilytyksen aikana oli ankara ulkonaliikkumiskielto ja sen asian takia olen ollut kaksi kertaa joutumaisillani putkaan. – Niin sitten kävi, että puolen vuoden päästä minun piti lopettaa työ, koska olin niin peloissani vauvasta. Vauva voi hyvin ja olin kotona hänen kanssaan.⁸⁴⁸

845 Marander-Eklundin aineisto koostuu suomalaisten, ruotsinkielisten kotirouvien haastatteluista sekä ruotsalaisten naistenlehtien kirjoituksista. Marander-Eklund 2011a; Marander-Eklund 2011b; Marander-Eklund 2012; Marander-Eklund 2014.

846 Esim. Ollila 1994, 282.

847 Visa Heinosen mukaan opiskeluinto oli suurta 1950-luvun Suomessa. Kirjoja lainattiin kirjastoista innokkaasti ja koulutusta hankittiin korkeakoulujen lisäksi työväen- ja kansalaisopistoista. Heinonen 1999, 42.

848 MV:K34/1529, synt. 1921.

Äitiys sota-aikana muutti edellisen, jatkosodan alussa vasta 20-vuotiaan kertojan arvoja: huoli vauvasta oli suurempaa kuin aiemmin voimakkaaksi kuvattu halu käydä työssä. 1940- ja 1950-lukujen kotia korostavaa ilmapiiriä mukaillen osa aineistoni kertojista toteaa ajatelleensa, että perhe on tasapainoisempi, jos äiti oli kotona eikä hankkinut itselleen ansiotyön ja kodinhoidon yhdistämisestä koituvaa kaksoistaakkaa. Tämä liittyi myös käsitykseen hyvästä äitiydestä ja taloudellisesta kodinhoidosta. Eräs vuonna 1909 syntynyt äiti kertoo seuraavasti:

En naimisissa ollessani ollut vakinaisessa työssä, ainoastaan tilapäisenä. Katsoin, että kotitalous tuli halvemmaksi, kun äiti teki itse kotityöt. Esim. lapsen hoito ja myös ruoka. ja säilyi perhe sopu, kun äiti ei ollut liikaa väsynyt ulkopuolisesta työstä. Tää oli minun näkemykseni.⁸⁴⁹

Tunne velvollisuudesta olla ensisijaisesti äiti, sitten vasta työntekijä, saattoi painaa vaakakupissa enemmän, kuten seuraava kertoja toteaa. Hän ei pitänyt hoitajaa riittävänä lastensa hyvinvoinnille vaan ajatteli äidin olevan lasten paras hoitaja. Kiinnostavasti hän nostaa lastensa hyvinvoinnin elämäänsä eniten suunnanneeksi asiaksi, myös tärkeämmäksi kuin pakenemisen sodan jaloista Viipurista. Usein siirtokarjalaisten elämänkerronnassa sota on tärkein käännekohta, mutta kertoja tuntuu haluavan osoittaa ajattelevansa toisin: lapset olivat tärkeämpiä kuin viipurilainen menneisyys.⁸⁵⁰

Mutta – se työ, jota joskus toivoin tekeväni [kirjanpitokurssin jälkeen], jäi tekemättä. Uskon, että olisin päässyt Sairaselle Helsinkiin sodan jälkeen, mutta kun oli tullut hankittua ne kolme pojannappulaa, enhän voinut mihinkään mennä. En olisi voinut heitä jättää vieraan hoitoon pitkäksi päiväksi vain sen tautta, että olisin itse saanut tehdä sellaista työtä josta pidin. [--] Minun elämänsuuntaani ei siis vaikuttanut Viipurista lähtö vaan omat lapset, jotka tarvitsivat äitiä.⁸⁵¹

Perheenemännyyttä ihannoivassa ilmapiirissä lasten parhaan hoitajan katsottiin olevan oma äiti, vaikka monissa perheissä ratkaisuun vaikuttivat myös taloudelliset seikat. Kertoja jatkaa tarinaansa muistellen, kuinka hän 1950-luvulla perusti oman yrityk-

849 TMT 258:1320, synt. 1909.

850 Sodasta ja evakuoinnista Suomeen elämän käännekohtana ks. Kaivola-Bregenhøj 2006.

851 MV:K34/1051, synt. 1912.

sen. Siihen ehkä vaikutti sekä elintason kohoaminen että lasten kasvaminen niin, etteivät he tarvinneet jatkuvaa huolenpitoa. Tavallista olikin, että naiset hakeutuivat työmarkkinoille sitten, kun lapset aloittivat koulun.

Äidin velvollisuuksien, työn sosiaalisen ulottuvuuden ja omineen työhön liittyvien kunnianhimojen lisäksi varsin tavallinen ratkaisuun vaikuttanut asia oli raha. Molempien vanhempien työssäkäynti ei ollut kaikissa perheissä valinta, vaan se saattoi hyvinkin olla taloudellinen pakko, mutta rahan puute saattoi johtaa myös kotiin jäämiseen. Lastenhoito kodin ulkopuolella oli 1940- ja 1950-luvuilla kallista eikä kotiapulaisia saanut enää yhtä helposti kuin aiemmin. Päiväkotijärjestelmä kehittyi mutta ei kyennyt vielä vastaamaan jatkuvasti kasvavaan kysyntään.

Isävainajani sisar Hanna-täti oli juuri täyttänyt 50-vuotta ja oli nyt äitinsä kuoleman jälkeen vapaa hoitamaan meidän tytärtämme. Hän oli meillä vain pari kuukautta, – hän hurskaana uskovaishenki teki meidän elämästämme sellaisen helvetin ettei siitä tullut mitään ja minun piti hänet irtisanoa. Ei ollut tietoa uudesta apulaisesta, mutta luotin siihen että kylässä on tyttöjä, ehkäpä niistä jouku [joku] tulisi Riittamme hoitajaksi. Ja tulinhan Taina, Anni ja Kaija. Kaikki olivat hyviä tyttöjä, mutta varsin tottumattomia tällaisen pienen sievän kodin hommiin. Olivat niin maalaistyttyjä, ettei sellaisia enää varmaan mistään nykyään löydy. Viikonlopuksi he menivät kotiin. Mieheni kyllästyi näihin ”piikoihin” ja vaati minua jättämään työni. ”Kyllä minä yhden eukon ja pennun elätän”, -muistan hänen sanoneen kun tästä asiasta tuli meidän ensimmäinen riitamme. Ja minä luovutin, -uskoin häntä.⁸⁵²

Kuten edelliselläkin kertojalla, syyt ratkaisuun olivat usein monenlaisia ja kietoutuvat yhteen. Työstä saatu raha ja toisaalta lastenhoidon hinta olivat tärkeitä asioita päätöksenteossa, samoin perheen tilanne ja lapsiluku.⁸⁵³

Aineistoni naiset eivät useinkaan kerro, miten päätös äidin ansiotyössä käymisestä tehtiin, vaan muistelevat tavallisemmin vain lopputulosta. Edellinen kertoja on tässä suhteessa poikkeus kertoessaan, että äidin työssäkäynnistä tai perheenemännyydestä tuli riita hänen ja aviomiehen välille. Toinen kertoja taas muistelee miehen vaikuttaneen hänen päätökseensä ottaa vastaan työ toteamalla, että hän saa ratkaista asian itse, mutta lasten laittaminen hoitopaikkaan ei olisi hyvä asia.

852 SATA 2534, synt. 1922.

853 Esim. MV:K34/1390, synt. 1922.

Jouduimme Keuruulle evakoksi kesäkuussa 1944. Kylässä oli Osuuskaupan sivumyymälä, kyselivät kovasti siihen apulaista. Sain heti paikan ja alkoivat pyytää myymälänhoitajaksi, siinä oli lisäksi pieni postiasema. Minulla oli kaksi pientä lasta, anoppini hoiti lapset. Tiedustelin kirjeessä mieheni mielipidettä, hän sanoi saan tehdä niinkuin haluan, mutta ei toivo että annan lapset vieraan hoitoon kun anoppi muuttaa Orimattilaan.⁸⁵⁴

Kotilieden artikkeleissa äidin ansiotyön taloudellinen merkitys tulee esiin kahdella tapaa niiden perheiden kohdalla, joissa oli sekä äiti että isä. Yhtäältä lehdessä todetaan usein, että apulaisen palkka ja yhteisverotus syövät naisen palkkaa niin, ettei ansioäitiys oikeastaan ole taloudellisesti kannattavaa. Toisaalta todetaan, että joissakin perheissä voidaan elämiseen tarvita molempien vanhempien palkka. Tähän liitetään kuitenkin toisinaan varoitus siitä, että rahan tarve voi olla vain harhaa ja osa kasvavan kulutuksen mukanaan tuomaa elintasokilpailua.

Nopeasti kohoavaa elintasoä pohdittiin vuonna 1955 pastori ja kirjailija Yrjö Massan kirjoittamassa artikkelissa, jonka otsikko oli *"Elintasoko elämän puntarina?"* Massa toteaa, että perheen taloudellisiin kysymyksiin liittyy myös moraalinen ulottuvuus. Korkean elintason tavoittelussa ei ole ylärajaa, minkä vuoksi se helposti karkaa käsistä turhaksi kuluttamiseksi. *"Perheessä voitaisiin tulla varsin hyvin toimeen vähemmälläkin, mutta uusi puolittainen yllellisyyssesine hankitaan pääasiassa mukavuussyistä ja koska virkatoverilla tai naapurillakin on sellainen"*, Massa kirjoittaa. Hänen mukaansa varakkaissa perheissä päästetään lapset usein liian helpolla ja lisäksi unohdetaan kristillinen hyväntekeväisyys ja huonompiosaisten auttaminen. Massan mukaan elintasaan liittyy läheisesti kysymys aviovaimon ansiotyöstä. Hän toteaa:

Kuitenkin on kehitys mennyt epäterveeseen suuntaan, kun kodin emännän ammattia ja siihen liittyvää lastenkasvatustyötä aletaan tietoisesti vieroä. Naisella ei ole korkeampaa ja jalompaa tehtävää kuin äidin kutsumus, johon liittyy lasten hoito ja kasvatust, kodin hengen vaaliminen sekä taloustyö.⁸⁵⁵

Perheen "uhraamisesta" rahan vuoksi varoitetaan myös artikkelissa, jossa kerrotaan amerikkalaisesta kotirouvasta, jonka keittiö on suomalaiseseen verrattuna varsin hienosti varusteltu erilaisin

854 MV:K34/980, synt. 1919.

855 *Kotiliesi* 231955, 994–995, 1028.

työtä helpottavin laittein. *Kotilieden* mukaan korkeampi elintaso sinänsä ei kuitenkaan tee perhettä sen onnellisemmaksi, vaan onni perustuu ihmisten välisiin suhteisiin, minkä vuoksi suomalaisella perheenäidillä on aivan tasaveroiset mahdollisuudet onneen kuin amerikkalaisella sisarellaan.⁸⁵⁶

Aineistossani elintasokilpailu ja kasvava kulutus mainitaan vain harvoin. Taloudelliset syyt ansiotyöhön tai perheenemännyyteen liittyvät naisten kerronnassa yleensä rahan puutteeseen, eivät kuluttamisen tarpeeseen. Eräs elämäänsä Työväen Arkiston ja Eläkeliiton yhteisessä keruussa muistellut nainen toteaa, että kotiäitinä vietetyt vuodet olivat onnellista aikaa, koska hän ei tuntenut elintasokilpailua. Myöhemmin 1950-luvun loppupuolella miehen työt vaihtuivat, tulot pienenivät ja kertojan oli mentävä työhön perheen elatuksen vuoksi.

Ne [1950-luvun ensimmäiset vuodet] olivat onnellisia vuosia. Elin turvallisessa yhteisössä, jossa ei ollut elintasokilpailua. Sain olla kotiäiti ja nauttia lapsistani. En tiennyt myöskään naisena olemisen vaikeudesta tasa-arvoineen kun kukaan ei tullut siitä kertomaan. Oli se oma "lököpöksi", jonka vastuulla oli toimeentulo. Minulla oli kotityöt ja paljon pieniä pöksyjä.⁸⁵⁷

Lainauksessa on paljon erilaisia merkityksiä, joita voi lähestyä kirjoitushetken ja muistellun ajankohdan etäisyyden kautta. Teksti on kirjoitettu vuonna 1992, jolloin keskustelu kotiäitiydestä oli jo liitetty voimakkaammin tasa-arvokeskusteluun kuin 1940- ja 1950-luvuilla. Kirjoittajan mukaan tietämättömyys tasa-arvovaatimuksista toi mahdollisuuden olla onnellinen siinä elämäntilanteessa, jossa hän eli. Tekstistä voinee tulkita myös piikittelyä 1990-luvun tasa-arvokeskustelua kohtaan: kirjoittaja antaa ymmärtää, että naisena olemisen ja naisen kotiäitiroolin täyttäminen olisi helppoa ja tyydyttävää, jos tasa-arvovaatimuksia ei nostettaisi esiin niin voimakkaasti. Hänen onnellisessa elämänvaiheessaan sukupuolten tehtävät olivat selkeät: mies huolehti toimeentulosta, nainen hoiti kodin ja lapset.

Perheenemännän onnellisuus tulee esiin myös muissa aineistolainauksissa. Vuonna 1927 syntynyt kertoja ottaa kantaa kotiäitiyteen *Satasärmäinen nainen* -keruuseen kirjoittamassaan omaelämäkerrallisessa tekstissä. Kuten edellisessäkin lainauksessa, myös

856 *Kotiliesi* 17/1956, 868–870, 904.

857 TMT 258:1319, synt. 1925.

hänen kirjoituksessaan kuljetaan ajassa kerrontahetken ja muistelun ajan välillä. Muistellessaan omaa päätöstään hoitaa lapsensa mieluiten itse, hän pohtii myös nykypäivän – eli vuosien 1990–1991 – tilannetta ja nuoria, työssäkäyviä äitejä.

Minusta oli sanomattoman vaikeaa jättää kaksi lastani päiväapulaisen hoitoon. Olin hänelle hirveän mustasukkainen lapsistani, kodistani, jopa uudesta pölynimuristani. Olisin itse halunnut kaikki hoitaa. Kun sitten alkoi tulla vaikeuksia apulaisen saannissa, aloimme ajatella muitakin mahdollisuuksia. Mahdollisuus tuli, kun Lassille ilmaantui korkeampipalkkainen paikka haettavaksi Hyvinkäältä. Hän haki ja sai paikan, minä sanouduin omastani irti ja niin muutimme Etelä-Suomeen lapsinemme, kimpsuinemme, kampsuinemme. [--] Minä sain hoitaa lapseni itse ja olin onnellinen.

Vielä tänä päivänä en ymmärrä nuoria äitejä, jotka mieluummin käyvät töissä kuin hoitavat lapsensa. Säälin lapsia, joita aamuhämärissä retuutetaan nuokkuvina toiselle puolelle kaupunkia päivähoitoon. Kyllä se lapselle työstä käy! On tietenkin sellaisia perheitä, joissa äidin tulot ovat ehdottoman tarpeelliset, mutta tiedän montakin äitiä, jotka eivät kertakaikkiaan halua jäädä kotiin. Mutta minähän olenkin jo vanhanaikainen!

Olin kahdeksan vuotta kotona. Meille syntyi kohta muuttomme jälkeen kolmas lapsi, jota olimme jo kauan toivoneet. Olin hyvin onnellinen. Sain olla kotona, sain hoitaa oman vauvani ja koko perheeni itse, käyttää itse pölynimuriakin! Eikös kuulosta hassulta tuo viimeinen? Mutta niin se vain oli.⁸⁵⁸

Kertoja toistaa olleensa onnellinen saadessaan olla kotona. Onnellisuus havainnollistuu pölynimurissa, joka oli yksi 1950-luvun uusista kodinkoneista. Uudessa kätevässä tavassa siivota konkretisoituu kertojalle perheenemännyyden, kodista huolehtimisen ja lasten hoitamisen onni. Hänen on vaikea ymmärtää naisia, jotka eivät tätä onnea tavoita. Kertojan näkemyksessä on kyse nimenomaan kotiäideistä, naisista. Isyys on noussut huomion kohteeksi 2000-luvulla, joten kenties aineiston kirjoittamisen ajankohtana ei vielä käyty keskustelua isien mahdollisuuksista hoitaa lapsia vanhempainvapaalla.

Onko tällainen lasten ja kodin hoitamisesta kumpuava onnellisuus nimenomaan naisille kuuluvaa, naisille luontaista? 1940- ja 1950-lukujen naistenlehtien mukaan oli. *Kotilieden* artikkeleissa tulee esiin se, miten suurta tyydytystä nainen saa kodinhoidon tehtävistä ja erityisesti äitiydestä.⁸⁵⁹ Hyvin hoidettu koti on onnen

858 SATA 10173–10174, synt. 1927.

859 Esim. *Kotiliesi* 9/1953, 337.

perusta myös aviomiehelle ja lapsille, mikä edelleen lisää äidin onnea. Esimerkiksi nimimerkki Vain kotirouva kirjoittaa vuonna 1955 ratkaisustaan jättää ansiotyö ja toimia "vain kotirouvana". Hän kritisoi vähättelevää puhetapaa ja korostaa, miten onnellinen, terve ja virkeä hän on nyt verrattuna ylläritukseen, jonka hän sai yrittäessään sekä opiskella, käydä töissä että hoitaa perheen. Nimimerkki päättää kirjoituksensa ohjeeseen: *"Niinpä niin, rakas kotirouva, nauti elämästäsi, jos olet työssä kodin neljän seinän sisäpuolella. Ei ole sen ihanampaa kuin nähdä tyytyväinen aviomies, hyvinhoidetut, puhtaat lapset ja kaikki paikat järjestyksessä."*⁸⁶⁰ Samaan lopputulokseen on tullut myös muistitietoaineistoni kertoja, joka oli joitakin vuosia töissä sellutehtaassa. Työ oli niin yksitoikkoista ja ankeaa, että hän ei sen jälkeen ole halunnut tehtaaseen palata vaan arvostaa kotiäitiyttä aiempaa enemmän: *"Kyllä perheenemännän työ on sittenkin paljon antoisampaa vaikka onkin raskasta."*⁸⁶¹

Kotiliedessä painotettiin aihetta käsiteltäessä usein perheenemännän työn arvoa: *"Kuitenkin äidin työ on arvokkaampaa kuin mikään muu työ."*⁸⁶² Väistämättä vähitellen 1950-luvun mittaan murenevaa kotikeskeistä naiseuden mallia pyritään artikkeleissa tukemaan korostamalla, miten tärkeää työtä perheenäidit tekevät ja miten palkitsevaa kodin hyväksi tehty työ on. Artikkelissa *"En vaihtaisi elämänsaani"* kerrotaan kuudesta perheenäidistä, joista osa on erikokoisten maatilojen emäntiä, eräällä on hyvä ammatillinen koulutus ja eräs työskentelee osa-aikaisesti perheen apteekissa.⁸⁶³ Ehdotukset osa-aikatyön tai vaikkapa kotona toimivan yrityksen hoitamisen sopivuudesta perheenäideille lisääntyvät lehden artikkeleissa 1950-luvun mittaan.⁸⁶⁴ Erityisesti osa-aikatyö vaikuttaakin 1940- ja 1950-lukujen aineistossa kompromissilta ansioäitiyden ja perheenemännyyden välillä, vaikka sen sopimattomuus joka alalle tunnustettiin.⁸⁶⁵

860 *Kotiliesi* 12/1955, 482.

861 MV:K34/542, synt. 1923.

862 *Kotiliesi* 22/1952, 774–775. Ks. myös esim. *Kotiliesi* 1/1954, 4; *Kotiliesi* 17/1955, 668–669.

863 *Kotiliesi* 17/1955, 668–669.

864 Esim. *Kotiliesi* 9/1952, 322–323; *Kotiliesi* 11/1954, 432–433, 452 ja *Kotiliesi* 19/1958, 1058–1059.

865 *Kotiliesi* 15/1953, 530–531.

5.3. Jälleenrakentavat naiset

Naiset työmarkkinoilla rauhaan palaavassa yhteiskunnassa

Pani ukko, kukko tai halla, sanoivat miehet – aina Kekkonen mak-saa. Katkeria olivat kun se äideille maksettiin, lapsilisä, akat muu-tenkin vähän koppavia kun sodan elivät ja ilman miehiä toimeen tulivat. Mahdoton hinku töihin ja omaan rahaan, raha kyllä kelpasi mutta vei miehiltä valtaa.⁸⁶⁶

Jatkosodan päättyminen merkitsi muutoksia myös työmarkkinoil-la. Sodat olivat vieneet kaatuneina työikäisiä miehiä, osa rintamalla palvelleista palasi kotiin invalideina ja osa oirehti psyykkisesti.⁸⁶⁷ Sotakorvausten maksaminen edellytti teollisuuden nopeaa muutta-mista sotatarvikkeista rauhanajan tuotantoon, ja tuottavuus piti saa-da kasvuun kaikilla aloilla, jotta säännöstelytaloudesta päästäisiin mahdollisimman pian.⁸⁶⁸ Naisten työmarkkina-aseman kannalta rauhaan paluu oli monitahoinen kysymys, sillä sota oli merkinnyt monille uusia työtehtäviä ja -kokemuksia. Esimerkiksi Yhdysvallois-sa ja Iso-Britanniassa toinen maailmansota vaikutti naisten asemaan ja auttoi naisia ”vapautumaan” kotitöiden piiristä⁸⁶⁹ Myös suomalai-silla naisilla oli sodan jälkeen ”mahdoton hinku töihin” ansaitsemaan itse rahaa ja tulemaan toimeen omillaan. Sodan jälkeen hallitus pel-käsi erityisesti naisten työttömyyden kasvua, sillä rintamalta palaa-vat miehet syrjäyttivät monet naiset työpaikoilla. Sotakorvausteolli-suuden vuoksi uusia työpaikkoja kuitenkin syntyi. Jo keväällä 1945 Suomessa oli työvoimapulaa, joka tosin kääntyi työttömyydeksi jo 1940-luvun viimeisinä vuosina.⁸⁷⁰

Sodan päättyminen käynnisti teollisuustoiminnan kasvun, jon-ka kautta voidaan havainnollistaa jälleenrakennuskauden kehitys-

866 TMT 258:1325, TA, synt. 1926.

867 Sotilaiden psyykkisistä ongelmista jatkosodan aikana ks. Kivimäki 2013.

868 Sotakorvausteollisuus satoi kaupunkien voimavarat niin, että jälleenra-kentaminen painottui maaseudulle siirtoväen asuttamisen ja maanhan-kintalain myötä. Hietanen 1992a, 311.

869 Esim. Braybon & Summerfield 1987; Summerfield 1998 ja 2000. Ruth Milkman esittää, että Yhdysvalloissa sotaponnisteluisia uusia ammatteja saaneet naiset palautettiin sodan jälkeen takaisin naisille sopivammaksi katsottuihin tehtäviin, mikä näkyy työmarkkinoiden sukupuolittuneisuudessa nykyäänkin. Milkman 1987, 1 ja esim. 62–63. Työnteon merkitystä ”vapauttavana” tekijänä on kritisoitu naisten työn historian tutkimukses-sa. Ks. esim. Markkola 2003, 54–55.

870 Bergholm 2005, 38; Lähtenmäki 1994, 68; Heinonen 1999, 32; Hietanen 1992b, 209.

tä työmarkkinoilla sukupuolten näkökulmasta. Taulukko 2 (Liite 1) sisältää teollisuustyöntekijöiden määrät vuodesta 1938 vuoteen 1952 sekä naisten suhteellisen osuudet työntekijöistä. Naisten osuuksien muutoksia esittää niin ikään kuvio 2 (Liite 1). Taulukosta ja kuviosta voidaan nähdä, että naisten suhteellinen osuus teollisuuden työntekijöistä pieneni vuonna 1945 sotaa edeltävälle tasolle. Naistyöntekijöiden määrä teollisuudessa ei kuitenkaan romahtanut pitkäkestoisesti vaikka vähenikin: naisten lukumäärä putosi vuoden 1942 tasolle, mutta kohosi nopeasti niin, että 1947 naisia oli työssä teollisuudessa jo enemmän kuin sodan huippuvuonna 1943, ja kasvu jatkui edelleen. Samaan aikaan naisten suhteellinen osuus teollisuustyöväestöstä pysyi alle 40 prosentissa 1950-luvulle asti. Suomalaisen työelämän historiaa tutkinut Anu Suoranta onkin todennut, että suomalaisen teollisuustyöväestön sukupuolirakenne muotoutui jo 1920-luvulla samoihin lukemiin, joissa se pysyi 1950-luvulle asti. Sota oli poikkeusaika, joka tiivistä työntekoa yhteiseksi hyväksi ja vakiinnutti sukupuolten väliset palkkaerot.⁸⁷¹

Teollisuuden parissa naistyöläisten määrä kasvoi vuodesta 1946 alkaen, joten olisi harhaanjohtavaa yleistää, että sodan jälkeen naiset menettivät työpaikkansa. Tilanne olikin paljon monitasoisempi. Sotakorvausteollisuus ja kasvava hyvinvointivaltio tarvitsivat työvoimaa, niin naisia kuin miehiä. Perhekeskeisessä ilmapiirissä naimattomien naisten ansiotyötä laajemmin kyseenalaistettiin äitien palkkatyö. Ansioäitien osuus palkansaajista oli kasvanut selvästi 1910-luvulta asti erityisesti naisvaltaisilla aloilla kuten tekstiiliteollisuudessa ja liike-elämän palveluksessa. Heti sodan jälkeen valtio pyrki erilaisin toimenpitein tukemaan ansioäitien erilaisia ratkaisuja. Valtiovallan esitysten taustalla voidaan katsoa vaikuttaneen ainakin kolmenlaisia intressejä. Työvoimapoliittisen intressin mukaisesti äitejä kannustettiin palkkatyöhön työvoimatarpeen tyydyttämiseksi. Toisaalta väestöpoliittinen intressi edellytti perheenäitien kotiin jäämisen tukemista ja kodeissa tehtävän työn arvostuksen vaalimista. Kolmanneksi valtiiovallan tavoitteena voidaan nähdä niin sanottu inhimillinen tuki eli auttaminen ongelmissa, joita palkkatyön ja äitiyden yhteensovittamisesta saattoi nousta.⁸⁷²

871 Suoranta 2009, 54.

872 Lähteenmäki 1994, 66–67.

Rauhaan palaamisen tutkimuksessa on useimmiten keskitytty päätöksentekoon kansallisella ja poliittisella tasolla. Yksilöiden henkilökohtaiset selviytymiskeinot sodasta rauhaan siirtymisen prosessissa ovat jääneet toistaiseksi vähemmälle huomiolle, vaikkakin esimerkiksi hallinnon käytänteitä, lehdistön käyttämiä diskursseja tai järjestötoimintaa tarkasteltaessa ihmisten toiminta, toimintaympäristöt ja -resurssit ovat oleellinen osa tutkimusasetelmaa.⁸⁷³ Muistitietoaineistossa valtiovallan intressit näkyvät vain epäsuorasti, sillä arjen tasolla politiikkaa tärkeämpää oli selviytyä jokapäiväisistä asioista kuten työstä, elintarvikkeiden niukkuudesta, omista tai puolison painajaisista tai vaikkapa lastenhoidon ongelmista.⁸⁷⁴ Poliittisia toimenpiteitä ei yleensä kommentoida aineistossani, mutta sodan päättymisen vaikutukset näkyvät muistelukerronnan sisällöissä ja naisten omista kokemuksista muun muassa edellä mainittuihin vaihtoehtoihin liittyen: palkkatyön jatkumisena tai alkamisena sodan jälkeen, edellisessä luvussa käsitellyssä perheenemännyydessä palkkatyön sijaan sekä palkkatyön ja äitiyden yhteensovittamisessa erilaisin ratkaisuin. Seuraavassa käyn läpi naisten muistoja rauhaan palaamisen vaikutuksista heidän asemaansa työmarkkinoilla. Usein reaktiot tilanteeseen ovat muistelukerronnassa sitä vahvempia, mitä kielteisempi kokemus kertojalla on aiheesta.

Työtehtävien muuttuminen

Työmarkkinat ja teollisuus alkoivat siirtyä rauhaan ajan elämään viimeistään 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen jälkeen, mutta osittain rauhaa ennakoitiin jo aiemmin muun muassa työmarkkinapolitiikassa.⁸⁷⁵ Talvisodan jälkeen tehty vuoden 1940 Moskovan rauha merkitsi sekin jälleenrakennuksen alkua ja rauhaan paluumista. Etenkin jälkikäteen tapahtumia reflektiovassa muistelukerronnassa varsinainen jälleenrakennus ja muutokset työpaikoilla liittyivät kuitenkin jatkosodan päättymisen jälkeisiin vuosiin.⁸⁷⁶ Muistitietoaineisto osoittaa varsin konkreettisesti, ettei aseiden vaikeneminen tarkoittanut välitöntä elämän helpottumista. Sota

873 Korkiakangas 2009, 58; Malinen 2007; Heiska 2006; Tarjamo 2006; Haikari 2006.

874 Korkiakangas 2009, 58, 68–69, 74.

875 Bergholm 2005, 32–34. Sota jatkui välirauhan jälkeen vielä Lapin sotana, jolloin perääntyvät saksalaisjoukot ajettiin pois maasta. Lapin sodasta lyhyesti ks. esim. Lähteenmäki 1999, 168–175.

876 Välirauhan ajasta jälleenrakennusaikana esim. Haikari 2006.

jatkuu arjen tasolla siinä mielessä, että sen vaikutukset tuntuivat henkisen taakan lisäksi myös aivan jokapäiväisen elämän asioissa. Rauhaan paluu ei myöskään tarkoita paluuta sotaa edeltävään maailmaan, sillä se ei ollut mahdollista, vaikka sitä ehkä ajatuksissa kaivattiin. Sodan jälkeisiä vuosia ja rauhaan palaamista sekä yhteiskunnan että yksilön tasolla on tutkimuksessa luonnehdittu myös käsitteellä rauhankriisi, jolloin painotus on nimenomaan sodan aiheuttamista ongelmista selviämisessä niin varhaismodernina aikana kuin 1900-luvullakin.⁸⁷⁷

Osalle työntekijöistä rauhaan paluu merkitsi irtisanomista tai irtisanoutumista. Niiden kohdalla kiinnostavaa on, millaisena naiset muistavat työpaikan vaihtumisen ja miten he haluavat kertoa siitä. Terävimmät kannanotot aiheesta liittyvät muistoihin irtisanomisista. *”Sodan jälkeen kaikki naiset irtisanottiin vakinaisenväen reservistä paluun takia”*, toteaa postinjakajana työskennellyt nainen.⁸⁷⁸ Hän ei tarkenna lausettaan, joten jää epäselväksi tarkoittaako hän vain Postin työntekijöitä vai viittaako hän yleisesti yhteiskuntaan. Myös sotatarviketehtaassa sorvaajana työskennelleen naisen kerrota kulkee yleisellä tasolla, ei pelkästään juuri omalla työpaikalla. Hänen mukaansa irtisanominen oli odotettavissa: *”Kyllä sodan loputtua useimmat naiset joutuivat lähtemään työpaikoistaan. Tietysti senkin vuoksi, ettei näitä töitä ennen tarvinnut tehdä.”*⁸⁷⁹ Kertoja näkee siis tuotannon muutoksen syynä naisten irtisanomisiin, mutta ei kirjoituksessaan kyseenalaista sitä, että työpaikkojen menetyksessä koski juuri naisia. Mikäli kertojan työpaikkana ollut tehdas jatkoi metalliteollisuudessa, tarvittiin siellä sorvaajia kuitenkin myös jatkossa. Kertoja ei kuitenkaan tarkenna tässä juuri omaan tehtäväänsä, vaan kumpikin edellä lainatuista naisista yleistää irtisanomiset omaa kokemustaan laajemmaksi ilmiöksi yhteiskunnassa ja esittää niille syiksi töiden loppumisen tai vakituisten työntekijöiden paluun.

Aina muistelijat eivät tiedä, mistä irtisanominen lopulta johtui. Esimerkiksi koulun keittäjänä ja lämmittäjänä sota-aikana työtä saanut kertoja irtisanottiin sodan jälkeen, kun hän pyysi palkankorotusta. *”Tämä irtisanominen tapahtui kun sota loppui ja mies tuli ko-*

877 Karonen 2006, 18–20; Korkiakangas 2009, 61. Mikko Majanderin mukaan yhteiskuntapolitiikan näkökulmasta jatkuvuuksien näkeminen katkoksen korostamisen sijaan on ollut viime vuosien suuntaus jatkosodan rauhaan palaamisen tutkimuksessa. Majander 2004, 27.

878 MV:K34/1845, synt. 1925.

879 MV:K34/1052, synt. 1907.

*tiin rintamalta. Sanottiin vain että hae uudestaan? En ymmärtänyt.*⁸⁸⁰ Kertoja oli asunut koululla yhden huoneen asunnossa sodan aikana kahden lapsensa kanssa, mutta irtisanomisen jälkeen perheen piti etsiä uusi asunto. Jatkossakin hän sai koululta töitä aina silloin tällöin. Keittäjän ammatista puhuttaessa irtisanominen ei todennäköisesti ollut sukupuolikysymys. Varsinainen syy jää epäselväksi, mutta kiinnostavaa onkin yllättävän irtisanomisen aiheuttama hämmennys, joka on jäänyt vahvimmaksi tunteeksi tilanteesta ja kantaa kyselyvastaukseen asti.

Sodanaikaisen työpaikan jättäminen ja uuden ammatin etsiminen saattoi olla myös oma valinta, jota myöhemmin muistelukerronnassa perustellaan ratkaisun hyvillä syillä tai siitä myöhemmin koituneilla seurauksilla. Muistelukerronnan aikakerrokset mahdollistavat jälleen reflektoinnin ja tapahtumien sijoittamisen syy-seuraus -kehikkoon, mikä ei aikalaisaineistossa olisi samalla tavoin mahdollista. Syitä ja seurauksia pohdittaessa kerrontaan liitetään arvoja ja merkityksiä. Esimerkiksi työsuhteen päättymisen kertominen omana ratkaisuna ja perustelujen esittäminen sille kuvaa tilannetta varsin positiivisena, kuten ruumisarkkutehtaalla sodan viimeisinä vuosina työskennelleen naisen tarinassa. Nainen muistelee pohtineensa marraskuussa 1945, että *"tämä ei ole minulle tulevaisuuden ammatti"*, jolloin hän irtisanoutui itse ja antoi näin tilaa jollekin niistä monista rintamalta kotiutetuista miehistä, jotka olivat käyneet kyselemässä työtä kyseistä pienestä tehtaasta. Kertoja itse hakeutui Pietarsaareen tupakkatehtaaseen töihin.⁸⁸¹ Myös sahalla työskennellyt, sahanhoitajan tuttavien tieltä irtisanottu nainen näkee irtisanomisensa positiivisena asiana, sillä hän viihtyi paremmin uudessa työpaikassaan Puolustusvoimien toimistossa, joka ei ollut yhtä täynnä tupakansavua kuin sahan toimisto oli ollut.⁸⁸² Oma sota-ajan työpaikka voidaan nähdä myös väliaikaisena, poikkeusaikaan liittyvänä sijaisuutena, jolloin työstä luopuminen rauhan tullessa oli normaalia. *"Minähän olin vain tuuraaaja, ja luovuin vapaaehtoisesti siitä työstä"*, toteaa maaseudulla postia sota-aikana jakanut nainen, joka elätti sodan jälkeen itsensä ja perheensä ompelemalla ja tekemällä naapureille tilapäistöitä.⁸⁸³ Edellä mainituille kolmelle naiselle ja muille heidän kaltaisilleen sodan päätty-

880 MV:SO/676, synt. 1914.

881 MV:K34/1372, synt. 1923.

882 MV:K34/612, synt. 1922.

883 MV:K34/1552, synt. 1911.

minen merkitsi työn muuttumista, mutta kerronnassa he eivät ole työn menettäjiä vaan aktiivisia työnhakijoita ja toimijoita.

Työpaikkojen lisäksi tilaa miehille annettiin myös opiskelupaikoissa, joista muistelukerronnan mukaan käytiin kovaa kilpailua sodan jälkeen. Rintamalta palaavilla miehillä oli etusija opiskelupaikkoihin. Tämän aiheen oikeudenmukaisuuteen kertojat eivät ota kantaa, vaan asia todetaan aineistossani yleensä kiihkottomasti, kuten apteekissa harjoittelijana työskennellyt ja alan koulutukseen pyrkinyt kertoja: *"Hain oppilaaksi, mutta en päässyt. Rintamalta tulleet hakupaperit olivat etusijalla."*⁸⁸⁴ Kemiaa opiskelemaan hakenut kertoja muistelee, miten lehdissä käytiin jatkosodan loputtua keskustelua siitä, pitäisikö kaikki opiskelupaikat varata rintamalta palaaville miehille. Hän oli mennyt pääsykokeisiin aroin mielin ja epävarmana luullen, että hänen sukupuolensa on jo lähtökohtaisesti ongelma. Kokemus oikeudenmukaisesta kohtelusta kannusti kuitenkin kertojaa eteenpäin: *"Mitään hankaluuksia ei ollut toisten hakijoiden taholta, jokainen yritti parhaansa. Kemian yliopettaja oli järkähtämätön, vain koesuoritukset ratkaisivat, ei mikään suositus."*⁸⁸⁵ Kertoja pääsi haluamaansa opiskelupaikkaan, mikä oli hyvä saavutus ainakin verrattuna tohtori Katri Laineen *Kotiliedessä* vuonna 1945 kirjoittamaan artikkeliin. Siinä Laine korostaa kilpailua, joka kuului sodan jälkeen niin opiskelu- kuin työmarkkinoihin ja jonka naiset olivat sodan perinnön vuoksi tuomittuja häviämään miehille vielä monen vuoden ajan. Laine korostaakin ajan hengen mukaisesti yksilön omien taipumusten, joihin myös sukupuoli vaikutti, huomioon ottamista: *"Tutki ja valitse tytär! Valitse ala, jossa voit kehittyä pitemmälle kuin mies, alalle, joka vain naisen johdolla voi tulla oikealla tavalla käsitellyksi, mutta jossa samalla saat täyden tyydytyksen työstäsi, viittaavat taipumuksesi sitten käytännölliselle, sosiaaliselle tai taiteelliselle alalle."*⁸⁸⁶ Muisteluaineistossa esiin tuleva naisten joustavuus työpaikkojen suhteen pohjautunee osaltaan ajankohdalle tyypilliseen työnjakoon, jossa naisten ja miesten ajateltiin sopivan eri tavoin eri tehtäviin.

Työstä luopuminen ei ollut kaikille käskyn mukaan toteutettu vaan saattoi olla oma-aloitteista. Osa kertojista halusi ryhtyä perheenemänniksi. Työpaikasta luopuminen esitetään toisinaan siis luonnollisena seurauksena sodan loppumisesta ja työmarkki-

884 MV:K34/2125, synt. 1925. Ks. myös MV:K34/ 2362, synt. 1920.

885 SATA 5374–5403, synt. 1924.

886 *Kotiliesi* 13–14/1945, 390–391.

noiden normalisoitumisesta – normaalin tarkoittaessa tällöin sitä, että mies tekee palkkatyötä ja nainen hoitaa kodin ja lapset. Osalle naiskertojista miesten paluu sodasta takaisin rauhanajan tehtäviin oli iloisesti odotettua ja he luovuttivat paikkansa mielellään. 1940-luvun lopulla syntyivät niin sanotut suuret ikäluokat, mikä todennäköisesti vaikutti monen naisen haluun ja osin väistämättömään tarpeeseen siirtyä perheenemännäksi. Sodan päättymisen vaikutuksia arvioiva kirjoittaja toteaa muun muassa seuraavasti: *”Tilanne muutti tietysti miehet sai paikkansa ja naisia suurin osa palautettiin kotitehtäviin jota varmaan esim. perheenäidit halusivatkin.”*⁸⁸⁷ Erityisesti niiden naimisissa olevien naisten, jotka hoitivat miehensä tehtäviä sodan aikana, oletettiin usein palaavan takaisin kotirouviksi miehen kotiutuessa sodasta. Näin tapahtuikin esimerkiksi aineistostani löytyvässä osuuskauppiasperheessä, jossa sekä kertojalla että hänen miehellään oli kaupan alan koulutus. Ennen sotaa perheenemäntänä ollut kertoja toimi sodan aikana myymälänhoitajana miehensä tilalla. *”Sodan jälkeen minua ei irtisanottu, vaan siirryin keittiön puolelle ja mieheni sai suuremman osuuskaupan myymälän hoitaakseen.”*⁸⁸⁸ Muissa osissa kirjoitustaan kertoja toteaa, miten raskas ajanjakso sotavuodet olivat ja miten kovasti hän väsyi. Siinä valossa rauhan tulo ja aviomiehen paluu myymäläpäällikön tehtäviin on kenties ollut hänelle helpotus, vaikka hän ei sitä suoraan sanokaan. Yhdysvaltalaisen muistitietotutkijan Sherna Berger Gluckin haastatteluaineistossa on vastaava kertomus. Haastateltava kertoi olleensa sodan jälkeen väsynyt ja luopuneensa työstään mielellään. Vaikka sodanaikainen työ oli kiinnostava kokeilu, hän ei olisi jaksanut sitä pitkään. Työ oli kuitenkin saanut hänet näkemään oman koulutuksensa puutteellisuuden ja hän pitikin tärkeänä, että hänen tyttärensä hankki hyvän koulutuksen.⁸⁸⁹

Sukupuolen näkökulmasta työmarkkinoiden muutoksia kommentoi vuonna 1924 syntynyt kertoja, joka työskenteli paperitehtaassa: *”Tiedän monia tapauksia, jolloin nainen sai palata ”naisellisem-*

887 MV:K34/215, synt. 1918. Ks. myös esim. MV:SO/340, synt. 1921 ja MV:K34/1052, synt. 1907. Koti- ja ansioäitiyden valinnan muistoja on käsitelty luvussa 5.2.

888 MV:SO/964, synt. 1914.

889 Berger Gluckin haastattelema nainen oli ollut kotirouva sodan jälkeen ja suhtautui haastattelijaan aluksi vihamielisesti, koska epäili tämän väheksyvän hänen haluaan olla ”vain” kotirouva. Kun tutkija selitti olevansa kiinnostunut naisten monenlaisista sotakokemuksista, haastateltava kertoi oman tarinansa. Berger Gluck 1988, 155–157, 169.

piin” hommin heti kun ”sankarit” saapuivat.”⁸⁹⁰ Hänen muistoissaan naisia ei välttämättä suoraan irtisanottu, mutta sen sijaan heidät palautettiin sotaa edeltäneisiin tehtäviin. Tähän aiheeseen viitataan, kun arvioidaan sodan pysyvien vaikutusten naisten työmarkkina-asemaan jääneen lopultakin vähäisiksi – palaan tähän seuraavassa luvussa. Myöhemmin sama kertoja palaa aiheeseen kuvaten työtehtävien muutosta itsestään selvyytenä:

Paperinjalostustehtaalla naiset vain muuttivat naisten töihin miesten palattua. Sotakorvaustyöt tarjosivat joksikin vuodeksi naisille töitä. Vasta sotakorvausten loppuminen alkoi tuntuvasti vähentää naisten työpaikkoja. [-] Tietenkin naiset joutuivat luovuttamaan työpaikat miehille heti sodan jälkeen.⁸⁹¹

Kertoja jatkaa kuvaamalla miesten ja naisten välisiä palkkaeroja, jotka hän koki epäoikeudenmukaisiksi. Hänen vastauksessaan sukupuolten väliset erot ovat esillä epätasa-arvoisuuden kokemuksen kautta. Kokemus tarkentuu erityisesti naisten epävarmempaan asemaan ja erilaisiin palkkoihin samasta työstä.

Työn loppuminen tai tehtävien muuttuminen kuvataan tavallisesti positiivisena kokemuksena tai ilman arvottavaa kommentointia, mutta edellisen kertojan kokemuksen kaltainen kiukku ”sankareiden” oikeudesta syrjäyttää naiset työelämässä herättää särönä huomiota, vaikka aineisto ei kerrokaan tämänkaltaisen mielipiteen yleisyydestä tai harvinaisuudesta. Kriittinen kommentti voidaan tulkita monella eri tavalla. Terävä kritiikki voidaan nähdä vastareaktiona yksipuoliseen sotakertomukseen ja naisten sotakokemusten ohittamiseen. Rintamamiesten ajateltiin ansaitsevan etuoikeuksia työmarkkinoilla, mikä saattoi naisista tuntua heidän oman työpanoksensa väheksymiseltä. ”Sankareiden” asemaa kritisoiva kommentti voi liittyä myös siihen yleiseen tapaan, jolla sotaa kritisoitiin 1960- ja 1970-luvuilla.⁸⁹² Toisaalta tekstin taustalla voi yksinkertaisesti olla se, että kertojaa harmitti, että hän ja muut naiset joutuivat joustamaan miesten tieltä.⁸⁹³

Penny Summerfieldin mukaan työpaikan muutos merkitsi osalle brittinaisista sodanaikaisen vakituisen ja säännöllisen työtehtä-

890 MV:K34/343, synt. 1924. Ks. myös MV:K34/1102, synt. 1921.

891 MV:K34/343, synt. 1924.

892 Peltonen 1997; Kinnunen 2006a, 200–223.

893 Ks. myös MV:SO/340, synt. 1921.

vän muuttumista epäsäännölliseksi ja tilapäiseksi.⁸⁹⁴ Monet edellä siteeratut naiset kuvaavat vastaavaa tilannetta. Sota-ajan työpaikkojen pysyvyyteen vaikutti myös työvelvollisuuslaki, joka teki työpaikan vaihtamisen vaikeaksi. Sodan jälkeen työpaikkoja etsittiin ja vaihdettiin aivan kuten sitä ennenkin: *"Elämä jatkui, Suomessa oli rauha, ja minä etsin aina uuden työpaikan. Oli limonaaditehdasta, telakalla olin sotakorvausaluksissa. [--] Satama oli pitkäaikaisin työmaani ja sieltä pääsin 65 vuotiaana eläkkeelle."*⁸⁹⁵ Eräs puhelunvälittäjänä työskennellyt nainen joutui sodan jälkeen tyytymään vain sijaisuuksiin, vaikka hänelle oli luvattu vakituinen työpaikka. Hänen arvionsa mukaan vakituiset työt menivät tässä kohdin siirtoväelle, jonka joukossa oli puhelunvälittäjän tehtäviin kertojaa paremmin koulutettuja henkilöitä, jotka olivat sodan vuoksi menettäneet työnsä.⁸⁹⁶ Kukkakaupasta sotateollisuuteen työvelvollisena siirtynyt nainen puolestaan toteaa, että lain mukaan hänellä olisi ollut oikeus palata aiempaan työpaikkaansa takaisin työvelvollisuusjakson päätyttyä rauhan tuloon. Tehtäviä kukkakaupassa oli kuitenkin kertojan poissa ollessa hoitanut soteleski, kahden lapsen äiti. *"En hennonnut työntää häntä pois, vaan lähdin siitä katselemaan muita työtilaisuuksia."*⁸⁹⁷ Kertojalla on tähän mahdollisuus, sillä hän oli naimaton ja lapseton, jolloin liikkuminen työn perässä ja muut erilaiset joustot olivat järjestettävissä.

Katkosten ja muutosten lisäksi aineistossani on hyvin paljon kuvauksia jatkuvuudesta. Sota ei merkinnyt kaikille työstä luopumista tai sen muuttumista, kuten erilaisissa konttoritehtävissä sota-aikana työskennellyt kertoja toteaa omalta kohdaltaan: *"Ei minulla koskaan ollut vaikeuksia työn saannin takia. Itse valitsin työpaikat, en ollut työttömänä, – eikä sodan jälkeenkään irtisanottu, siirryin postin palvelukseen ihan normaalista, olihan se valtion virka, jossa oli mahdollisuus yletäkin aikaa myöten."*⁸⁹⁸ Myös työpaikkojen vaihtuvuus voidaan kuvata jatkumona, kuten edellinen kertoja tekee. Hän ei kerro, työskentelikö hän postissa eläkeikään asti, mutta ei esitä työpaikan vaihdoksia kuitenkaan vastoinkäymisinä. Moni kertoja tuo esiin työuran jatkumisen saman työnantajan palveluksessa. Tämä on tavallista esimerkiksi valtion työpaikkojen kohdalla

894 Summerfield 2000, 13–14.

895 MV:SO/669, synt. vuosi ei tiedossa.

896 SATA 12343–12361, synt. 1925.

897 MV:K34/605, synt. 1918.

898 MV:K34/2239, synt. 1921. Ks. myös MV:K34/1934, synt. 1920.

kuten postissa, kouluissa, valtiohallinnon konttoreissa tai Valtion Rautateillä.⁸⁹⁹

Sota-ajan työn vaikutusten arviointia

Historioitsijoiden tulkinnat toisen maailmansodan vaikutuksista brittinaisten työmarkkina-asemaan voidaan jakaa kolmeen eri painotukseen. Naisten aseman kannalta optimistisimman, niin sanotun muutostulkinnan mukaan sota muutti asioita parempaan suuntaan (engl. a transformatic effect). Sen mukaan sota avasi naisille tien uusiin tehtäviin, ja heidän osallistumisensa niin armeijan apujoukkoihin kuin kotirintamatyöhön muutti pysyvästi naisten sosiaalista statusta. Tämän tulkinnan vastustajat väittävät, että muutos oli näennäistä. Niin sanotun jatkuvuustulkinnan (engl. the continuity thesis) mukaan kyse oli maailmansotien välisenä aikana alkaneesta työmarkkinoiden kehityksestä. Naiset olivat olleet jo ennen sotia palkkatyössä kodin ulkopuolella, ja sota vain hieman vauhditti tätä kehitystä. Sodan aikana lisääntynyt työ oli kuitenkin usein hyvin yksinkertaista liukuhihnatyötä, joka ei lisännyt naisten koulutustasoa. Naiset eivät useinkaan saaneet samoista tehtävistä samaa palkkaa kuin miehet. Kolmas tulkinta on edellisiä jyrkempi. Sen mukaan sota ennemminkin korosti sukupuolten välisiä eroja ja polarisoi yhteiskuntaa (engl. the polarization thesis). Miesten maskuliininen rooli korostui sotilaina, mikä vahvisti perinteisiä sukupuolirooleja.⁹⁰⁰

On esitetty, että sota-aikana tehdyn työn suurin merkitys oli naisten itseymmärryksen kohottamisessa: sekä naiset että miehet, tekijät ja työnantajat, huomasivat naisten pystyvän moniin tehtäviin, joihin heitä ei ollut aiemmin värvätty. Uuden itseymmärryksen ydinviesti oli se, että jokaisella naisella oli oikeus palkkatyöhön – riippumatta hänen perhetilanteestaan.⁹⁰¹ Yhdysvaltalaisen tutkijan Ruth Milkmanin mukaan naiset itse eivät nähneet toisen maailmansodan aikaisia ammattejaan niinkään sukupuolten välisen tasa-arvon edistämiseen liittyvänä mahdollisuutena, vaan ensisijaisesti keinona ansaita perheelleen parempi toimeentulo.⁹⁰² Sama pätee omaan aineistooni: kirjoittajat liittävätkin harvoin kerron-

899 Ks. esim. MV:K34/1934, synt. 1920; MV:K34/241, synt. 1923; MV:K34/913, synt. 1921; MV:K34/2435, synt. 1915.

900 Summerfield 2000, 13; Summerfield 1998, 6–7.

901 Satka 1993, 70.

902 Milkman 1987, xv.

taa työstään tai ammateistaan sukupuolten tasa-arvoa koskeviin tavoitteisiin tai naisten yleiseen asemaan työmarkkinoilla. Naisasiaa tärkeämmäksi nousevat arjen sujuminen ja perheen elatus.

Edellä mainittu ryhmittely sodan vaikutuksista näkyy aineistosani jossain määrin, mutta tulkintojen jako ei aina sovi aineistooni yksiselitteisesti.⁹⁰³ Kiinnostavaa on, että kertojat arvioivat vain harvoin sodan edistäneen heidän asemaansa työmarkkinoilla. Sota esitetään herkemmin haittatekijänä ja negatiivisena, mutta esimerkiksi sen antamaa työkokemusta ei välttämättä suorasanaisesti tuoda esiin. Museoviraston keruukyselyn 34 viimeinen kysymys kyllä käsittelee aihetta, mutta koska se on pitkän kysymyssarjan viimeinen kohta, kertojat eivät yleensä vastaa siihen suoraan.⁹⁰⁴ Yksi kirjoittaja kommentoi aihetta, tosin ei viimeisen kysymyksen kohdalla vaan jo aiemmin. Hän kirjoittaa:

Minun kohdallani ei sota tuonut arvostusta ei henkisesti eikä aineellisesti, naisen työssä. [--]En saanut ylennystä enkä kiitosta, onneksi pääsin naimisiin ja sain sodan jälkeen jättää työpaikkani, joka oli tosi ahdistava henkisesti, työtovereiden suhteen.⁹⁰⁵

Kertojan kokemukset sodanaikaisesta työstä eivät olleet hyviä. Hänen työpaikkansa oli Helsingin kaupungin lastentarha, jossa hän toimi apulaisena. Hänen mukaansa työtoverit olivat ”kärtytyisiä ikäneitoja” eikä hän viihtynyt työssään. Toisaalta esimerkiksi vuonna 1922 syntyneen kertojan kirjoituksesta voi lukea sodan mukanaan edistäneen uralla etenemistä. Kertoja kävi välirauhan aikana konekirjoituskurssin ja pääsi jatkosodan alettua kansanhuoltoministeriöön töihin. Hän työskenteli välillä sotilashallinnossa, mutta palasi siviilitöihin kansanhuoltoministeriöön syksyllä 1944 joukkojen vetäytyessä. Kertojan mukaan perheettömyydellä

903 Ks. myös Summerfield 1998, 6–7.

904 Kysymys nro 112 Museoviraston keruussa: Millaiseksi arvioitte sodanaikaisen työn vaikutuksen itseenne, elämäänne ja ammattiinne? Millaiset olivat sota- ja pula-ajan opetukset? *Museoviraston kyselylehti* 1988, 32. Penny Summerfieldin kerätessä tutkimusaineistoaan brittinaisten sodanaikaisesta työstä yksi suorista haastattelukysymyksistä oli: ”Luuletko, että sota muutti sinua?” Kysymyksen taustalla oli tarve selvittää sodan vaikutusta naisten sosiaaliseen asemaan Iso-Britanniassa. Tutkimusta kirjoittaessaan Summerfield reflektoi kysymyksen perustuneen ajatukseen koherentista subjektista, jota ulkoiset olosuhteet muovaavat. Summerfield 1998, 252–253. Museoviraston muotoilema kysymys antaa enemmän tilaa kertojan subjektille kuin Summerfieldin muotoilema, mutta sisältää silti lähtöoletuksen, että sodanaikainen työ vaikutti elämään.

905 MV:SO/680, synt. 1922.

oli merkitystä työpaikassa etenemisellä, vaikka epäselväksi jääkin tarkalleen ottaen, mitä hän sillä tarkoittaa.

Asuin edelleen Käpylässä ja työpaikka siis KHM:ssä välillä kirjaajan apulaisena, kirjaajana ja tehden konekirjoitukseen kuuluvia töitä. Ollen jo avioliitossa ja eronneena suoritin pikakirjoituskurssin, jonka ansiosta pääsin aina vain parempaan toimeen, sihteeriksi jne. joista olin jo nuoruudessani haaveillut.⁹⁰⁶

Kertoja toteaa olleensa *”jo avioliitossa ja eronneena”*. Kenties hän viittaa siihen, että hänellä ei ollut paineita ryhtyä perheenemännäksi ja saattoi siis vapaammin keskittyä itsensä kouluttamiseen ja elannon hankkimiseen. Urakehitykseensä liittyen hän ei varsinaisesti ilmaise, että juuri sota-aikana tehty konttorityö olisi edistänyt hänen uraansa, mutta kuvaa konttorityönsä kuitenkin jatkumona jatkosodan kokemuksista myöhempiin töihin. Kertojan työpaikka oli perinteisellä naisten alalla eikä vaikuttanut naisten ja miesten työnjaon tasa-arvoistumiseen. Hän elätti itse itsensä ja eteni uralaan, minkä vuoksi hän edustaa muutostulkinnan modernia naista, mutta toisaalta hänen ammattinsa ei vaatinut kovin korkeaa koulutusta. Työmarkkinoiden tasa-arvoistumisen kannalta hänen voi ajatella edustavan jatkuvuutta sotaa edeltäneeseen aikaan, mutta henkilökohtaisella tasolla hän eteni työssään, eikä sota-aikana tehty työ ainakaan hidastanut hänen urakehitystään. Eronnut, itsenäinen nainen oli moderni ilmiö, joka ei sovi polarisaatiotulkintaan. Kertoja toimii esimerkkinä siitä, miten samankin henkilön kerronta voi kuulua useaan tulkintakehikkoon, ja toisaalta, miten tarpeetonta on yleistää liian rohkeasti henkilökohtaisia kokemuksia.⁹⁰⁷

Sota-ajan poikkeustila saattoi ohjata uraa myös toisenlaiseen suuntaan kuin henkilöt olivat aiemmin suunnitelleet. Konttoristin tehtäviä sota-aikana harjoittelemassa ollut kertoja oli ollut jo hyvässä vauhdissa alan kokemusta hankkimassa, mutta työvelvollisuuslainsäädäntö esti työn jatkumisen ja kertoja palautettiin tuotannon työvoiman tarpeen vuoksi kotitalalleen töihin. Sodan jälkeen vuonna 1946 tilanne oli toinen, ja kertoja halusi maanmittaushallituksen kartanpiirustuskurssille. *”Neuvottelin äidin kanssa ja sitten hän lupasi, hän sanoi, kun sinun noin hirveästi tekee sinne mieli, täytyy sinut päästää ja arveli, että ehkä minulla ei olisi talossa kuiten-*

906 MV:K34/936, synt. 1922.

907 Summerfield 2000, 14; Heikkinen 2012, 28; Olsson 2011, 22–23.

kaan tulevaisuutta.”⁹⁰⁸ Kertoja toteaa vielä päässeensä maanmittauslaitoksesta eläkkeelle vuonna 1981. Konttoristin sijaan hänestä tuli kartanpiirtäjä.

Sota-ajan aiheuttama muutos osoittautui hyväksi asiaksi edellisen kertojan tapauksessa, mutta osalle poikkeusaika aiheutti koko aikuisikää varjostaneita työhön liittyviä mutkia. Esimerkiksi välirauhan aikana keskikoulunsa päättänyt kertoja ei saanut ilma-piirin pelottavuuden vuoksi jatkaa koulunkäyntiään, vaikka olisi halunnut.

Minun elämäni sota vaikutti voimakkaasti. Sain keskikoulun päätötdistuksen eikä isäni antanut jatkaa lukioon. Isäni oli sitä mieltä, että Suomi ei selviä, kyllä siitä sota tulee ja on parempi olla silloin työssä kuin koulussa. Matematiikan opettajani oli kehoittanut minua jatkamaan ja houkutteli, että minusta tulisi hyvä hammaslääkäri. Olisin jatkanut koulua hyvin mielelläni, haaveilin koulutoverini kanssa, että alkaisimme lukemaan lakia. Itkin monta yötä suruani, mutta ajan tunnelma oli sellainen, että osin pelkäsin, että isä voi olla oikeassa, enkä uskaltanut vastaan sanoa.⁹⁰⁹

Kertoja on vastannut molempiin lukemiini kyselyihin Kansanrunousarkistossa. Hän kertoo sekä *Satasärmäinen nainen* että *Sota-aika muistoissamme* -keruiden kirjoituksissaan koulutuksensa keskeytymisestä isänsä tahdon vuoksi ja harmittelee, ettei pontevammin vastustanut isänsä tahtoa.⁹¹⁰ Toisaalta hän tuo esiin myös omat ponnistelunsa: hän meni työhön heti keskikoulun päättymisen jälkeen, hankki itse opiskelurahansa ja kouluttautui.⁹¹¹ ”*Olen ylpeillyt sillä, että olen 16 vuotiaasta ollut veronmaksaja*”, kertoja toteaa.⁹¹² Sodan aiheuttama katkos koulutukseen kääntyy kerronnassa lopulta voitoksi. *Sota-aika muistoissamme* -keruu kannustaa kysymyksenasettelullaan ja aiheeltaan pohtimaan sodan vaikutuksia enemmän kuin elämäkerrallinen *Satasärmäinen nainen*. Vastauksessaan ensiksi mainittuun keruuseen kertoja painottaakin talvisodan merkitystä elämänvaiheidensa suuntaajana.

Niin jätti talvisota jälkensä minun elämäni. Minusta se tuntui kohuuttomalta. En muista, ymmärsinkö ajatella, että se oli monen koh-

908 SATA 7534–7583, synt. 1921.

909 Sota-aika 16008/17272, synt. 1924.

910 SATA 5374–5403 ja Sota-aika 16008/17272.

911 Opiskelurahojen ansaitsemisesta sota-ajan tehdastyössä ks. myös Sota-aika 15879/9618.

912 SATA 5374–5403, synt. 1924.

dalla kohdellut monenkertaisesti kovemmin, vienyt hengen ja vielä useammalta terveyden. Sen kyllä muistan, että karjalaisten kohtalo tuntui hirveältä, kun heidän täytyi jättää omat kauniit kotinsa. Sen sota minulle itsekkäälle nuorelle opetti.⁹¹³

Kertojan mukaan sota oli opettavainen, mutta mitä se oikeastaan opetti? Toisinaan sotasukupolveen kuuluvat antavat sota-ajalle ja silloin tehdylle työlle merkityksen oppiaikana loppuelämää varten. Kyse ei ollut vain työtaitoista vaan myös henkisestä kestävyydestä, säästäväisyydestä ja toisten auttamisesta, jotka olivat tärkeitä selviytymiskeinoja sota-aikana. Talvi- ja jatkosotien aiheuttama pula elintarvikkeista ja muista päivittäistavaroista jatkui jälleenrakennuksen aikana, ja säännöstelytaloutta purettiin vähä vähältä 1950-luvun alkupuolelle asti. Elämää jälleenrakennuksen ajan Suomessa muistellaan eri tavoin, näkökulmasta riippuen usein joko pulan, puutteen ja kovan työnteon aikana tai viimeinkin koittaneena, onnellisena rauhan kautena raskaiden sotien jälkeen.⁹¹⁴ Nostalgian sävyttämä ”kultaisen 1950-luvun” kaipuu näkyy muistelukerronnassa, mutta sen rinnalla aineistossani on myös toisenlaisia kuvauksia arjesta, jonka eräs piirre on huolettomuuden katoaminen.

Menetetty nuoruus?

Sankarilliseen kulttuuriseen kertomukseen talvi- ja jatkosodista kuuluu usein toteamus, että sotasukupolvi menetti nuoruutensa.⁹¹⁵ Sillä tarkoitetaan, että 1940-luvun alussa monet parinkymmenen ikävuoden tienoilla olleet miehet taistelivat rintamalla itsensä rikinäisiksi joko henkisesti tai ruumiillisesti, ja usein nuoret naiset työskentelivät kotirintamalla liian vähällä ravinnolla usean ihmisen edestä. Aikuisen, täysi-ikäisen kansalaisen ikäraja oli 21 vuotta, ja äänioikeus saatiin tuolloin 24-vuotiaana. Useat aineistoni kertojat olivat 1940-luvulla tätä nuorempia mutta tekivät aikuisten töitä, kantoivat aikuisten vastuun ja täyttivät aikuisten velvollisuudet. Ajatellaan, että heillä ei ollut aikaa eikä mahdollisuutta kokea nuoruutta samalla tavoin kuin rauhan aikana olisi ollut. Heidän nuoruutensa elettiin sodan todellisuudessa, johon kuuluivat muun muassa tanssikielto, pommitukset, läheisten haavoittumiset ja kaatumiset ja

913 Sota-aika 16008/17272, synt. 1924.

914 Esim. Hytönen & Rantanen 2013.

915 Esimerkiksi *Sodassa koettua* -kirjasarjan nuoruutta talvi- ja jatkosotien aikana käsittelevä osa on nimetty *Uhrattu nuoruus*. (Toim. Sari Näre et al. 2008.) Ks. esim. Näre 2008a.

poikkeusajan muovaamat sukupuoliroolit sekä usein kokemukset, jotka pakottivat aikuistumaan ennen aikojaan.⁹¹⁶ Menetetty nuoruus mainitaan myös Museoviraston keruukyselyn lopussa, jossa ilmaisu on osana sodan menetyksiä koskevaa kysymystä asetettu lainausmerkkeihin: *”Miten katsotte sodasta aiheutuneiden menetysten (esim. läheisten ihmisten, omaisuuden, terveyden tai ”menetetyn nuoruuden”) vaikuttaneen itseenne tai elämänmenoonne?”*⁹¹⁷

Nuoruus on aineistossani menetettyä kahdella tapaa. Ensimmäkin koska muisteluhetki on vuosikymmeniä myöhemmin, ovat kertojat jo iäkkäitä ihmisiä, joiden nuoruusaika on ajallisesti etäinen. Heidän tulkintansa nuoruudestaan on sidottu muun muassa kerrontahetkeen, viestin vastaanottajaan ja tavoitteeseen. Sota-ajan nuoruudesta puhutaan usein samaan tapaan kuin seuraava kertoja, joka näkee siinä lähinnä synkkiä sävyjä, joiden hallitsevuuden vuoksi nuoruus ikään kuin kielletään, se lakkaa olemasta. *”Kuulin äskettäin jonkun laulavan ”kultaisesta nuoruudesta”. Sotien aikana ei mitään nuoruutta ollut. Oli vain työtä, puutetta ja pelkoa.”*⁹¹⁸ Samalla kun kertoja vastustaa kuulemansa laulun viestiä kultaisesta nuoruudesta, hän tukee jaettua kertomusta nuoruuden menettämisestä. Hän on syntynyt vuonna 1926, jolloin sotavuodet osuivat hänen teini-ikänsä.

Toiseksi nuoruusajan etäisyys tulee esiin myös, kun muistelijat viittaavat suoraan menetetyn nuoruuden puhetapoihin kuten seuraava kertoja, joka kritisoi koko käsitettä. Hän oli talvisodan syytyessä jo 32-vuotias, joten hän oli pikemminkin työikäinen aikuinen sota-aikana mutta yhdistää sota-ajan silti nuoruuteensa.

Mahdollisista terveyden tai ’menetetyn nuoruuden’ vaikutuksista sota-ajan seurauksina kertominen ei tunnu mielekkäältä. Nuo molemmat olisin tähän mennessä toki joka tapauksessa menettänyt muistakin syistä. Sallittu mikä sallittu.⁹¹⁹

Molemmat menetettyä nuoruutta kommentoivat lainaukset ovat osa sankarillista kertomusta talvi- ja jatkosodista, huolimatta niiden erilaisista sisällöistä. Nuoruuteen liittyvät muistot eivät kuitenkaan ole ainoastaan sen menettämiseen liittyviä, vaan nuoruus

916 Näre 2008a ja 2008b; Kirves 2008b; Summerfield 2000, 23. Tanssikiellostta Suikkanen 2012; sukupuolirooleista esim. Haikari 2008; myös Kirves 2008b.

917 *Museoviraston kyselylehti* 1988, 32.

918 MV:K34/276, synt. 1926.

919 MV:K34/1286, synt. 1907.

voidaan esittää myös voimavarana, vahvuuden lähteenä. Sota-aika teki jokaisen elämän merkitykselliseksi ja nuoruus mahdollisti selviytymisen ja jaksamisen.⁹²⁰ Sosiologi Sari Näreen mukaan nuorilta sota-aikana edellytetty vahva kollektiivinen uhrautuminen isänmaan hyväksi vaikutti siihen, että sodan jälkeisessä yhteiskunnassa yksilöllisyys ja sen ilmaiseminen nousivat keskeiseksi osaksi yhteiskuntaa.⁹²¹

Aineistoni nuorimmat kertojat kasvoivat aikuisiksi vasta rauhahan aikana, jolloin sodasta rauhaan siirtyminen saattoi merkitä samanaikaista siirtymävaihetta myös henkilökohtaisessa elämässä. Vuonna 1930 syntynyt *Satasärmäinen nainen* -keruuseen osallistunut kertoja toteaa nuoruutensa vasta alkaneen sodan päätyttyä kenties juuri siksi, että sodan aikana nuoruudelle ei ollut tilaa: *”Nuoruuden aika ja elämän kevät oli edessä. Oli valittava ammatti ja tähdättävää uuteen huomeneen.”*⁹²² Isänmaa tähtäsi uuteen huomeneen vaatimalla kansalaisiltaan sitkeyttä, ahkeruutta ja uhrautuvaisuutta.⁹²³ Kertojalle uusi huomen merkitsi – mahdollisesti yhteiskunnallisen kehityksen lisäksi – työpaikkaa sahalaitoksen konttorissa, mikä oli hänelle aikuistumisen ja itsenäisen elämän merkki. Häntä vanhemmille kertojille, jotka olivat olleet aikuisia jo sodan aikana, sodasta rauhaan siirtyminen ei ole pelkästään valoisa muisto vaan siihen sisältyy ristiriitaisia tunteita. Esimerkiksi armeijan huollossa ompelijana työskennellyt kertoja toteaa: *”Muistan kun olin viemässä viimeistä housukuormaa armeijan autolla asemalle 7 pnä syyskuuta 1944. Oli jotenkin hämmäntävää tunne, toisaalta ilo sodan päättymisestä, toisaalta epävarmuus tulevasta.”*⁹²⁴

Tulevaisuus ja arjesta selviytyminen näyttivät sodan päättyessä epävarmoilta erityisesti niiden kohdalla, jotka olivat menettäneet läheisiään sodassa, mutta myös muille sotasukupolven jäsenille talvi- ja jatkosodat ovat usein katkos, poikkeuskohta elämässä. Yleinen puhetapa sodasta tuo esiin sen merkityksen myöhemmässä elämässä unohtumattomana muistona ja aikana, joka väistämättä muutti silloin eläneitä.⁹²⁵ Kirjoittajat eivät aineistossani käytä itse sanaa trauma, mutta tutkijat ovat liittäneet sotakokemuksiin ja niiden muistelemiseen pohdintaa sodasta hyvin kipeänä ja elämää

920 Ks. luku 4 ja esim. Olsson 2005, 171.

921 Näre 2008b, 39.

922 SATA 2672–2676, synt. 1930.

923 Holmila 2008.

924 MV:K34/2137, synt. 1903.

925 Summerfield 2000, 23.

muuttaneena kokemuksena.⁹²⁶ Osalle sotasukupolveen kuuluvista jo pelkästään se, että kykenee kertomaan vaikeistakin kokemuksista, on trauman purkamista ja selviytymistä.⁹²⁷ Vaikka sota ei olisi-kaan traumaattinen muisto, se voi hallita käsitystä omasta elämänkulusta ja sen rytmikasta.

Olin nuori aikuinen sodan aikana ja paljon tuttuja ja koulutovereita kaatui ja haavottu. Oma perheeni ei kuitenkaan sodassa kokenut menetyksiä. Nuorempi veljeni meni vapaaehtoisena sotaan 17-vuotiaana, mutta tuli terveenä takaisin. Sen kuitenkin sanon, että se on aika, jota ei koskaan unohda. Sota on myös eräänlainen ajan vedenjakaja. Vieläkin puhun ajasta ennen sotaä ja sodan jälkeen.⁹²⁸

Vaikka sota voidaan nähdä katkoksenä ja käännekohtana pitkää elämänkaarta tarkasteltaessa, sodan päättyminen ei arjen tasolla välttämättä merkinnyt suurtakaan käännekohtaa. Jatkettaessa elämänkerrontaa sodanjälkeisiin vuosiin voidaan kuvailla ahkerää työtä, jota tehdessä sota oli helpompi unohtaa.⁹²⁹ Sota-aikana hyvä kansalainen ei valittanut suuremman työmäärän edessä, ja tämä malli sitkeydestä ja valittamattomuudesta on siirtynyt kerrontaan rauhan ajan arjesta ikään kuin sota-ajan läksynä, opittuna toimintamallina. "[--] sota-aika opetti työtä tekemään eikä vaikeuksia auta ruikuttaa vaan ajateltava valoisapaa puolta."⁹³⁰ Valoisamman puolen painottaminen, onnellisuuden korostaminen, tuo kerrontaan myös nostalgisia piirteitä.

Sodasta "kultaiselle" 1950-luvulle

Aika kultaa muistot, sanotaan. Siksi viisikymmenluvustakin saisi vaikka kuinka tarunhohteisen. Olen pyrkinyt kuitenkin omakohtaiseen realistiseen kuvaukseen senaikaisista tapahtumista.⁹³¹

Kun sota-ajasta siirrytään 1950-luvulle, muuttuu toisinaan myös kerrontaan sisältyvä nostalgia. Siinä missä sota-ajan nostalgia kohdistuu selviytymisstrategioihin kuten toveruuteen tai säästävyyteen⁹³² ja on muuttunut samalla kun suhtautuminen sotaan on

926 Esim. Kivimäki 2013; Kirves 2008a ja 2008b; Kaivola-Bregenhøj 2006; Köresaar, Lauk & Kuutma 2009.

927 Olsson 2005, 166. Ks. myös Abrams 2010, 121–123.

928 MV:K34/1347, synt.1920.

929 Esim. MV:K34/605, synt.1918.

930 MV:K34/1845, synt. 1925.

931 TMT 258:1328, synt. vuosi ei tiedossa.

932 Olsson 2005, 170.

vaihdellut, on 1950-lukuun kohdistuva nostalgia rakentunut koko vuosikymmentä koskevaksi, laajaksi nostalgiamieliseksi. 1950-luku on nähty ”vanhana hyvänä aikana” jo 1970-luvulla, mutta erityisesti 1990- ja 2000-luvuilla, jolloin erityisesti elokuvat ja televisio osallistuivat nostalgia-aallon tukemiseen ja rakentamiseen. Mediatutkijoiden mukaan maaseutunostalgia on ollut luonnollinen tuki sukupolville, jotka ovat nopeasti kaupungistuvassa yhteiskunnassa siirtyneet maalta kaupunkeihin.⁹³³ Maaseutunostalgia kohdistettiin 1990-luvun lopulla 1950-lukuun toisin kuin aiemmin, jolloin 1930-luvun maaseutu oli ollut modernin kaupungin vastakohta ja nostalgian kohde.⁹³⁴ Nostalgian kohdistumista juuri 1950-lukuun voidaan selittää yksinkertaisesti sodan päättymisellä: syksystä 1939 kevääseen 1945 jatkunut sota – mikäli välirauhan aika laskeetaan mukaan – oli yhteiskunnalle kova koettelemus, mutta myös useimmille ihmisille henkilökohtaisesti niin raskas, että ensimmäinen vuosikymmen sodan jälkeen muistetaan onnellisena jo kontrastinkin vuoksi. 1950-luvun onnellisuutta selitetään tällöin tapahtuneella elintason vähittäisellä nousulla, kulutuksen kasvulla ja ilmapiirin vapautumisella sota-ajan pulan ja kieltojen jälkeen. Selitykseksi on esitetty myös sitä, että suurten ikäluokkien lapsuus-aikana vuosikymmen saa juuri nyt paljon nostalgista huomiota. 1950-lukuun liitetään yhteisöllisyyden ja tulevaisuudenuskon kaltaisia piirteitä, joita on kaivattu myöhemmin vuosikymmeninä.⁹³⁵ Jaettu kertomus korostaa ahkeraa työtä jälleenrakennuksen aikana ja yhdessä maksettuja sotakorvauksia. Eräs lähtökohta melko positiivisen jälleenrakennusajan kuvan syntymiseen voi olla se, että Suomi saattoi palata rauhaan ilman kovin raskasta kollektiivista traumaa, jollaisen esimerkiksi miehitysaika olisi voinut aiheuttaa. Sen sijaan jatkosota voitiin kääntää yhteiseksi puolustusvoitoksi, mikä lujitti ahkeran työnteon eetosta ja uudelleen rakentamisen moraalialia.⁹³⁶

Tutkimusaineistoa rakentaessani työn alkuvaiheessa en erityisesti tavoitellut nostalgiaselitykseen kiinnittyviä aineisto-osuuksia, mutta lukuprosessin edetessä huomasin, että nostalgia liittyy aineistooni monin paikoin – tosin ei ollenkaan yksiselitteisesti. Osa kirjoittajista tunnistaa oman nostalgiansa, kuten tämän alaluvun

933 Kuusi 2007, 127–128.

934 Koivunen 2001, 341–342.

935 Kuusi 2007, 139; Korkiakangas 1996, 37–38.

936 Korkiakangas 2009, 72.

alussa siteerattu kertoja toteaa viitatessaan ”tarunhohteiseen” kuvaan 1950-luvusta. Nostalgiailmioon voi kuulua tarkasteltavan esityksen totuusarvon punninta huolimatta siitä, että nostalginen puhe myös osaltaan tuottaa kohteensa. Mediatutkija Hanna Kuusen mukaan 1950-luvulle sijoittuvien elokuvien nostalgisuus ärsyttää osaa katsojia, sillä halu palata vanhaan ei miellytä kaikkia.⁹³⁷ Alussa siteeratun kertojan voi tulkita pyrkivän tasapainottamaan nostalgian vaikutusta ja huomioimaan monipuolisemmin eri piirteitä 1950-luvusta. Aiemmassa lainauksessa hän asettaa 1950-luvun tarunhohtoisuuden lainausmerkkeihin ja seuraavassa hän arvioi vuosikymmenen kuuluvia muistojaan:

Antoisin, monivivahteisin ja taloudellisestikin parhain vuosikymmen oli näin jälkikäteen ajatellen ajanjakso, jota voitaneen kutsua viisikymmenluvuksi. Sota-ajan ankeus oli useimmilta pyyhitty muistojen sarjaan ja elettiin paremman tulevaisuuden toivossa. Työ tosin silloinkin tuppasi toisilta loppumaan ja omaltakin työpaikaltani lomautettiin etenkin naisia.⁹³⁸

Kertojan mukaan 1950-luku tuntui parhaalta vuosikymmeneltä osaltaan juuri siksi, että sota-ajan olot olivat vielä lähellä, tosin aktiivisen unohtamisen kohteena. Hän viittaa paremman tulevaisuuden odotukseen, joka on yksi 1950-lukuun liitetyn nostalgian ja onnellisuuskuvaston keskeisiä elementtejä.⁹³⁹ Toisaalta kertoja mainitsee irtisanomiset ja jatkaa myöhemmin kirjoituksessaan naisten työmarkkina-aseman huonouden kuvaamisella. Kertoja on siis nostalgialakriittinen pyrkiessään osoittamaan, etteivät asiat olleet 1950-luvulla niin hyvin kuin voisi nostalgiaan keskittymällä ajatella.

Nostalginen, arvotettu suhde menneisyyden ja nykyisyyden välillä voi syntyä kerronnassa myös suorasanaisilla vertailuilla nykypäivän ja menneisyyden välille. Tällöin yksinkertainen nostalgialakriittikki, jossa menneisyyden ihannoitu kuva torjutaan, jää sivuun ja nykypäivän ilmiöt nostetaan voimakkaammin esiin.

Ne [1950-luvun ensimmäiset vuodet] olivat onnellisia vuosia. Elin turvallisessa yhteisössä, jossa ei ollut elintasokilpailua. Sain olla

937 Kuusi 2007, 129, 136–137.

938 TMT 258:1328, ei synt.vuotta.

939 Kuusi 2007.

kotiäiti ja nauttia lapsistani. En tiennyt myöskään naisena olemisen vaikeudesta tasa-arvoineen kun kukaan ei tullut siitä kertomaan.⁹⁴⁰

Kertoja asettaa elämän 1950-luvulla ikään kuin naiiviksi tietämättömyyden tilaksi, jossa hän oli onnellinen juuri tietämättömyy-
tensä vuoksi. Kerrontahetkellä vuonna 1992 tasa-arvokysymykset olivat varmasti muuttuneet verrattuna 1950-lukuun, mutta täysin tietämätön kertoja tuskin on ollut esimerkiksi miesten ja naisten välisistä palkkaeroista. Kiinnostavaa onkin se, että hän haluaa korostaa elämänsä tärkeää ja onnellista vaihetta, kun hänellä oli mahdollisuus olla kotiäiti eikä elintason nostaminen ollut perheen elämässä oleellista.⁹⁴¹ Myöhemmin 1950-luvulla kertojan aviomies menetti työpaikkansa ja perheen elämä muuttui taloudellisesti epävakaaaksi. Kertoja työskenteli siivoojana, ja hän muistelee koke-neensa henkisesti raskaana siivoustyön aliarvostuksen. Nostalgian kohdistuminen 1950-luvun alun taloudellisesti turvallisiin vuosiin on tässä valossa luonnollista.

Toinen esimerkkini sodanjälkeisen ajan suorasanaisesta vertai-lusta kerrontahetkeen liittyy työn arvoon, mutta ilman varsinaista 1950-lukunostalgiata. Työn eetokseen, ahkeruuteen ja arvostukseen luottanut sotasukupolven edustaja ihmettelee keskustelua työn tekemisen kannattamattomuudesta vuonna 1985 kirjoittamassaan keruuvastauksessa, joka pyrkii vaikuttamaan retorisin keinoin.

Nyt nämä 40 vuotta [sodan jälkeen] on ollut sitä muutosten aikaa Ainakin täällä meillä on tullut niin paljon parannuksia, jos on vielä puutetakin. Sitä en ymmärrä, kun mielestäni työ on ennen tuottanut hyvin vointia, mutta nyt se ei kuulema kannata. Sitä ei minun yksin kertanen järkeni ymmärrä. Vaikka on ihmisiä niin paljon ilman asuntoa ja kannattaa ennemmin maksaa työttömille palkkaa. Joka on kyllä oikein jos kerran maailma on jo niin valmis ettei työntekijöitä enään tarvita. Ja eihän raha minun mielestäni pois maailmasta häviä. Siinä on visainen kysymys teille kaikille kirjan oppineille, tästä yksin kertaiselta mummulta. Nyt kun kaikilla vanhoilla on eläke niin elämä on parasta, mitä on ennen ollut. Eikä tarvitse pelätä työttömyyttä. Työläiset ovat tulleet paljon tietoisemmiksi. Kun on koko elämä muuttunut ehkä juuri siksi. Nyt on työväen liikkeessä ja ammatti osastoissa paljon hyvin kyvykäistä ihmisiä ja siksi on tullut niin paljon parannuksia. Sitten nyt ei enään ole luokkarajat niin jyrkkiä. Kai se on kehityksen tulos. Kun vaan pysyy nämä saavutukset, mitä meillä on saatu.⁹⁴²

940 TMT 258:1319, synt. 1925.

941 Ks. myös Kuusi 2007, 139.

942 TMT 256:992/2, synt. 1903. Vrt. Koskinen-Koivisto 2009, 78.

Itseään tavalliseksi kansannaiseksi tituleeraava kirjoittaja ei kaipaakaan menneisyydestä muuta kuin työn arvostusta, mutta muutoin hän esittää nykyhetken paremmuuden monella tapaa. Työväki on hänen mukaansa oppinut vaikuttamaan asioihinsa tehokkaammin ja sen myötä yhteiskuntaan on saatu monia hyviä uudistuksia: luokkarajat ovat madaltuneet ja kaikilla vanhuksilla on eläke niin, ettei työttömyyttä tarvitse pelätä. Hyvinvoinnin kruununa ja ihmettelyn aiheena kertoja pitää työttömyyskorvausta. Keruuvastauksessa näkyvät rinnakkain erilaiset suhtautumiset työhön. Kirjoittaja on syntynyt vuonna 1903, joten hän on nähnyt elämänsä varrella työelämän muutokset varsin pitkällä aikavälillä. Työn eetos, ahkera työnteko elämäntapana ja arvostuksen mittana on hänen mielestään muuttunut, kun yhteiskunta on vaurastunut. Kirjoittaja ei kritisoi nykypäivän muutoksia vaan pitää niitä hyvinä. Hän nauttii saadessaan olla eläkkeellä. Oman elämäntarinansa ja paikkansa yhteiskunnassa hän tulkitsee työn eetoksen kautta: aiemmassa kohdassa kirjoitustaan hän toteaa, että vanhukset ovat tehneet sodan ja jälleenrakennuksen aikana niin paljon työtä, että ovat nyt ansainneet huolettomat eläkepäivänsä. Hyvinvointivaltiossa työnteko siis palkitaan lepona.

6. Muisteltu työ

6.1. Tutkimusasetelma

Tutkimuksessani olen analysoinut naisten kirjoitettua muistelukerrontaa heidän tekemästään palkkatyöstä toisen maailmansodan ja jälleenrakennuksen ajan Suomessa. Tutkimukseni aineisto koostuu neljään eri valtakunnalliseen arkistoon keruukilpailuilla tai haastatteluilla kootuista kokoelmista. Olen lukenut aineistojani kirjoitettuna muistelukerrontana erityisesti palkkatyön ja sukupuolen näkökulmista, joiden kautta tutkimuksen kohteena ovat arjen kokemukset.

Museoviraston kansatieteellisen arkiston kokoelmista olen lukenut keruukyselyä nro 34, joka käsittelee naisten työtä talvi- ja jatkosotien aikana sekä sille rinnakkaista Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen keruuta. Työväen Arkistosta olen lukenut kokoelmia ”sosiaalidemokraattinen nainen kautta aikojen” ja ”arki ja kulutus”, jotka sisältävät eri keruilla ja haastatteluilla koottua arkielämää koskevaa kerrontaa. Kansan Arkistosta mukana on erityisesti keruukilpailu *Merkintöjä elämästä* ja lisäksi muutamia haastatteluja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston keruista aineistooni kuuluvat omaelämäkerrallinen *Satasärmäinen nainen* sekä talvi- ja jatkosodan perintöä käsittelevä *Sota-aika muistoissamme*. Aineistot on koottu arkistoihin eri aikoina vaihdellen vuosien 1984 ja 2001 välillä.

Edellä mainituista kokoelmista olen rakentanut oman tutkimusaineistoni. Aineiston rakentamisen tärkeimmät periaatteet olivat vastaajien sukupuoli (kaikki vastaajat olivat naisia), ikä (vastaajat olivat olleet (nuoria) aikuisia toisen maailmansodan ja jälleenrakennuksen aikana) ja ammatti (kyse oli palkkatyöammasteista). Näin sain kokoon tutkimusaineiston, jossa sodan aikana tai jälleenrakennusvuosina nuoria aikuisia olleet naiset muistelevat tekemäänsä palkkatyötä, työvelvollisuutta ja osallistumista talkootoimintaan. Muistitietoaineistolle ovat tyypillisiä piirteitä subjektiivisuus, tulkinnallisuus ja ajallinen kerrostuneisuus. Oleellista ei ole niinkään se, mitä tapahtui kuin se, millaisia merkityksiä ihmiset antavat tapahtumille.

Olen kysynyt tutkimuksessani, millainen kuva naisten palkkatyöstä rakentuu muistelukerronnassa. Olen tutkinut muun

muassa miesten ja naisten kohtaamista työpaikoilla, väsymyksen muistelemista ja niitä merkityksiä, joita aineistoni naiset liittävät tekemäänsä työhön, työympäristöön ja sota-aikaan vuosikymmeniä myöhemmin. Näitä kysymyksiä olen selvittänyt aineistostani tulkitsevan lukemisen keinoilla. Sillä tarkoitan, että olen lukenut aineistoa useita kertoja systemaattisesti, tiedostaen ja sen synnyn kontekstin muistaen.⁹⁴³ Olen etsinyt vastauksia kysymyksiini hakemalla merkkejä, jotka veivät minut erilaisiin kokemuksiin työstä ja niiden tulkintoihin. Lukemalla tekstiä tulkitsevasti olen etsinyt uutta tietoa, suhteuttanut sitä aikaisempaan ja saanut vastaukseksi tulkintoja, jotka voivat olla keskenään ristiriitaisiakin.

Analyyysin lähtökohtana olevien käsitteiden avulla tutkimus myös paikantuu teoreettisesti. Ensinnäkin olen lukenut tutkimusaineistoa muistelukerrontana. Tässä tutkimuksessa se on tarkoitettu kirjoittaen tallennettua, henkilökohtaista muistelua, joka on tuotettu vastauksena keruukyselyyn tai -kilpailuun. Keruukutsun kysymykset ja teemat ovat ohjanneet vastauksia, mutta kirjoittajat ovat itse valinneet, mitä he haluavat kertoa ja mitä jättää kertomatta. Muistelukerronnan käsitteen avulla tuon esiin aineistossa esiin tulevien kokemusten ja tulkintojen henkilökohtaisuuden kertojalle sekä niiden yhteyden laajempiin kertomisen konventioihin ja niin sanottuihin kulttuurisiin kertomuksiin. Kulttuurisen kertomuksen olen määritellyt laajalle levinneeksi, yksilöä laajemman piiriin yhteisesti jakamaksi kerronnalliseksi kokonaisuudeksi.⁹⁴⁴ Tutkimuksessani kulttuurisen kertomuksen käsite on hyvin samanlainen kuin muistitietotutkimuksessa usein käytetty kollektiivinen muisti. Molempien syntyprosessiin vaikuttavat kulttuuriset välineet, joita niin yksilö kuin yhteisökin käyttävät ymmärtääkseen ja tulkitäkseen muistoja, kertomuksia ja aiempia tietojaan.⁹⁴⁵ Kulttuuriset kertomukset ovat neuvoteltuja, muuttuvia ja näkökulmiltaan vaihtelevia. Erilaiset kertomukset elävät rinnakkain eivätkä sulje toisiaan pois, vaikka olisivat ristiriitaisiakin. Tutkimuksessani olen pohtinut aineistoni suhdetta sankarilliseen kertomukseen talvi- ja jatkosodista sekä kertomukseen suomalaisen naisen vahvuudesta.⁹⁴⁶

943 Mikkonen 2008, 68–70; Pöysä 2010, 338–339.

944 Phelan 2005, 8.

945 Wertsch 2002, 24–26.

946 Kinnunen & Jokisipilä 2012; Markkola 2002.

Sukupuoli on ollut tutkimukseni keskeinen jäsentäjä jo aineiston valinnasta ja kysymyksenasettelusta lähtien. Tutkimuksen tavoitteena on ollut selvittää nimenomaan naisten omia käsityksiä heidän tekemästään palkkatyöstä. Muistelukerronnan subjektiivisuus tulee tässä sukupuoliasetelmaa vastaan: naiset kertovat omista tai läheistensä kokemuksista, mutta mukana ei ole miesten arvioita naisten työpanoksesta. Sukupuoli rakentuu aineistossani kerrontana ja kerrottuna kokemuksena. Naiseutta koetaan, tulkitaan ja rakennetaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa työpaikoilla, vapaa-ajalla, mediassa ja niin edelleen. Laaja aineisto, jossa kertojat lyhyiden lainausten takana on häivytetty arkistotunnusten taakse, voi antaa todellisuutta yhdenmukaisemman vaikutelman. Aineistoni osoittaa, että yhtä ainoaa naiseuden rakentumisen mallia ei työhön(kään) liittyen ole vaan sukupuoli rakentuu monin eri tavoin: erilaiset kokemukset ja tulkinnat naisten palkkatyöstä elävät rinnakkain ja täydentävät toisiaan mahdollisista ristiriitaisuuksista huolimatta.

6.2. Naisten työtä sodan ja jälleenrakennuksen aikana

Talvi- ja jatkosodan alut toivat osalle naisista eteen uusia tilanteita, mikä kuuluu omalta osaltaan jaettuun kertomukseen sota-ajasta ja naisten sota-ajan tehtävistä. Muistelukerronnassa sotien poliittinen historia on tältä osin häivytetty – monikaan kertoja ei erittele, miten talvisodan alku erosi jatkosodan syttymisestä. Kun osa miehistä lähti sotaan, saattoivat naisten tehtävät ja asema työpaikalla tai -markkinoilla muuttua paljonkin. Koska työvoiman kysyntä oli koko sotien ajan suurempi kuin tarjonta, työpaikan löytäminen oli yleensä helppoa. Keskikoulutodistuksellakin saattoi saada ”siis-tin sisätyön” eli konttoritehtäviä. Osa naisista sai myös enemmän vastuuta, kun hoidettavaksi tulivat omien tehtävien lisäksi myös miespuolisen työtoverin tehtävät. Kiinnostavaa on myös se, että toisinaan rouvien odotettiin hoitavan miehensä tehtävät tämän poissa ollessa, oli vaimolla kokemusta tehtävistä tai ei. Uusista tilanteista kerrotaan tarinoina, joissa on onnellinen loppu: uudet tehtävät opittiin alkukankeudesta huolimatta. Tehtäviin kouluttaminen oli usein vähäistä tai suorastaan olematonta, mikä ei välttämättä kaikissa tapauksissa ole sidoksissa vain kerronnan kohteena olevaan sota-aikaan. Etenkin suorittavassa sarjatyössä oli muiste-

luaineistoni mukaan tapana, että työ opittiin seuraamalla työtovereiden tekemistä.

Vaikka sota vaikutti tehtäviin, käsitykset miesten ja naisten työnjaosta eivät muuttuneet nopeasti. Osa kertojista muistelee, että työnjako oli sodan vuoksi helposti ylitettävä, mutta osa muistaa sen aivan yhtä jähmeänä kuin ennen sotaa. Osa myös muistelee, että työnjako aiheutti konfliktitilanteita miesten ja naisten välillä, sillä osa miehistä piti naisten mielestä tiukasti kiinni sukupuolittuneesta työnjaosta, joka oli uhattuna naisten tullessa vaativampiin, aiemmin vain miehille kuuluneisiin tehtäviin.

Monet aineistoni kertojat toteavat, että naiset tekivät samoja töitä kuin aikaisemminkin, sillä esimiestehtävät tai vaikeammat työt kuuluivat edelleen miehille. Tämä johtui siitä, ettei naisilla ollut koulutusta vaativampiin tehtäviin ja kokemustakin karttui hitaasti. Esimerkiksi metalliteollisuudessa miesten osuus työväestöstä pysyi suurena koko sodan ajan, sillä ala oli tärkeä sotatarviketeollisuudelle ja tuottavuus ja laatu piti pitää korkeina. Naisten ja miesten keskinäistä työnjakoa rikottiin välttämättä esimerkiksi maataloudessa, johon kotiutettiin asemasodan aikana varsin vähän miehiä⁹⁴⁷, mutta aineistoni mukaan kaupan alalla naiset hoitivat monia aiemmin miehille kuuluneita tehtäviä. Kaupan pitämiseen kuului paljon ruumiillisesti raskasta työtä kuten säkkien nostamista, josta oli sodan aikana selvittävä nuorten poikien, vanhojen miesten ja etenkin naisten voimin.

Uudet tehtävät eivät aina tarkoittaneet, että ylöntekijä olisi saanut sen mukaista palkkaa. Käytäntö oli, että naisten palkkaus oli lähtökohtaisesti matalampaa kuin miesten, sillä miehiä pidettiin perheen pääelättäjinä. Kyse oli niin sanotusta perhepalkasta. Osa naisista muistelee olleensa hyvinkin kiukkuisia epätasa-arvoisesta palkkauksesta, mutta keinot puuttua siihen olivat vähäisiä. Osa muistaa kyllä ilmiön, mutta kertoo siitä itsestäänselvyytensä ottamatta sen enempää kantaa siihen, miltä se tuntui. Osa aineistoni kertojista muistelee puuttuneensa asiaan, tehneensä valituksen ja voittaneensa riidan. Aina niin ei tapahtunut; jos palkka ei tyydyttänyt, vaihtoehtona saattoi olla myös työpaikan vaihtaminen.

Etenkin jatkosodan syttyessä uusiin tehtäviin tarttumisessa oli myös väliaikaisuuden tuntu, sillä Suomi valmistautui vain lyhyeen kesäsotaan eikä osattu arvata, että se kestäisi monta vuotta.

947 Ks. esim. Pihkala 1990; Saraste 1990; Raitis & Haavio-Mannila 1993; Hytönen 2012a.

Väliaikaisista tehtävistä saattoi tulla hyvinkin pitkäkestoisia. Kun omiin töihin oli opittu ja totuttu, ei paikan antaminen takaisin rintamalla palaavalle miehelle rauhan tultua ollut välttämättä itseltään selvää. Suhtautuminen siihen, että naiset luopuivat työstään sodan jälkeen, vaihtelee aineistossani tilanteesta ja naisten omista tavoitteista riippuen. Sodanjälkeisen tilanteen osalta muistelukerronta on polarisoitunutta: osa naisista luopui mielellään työstään halutessaan päästä perheenemännäksi, mutta osa muistelee hyvin ikävänä tilannetta, että omasta työstä piti luopua.

Ajatus työstä velvollisuutena sekä työvelvollisuuslainsäädäntö vaikuttavat sota- ja jälleenrakennusajan muistelukerrontaan. Työ oli jokaisen aikuisen velvollisuus lain kirjainta myöten, sillä sota-aikana voimassa ollut työvelvollisuuslaki kiinnitti kaikki aikuiset tuottavaan työhön. Hoivavastuussa olevat vapautettiin työstä, ja lisäksi 15–18-vuotiaiden sekä yli 65-vuotiaiden työvelvollisuus oli kevennettyä. Lainsäädäntö toimi taustalla, mutta muistelukerronnassa siihen viitataan vähemmän kuin työkeskeiseen ilmapiiriin. Ahkera työ liittyy muistelukerronnassa kunniallisuuteen ja isänmaallisuuteen edelleen sodan jälkeisinä vuosina, ja sillä määritellään omaa asemaa kansalaisena – ja myös naisena. Muistelukerronta työstä sodan ja jälleenrakennuksen aikana ei tämän vuoksi ole kerrontaa vain palkkatyöstä vaan myös työvelvollisuuden piiriin kuuluvista tehtävistä kuten talkoista. Työ on niin keskeistä, että vapaa-aika ja työ usein sekoittuvat, ja vapaa-aika ja lomat ovat kadonneet muistoista. Työ on usein vapaa-aikaa tärkeämpää. Sodan ja jälleenrakennuksen ajan työhön liittyvä kerronta onkin monin tavoin yhteydessä kerrontaan naisten vahvuudesta.

6.3. Väsymättömiä selviytyjiä?

Työmäärä näyttyytyy muistelukerronnassa valtavan suurena, lähes voittamattomana asiana. Ratkaisu työmäärän hallitsemiseen on toistaa kerrontaa ahkeruudesta ja jatkuvasta työnteosta, jotka kuuluvat myös kulttuuriseen kertomukseen vahvoista, väsymättömistä naisista kannattelemassa perhettä. Toisaalta ahkeruus tuo oman sävynsä kerrontaan naisten rooleista sodan aikana. Väsymys on aihe, jota ei ole liiemmin tutkittu työn kuvauksissa etenkin sota-ajalta. Aineistossani työtä koskeva muistelukerronta käsittelee suoraan väsymystä vain harvoin – suoran puheen sijaan kerronta kiertää väsymyksen ympärillä. Muistelukerronnan keskittyminen

jaksamiseen, selviämiseen ja onnistuneeseen toimintaan on luonnollista, kun tavoitteena on kertoa oma tarina suhteessa jaettuun kertomukseen tai historiankirjoitukseen. Väsymyksen tunteen seikkaperäinen kuvailu ei sovi vahvan, urhean (nais)kansalaisen kuvaan. Ne, jotka ovat halunneet siitä kertoa, kertovat muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta lähinnä väsymykseen johtaneista olosuhteista (raskas työ, kiire, vähäinen ravinto) tai liiallisen väsymyksen seurauksista (sairastuminen, työpaikan vaihto). Tavallisimmin aineistoni kertojat kuitenkin ohittavat väsymyksen kuvailun tulkintani mukaan siksi, että se ei tunnu heistä tärkeältä eivätkä he välttämättä edes muista olleensa nuorena väsyneitä. Väsymys saattoi olla läsnä joka päivä, jolloin siihen totuttiin ja sen kanssa oli tultava toimeen.⁹⁴⁸ Väsymyksestä saattoi tulla niin itseltään selvä osa elämää, ettei sitä enää nykypäivästä käsin katsoen muistakaan. Elämän ja työn jatkuminen väsymyksestä huolimatta on paljon tärkeämpi asia muistettavaksi ja eteenpäin kerrottavaksi.

Muistot väsymyksestä ovat usein niin kutsuttuja eloisia muistoja eli muistoja, joihin liittyy vahvoja tunnelmia ja tunteita, värikkyyttä tai tarkkoja yksityiskohtia.⁹⁴⁹ Esimerkiksi vuorotyön rytmiiä voidaan muistella hyvinkin tarkkaan, jos se koettiin raskaaksi ja väsymystä aiheuttaneeksi. Samoin huono työasento, joka aiheutti kipua, voidaan kuvailla elävästi ja tarkasti. Kivun muistot saattavat vaimentua muistoista, mutta toisinaan kipu seuraa kerrontahetken asti: nuorena tehty työ on saattanut aiheuttaa esimerkiksi nykyisen selkäkivun.

Olen tulkinnut muistoja nälästä, liasta ja kivusta osana väsymykseen liittyvää kerrontaa, sillä ne liitetään usein yhteen: ruoan puute, lika ja kipu ovat osa niitä olosuhteita, jotka johtavat väsymiseen. Ruoan puutteella ja likaisuudella voidaan rakentaa hierarkioita. Erityisesti nälän muistot sota-ajalta ovat mielestäni kiinnostavia, sillä ruoan säännöstelystä kerrotaan usein sodasta puhuttaessa. Suomessa ei virallisesti nähty nälkää, mutta koska ruoasta oli puutetta, lievä nälän tunne oli monelle arkipäivää. Säännöstely ja ”korttipeliin” osallistuminen ovat sinällään kunniallisia, sillä nälkä ei sota-ajan kontekstissa merkitse yksilön henkilökohtaista epäonnistumista: ruoan puute kosketti kaikkia jollain tapaa. Ruoan puute ei vähentänyt työn määrää – nälkä tai ei, työtä oli tehtävä. Nälän tunne aiheutti kuitenkin tilanteita, joista selviy-

948 Honkasalo 1988, 122.

949 Korkiakangas 1999; Conway 1995.

tymiseen keskittyvässä kerronnassa toisinaan vaietaan: nälkäiset lapset ovat yksi sellainen aihe, samoin ruoan varastaminen. Moniääninen aineisto tuo myös näitä kokemuksia osaksi sota-ajan muistoja.

Naisten sankaruus on usein liitetty äitiyteen. Sota-ajan konteksti tuo sankaruuteen myös työn ulottuvuuden, sillä ahkera työnteko oli äitiyden lisäksi naisen keino uhrautua.⁹⁵⁰ Sankaruudesta tai uhrautumisesta puhutaan aineistossani vain rivien välissä. Sankaruudesta puhuminen suoraan ei sovi sota-ajasta kertomiseen, mutta raatamisen eetokseksi muuttuvalla jatkuvan työntöön kuvauksella naisista väistämättä rakentuu sankarikuva.⁹⁵¹ Myös kotirintamalla työskennelleille kuuluvat inhimilliset väsymyksen, kiukun ja turhautumisen tunteet. Vaikka osa kertojista mainitsee myös väsyneensä, suurempi osa ohittaa sen kokonaan. Väsymyksestä kertominen on aina selviytymisestä kertomista, sillä olosuhteista huolimatta elämä on jatkunut kerrontahetkeen asti. Talvi- ja jatkosodista kertomisen tapoihin ei juuri kuulu luovuttamisen muistoja.

6.4. Naisten palkkatyölle antamia merkityksiä

Olen tutkinut työhön liittyvää kerrontaa saadakseni selville, mitä työ merkitsi naisille sodan ja jälleenrakennusajalla, kun siitä kerrotaan vuosikymmeniä tapahtumien jälkeen. Sota-aika asettaa omanlaisensa, poikkeusajan kontekstin työn käsitteen ympärille. Kuten edelläkin on jo todettu, lainsäädännön kautta työ oli kaikkien työkykyisten velvollisuus. Se oli pakollista, sillä työn välttelystä rangaistiin. Velvollisuuden merkitys on kuitenkin laajempi, sillä lain säätämiä rangaistuksia tarvittiin vain harvoin⁹⁵² eikä kukaan aineistossani kerro rangaistuksista kuin enintään huhupuheita. Työvelvollisuus on muistelukerronnassa siis myös välttämättömyyttä ilman lainsäädännön uhkaa: se liittyy yhteiseen ponnisteluun kotimaan puolesta. Työ oli jokaisen isänmaallisen kansalaisen velvollisuus, johon ei pelkästään pakotettu.

Isänmaallisuuteen ja työn velvollisuuteen liittyvät myös työn vapaaehtoisuuteen sisältyvät merkitykset. Työvelvollisuuslakia

---

950 Satka 1993.

951 Ahkeruuden ihanteesta ja sankaruuden myyttisyydestä ks. Kirves 2008b, 422.

952 Salminen 2000.

ei välttämättä mainita lainkaan työhön ohjaavana tekijänä; sen sijaan kerrotaan, kuinka innokkaasti nuoretkin aikuiset halusivat osallistua sotapönnisteluihin ja tehdä hyödyllistä työtä. Vapaaehtoisuuteen liittyy myös Lotta Svärdin ja muiden naisjärjestöjen organisoiman työn suosio sota-aikana. Nuori nainen saattoi etsiä rintamatyöstä jännitystä, mutta vapaaehtoisesti erilaisiin työpaikkoihin hakeutuminen voi liittyä seikkailunhaluun myös kotirintaman oloissa. Työ antoi mahdollisuuksia kokea ja oppia uusia asioita. Muistelukerronnan näkökulma on kerrontahetkessä, jolloin uusien asioiden oppimista tai erilaisten töiden kokeilemistä voidaan arvioida sen suhteen, mikä merkitys niillä oli myöhemmälle elämälle ja työmahdollisuuksille.

Sota muutti yhteiskunnan olosuhteita. Se, mikä rauhan oloissa saattoi olla neuvoteltavissa, muuttui sodan myötä välttämättömäksi. Suuren osan työvoimasta siirryttyä rintamalle kotirintamalle jäi valtavasti työtä, joka oli vain pakko suorittaa. Naiset kertovat työstä, jota ei voinut ohittaa, koska se vain oli tehtävä: raskaat säkit oli nostettava, junavaunut tyhjennettävä ja tehtaat pidettävä käynnissä vaikka tilanne oli vaikea. Huolimatta ajoittaisesta väsymyksestä, nälästä tai kyllästymisestä työ oli välillä vain yksinkertaisesti pakko tehdä. Sen tekemättä jättäminen ei olisi tuonut työvoimainsäädännön edustajia paikalle vaan aiheuttanut niin paljon sotkua, vaivaa ja hidastetta ympäröiville ihmisille, että kunkin oli vuorollaan vain venyttävä ja suoritettava työnsä.

Työn muistoihin liittyy vahvan isänmaallisuuden ja yhteishengen kuvauksia. Laulaminen töissä, eväiden jakaminen, rintamalla olevien puolesta yhdessä huolestuminen, yhteiset talkoot, toisten auttaminen ja monet muut työhön liitetyt merkitykset ovat osa sitä sankarillista kulttuurista kertomusta sodasta ja sotapönnisteluista, jonka piirteet hahmottuvat erityisesti talvisodan yhteydessä. Osa kertojista muistelee yhteishenkeä vahvimpana työyhteisöä kuvavana piirteenä, jonka alle tasoittuivat esimerkiksi kysymykset palloista tai työajoista. Yhteishenki on hyvin voimakas, positiivinen tunne. Siihen liittyvä nostalgia alkoi rakentua jo sota-aikana,⁹⁵³ ja se kannattelee montaa aineistoni kertojaa. Osa heistä huomauttaa yhteishengen rakoilleen jatkosodan loppupuolella, mutta osa muistelee ilmapiirin pysyneen hyvänä loppuun asti. Hyvä ilmapiiri merkitsee myös työn muistojen positiivisuutta.

---

953 Olsson 2005, 170.

Olen tutkinut työhön liitettyjä merkityksiä myös ruumiillisuuden näkökulmasta. Työ merkitsee osalle aineistoni kertojista myös ruumiillista suoritusta, joka aiheuttaa kipua ja väsymystä. Vaikka väsymyksestä kertominen ei ole itsestään selvää, työn olosuhteita kuvaillaan muistoissa usein hyvin eloisasti ja yksityiskohtaisesti. Työ on siis ruumiillinen kokemus. Ruumiillisen työn muistelu voi olla itse suorituksen kuvailua hyvinkin tarkkaan, mutta myös kerrontaa siitä, miltä työnteko tuntui omassa ruumiissa. Kivun muistot saattavat kulkea mukana kerrontahetkeen asti, mikäli ruumis on vahingoittunut raskaan työn vuoksi. Toisaalta kipu, kuten muutkin ikävät aiheet, voi kadota nostalgian vaikutuksesta.

Työn merkityksiä analysoitaessa helposti unohtuu sen kaikkein ilmiselvin merkitys: useimmille kertojille tärkeintä työssä oli palkkapussi. Sota-ajasta, ilmapiiristä tai väsymyksestä huolimatta työtä tehtiin palkan vuoksi: perheelle piti ostaa ruokaa, vaikka se olisi ollut säännösteltyäkin. Vaikka työ merkitsee eri kertojille eri asioita, on taustalla usein myös palkka-aihe, vaikka sitä ei suoraan mainittaisikaan. Palkka häipyä sota-ajan työtä koskevasta kerronnasta myös vapaaehtoisuuden painotuksen vuoksi: talkoita tehtiin yhteishengen voimin, isänmaan vuoksi tai muilla perusteilla, ei rahan takia.

Naiseus rakentuu aineistoni kerronnassa työntöön aiheen ympärille. Aineistossani kertovat naiset tekevät monenlaisia töitä, vaihtavat työpaikkaa monta kertaa, osa kouluttautuu ja osa oppii tehtävänsä työntöön kautta. Osa kertojista etenee työssään vaativampiin tehtäviin, osa toimii samassa työssä pitkään. Yhtenäistä kertomusta naisten työurasta ei ole, monta erilaista työkokemusta kylläkin.

Muistelukerronta osoittaa, että kokemukset työstä vaihtelevat. Yhteistä useille aineistoni kertojille on kuitenkin jatkuvan työntöön kuvailu. Ahkeruus kiinnittyy tässä tutkimuksessa juuri sota-aikaan, jolloin jokaisen työpanos oli tärkeä sotaponnisteluille. Työtä riitti jokaiselle työhön kykenevälle, jokaisena päivänä vuodessa. Osa kertojista muistelee vain työntekoa, ei lainkaan vapaa-aikaa. Osa naisista muistelee myös, ettei sota-aikana pidetty lomaa. Jatkuva työntöestä kertominen johtuu monesta asiasta. Ensinnäkin aineistoni on rakennettu työn kerrontaa etsien, jolloin vapaa-aika jää vähemmälle. Toiseksi aineistoni suurimman keruukyselyn, Museoviraston kansatieteellisen arkiston keruun 34 aiheena on erityisesti työ, mikä johdattelee kertojat työn muistelemiseen va-

paa-ajan tai lomien sijaan. Lisäksi kertomukset, muistelukerronta, media ja erilaiset kulttuurituotteet vaikuttavat toisiinsa. Työteliäisyys ja ahkeruus ovat aiheita, jotka toistuvat aineistossani usein; ne limittyvät sekä sodan ja jälleenrakennuksen ajan muistelemisen tapoihin että tarinaan naisten vahvuudesta.

Myös väsymyksestä kertominen liittyy ahkeruuteen, sillä väsymys ei synny tyhjästä: ne naiset, jotka kuvailevat väsymystään, muistelevat tarkasti väsymykseen johtaneita olosuhteita: työaikoja, työasentoja tai tehtäviä, jotka olivat liian raskaita. Ahkeruuden kautta väsymyksestäkin tulee kunniallista ja ikään kuin palkinto, sillä väsymys on merkki suoritetusta työstä. Nykyiseen palkkatyöyhteiskuntaamme liittyy ahkeran työn kunnioittaminen. Aineistoni naiset painottavat ahkeruuttaan myös osoittaakseen omaa tärkeyttään ja tarpeellisuuttaan.

Tutkimukseni tuloksena voidaan todeta, että työmarkkinoiden historiaa kannattaa tarkastella makrotason lisäksi muistelukerronnan ja henkilökohtaisten kokemusten tasolta. Kerronta kokemuksesta paljastaa paitsi työpaikkojen olosuhteiden värikkyyden, myös tulkintojen tason merkityksen: toisen raskaana muistama kova työ voi olla toisen muistoissa kevyttä, ja kokemukset esimerkiksi sukupuolten välillä vaihtelevasta palkasta ovat monenlaisia. Tutkimuksen metodologinen anti liittyy kirjoitetun muistelukerronnan käyttöön. Olen vahvistanut tuloksia siitä, miten keruukyselyjen kysymystenasettelu vaikuttaa vastaajien kerrontaan: työ-aiheinen keruu saa osan kirjoittajista jättämään kaiken vapaa-aikaan liittyvän pois tarinastaan. Työn keskeisyys hyvän kansalaisuuden mittarina nousee esiin voimakkaana muistelukerronnassa talvi- ja jatkosotien ajasta. Sota-ajan muistelemisen jaettujen konventioiden taustalla on ajassaan muuttuva, mutta Suomessa tulkintani mukaan paljon esillä oleva kulttuurinen kertomus selviytymistais- telusta ja isänmaallisuudesta. Tähän kulttuuriseen kertomukseen kuuluvat selviytymistarinat, eikä luovuttamisesta, voimattomuudesta tai jatkuvaan työhön kyllästymisestä juuri puhuta. On syytä huomioida myös työvelvollisuudelle muistelukerronnassa asetetut erilaiset merkitykset. Yhtäältä työvelvollisuus tarkoittaa poikkeus- ajan lainsäädäntöä, joka velvoitti työhön. Toisaalta työvelvollisuus merkitsee myös kaikkia koskettavaa kirjoittamatonta sääntöä tai mallia: jokaisen kunniallisen kansalaisen tuli tukea työllään sota- ponnisteluja, oli laki olemassa tai ei.

6.5. Naisten työtä voi tutkia edelleen

Tutkimukseni lähtökohtana on ollut selvittää, millaisia kokemuksia sota-ajan työstä on niillä naisilla, jotka eivät työskennelleet rintamalla, maataloilla tai kuuluneet Lotta Svärd -järjestöön. En ole ensimmäinen aihetta tutkinut⁹⁵⁴, mutta suomalaisten naisten sotakokemusten tutkimuksessa on kotirintamalla tehdyn työn ja kokemusten osalta vielä pohdittavaa. Olen liikkunut oral history -tutkimuksen juurilla siinä mielessä, että vaikka tutkimani naiset eivät ole saaneet ääntään kuuluviin tässä ensimmäistä kertaa, kyse on ollut heidän äänensä vahvistamisesta ja uusien vivahteiden tuomisesta esille. Aineistoni osoittaa, että naiset tekivät sota-aikana hyvin monenlaista työtä. Kaikki työ ei ollut suoraan liitoksissa sotapönnisteluihin, mutta yhteiskunnan arjen sujumiselle kaikki tehty työ oli tärkeää. Olen tuonut esiin sen, miten monia puolia käsite kotirintama sisältää myös naisten työn näkökulmasta.

Olen liittänyt sodan kokemushistorian ja työn tutkimuksen näkökulmat yhteen tutkimalla palkkatyöhön liitettviä merkityksiä talvi- ja jatkosotien ja rauhaan palaamisen aikana. Niin kutsuttuun työn tai raatamiseen eetokseen liittyvä muistelukerronta ei ole sidoksissa ainoastaan sota-aikaan,⁹⁵⁵ mutta tässä tutkimuksessa niihin kietoutuu poikkeusajan kontekstin tuomia sävyjä kuten isänmaallisuus, uhrautuvaisuus ja sankaruus. Myös työvelvollisuuslaki vaikuttaa kontekstiin, sillä poikkeusaika mahdollistaa työn pakollisuuden – rangaistuksen uhalla – lähes kaikille aikuisille. Kuitenkin sama poikkeusaika vaikuttaa siihen, että työtä ei muistella pakollisena asiana vaan vapaaehtoisena velvollisuutena.

Etnologina olen ollut kiinnostunut aineistoon sisältyvistä merkityksistä ja tulkinnoista. Muisteluaineisto on jo syntyessään kerrojan tulkintoja tapahtumista, ja tutkimuksessani olen edelleen tulkinnut tuota kerrontaa. Talvi- ja jatkosotien historiaa lähestytään tutkimuksessani siis tulkintojen tasolla, jolloin katsotaan sitä, mitä sota-aika ja sota-ajan kokemukset merkitsevät kerrontahetkellä, monta vuosikymmentä jälkeenpäin. Etnologinen, arjen kokemukseen kiinnittynyt näkökulma täydentää sota-ajan tapahtumahistoriaa. Tavoitteeni on ollut tutkia ihmisiä ja heidän tekojaan, toimiaan ja odotuksiaan talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana

954 Ks. esim. Heikkinen 2012; Raitis & Haavio-Mannila 1993; ks. myös tämän tutkimuksen johdanto.

955 Ks. esim. Kortteinen 1997 ja Stark E. 2011.

muistelukerronnan kautta, jolloin esiin nousee niitä asioita, joita sota-ajasta halutaan muistella ja kertoa eteenpäin.

Työn eetoksen tutkimus on tärkeää edelleen, sillä suomalainen yhteiskunta on tänäkin päivänä hyvin työkeskeinen. Työstä kertomisen tutkimus on tärkeää työmarkkinoiden muuttuessa. Työstä kertomisella ihmiset jäsentävät omaa paikkaansa osana yhteiskuntaa, ja työhön liitettyjä merkityksiä ihmisten arjessa on syytä tutkia niin menneisyydessä kuin tässäkin päivässä. Naisten palkkatyön osalta talvi- ja jatkosotien ja rauhaan palaamisen historia ei ole vielä loppuun käsitelty. Muistitietotutkimukseen ja etnologiaan paikantuva tutkimukseni jättää edelleen tarpeen tutkia tarkasti eri menetelmin sodan vaikutusta naisten asemaan työmarkkinoilla. Esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa molempien maailmansotien sosiaaliset vaikutukset naisten asemaan ovat olleet tärkeä tutkimusaihe jo pitkään.⁹⁵⁶ Kuten tutkimuksessani on todettu, rauhan tulo vaikutti osaan naisten työpaikoista rajustikin, mutta ei kaikkien. Olen tutkinut naisten kokemuksia sodan vaikutuksista, mutta sosiaalishistorian menetelmin olisi mahdollista perehtyä naisten asemaan eri ammattialoilla sotien aikana ja niitä seuranneen ”lyhyen 1940-luvun” mittaan. Tällainen tutkimus olisi tärkeää sekä sodan että työn historian näkökulmista. Talvi- ja jatkosotien perintöä puretaan yhteiskunnassamme edelleen, ja sen merkitystä palkkatyömarkkinoiden kannalta olisi tarkennettava. Naisten palkkatyö vaikuttaa tietenkin myös miesten palkkatyöhön, joten kyse ei ole vain toista sukupuolta koskettavasta aiheesta vaan työmarkkinoita läpäisevistä eroista ja yhtäläisyyksistä, jotka liittyvät kiinteästi ihmisten jokapäiväiseen arkeen.

---

956 Mm. Milkman 1987; Anderson 1981; Summerfield 1998; Braybon & Summerfield 1987.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Museoviraston kansatieteellinen arkisto

Keruukysely 34 (MV:K34): Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1945 aikana
Sosiologian laitoksen tutkimusprojekti (MV:SO): Suomalaisen naisen asema
toisen maailmansodan aikana

Museoviraston kyselylehti 1988

Työväen Arkiston (TA) Muistitietokokoelma (TMT)

Sosiaalidemokraattinen nainen

256– 259

332

Arki ja kulutus

249

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto

Satasärmäinen nainen (SATA): keruu ja keruuesite

Sota-aika muistoissamme (Sota-aika): keruu ja keruuesite

Kansan Arkisto

Asiakirjakokoelmat

5: Henkilöarkistot

6: Muistelmat

A: Elämäkerrat

D: Muistelmat toiminnasta työväenliikkeessä

E: Sosiaalisten olojen kuvaukset

F: Merkintöjä elämästä -kilpakeruu (Kame)

Internetsivut

Kansan Arkisto <<http://www.kansanarkisto.fi/>>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto <<http://www.finlit.fi/kra/index.htm>>

Suomen Sotaveteraaniliitto <<http://sotaveteraaniliitto.fi/>>

Työväen Arkisto <<http://www.tyark.fi/>>

Lehdet

Kotiliesi 1939–1959

Toveritar (vuodesta 1945 *Tulevaisuus*) 1939–1959

Tallentaja 1 / 1990

Eläkkeensaaja 1 / 1984

Painamattomat opinnäytteet

- Jokinen, Annika 1991: *Nainen ja työ. Käsitukset naisten ansiotyöstä ja kotityöstä To-veritar-lehdessä vuosina 1922–1932*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Kinnunen, Eeva-Liisa 1994: *Työpaikkahuumori kulttuurisen tietoisuuden ilmaisi-jana ja muovaajana. Folkloristinen tutkimus erään naistyöpaikan huumorista*. Folkloristiikan liseniaatintyö. Helsingin yliopisto.
- Salminen, Henna 2000: *”Laissa säädetyn rangaistuksen uhalla kutsutaan täten.” Naisten työvelvollisuus jatkosodan 1941–1944 aikana*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Seppä, Maaru 2011: *”Ne kärsimykset ne haavat jotka kansamme pelastivat” – Suomen suuri sotakertomus vuosilta 1939–1944*. Etnologian pro gradu -tutkielma. Jyväskylä yliopisto.

Kirjallisuus

- Abrams, Lynn 2010: *Oral History Theory*. New York: Routledge.
- Ahlbäck, Anders 2006: *Mitä miehen on kestettävä. Kokemuksia suomalaisesta sotilaskoulutuksesta 1920- ja 1930-luvuilta sukupuolihistorian valossa*. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodista*. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Ahlbäck, Anders 2010: *Sotasankaruus miehuuden esikuvana. Jääkäriupseerit ja suomalainen sotilaskoulutus*. – Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kemppainen (toim.), *Kirjoituksia sankaruudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1283. Helsinki: SKS.
- Aho, Simo 1988: *Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana. Tutkimus palkkatyön normalisoinnin historiasta ja ”työyhteiskunnan kriisistä”*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Aikasalo, Päivi 2000: *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten pukeutumishanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle*. Kansatieteellinen Arkisto 47. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Alasuutari, Pertti 1996: *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Tampere: Vastapaino.
- Alho, Linnea 2011: *Miten naisten palkoista muodostuu palkkakoulu? – Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.), Työtä tekee mies, nainen*. Väki voimakas 24. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Anderson, Karen 1981: *Wartime Women: Sex Roles, Family Relations, and the Status of Women During World War II*. Contributions in Women’s Studies, Number 20. Westport, London: Greenwood Press.
- Andrews, Molly 2004: *Counter narratives and the power to oppose*. – Michael Bamberg & Molly Andrews (eds.), *Considering Counter-Narratives: Narrating, Resisting, Making Sense*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Annola, Johanna 2011: *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäntalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918*. Bibliotheca historica 131, Tiede. Helsinki: SKS.

- Anttila, Anu-Hanna 2005: *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisisäätely Suomessa 1930–1960-luvuilla*. Bibliotheca Historica 93. Helsinki: SKS.
- Anttila, Anu-Hanna & Suoranta, Anu (toim.) 2001: *Ammattia oppimassa*. Väki voimakas 14. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Apo, Satu 1995: *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Apo, Satu 1999: *Myyttinen nainen*. Teoksessa *Suomalainen nainen*. Helsinki: Otava.
- Apo, Satu, Nenola, Aili & Stark-Arola, Laura (eds.) 1998: *Gender and folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture*. Studia Fennica Folkloristica 4. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Armitage, Susan H. & Berger Gluck, Sherna 2006: Reflections on Women's Oral History. An exchange. – Robert Perks & Alistair Thomson (eds.), *The Oral History Reader*. 2nd edition. London and New York: Routledge.
- Aro, Laura 1996: *Minä kylässä. Identiteettikertomus haastattelututkimuksen folklorena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura toimituksia 650. Helsinki: SKS.
- Arvastson, Gösta 1987: *Maskinmänniskan. Arbetets förvandlingar i 1900-talets storrindustri*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Aura, Otto 2013: "Nykyaikaisessa sodassa työvelvollisuus on välttämätön" Työvelvollisuus Suomessa talvisodasta jatkosodan alkuun. – *Hybris* 3/2013. [online] < <http://hybrislehti.net/32013-%E2%80%93ty%C3%B6/%E2%80%9Dnykyaikaisessa-sodassa-ty%C3%B6velvollisuus-v%C3%A4litt%C3%A4m%C3%A4t%C3%B6n%E2%80%9D> > [5.1.2014.]
- Bandhauer-Schöffmann, Irene 2000: *Women's Fight for Food. A Gendered View on Hunger, Hoarding, and Blackmarketing in Vienna after World War II*. – Claire Duchon & Irene Bandhauer Schöffmann (eds.), *When the War Was Over. Women, War and Peace in Europe, 1940–1956*. London and New York: Leicester University Press.
- Berger Gluck, Sherna 1988: *Rosie the Riveter Revisited. Women, The War, and Social Change*. New York: New American Library.
- Berger Gluck, Sherna & Patai, Daphne (eds.) 1991: *Women's Words. The Feminist Practice of Oral History*. New York, London: Routledge.
- Bergholm, Tapio 1994: *Kotkan naiset kovia? Sukupuolisidonnainen palkkaus 1944–1947*. – *Satama. Sataman kehitys ja työ satamassa*. X Itämeri-seminaari Kotkassa 10.–13.8.1994. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja no 22. Kotka: Kymenlaakson maakuntamuseo.
- Bergholm, Tapio 2005: *Sopimussyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon*. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1944–1956. Helsinki: Otava.
- Bergholm, Tapio 2011: *Työyhteiskunta ja sukupuolijärjestelmän muutos 1945–2008*. – Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.), *Työtä tekee mies, nainen*. Väki Voimakas 24. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Berntsen, Dorthe & Bohn, Annette 2009: *Cultural Life Scripts and Individual Life Stories*. – Pascal Boyer & James V. Wertsch (eds.), *Memory in Mind and Culture*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

- Björklund, Anders 1994: Lautanaiset. Naiset miesvaltaisessa ammatissa. – *Satama. Sataman kehitys ja työ satamassa. X Itämeri-seminaari Kotkassa 10.–13.8.1994*. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja no 22. Kotka: Kymenlaakson maakuntamuseo.
- Boydston, Jeanne 2008: Gender as a Question of Historical Analysis. – *Gender & History* 20(3), 558–583.
- Bradley, Harriet 1989: *Men's Work, Women's Work. A Sociological History of the Sexual Division of Labour in Employment*. Cambridge: Polity Press.
- Braybon, Gail & Summerfield, Penny 1987: *Out of the cage. Women's experiences in two world wars*. London: Pandora Press.
- Bruley, Sue 1997: "A Very Happy Crowd": Women in Industry in South London in World War Two. – *History Workshop Journal* 44(Autumn 1997), 59–76.
- Bäckström, Maija-Liisa 1993: *Fanni Luukkonen – lottajohtaja*. Helsinki: Otava.
- Cashman, Ray 2006: Critical nostalgia and material culture in Northern Ireland. – *The Journal of American Folklore* 119(472, spring), 137–160.
- Christianson, Sven-Åke 1992: Do flashbulb memories differ from other types of emotional memories? – Eugene Winograd & Ulric Neisser (eds.), *Affect and accuracy in recall. Studies of flashbulb memories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connerton, Paul 1989: *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conway, Martin 1995: *Flashbulb Memories*. Hove and Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Crane, Susan A. 1997: Writing the Individual Back into Collective Memory. – *American Historical Review* 12(5), 1372–1385.
- Davis, Fred 1979: *Yearning for yesterday. A sociology of nostalgia*. London: The Free Press.
- Douglas, Mary 2005 [1966]: *Puhtaus ja vaara. Rituaalistisen rajanvedon analyysi*. Suom. Virpi Blom ja Kaarina Hazard. 3. painos. Tampere: Vastapaino.
- Downs, Laura Lee 2004: *Writing gender history*. London: Hodder Arnold.
- Duchen, Claire & Bandhauer Schöffmann, Irene (eds.) 2000: *When the War Was Over. Women, War and Peace in Europe, 1940–1956*. London and New York: Leicester University Press.
- Elomäki, Anna 2011: Poliitiikan siveellisyys ja siveellisyyden politiikka suomalaisten naisasianaisten teksteissä. – Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.), *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen – Poliittisen käsitteen historia*. Historiallinen Arkisto 133. Helsinki: SKS.
- Erll, Astrid 2011: *Memory in Culture*. Transl. Sara B. Young. Palgrave Macmillan memory studies. New York: Palgrave Macmillan.
- Esser, Raingard 2013: "Language No Obstacle". War brides in the German press, 1945–49. – *Women's History Review* 12(4), 577–603.
- Favorin, Martti & Heinonen, Jouko (toim.) 1972: *Kotirintama 1941–1944*. Helsinki: Tammi.
- Fingerroos Outi 2003: Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. – *Elore* 10:2. [online] < http://www.elore.fi/arkisto/2_03/fin203c.html > [22.1.2014.]
- Fingerroos, Outi 2004: *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kansanuksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985. Helsinki: SKS.

- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2012: Fundamental Issues in Finnish Oral History Studies. – *Oral History* 40(2, autumn), 81–92.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto ja tutkimus. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.
- Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) 2006: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.
- Finni, Saara (toim.) 1973: *Pientilan emäntä*. Jyväskylä: Gummerrus.
- Franck, Anne-Marie 1998: *Pikku sisar. Suomen Punaisen Ristin apusisaret jatkosodassa*. Suom. Irmeli Järnefelt. Helsinki: Tammi.
- Geiger, Susan 1990: What's so feminist about oral history? – *Journal of Women's History* 2(1), 169–182.
- Gustafsson, Ylva 2007: Kropp och förståelse. – Lena Marander-Eklund & Ruth Illman (red.), *Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse in kulturforskning*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Haanpää, Riina 2008: *Rikosten jäljet. Etsivän työtä yhteisön, suvun ja perheen muistissa*. Scripta Lingua Fennica Edita, sarja C, osa 270. Turku: Turun yliopisto.
- Haapala, Pertti 1986: *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Historiallisia Tutkimuksia 133. Helsinki: SHS.
- Haapala, Pertti 1994: Työajan lyhyt historia. – Raimo Parikka (toim.), *Työ ja työtömyys*. Väki voimakas 7. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Haapala, Pertti 2005: Suomalaisen työväestön pitkä ja lyhyt historia. – Matti Hannikainen (toim.), *Työväestön rajat*. Väki Voimakas 18. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Haavio-Mannila, Elina, Peltonen, Eeva & Raitis, Riikka 1993: Johdanto. – Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
- Haavio-Mannila, Elina & Äärilä, Heli 1993: Vapaa-ajan vietto. – Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
- Hagelstam, Sonja 2006: Lähellä ja kaukana. Parisuhteen ylläpitäminen rintaman ja kotirintaman välisessä kirjeenvaihdossa. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodista*. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Haikari, Janne 2006: Kun sota loppuu mutta velvoitteet jatkuvat – Suomen jälleenrakentaminen Kotiliesi-lehdessä 1940–1941. – Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. Helsinki: SKS.
- Hakamies, Pekka 2007: Kerrotut suomalaiset. – Eija Stark & Laura Stark (toim.), *Kansanomainen ajattelu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1106. Helsinki: SKS.

- Halbwachs, Maurice 1980: *The collective memory*. Translated from the French by Francis J. Ditter, Jr. & Vida Yazdi Ditter. New York: Harper & Row.
- Hannikainen, Matti 2004: *Rakentajat suhdanteissa. Palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 162. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Hannikainen, Matti & Heikkinen, Sakari 2006: The Labour Market, 1850–2000. – Jari Ojala, Jari Eloranta & Jukka Jalava (eds.), *The Road to Prosperity. An Economic History of Finland*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1076. Helsinki: SKS.
- Heikkinen, Kaija 2007: Naiset, miehet ja sukupuoli etnologiatieteissä. – Pia Ols-son & Terhi Willman (toim.), *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnostoimite 13. Helsinki: Ethnos ry.
- Heikkinen, Kaija 2012: *Yksin vai yhdessä. Rintamanaisen monta sotaa*. Kultaneito X. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Heimo, Anne 2010: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275, Tiede. Helsinki: SKS.
- Heinonen, Visa 1999: Suomalaisen elinolot 1950-luvun alkaessa. – Anna-Liisa Haavikko (toim.), *Täysiiä vuosia. 1950-luvun muotokuva*. Helsinki: ArtHouse.
- Heiska, Katja 2006: Jämsän malliin. Punaorpokysymys Jämsässä vuosina 1918–1939. – Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. Helsinki: SKS.
- Heiskanen, Anu 2006: ”Sitä taas eletään tätä päivää”. Nuoren naisen elämä ja valinnat Kolmannen valtakunnan vaikutuspiirissä ja miehitettyssä Saksassa. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodista*. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Helsti, Hilikka 2000: *Kotisyntytysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 785. Helsinki: SKS.
- Helsti, Hilikka 2006: ”Rakkaat omaiset” Heikkilän sisarusten kirjeet ja perhestrategiat 1910–1919. – Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1101. Helsinki: SKS.
- Hentilä, Marjaliisa 1999: *Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluajakaan*. Helsinki: Liikealan ammattiliitto ry.
- Hietanen, Silvo 1990: Oikeusvaltiosta hallintovaltioksi – hallinto sotavuosien Suomessa. – Silvo Hietanen (päätoim.), *Kansakunta sodassa 2. Vyyö kireällä*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Hintikka, Onerva & Häppölä, Kirsti 2006: *Tuntematon emäntä. Kotirintama kertoo*. Helsinki: Maahenki.
- Hirdman, Yvonne 1990: Genussystemet. – *Demokrati och makt i Sverige*. SOU 1190:44. 73–116. Maktutredningens huvudrapport: Stockholm.
- Hirsch, Marianne & Spitzer, Leo 2003: ”We would not have come without you” Generations of nostalgia. – Katharine Hodgkin & Susannah Radstone (eds.), *Contested pasts. The politics of memory*. London & New York: Routledge.

- Holmes, Mary 2009: *Gender and everyday life*. The New Sociology. London and New York: Routledge.
- Holmila, Antero 2008: Jälleenrakentamisen narratiivit ja niiden muotoutuminen Suomen lehdistössä 1944–1945. – *Elore* 15:2. [online] < http://www.elore.fi/arkisto/2_08/hol2_08.pdf > [5.1.2013].
- Honkanen, Katriina 1997: Tasa-arvoideologia suomalaisessa naishistoriassa. – *Naistutkimus* 10(3), 2–15.
- Honkasalo, Marja-Liisa 1988: *Oireiden ongelma – sosiaalilääketieteellinen tutkimus oireista, niiden esiintymisestä ja merkityksistä kahta tutkimusmenetelmää käyttäen*. Kansanterveystieteen julkaisuja M 101:1988. Helsinki: Kansanterveystieteen laitokset.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2012a: Suomalaisen sotilaan vaimo. Naisroolin rakentuminen avioparin jatkosodan aikaisessa kirjeenvaihdossa. – Jarkko Keskinen, Suvia Seppälä & Kari Teräs (toim.), *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana*. Suomen historian julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2012b: Kannettu kaksoistaakka. Äitiys työssäkäyvien naisten muistelukerronnassa 1940–1950-luvuilta. – Pasi Saarimäki, Kirsi-Maria Hytönen & Heli Niskanen (toim.), *Lapsi matkalla maailmaan. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään*. Historiallinen Arkisto 135. Helsinki: SKS.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2013: Hardworking women: Nostalgia and women's memories of paid work in Finland in the 1940s. – *Oral History* 41(2, autumn), 87–99.
- Hytönen, Kirsi-Maria, Jäntti, Vesa-Pekka & Marttila, Juuso 2011: *Esikaupungista kampuksiksi. Elämää Rajakadun seudulla*. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 125. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Koskinen-Koivisto, Eerika 2009: Hikeä, naurua ja nokea – naisten kokemuksia tehdastyöstä toisen maailmansodan aikana. – Kati Launis & Marko Tikka (toim.), *Työväki ja kokemus*. Väki voimakas 22. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Koskinen-Koivisto, Eerika 2011: Johdanto: miehet ja naiset suomalaisessa palkkatyössä ja sen tutkimuksessa. – Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.), *Työtä tekee mies, nainen*. Väki Voimakas 24. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Rantanen, Keijo (toim.) 2013: *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Jyväskylä: Atena.
- Hytönen, Kirsi-Maria, Saarimäki, Pasi & Niskanen, Heli 2012: Syntymän pitkä kaari. – Pasi Saarimäki, Kirsi-Maria Hytönen & Heli Niskanen (toim.), *Lapsi matkalla maailmaan. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään*. Historiallinen Arkisto 135. Helsinki: SKS.
- Hyvärinen, Matti 2007: Kertomus ja kertomuksen rajat. – *Puhe ja kieli* (27) (3), 127–140.
- Hänninen, Vilma & Timonen, Senni 2004: "Huoli" ja "masennus". Kärsimyksiä ennen ja nyt. – Marja-Liisa Honkasalo, Terhi Utriainen & Anna Leppo (toim.), *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Tampere: Vastapaino.
- Härkki-Santala, Maria 2002: *Oman elämänsä ehtoisa emäntä. Maatilan emännän emäntäkuva työn mielekkyyden ja muutoksen näkökulmasta*. Helsinki: MC Pilot Oy Kustannus.

- Häyrynen, Liisa 2004: Pommisuojusta pakariin. Elämänmenoa jatkosodan aikaan. – Maarit Knuuttila, Jyrki Pöysä ja Tuija Saarinen (toim.), *Suulla ja kielellä. Tulkintoja ruuasta*. Tietolipas 202. Helsinki: SKS.
- Högbacka, Riitta 2005: *Naisten muuttuvat elämänmuodot maaseudulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 947. Helsinki: SKS.
- Jaatinen, Satu 2008: Ruoka ja kulutustarpeet sotivassa Suomessa. – Martti Turto-la (päätoim.), *Arkea sodan varjossa. Sodassa koettua* 3. Helsinki: Weilin+Göös.
- Jermo, Aake 1974: *Kun kansa eli kortilla. Reportaasi lähimenneisyydestä*. Helsinki: Otava.
- Jokinen, Eeva 1996: *Väsyyntä äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Julkunen, Martti 1990: Toiveiden ja todellisuuden noidankehä – suomalainen tiedotustoiminta vuosina 1941–44. – Silvo Hietanen (päätoim.), *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Julkunen, Raija 1994: Suomalainen sukupuolimalli – 1960-luku käänteenä. – Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.), *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija 2010: *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Tampere: Vastapaino.
- Junila, Marianne 2000: *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Bibliotheca Historica 61. Helsinki: SKS.
- Kaarlenkaski, Taija 2012: *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Kultaneito IX. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Kaarninen, Mervi 1995: *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 5. Helsinki: SHS.
- Kaarninen, Mervi 2001: Ammattia vai perhettä varten. Tyttöjen ammattikoulutus 1920–30-luvulla. – Anu-Hanna Anttila & Anu Suoranta (toim.), *Ammattia oppimassa. Väki voimakas* 14. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1998: Pilako vai eroottinen viesti? Seksuaaliarvoitus on testi kuulijalle. – Jyrki Pöysä & Anna-Leena Siikala (toim.), *Amor, genus & familia. Kirjoituksia kansanperinteestä*. Tietolipas 158. Helsinki: SKS.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2006: War as a turning point in life. – Annikki Kaivola-Bregenhøj, Barbro Klein & Ulf Palmenfelt (eds.), *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. Studia Fennica Folkloristica 16. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kalela, Jorma 1993: *Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista*. Turun yliopiston poliittinen historia, C 44. Turku: Turun yliopisto.
- Kalela, Jorma 2001: *Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia*. – Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.), *Jokapäiväinen historia*. Tietolipas 177. Helsinki: SKS.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Majja Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.
- Kalela, Jorma 2010: *Historian rakentamisen mieli ja tutkijan valinnat*. – Pertti Grönholm & Anna Sivula (toim.), *Medeiasta pronssisoturien. Kuka tekee menneestä historiaa?* Historia mirabilis 6. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys.

- Kanniainen, Sari 2003: Materialistinen raatajanainen. Niskavuoren Hetan myyttinen haamu. – Marianne Roivas & Risto Turunen (toim.), *Mikä ero? Kaksikymmentä kirjoitusta yhteiskunnasta, kulttuurista ja sukupuolesta*. Helsinki: SKS.
- Karonen, Petri 2006: Johdanto – Kun rauha tuo omat ongelmansa. – Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. Helsinki: SKS.
- Karvinen-Kopteff, Outi 1993: Naisten kokemuksia sotasairaanhoidosta. – Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
- Kaskisaari, Marja 2004: Työstä uupunut: kärsimyksen modaalisuus. – Eeva Jokinen, Marja Kaskisaari & Marita Husso (toim.), *Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino.
- Kemppainen, Ilona 2006a: *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Bibliotheca Historica 102. Helsinki: SKS.
- Kemppainen, Ilona 2006b: Isät, äidit ja isänmaan toivot – käsitteitä lapsista ja vanhemmista sotavuosien Suomessa. – *Historiallinen Aikakauskirja* 104(2), 163–173.
- Kemppainen, Ilona 2007: Sota-ajan naisten monet roolit. – Jari Leskinen ja Antti Juutilainen (toim.), *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.
- Kemppainen, Ilona 2010: Arjen sankaruus. Naisten, miesten, suomalaisten näkökulmia. – Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kemppainen (toim.), *Kirjoituksia sankaruudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1283, Tiede. Helsinki: SKS.
- Kettunen, Pauli 1997: *Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta*. Tutkijaliiton julkaisu 83. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Kettunen, Pauli 1999: Työsuojelun tieto ja valta. – Raimo Parikka (toim.), *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 730. Helsinki: SKS.
- Kettunen, Pauli 2001: *Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kiely, Elizabeth & Leane, Máire 2004: “What Would I Be Doing at Home All Day?” Oral narratives of Irish married women’s working lives 1936–1960. – *Women’s History Review* 13(3), 427–445.
- Kilki, Minna (toim.) 2006: *Kotiapulaiset. Muistoja sadan vuoden ajalta*. Kansanelämän kuvauksia 69. Miina Sillanpään säätiön julkaisuja. Helsinki: SKS.
- Kinnunen, Eeva-Liisa 1993: Läskiä kantapäissä. Huumori naisten omaelämäkerroissa. – Ulla Piela (toim.), *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista*. Tietolipas 127. Helsinki: SKS.
- Kinnunen, Eeva-Liisa 1998: Women’s Humour. Conceptions and Examples. – Satu Apo, Aili Nenola & Laura Stark-Arola (eds.), *Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture*. Studia Fennica Folkloristica 4. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kinnunen, Tiina 2006a: *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.
- Kinnunen, Tiina 2006b: “Muista menneiden sukupolvien työ”. Lupaus-elokuva lottahistorian kuvauksena. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodista*. Helsinki: Mineruva Kustannus.

- Kinnunen, Tiina 2008: Nauru sodassa. – Martti Turtola (päätoim.), *Arkea sodan varjossa. Sodassa koettua* 3. Helsinki: Weilin+Göös.
- Kinnunen, Tiina & Jokisipilä, Markku 2012: Shifting images of "our wars". Finnish memory culture of World War II. – Tiina Kinnunen and Ville Kivimäki (eds.), *Finland in World War II. History, Memory, Interpretation. History of Warfare*, vol 69. Leiden: Brill.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville 2006: Johdatus koettuun sotaan. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodista*. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Kirss, Tiina, Kõresaar, Ene & Lauristin, Marju (eds.) 2004: *She who remembers survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press.
- Kirves, Jenni 2008a: "Päivittäinen myrkkyyannoksemme" – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa. – Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Kirves, Jenni 2008b: "Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa" – kirjailijat ja traumaattinen sota. – Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Kirves, Jenni & Näre, Sari 2008: Nuorten Talkoot: isänmaallinen työvelvollisuus. – Sari Näre, Jenni Kirves, Juha Siltala ja Joni Strandberg (toimituskunta), *Uhrattu nuoruus. Sodassa koettua* 2. Weilin+Göös, Helsinki.
- Kivimäki, Ville 2006: Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodista*. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Kivimäki, Ville 2008: Rintamaväkivalta ja makaaberit ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan. – Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Kivimäki, Ville 2013: *Battled Nerves. Finnish Soldiers' War Experience, Trauma, and Military Psychiatry, 1941–44*. Turku: Åbo Akademi.
- Knuuttila, Maarit 2006: *Kansanomainen keittämisen taito*. Kansatieteellinen Arkisto 50. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Knuuttila, Seppo 1992: *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 554. Helsinki: SKS.
- Knuuttila, Seppo 2010: Tutkimusaineistojen muodostaminen. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.), *Vaeltavat menetöt*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Koivunen, Anu 1995: *Isänmaan moninaiset äidinkasvat. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura.
- Koivunen, Anu 1998: Hoivaava nainen. Oppihistoriallinen tarina. *Naistutkimus* 11(4), 73–82.
- Koivunen, Anu 2001: Takaisin kotiin? Nostalgiaselityksen lumo ja ongelmallisuus. – Anu Koivunen, Susanna Paasonen & Mari Pajala (toim.), *Populaarin lumo – mediät ja arki*. Mediatutkimus. Turku: Turun yliopisto.
- Kokko, Marja 1998: *Sisaret, toverit. Naisten järjestäytyminen, ryhmätietoisuus ja kansalaistuminen Jyväskylässä 1800-luvun lopulta 1930-luvulle*. *Studia Historica Jyväskylän* 57. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Korczynski, Marek, Pickering, Michael, Robertson, Emma & Keith, Jones 2005: "We Sang Ourselves Through That War". Women, Music and Factory Work in World War Two. – *Labour History Review* 70 (2, August), 185–214.
- Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteen ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Korkiakangas, Pirjo 1999: Muisti, muistelu, perinne. – Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.), *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Tietolipas 155. Helsinki: SKS.
- Korkiakangas, Pirjo 2001: Esineiden nostalgisoituminen. Ylevöityneen, arki- sen ja kansanomaisuuden nostalgiaa. – Ilmari Vesterinen & Bo Lönnqvist (toim.), *Pandoran lipas. Virvatulia esineiden maailmasta*. Tietolipas 179. Helsinki: SKS.
- Korkiakangas, Pirjo 2004: Everyday Life, Objects, and Nostalgia. – Ene Kõresaar & Art Leete (eds.), *Everyday Life and Cultural Patterns*. Department of Estonian and Comparative Folklore, Department of Ethnology. Tartu: University of Tartu.
- Korkiakangas, Pirjo 2005: Muistoista tulkintaan – Muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa. – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.), *Polkuja etnologian menetelmiin*. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Korkiakangas, Pirjo 2006: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.
- Korkiakangas, Pirjo 2009: The War That Continued After the Peace. Memories of the Return the Peace, Recollected by Elderly Finns Sixty Years After the End of the World War II. – Ene Kõresaar, Epp Lauk & Kristin Kuutma (eds.), *The Burden of Remembering. Recollections & Representations of the 20th Century*. Studia Historica 77. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Korkiakangas, Pirjo 2013: Onnen aika lapsuuden. Muistelua ja nostalgiaa. – Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen (toim.), *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Jyväskylä: Atena.
- Kortelainen, Kaisu 2008: *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1178, Tiede. Helsinki: SKS.
- Kortteinen, Matti 1997: *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Korvajärvi, Päivi 1996: Sukupuoli työpaikalla – Merja Kinnunen & Päivi Korvajärvi (toim.), *Työelämän sukupuolistavat käytännöt*. Tampere: Vastapaino.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2009: Healthy, Skilled, Disciplined – Modernizing Changes and the Sense of Self in the Embodied Experiences of a Female Factory Worker. – *Ethnologia Fennica* 36, 72–83.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2013: *A Greasy-Skinned Worker. Gender, Class and Work in the 20th Century Life Story of a Female Labourer*. Doctoral thesis of Ethnology. Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä. [online] <<https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/42505>> [29.4.2014].
- Kupiainen, Tarja 2004: *Kertovan kansanrunouden nuori nainen ja nuori mies*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 996. Helsinki: SKS.

- Kupiainen, Tarja 2010: Sankaruuden sukupuoli ja kalevalainen kansanruno. – Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kemppainen (toim.), *Kirjoituksia sankaruudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1283, Tiede. Helsinki: SKS.
- Kurki, Tuulikki 2002: *Heikki Meriläinen ja keskusteluja kansanperinteestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 880. Helsinki: SKS.
- Kuronen, Marjo 1994: *Lapsen hyväksi naisten kesken. Tutkimus äitiys- ja lastenneuvolan toimintakäytännöistä*. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen Tutkimuksia 35. Helsinki: Stakes.
- Kurvinen, Heidi 2013: "En mä oo mies enkä nainen. Mä oon toimittaja." *Sukupuoli ja suomalainen toimittajakunta 1960- ja 1970-luvulla*. Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 113. Oulu: Oulun yliopisto. [online] < <http://herkules oulu.fi/isbn9789526201702/isbn9789526201702.pdf> > [6.1.2014.]
- Kuusi, Hanna 2007: Nostalginen 1950-luku kulttuurimarkkinoilla. – Seppo Knuutila & Ulla Piela (toim.), *Menneisyys on toista maata*. Kalevalaseuran vuosikirja 86. Helsinki: SKS.
- Kuusipalo, Jaana 1994: Emännät ja työläisnaiset 1930–1950-lukujen politiikassa – oppaina Tyyne Leivo-Larsson ja Vieno Simonen. – Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.), *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino.
- Käyhkö, Mari 2006: *Siivoojaksi oppimassa. Etnografinen tutkimus työläistyöistä puhdistuspalvelualan koulutuksessa*. Joensuu: Joensuu University Press.
- Köresaar, Ene, Lauk, Epp & Kuutma, Kristin (eds.) 2009: *The Burden of Remembering. Recollections & Representations of the 20th Century*. Studia Historica 77. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Laakkonen Simo & Vuorisalo, Timo (toim.) 2007: *Sodan ekologia. Nykyaikaisen sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. Historiallinen arkisto 125. Helsinki: SKS.
- Lagerspetz, Olli 2008: *Lika. Kirja maailmasta, kodistamme*. Suom. Markus Lång. Helsinki: Multikustannus.
- Laine, Antti 1990: Koulut ja yliopistot sota-ajan yhteiskunnassa. – Silvo Hietanen (päätoim.), *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Laine, Leena & Markkola, Pirjo (toim.) 1989: *Tuntematon työläisnainen*. Tampere: Vastapaino.
- Langhamer, Claire 2003: "A public house is for all classes, men and women alike." Women, leisure and drink in Second World War England. – *Women's History Review* 12(3), 423–443.
- Lappalainen, Niina 2008: Pilaa vai peliä? Miesten ja naisten välinen seksuaalihuumorit työyhteisössä. – Tarja Tolonen (toim.), *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura julkaisuja 83. Tampere: Vastapaino.
- Lappalainen, Niina 2010: Työn sankaruus. Sankaruus tehtaalaisyhteisön suullisessa perinteessä. – Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kemppainen (toim.), *Kirjoituksia sankaruudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1283, Tiede. Helsinki: SKS.
- Latva-Äijö, Annika 2004: *Lotta Svärdin synty. Järjestö, armeija, naisuus 1918–1928*. Helsinki: Otava.

- Latvala, Pauliina 2005: *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024. Helsinki: SKS.
- Laurén, Kirsi 2006: *Suo – sisulla ja sydämellä. Suomalaisten suokokemukset ja -kertomukset kulttuurisen luontosuhteen ilmentäjinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1093. Helsinki: SKS.
- Laurent, Helene 2008: *Terveys sodan aikana*. – Martti Turtola, Aki-Mauri Huh-tinen, Tiina Kinnunen, Juha Mälkki, Ilkka Tapio Seppinen & Joni Strand-berg (toim.), *Arkea sodan varjossa. Sodassa koettua* 3. Helsinki: Weilin+Göös.
- Leminen, Pia 1999: *White Collars, Light Dreams. Women Clerks in a Finnish Paper Mill Town after the Second World War*. – Marjatta Hietala & Lars Nilsson (toim.), *Women in Towns. The Social Position of Urban Women in a Historical Context*. Studia Historica 60. Helsinki: SHS.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1085. Helsinki: SKS.
- Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2011: *Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 134. Helsinki: SKS.
- Lie, Suzanne Stiver, Malik, Lynda, Jõe-Cannon, Ilvi & Hinrikus, Rutt (eds.) 2007: *Carrying Linda's Stones. An Anthology of Estonian Women's Life Stories*. Tallinn: Tallinn University Press.
- Liljeström, Marianne 1996: *Sukupuolijärjestelmä*. – Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.), *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Loipponen, Jaana 2006: *Sodan ajat ja kerronta. Sotalesket ja muisti*. – Tiina Kin-nunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodista*. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Lovio, Maisa 1993: *Maatilojen naiset ja sota*. – Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
- Lähteenmäki, Maria 1994: *Ansioäidit arvossaan. Naimisissa olevat naiset ja palkkatyö 1940-luvun puolivälissä*. – Raimo Parikka (toim.), *Työ ja työtömyys*. Väki voimakas 7. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutki-muksen seura.
- Lähteenmäki, Maria 1995: *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 2. Helsinki: SHS.
- Lähteenmäki, Maria 1999: *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakoke-muksia 1939–1945*. Historiallisia tutkimuksia 203. Helsinki: SHS.
- Löfström, Jan 1999: *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. "Se nyt vaan on semmonen"* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 757. Helsinki: SKS.
- Majander, Mikko 2004: *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokratit, kom-munistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–1951*. Bibliotheca historica 88. Helsinki: SKS.
- Makkonen, Elina 2009: *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 58. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Malinen, Antti 2007: *Työmiesten ja perheenäitien väsymyksestä käyty keskus-telu 1920–1940-luvuilla*. – *Historiallinen Aikakauskirja* 105(2), 180–190.
- Malmberg, Raili 1991: *Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina*. – Päiviö Tommila (päätoim.), *Suomen lehdistön historia* 8. *Aikakauslehdistön historia*. Kuopio: Kustannuskiila Oy.

- Marander-Eklund, Lena 2007: Berättelser och känslor. Det avslöjande och det döljande skattet. – Lena Marander-Eklund & Ruth Illman (red.), *Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Marander-Eklund, Lena 2011a: Anpassningsbar, flitig och chic. Gestaltningar av kvinnligheter i 1950-talets svenska veckotidningar med fokus på hemmafrun. – *RIG* 94(2), 76–91.
- Marander-Eklund, Lena 2011b: Livet som hemmafru. – Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman (red.), *Biografiska betydelse. Norm och Erfarenhet i levnadsberättelser*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Marander-Eklund, Lena 2012: Images of Housewifery. Women narrating their Choice to be a Housewife in the 1950s in the Swedish-speaking Parts of Finland. – *Ethnologia Scandinavica* 42, 131–146.
- Marander-Eklund, Lena 2014: *Att vara hemma och fru. En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nro 784. Helsingfors: SLS.
- Markkola, Pirjo 1994: *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia Tutkimuksia 187. Helsinki: SHS.
- Markkola, Pirjo 2002: Vahva nainen ja kansallinen historia. – Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.), *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.
- Markkola, Pirjo 2003: Suomalaisen naishistorian vuosikymmenet. – *Historiallinen Aikakauskirja* 101(1), 53–63.
- Mikkola, Kati 2006: Modernisaation vastavirrassa. Uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa. – Hilka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1101. Helsinki: SKS.
- Mikkola, Kati 2009: *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keuruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251, Tiede. Helsinki: SKS.
- Mikkonen, Kai 2008: Lukeminen tulkintana. – Outi Alanko-Kahiluoto & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Tietoliipas 174. 3. tarkistettu painos. Helsinki: SKS.
- Milkman, Ruth 1987: *Gender at Work. The Dynamics of Job Segregation by Sex during World War II*. Urbana: University of Illinois Press.
- Mustola, Kati 2006: Homoseksuaalisuus ja sota. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksiä talvi- ja jatkosodista*. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Männistö, Tiina 2003: *Haluathan tulla todelliseksi naiseksi? Naisruumiin tuottaminen Suomessa ilmestyneissä nuoren naisen oppaissa 1890–1972*. Historian laitoksen julkaisuja 63. Turku: Turun yliopisto.
- Nenola, Aili 1986: *Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin*. Helsinki: SKS.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena 2012: *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Acta electronica Universitatis Tamperensis 1178. Tampere: Tampereen yliopisto. [online] <http://tampub.uta.fi/handle/10024/66873> [29.4.2014].

- Nurmi, Virpi 1989: *Lasinvalmistajat ja lasinvalmistus Suomessa 1900-luvun alkupuolella*. Kansatieteellinen arkisto 36. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Nygård, Toivo 1998: *Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Jyväskylä: Atena.
- Näre, Sari 2008a: Nuoruus sodan hävityksessä. – Sari Näre, Jenni Kirves, Juha Siltala & Joni Strandberg (toimituskunta), *Uhrattu nuoruus. Sodassa koettua 2*. Helsinki: Weilin+Göös.
- Näre, Sari 2008b: Nuorisotoiminta sodan aikana. – Sari Näre, Jenni Kirves, Juha Siltala & Joni Strandberg (toimituskunta), *Uhrattu nuoruus. Sodassa koettua 2*. Helsinki: Weilin+Göös.
- Näre, Sari 2008c: ”Kuin viimeistä päivää” – sota-ajan sukupuolikulttuuri ja seksuaalinen väkivalta. – Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Nätkin, Ritva 1997: *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ohanwe, Tiina 1993: Järjestönaiset huolenpitäjinä koti- ja sotarintamalla. – Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
- Oittinen, Riitta 1999: Ompelusta ennen tehdastyötä. – Raimo Parikka (toim.), *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 730. Helsinki: SKS.
- Ojanen, Karoliina 2011: *Tyttöjen toinen koti. Etnografinen tutkimus tyttökulttuurista ratsastustalleilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1319. Helsinki: SKS.
- Ollila, Anne 1993: *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. Historiallisia tutkimuksia 173. Helsinki: SHS.
- Ollila, Anne 1994: Perhe – ura vai vankila. – Kari Immonen (toim.), *Naisen elämä. Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit*. Helsinki: Otava.
- Ollila, Anne 1998: *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 711. Helsinki: SKS.
- Ollila, Anne 2000: *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 795. Helsinki: SKS.
- Ollila, Anne 2001: Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä. – Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.), *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*. Tietolipas 175. Helsinki: SKS.
- Olsson, Pia 2005: *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava.
- Olsson, Pia 2008: Nainen ja työn muuttuvat normit. – Martti Turtola, Aki-Mauri Huhtinen, Tiina Kinnunen, Juha Mälkki, Ilkka Tapio Seppinen & Joni Strandberg (toim.), *Arkea sodan varjossa. Sodassa koettua 3*. Helsinki: Weilin+Göös.
- Olsson, Pia 2011: *Women in distress. Self-understanding among 20th-century Finnish rural women*. European Studies in Culture and Policy, volume 11. Zürich and Berlin: Lit Verlag.
- Olsson, Pia & Willman, Terhi 2007: Sukupuoli ja etnologia. – Pia Olsson & Terhi Willman (toim.), *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos ry.
- Paal, Piret 2010: *Written cancer narratives: an ethnomedical study of cancer patients' thoughts, emotions and experiences*. Helsinki: University of Helsinki.

- Paaskoski, Leena 2008: *Herrana metsässä. Kansatieteellinen tutkimus metsänhoitajuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1170, Tiede. Helsinki: SKS.
- Paavilainen, Sinikka 2010: *Työtöt. Tytöt isänmaan palveluksessa 1941–1945*. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Passerini, Luisa 1987: *Fascism in popular memory. The cultural experience of the Turin working class*. Translated by Robert Lumley & Jude Bloomfield. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pehkonen, Erkki 2013: "Poikasi täältä jostakin." *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylä studies in humanities 217. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. [online] < <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/42572> > [20.1.2014].
- Peltola, Jarmo 2011: Teollisuustyö, työttömyys ja sukupuoli. Teollisuuskaupunki Tampere 1930-luvun laman aikana. – Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.), *Työtä tekee mies, nainen*. Väki voimakas 24. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Peltonen, Eeva 1993: Miten kotirintama kesti – miten siitä kerrotaan. – Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
- Peltonen, Eeva 1997: Muistojen sodat – muistien sodat. – Katarina Eskola & Eeva Peltonen (toim.), *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Peltonen, Eeva 1998: "Vahva" suomalainen nainen? Suomalaisen naistutkimuksen kertomaa ja (sen) luentaa. – *Naistutkimus* 11(4), 66–72.
- Peltonen, Matti 2002: *Remua ja ryhtiä. Alkoholiolot ja tapakasvatus 1950-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 657. Helsinki: SKS.
- Peltonen, Ulla-Maija 2009: Rajaton kokemus – näkökulmia toiseen tietoon. – Kati Launis & Marko Tikka (toim.), *Työväki ja kokemus*. Väki voimakas 22. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Perks, Robert & Thomson, Alistair 2006: Critical developments: introduction. – Robert Perks & Alistair Thomson (eds.), *The Oral History Reader*. 2nd edition. London and New York: Routledge.
- Phelan, James 2005: *Living to tell about it. A Rhetoric and ethics of character narration*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Pihkala, Erkki 1990: Sotaan mobilisoitu talous. – Silvo Hietanen (päätoim.), *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Piela, Ulla (toim.) 1992: *Satasärmäinen nainen. Elämäkertoja*. Kalevalaisten Naisten Liiton julkaisuja. Kansanelämän kuvauksia 35. Helsinki: SKS.
- Pohls, Maritta 2001: Postineidin virat ja verkostot. Naisten tulo keskiluokkaihin ammatteihin. – Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen (toim.), *Työllä ei oo kukkaan rikastunna" Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla*. Tietolipas 176. Helsinki: SKS.
- Portelli, Alessandro 2006: What makes oral history different. – Robert Perks & Alistair Thomson (eds.), *The Oral History Reader*. 2nd edition. London and New York: Routledge.

- Portelli, Alessandro 1997: *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Madison, Wisconsin & London: The University of Wisconsin Press.
- Pranttila, Anneli 2006: *Rintamamiesten muonitus Suomessa sotavuosina 1939–1945*. Soveltavan kemian ja mikrobiologian laitos, Ravitsemustiede. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pulkkinen, Tuija & Sorainen, Antu (toim.) 2011: *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen – Poliittisen käsitteen historia*. Historiallinen Arkisto 133. Helsinki: SKS
- Pyökäri, Susanna 2012: *Häkäautot ovat vaarallisia! Autoliikenteen puukaasuttimet ja häikämyrkytykset Suomessa 1939–1945*. – Jarkko Keskinen, Suvanna Seppälä & Kari Teräs (toim.), *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana*. Suomen historian julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto.
- Pöysä, Jyrki 1997: *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Toimituksia 669. Helsinki: SKS.
- Pöysä, Jyrki 2006: *Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa*. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.
- Pöysä, Jyrki 2010: *Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina*. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.), *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Pöysä, Jyrki & Timonen, Senni 2004: *Kuinka ahkerat muurahaiset saivat kasvat? Henkilökohtaisen tiedon paikka arkiston keruuohjeissa*. – Tuulikki Kurki (toim.), *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1002. Helsinki: SKS.
- Rahikainen, Marjatta 1999: *Kaupunkilaisnuorten töitä 1950–1970*. – Raimo Parikka (toim.), *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 730. Helsinki: SKS.
- Rahikainen, Marjatta 2001: *Herrasväki, työväki ja palkkatyö toimeentulon lähteenä kaupungeissa*. – Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen (toim.), *”Työllä ei oo kukkaan rikastunna” Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800-1900-luvulla*. Tietolipas 176. Helsinki: SKS.
- Rahikainen, Marjatta 2006: *Kotiapulaisena 1900-luvun kaupunkilaisperheissä*. – Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Työteläis ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1092. Helsinki: SKS.
- Rahikainen, Marjatta & Räisänen, Tarja (toim.) 2001: *”Työllä ei oo kukkaan rikastunna” Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla*. Tietolipas 176. Helsinki: SKS.
- Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2006: *Työteläis ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1092. Helsinki: SKS.
- Raiskio, Kaj Tapani 2012: *Henkilöstön johtaminen Valkeakosken tehdasyhteisössä Rudolf ja Juuso Waldenin aikakaudella 1924–1969*. Jyväskylä studies in humanities 193. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. [online] <<https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/40556>> [29.4.2014].
- Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina (toim.) 1993: *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.

- Raninen-Siiskonen, Tarja 1999: *Vieraana omalla maalla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 766. Helsinki: SKS.
- Rantalaiho, Liisa 1994: Sukupuolisopimus ja Suomen malli. – Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.), *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino.
- Ricoeur, Paul 1991: Life in quest of narrative. – David Wood (ed.), *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation*. London: Routledge.
- Roos, J.P. 1987: *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Helsinki: SKS.
- Rossi, Leena-Maija 2007: Lasten leikkiä vai kovaa työtä? Sukupuoli tutkimuksen näkökulmana. – Pia Olsson & Terhi Willman (toim.), *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos ry.
- Rubin, Gayle 1975: The Traffic in Women: Notes on the "Political Economy" of Sex. – Rayna R. Reiter (ed.), *Toward an Anthropology of Women*. New York and London: Monthly Review Press.
- Ruotsala, Helena 2002: *Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995*. Kansatieteellinen Arkisto 49. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Ruotsala, Helena 2005: Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä. – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.), *Polkuja etnologian menetelmin*. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Räisänen, Arja-Liisa 1995: *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalitusoppaissa 1865–1920*. Bibliotheca Historica 6. Helsinki: SHS.
- Saarenheimo, Marja 1997: *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen*. Tampere: Vastapaino.
- Saarikoski, Helena 2001: *Mistä on huonot tytöt tehty?* Helsinki: Tammi.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko 1994: *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen*. Kansatieteellinen Arkisto 40. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2004: *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjottavasta keskusteluyhteisöstä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 967. Helsinki: SKS.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2006: Tapahtuma, kokemus ja kerronta. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.
- Salovaara, Karli 1977: *Säännöstellen selvittiin. Kansanhuoltoa 1939–1949*. Helsinki: Kauppiaitten kustannus.
- Saraste, Erja 1990: Talonpitoa rintaman varjossa – työvoima ja työmarkkinat vuosina 1941–44. – Silvo Hietanen (päätoim.), *Kansakunta sodassa 2. Vyyö kireällä*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Satka, Mirja 1993: Sota-aika perhekäsitysten ja sukupuolten suhteiden murroksena. – Pertti Haapala (toim.), *Hyvinvointivaltio ja historian oikut*. Väki voimakas 6. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Satka, Mirja 1994: Sota-ajan naiskansalaisen ihanteet naisjärjestöjen arjessa. – Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.), *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino.

- Savolainen, Ulla 2012: Lapsuuden evakkomatkan monet merkitykset. Kerron-
tastrategiat muistelurajoituksissa. – *Elore* 19(1), 15–36. [online] < http://www.elore.fi/arkisto/1_12/savolainen.pdf > [5.1.2014].
- Scott, Joan Wallach 1996: Gender: A Useful Category of Historical Analysis. –
Joan Wallach Scott (ed.), *Feminism and History*. Oxford Readings in Femi-
nism. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Seppinen, Ilkka Tapio 2008: Miehet töissä kotirintamalla. – Martti Turtola, Aki-
Mauri Huhtinen, Tiina Kinnunen, Juha Mälkki, Ilkka Tapio Seppinen &
Joni Strandberg (toim.), *Arkea sodan varjossa. Sodassa koettua* 3. Helsinki:
Weilin+Göös.
- Sillanpää, Merja 1999: *Happamasta makeaan. Suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin
kehitys*. Vantaa: Hyvää Suomesta.
- Silvasti, Tiina 2001: *Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuu-
risista malleista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 821. Hel-
sinki: SKS.
- Sireni, Maarit 2002: *Tilansa tekijät. Tutkimus emännyydestä ja maatilasta naisen
paikkana*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 56. Joen-
suu: Joensuun yliopisto.
- Sjöholm, Carina 1999: Biobiljetter, filmstärnealbum och frågelistor. – Magnus
Bergquist & Birgitta Svensson (red.), *Metod och minne. Etnologiska tolkningar
och rekonstruktioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Snellman, Hanna 1996: *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen
metsä- ja uittotyöstä*. Scripta historica 25. Oulu: Pohjoinen.
- Soikkanen, Hannu 1990: Sisäpolitiikkaa sodan ehdoilla. – Silvo Hietanen (pää-
toim.), *Kansakunta sodassa* 2. *Vyö kireällä*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Sorvettula, Maija 1998: *Johdatus suomalaisen hoitotyön historiaan*. Helsinki: Suo-
men Sairaanhoidajaliitto ry.
- Stark, Eija 2011: *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jat-
kuvuuksista suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa*. Suomalaisen
Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1320, Tiede. Helsinki: SKS.
- Stark, Laura 2006: Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla.
Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkerroissa. – Hilikka Helsti, Laura
Stark & Saara Tuomaala (toim.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa
1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1101. Helsinki:
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stark, Laura 2011. *The limits of patriarchy. How female networks of pilfering and gos-
sip sparked the first debates on rural gender rights in the 19th-century Finnish-
language press*. Studia Fennica Ethnologica 13. Helsinki: Finnish Literature
Society.
- Stark, Laura, Kokko, Marja, Koskinen-Koivisto, Eerika, Niskanen, Heli, Saa-
rimäki, Pasi, Tuomaala, Saara & Turunen, Arja 2010. *Kätkeytynyt valta:
Sukupuolihistoriat ja valtatutkimus*. – Petteri Pietikäinen (toim.), *Valta
Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Strandén, Sofie 2010: *"I eld, i blod, i frost, i svält"*. *Möten med veteraners, lottors
och sjuksköterskors berättande om krig*. Turku: Åbo Akademi. [online] <
[http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/66195/stranden_sofie.
pdf?sequence=1](http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/66195/stranden_sofie.pdf?sequence=1)> [6.1.2014].

- Steel, Tytti 2011: Sataman Helmi. Sukupuolen risteävät erot satamatyöntekijän muistelukerronnassa. – Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.), *Työtä tekee mies, nainen*. Väki voimakas 24. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Steel, Tytti 2013: *Risteäviä eroja sataman arjessa*. Kansatieteellisiä tutkimuksia Helsingin yliopistossa 17. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Suikkanen, Merita 2012: Kiellettyjen tanssien hurmaa. Jatkosodan tanssikielto ja nurkkatanssikulttuuri. – Jarkko Keskinen, Suvianna Seppälä & Kari Teräs (toim.), *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana*. Suomen historian julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto.
- Sulamaa, Kaarle 2002: *Harmaat sisaret. "Ei ole yksikään sydän pyhä ilman Jumalaa". Lotat nationalistisina nunnina 1*. Helsinki: K.Sulamaa.
- Sulkunen, Irma 1987: Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. – Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Sulkunen, Irma 1989: *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Summerfield, Penny 1998: *Reconstructing women's wartime lives. Discourse and subjectivity in oral histories of the Second World War*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Summerfield, Penny 2000: "It did me good in lots of ways". British Women in Transition from War to Peace. – Claire Duchon & Irene Bandhauer Schöffmann (eds.), *When the War Was Over. Women, War and Peace in Europe, 1940–1956*. London and New York: Leicester University Press.
- Suodenjoki, Sami 2010: *Kuriton suutari ja kiistämissen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Bibliotheca historica 129. Helsinki: SKS.
- Suopajärvi, Tiina 2009: *Sukupuoli meni metsään. Luonnon ja sukupuolen polkuja metsäammattilaisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1255, Tiede. Helsinki: SKS.
- Suoranta, Anu 2009. *Halvennettu työ. Pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä*. Tampere: Vastapaino.
- Sysiharju, Anna-Liisa et al. (toim.) 1997: *Työtytöt – naisten vapaaehtoinen työpalvelu 1941–1945*. Helsinki: Edita.
- Säävälä, Minna 1998: Nälän etnografiaa: ruoka ja ravitseminen. – *Suomen Antropologi* 23(1), 7–22.
- Taira, Teemu 2004: Kartanpiirtäjän kulkuneuvo. Kirjoituskilpailukeruun lukumahdollisuuksista. – Tuulikki Kurki (toim.), *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1002. Helsinki: SKS.
- Taira, Teemu 2006: *Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1097. Helsinki: SKS.
- Tepora, Tuomas 2011: *Lippu, uhri, kansakunta: ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tervo, Katja 2008: *Metsän hiljaiset. Metsätyön rakennemurrosten kolme sukupolvea*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1177, Tiede. Helsinki: SKS.
- Teräs, Kari 2001: *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituvien työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca historica 66. Helsinki: SKS.

- Teräs, Kari 2011: Epäilystä vuoropuheluun. Muistelmateokset historiantutkimuksen aineistona. – Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén (toim.), *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1314, Tiede. Helsinki: SKS.
- Thompson, Paul 1978: *The Voice of the Past. Oral History*. Oxford, London, New York: Oxford University Press.
- Thompson, Paul 2006: The Voice of the Past. Oral History. – Robert Perks & Alistair Thomson (eds.), *The Oral History Reader*. 2nd edition. London and New York: Routledge.
- Thomson, Alistair 2006: Four Paradigm Transformations in Oral History. – *The Oral History Review* 34(1), 49–70.
- Tuomaala, Saara 2004: *Työtekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca Historica 89. Helsinki: SKS.
- Tuomaala, Saara 2005: Yhteiskunnallisesta äitydestä naisten elämänhistorioihin. Suomen naishistorian suuntaviivoja 1970-luvulta 2000-luvulle. – Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala (toim.), *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 221. Helsinki: SKS.
- Turtiainen, Jussi 2008: ”Kädestä suuhun” – nälkämuistot sodan pula-aikana. – Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Turtola, Martti, Huhtinen, Aki-Mauri, Kinnunen, Tiina, Mälkki, Juha, Seppinen, Ilkka Tapio & Strandberg, Joni (toim.) 2008: *Arkea sodan varjossa. Sodassa koettua 3*. Helsinki: Weilin+Göös.
- Turunen, Arja 2011: *Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme? Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumishojeet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945*. Kansatieteellinen Arkisto 53. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Töyry, Maija 2005: *Varhaiset naistenlehdet ja naisten elämän ristiriidat. Neuvotteluja lukijasopimuksesta*. Viestinnän julkaisuja 10. Helsinki: Helsingin yliopiston viestinnän laitos.
- Ukkonen, Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 797. Helsinki: SKS.
- Ulljas, Päivi 2012: *Hyönteisvaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikkeen ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Helsinki: Into Kustannus.
- Utriainen, Terhi 2004: Suojaavat kehykset ja alaston kärsimys. – Marja-Liisa Honkasalo, Terhi Utriainen & Anna Leppo (toim.), *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Tampere: Vastapaino.
- Utriainen, Terhi & Honkasalo, Marja-Liisa 2004: Kärsimys, paha ja kulttuurintutkimus. – Marja-Liisa Honkasalo, Terhi Utriainen & Anna Leppo (toim.), *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Tampere: Vastapaino.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2002: *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Historiallisia tutkimuksia 213. Helsinki: SKS.

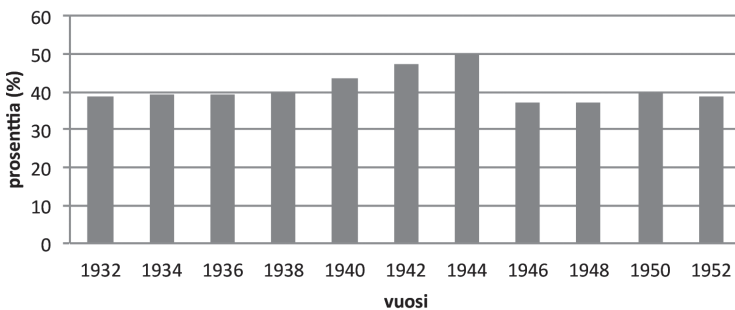
- Vakimo, Sinikka 1999: Louhi – sopimaton nainen? – Ulla Piela, Seppo Knuutila & Tarja Kupiainen (toim.), *Kalevalan hyvät ja hävyttömät*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 746. Helsinki: SKS.
- Vakimo, Sinikka 2001: *Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntätönnöistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 818. Helsinki: SKS.
- Vattula, Kaarina 1983: Kvinnors förvärvsarbete i Norden under 100 år (1870–1970). – *Historica IV. Föredrag vid det XVIII Nordiska historikermötet Jyväskylä 1981*. Studia Historica Jyväskyläensia 27. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Vattula, Kaarina 1989: Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. – Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.), *Tunte maton työläisnainen*. Tampere: Vastapaino.
- Vilkko, Anni 1997: *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 663. Helsinki: SKS.
- Vilkuna, Kustaa 1978 [1943]: *Isien työ. Veden ja maan viljaa. Arkityön kauneutta*. Valokuvannut Eino Mäkinen. 5. painos. Helsinki: Otava.
- Vilkuna, Kustaa 1946: *Työ ja ilonpito*. Helsinki: Otava.
- Virkkunen, Gia 2010: *”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin” Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla*. Bibliotheca Historica 127. Helsinki: SKS.
- Virtanen, Matti 2001: *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 831. Helsinki: SKS.
- Virtanen, Ritva 2005: *Sairaanhoitajat Suomen sota-ajan lääkintähuollon tehtävissä 1900-luvulla*. Hoitotieteen laitos. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Weiss, Holger 2000. Nälkä. – R. Marjomaa, J. Nurmiainen & H. Weiss (toim.), *Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa*. Tampere: Vastapaino.
- Wertsch, James V. 2002: *Voices of Collective Remembering*. Port Chester, New York: Cambridge University Press.
- Williamson, Margaret 2003: “I’m going to get a job at the factory.” Attitudes to women’s employment in a mining community, 1945–65. – *Women’s History Review* 12(3), 407–421.
- Winter, Jay & Sivan, Emmanuel (eds.) 1999: *War and remembrance in the twentieth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Withuis, Jolande 2000: Mothers of the nation: Post-war Gendered Interpretations of the Experiences of Dutch Resistance Women. – Claire Duchon & Irene Bandhauer Schöffmann (eds.), *When the War Was Over. Women, War and Peace in Europe, 1940–1956*. London and New York: Leicester University Press.
- Östman, Ann-Catrin 2007: Työ ja sukupuoliero varhaisissa kansatieteellisissä kuvauksissa. – Pia Olsson & Terhi Willman (toim.), *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos ry.

Liitteet

Liite 1.

	naisia	miehiä	yhteensä	naisten osuus %
1938	85 801	128 586	214 387	40,0 %
1940	76 325	99 297	175 622	43,5 %
1941	78 914	100 671	179 585	43,9 %
1942	83 772	92 730	176 502	47,5 %
1943	92 295	94 651	186 946	49,4 %
1944	90 294	90 252	180 546	50,0 %
1945	83 614	135 892	219 506	38,1 %
1946	87 682	149 041	236 723	37,0 %
1947	92 977	156 959	249 936	37,2 %
1948	96 649	162 257	258 906	37,3 %
1949	98 518	160 625	259 143	38,0 %
1950	103 643	156 170	259 813	39,9 %
1951	110 364	172 859	283 223	39,0 %
1952	104 003	166 450	270 453	38,5 %

Taulukko 2. Naisten ja miesten määrät teollisuuden työntekijöistä 1938–1952. Lähde: Teollisuustilasto 1938–1952. SVT XVIII A 37–70.

Kuvio 2. Naisten osuus teollisuuden työvoimasta vuosina 1932–1948. Lähde: Teollisuustilasto 1920–1938. SVT XVIII A 37–55; Teollisuustilasto 1924–1945. SVT XVIII A 37–62.

Liite 2. Aineistossa esiintyvät ammatit

Aineistoni ammattinimikkeitä kartoittaessani yhdistellyt rohkeasti nimikkeitä työpaikan tai -ympäristön mukaan, vaikka tarkka nimike viittaisi tehtävien erillaiseen sisältöön. Tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta ei kuitenkaan ole merkitystä, tekikö konttorityöntekijä palkanlaskua vai puhtaaksikirjoittamista. Esimerkiksi opettajat ovat kaikki samassa ryhmässä riippumatta siitä, oliko kyseessä kansakoulunopettaja vai aineenopettaja, ja konttorityön alle olen yhdistänyt niin pankkivirkailijoita, palkanlaskijoita kuin toimistoapulaisiakin jättäen kuitenkin kansanhuollon virkailijat omaksi ryhmäkseen pulaajan kontekstista johtuen. Tällä tavoin tehdyn laskennan perusteella yleisimpiä aineistoni palkkatöitä ovat tehdastyö (77), konttorityö (61) sekä erilaiset myyjän tehtävät (43). Selkeyttämisen vuoksi olen ryhmitellyt ammatit kahdeksaan ryhmään. Seuraavassa luettelossa tulevat esiin aineistossa esiintyvät erilaiset ammatit sekä niiden määrät aineistossani:

Teollisuus ja tuotanto: 91

tehdastyöntekijä (77), kirjapaino, setelipaino (4), sahan työntekijä (3), uittotyöntekijä (1), savottatyöntekijä (1), erottelija (1), miilun työntekijä (1), hiilenmurskaaja (1), agronomi (1), metsän istuttaja (1)

Kauppa ja liikenne: 54

myymälänhoitaja, myyjä, liikeapulainen, myymäläharjoittelija (43), VR:n liikenneharjoittelija, junanlähettäjä, konduktööri (5), satamatyöntekijä, lastaaja (3), autonkuljettaja (1), asemanhoitaja (1), maalari autokorjaamossa (1)

Elintarviketeollisuus ja ravintolatyö: 43

tarjoilija, tiskaaja, ravintola-apulainen (21), keittäjä (11), meijerin isännöitsijä / työntekijä (4), leipomo (6), myllyn työntekijä (1)

Hoito- ja hoiva-ammattit, kasvatus: 45

sairaanhoidtaja, apusisar, apuhoidtaja, kätilö, sairaala-apulainen (16), kotiapulainen, sisäkkö, kodinhoitaja (13), opettaja (10), lastenhoitaja, lastenkodin työntekijä, lastenkodin johtaja (4), kunnalliskodin / vanhainkodin johtaja (2)

Toimihenkilöt: 91

konttorityö (61), Postin ammatit (12), kansanhuollon virkailija (9), tutkija (3), kääntäjä (1), tekstittäjä (1), puhelunvälittäjä (2), veronkantaja (1), kartanpiirtäjä (1)

Käsityöt: 16

ompeleija, modisti (16)

Rakennus: 5

rakennustyöntekijä, naulaaja, laastinkantaja (5)

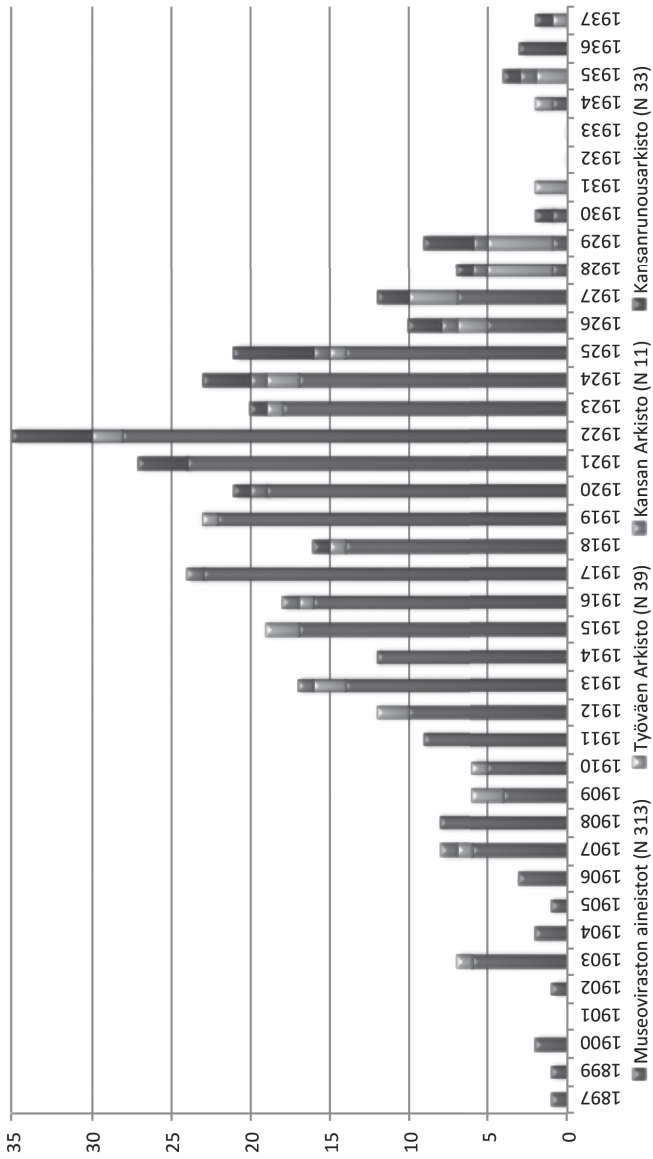
Muut: 27

opiskelija (6), kotirouva (6), maatalouskerhoneuvoja (3), pyykinpesijä, pyykkäri (2), kanttori (1), varikkotyöntekijä (1), sanomalehden toimittajaharjoittelija (1), lähetti (1), vartija (1), sähkömittarinlukija (1), varastoapulainen (1), hautaustoimiston työntekijä (1), asiatyttö (1), kampaaja (1)

Liite 3.

Kuvio 3. Tutkimusaineiston kertojien syntymävuodet arkistoittain.

Summary

“There was no time for holidays in my life” Women’s memories of paid work during the Second World War and in the years of rebuilding in Finland

My doctoral dissertation examines women’s memory narratives of paid labour during the Winter War (1939–1940) and the Continuation War (1941–1945, including the Lapland War) and in the years of rebuilding in Finland until early 1950s. As an ethnologist, I am interested in the personal level of everyday life and experiences of work.

My main interest lies in the meanings women give to paid labour. The focus is on memory narratives, and I am reaching and I aim to bring to light the meanings given to work: what did paid labour mean for women during the war and the time of rebuilding and how do they tell about it decades afterwards? I analyse, for example, the effect of the war on women’s work experiences, encounters between men and women at the workplaces, memories of tiredness and managing it, and decision women sometimes had to make between paid labour and housewifery. Emphasis is on professions in towns, for example work in factories, bakeries, hospitals, harbours and shops. The key of the study is the expectations and experiences that women narrate about when recalling their work and work community.

The effect of the Second World War to women’s positions in the labour market in Finland has only been estimated, not studied carefully. With my study about memories of work, I take part in the discussion on the history of women’s paid labour. Women’s work at the home front is also an important part of the history of the Second World War. In addition, I hope to contribute to the methodological discussion about written memories and oral history, and, furthermore, on the connection between cultural narratives and personal experiences.

Research material and method

The dissertation is based on written memory narratives by Finnish women. Oral history research is widened to cover research based on written material in addition to oral interviews. Written materi-

als can be used in parallel with interviews as long as methodological differences are taken into account.⁹⁵⁷ I have used material from four different archives in my dissertation: the Ethnographic Manuscript Archives of the National Board of Antiquities in Finland, the Labour Archives, the People's Archives, and the Folklore Archives of the Finnish Literature Society. The material has been collected through different inquiries and writing competitions organised by the archives between 1984 and 2001.

Inquiries initiated by archives are usually lists of questions about a chosen theme, whilst a call for a writing competition usually includes only a few questions. Theoretically, anyone can answer to an inquiry or a writing competition, but strictly speaking there are natural limitations: narrators are usually people who have a connection to an archive and who are willing to commit their memories in writing. I have not participated in the processes of constructing the actual inquiries and writing competitions; instead, I have constructed my research material from different archive collections with the help of my research questions and themes.

When constructing the research material, I have chosen certain parts of collections, which together constitute the research material of my dissertation. The process of constructing the data was based mainly on three categories. Firstly, gender: all the narrators in my material are women. The second category is occupation: I wanted to study women's paid labour at the home front. I do not study for example farmer's wives, because work on a farm is different to paid labour.

The third criterion is time: I am interested in memories of paid work in the 1940s and 1950s, meaning that the informants of my material were (young) adults during the war. The archives that have been used were chosen because they have large materials that cover the whole country. The largest inquiry used in the dissertation was carried out by the Ethnographic Manuscript Archives of the National Board of Antiquities in Finland. Between 1988 and 1989, the Archive asked women to write about their life and work during the wars in 1939–1945. Before this inquiry, war history was mainly focused on battle history, politics and soldiers. Women were eager to finally tell about their war experiences. Other inqui-

---

957 Fingerroos & Haanpää 2012.

ries in the material of my dissertation are about women's autobiographies and memories of everyday life.

Whether based on oral or written material, an oral history study is based on the interaction and dialogue between the interviewer and the interviewee. The interviewer is the one who opens the conversation and often leads the way with questions, but informants are the ones who decide what kind of narratives are told. In an inquiry, however, the dialogue takes place on a wider temporal line and not immediately, as it does in a face-to-face encounter. When answering to an inquiry, narrators are able to use as much time as needed, and to think carefully about what to write and how to express it. The structure of the inquiries tends to lead narrators to follow conventional ways of reminiscing and learned ways of committing a life story on paper, both of which increase the impression of collective ways of remembering. At the same time, there is a strong sense of individual reminiscence and detailed descriptions of experiences.

The themes and questions of the inquiry or the interviewer lead the narrators' thoughts towards personal memories. Moreover, knowing that researchers are interested in their memories and that their accounts will be kept for the future undoubtedly encourages narrators to consider the wider meaning of their memories. In fact, the core of oral history lies in the relationship between personal life narratives and history, and in the ways which individual experiences are recounted in connection to history. This subjectivity is the key which reveals the meanings of events. A personal life narrative can be recounted in connection with national history, especially if the inquiry is linked to a certain period in time, for example the war years. Writing down one's memories helps to reflect on one's own place in history, increase self-knowledge, and recognise valuable traditions in the past.⁹⁵⁸ A motive for writing memories can be, for example, writing one's personal narrative into history, preserving a life story for the next generation or a need to correct a dominant historical account.

An oral history study is always balancing somewhere between the interpretations of the present and those of the past. The study is led into the past by the experiences that narrators are asked to tell about. However, both the researcher and the reader of the study

---

958 See e.g. Korhakangas 2009.

exist in the present, and thus they interpret the past from today's viewpoint. In addition, if an inquiry was carried out long ago, the narrator is actually looking into the past not from the present but from the moment of narration – in the case of this study twenty years ago.

I have read my material with a method I call interpretative reading. It is a way to adapt close reading to a wide material. In practice it means that I have read the material several times systematically, making notes all the time, and have aimed to recognise the way the material has been constructed.⁹⁵⁹ With the help of interpretative reading, I have found new information and put it in perspective with earlier research. As a result, I have found and made interpretations that can also be seen as contradicting.

In memory narratives, personal experiences come across with collective ways of remembering and shared memories. One task of oral history is to reveal the polyphonic layers of the past and to bring small narratives alongside the grand ones. I use the concept of cultural narrative to describe narrative formulas that are shared not only by individuals but also by larger collective entities, sub-groups, or even the whole society. A cultural narrative underlies specific interpretations of the past. Usually several cultural narratives exist at the same time, and they can also compete with each other.⁹⁶⁰ The cultural narrative of the Winter War and the Continuation War as brave battles for independence is quite strong. Another strong cultural narrative that relates to my study concerns the strength of (Finnish) women. All of these cultural narratives have an effect on the personal memory narratives of my data.

As mentioned before, gender is a relevant concept in my research already from the beginning of the construction of the material and the phrasing of the questions. The aim has been to study women's own views of the paid work they did. Here the subjectivity of the memory narratives blends with the gender aspect: women tell about their own experiences or those of someone close to them, but the material does not include men's notions about the women's work contribution. In my material, gender constitutes as narration and as narrated experiences. Womanhood is experienced, interpreted and constructed in social interaction at the workplaces, free time, media etc. The wide research material seems rather co-

---

959 Pöysä 2010; Mikkonen 2008.

960 Phelan 2005.

herent – maybe even more coherent than reality. The coherence is strengthened by how the informants are quoted only briefly and how their personalities are hidden behind archive codes in references. However, my material shows that there is not just one way to construct womanhood at work, but gender is constructed in many different ways: different experiences and interpretations of women's paid work live alongside and complete each other, despite possible incoherence or conflicts between narratives.

Women's work during the War

When the war broke out in 1939, many women had to face a new situation in their personal life and work. The political history of the war is not very strong in personal memories; the narrators in my material do not usually make a difference between the outbreak of the Winter War in 1939 and the Continuation War in 1941 – not to mention the short time of peace between the two wars.

Because there was a lack of work force through the whole duration of war, the narrators remember how it was easy to find work at the time. Even a person with a low education could find a good job. When men left to the front, women's tasks and duties changed a lot. Some women also had to bear more responsibility. The new tasks are often narrated with a happy ending: first it was difficult to learn new things, but after some time the narrator learned her tasks and everything turned out well. Even though the war had an effect on the tasks, the ideas about the division of work between men and women did not change. Many narrators remember how some men reacted negatively when they saw women in so called 'men's jobs'. Also a question related to salaries sometimes caused contradictions: women were usually paid less than men for the same job. For some women, this was a natural aspect of society, but some tell of how angry they were about their low salaries and how they couldn't do anything to fix the matter.

The idea of work as an obligation has a great effect on the narratives on work. Both the cultural narrative of the Second World War in Finland and the cultural narrative of the strength of women include the idealisation of hard work and diligence. Respectable people worked as much as possible, and, according to collective memory, during the war the work was done for the fatherland and for a common goal. In addition, during the Winter War and the

Continuation War work was an obligation. The legislation required every adult to participate in productive work that supported the war effort. Only those who had to care for small children or elderly people were exempted from the obligation to work. If someone refused to work, she/he was punished by law. A great deal of work was done on a voluntary basis, and this was greatly encouraged by the government. Punishments were seldom needed. However, the number of people faulting on their obligation to work increased the longer the war lasted. In the cultural narrative of the Winter War and the Continuation War, continuous work and diligence are portrayed as a self-evident part of everyday life. The narrators support this cultural narrative by repeating the views of like-minded patriotic people working together for the fatherland.

In my material, narratives of leisure are not as common as narratives of active work. In addition to the obligation to work, this is mainly due to three factors. Firstly, I constructed the material with the question of paid work in my mind, which obviously emphasises work in comparison to free time. Secondly, the emphasis on work is also due to the inquiries in question. The large inquiry by the National Board of Antiquities included the word work in its title, and out of 112 questions only four were about leisure time. Perhaps the narrators learned that there was no need or meaning for memories of leisure during the war? Scholars and archives have also played a part in this: the national, collective history tells a story of survival and strength, a severe and grave story of hard-working people.

Thirdly, because of voluntary work, leisure time was partially merged with work, and some narrators remember no free time at all. However, this does not mean that they had no time of their own. Some narrators describe how there was no such thing as free Sundays or holidays at all, and how they had to work every day all year round, except on Christmas. The number of holidays was restricted and citizens were supposed to spend at least half of their summer holidays helping farmers, but nonetheless there were some free days even in factories. The noticeable thing in the memory narratives is the strong emphasis placed on hard work; an emphasis that is so strong that it makes some narrators even forget that there was any free time at all.

For the reasons mentioned above, the meanings that narrators attach to work are mainly positive. None of them said that they did

not want to work. Work was a good feature in their lives. Through work the narrators for example learned new skills, made friends, enjoyed a sense of community, felt useful – and earned their pay, which should not be underestimated as a reason for working.

Hard work is done with help of guts

Despite the strong sense of unity in the positive meanings of work in my material, there are also memory narratives of unpleasant experiences of work. I have been especially interested in the narratives of tiredness, hunger and dirt. They are not as common as narratives of being hardworking, but on the other hand, narratives of tiredness caused by arduous work can be just the other side of the cultural narrative of the war. During the studied period, tiredness has usually something to do with the war and also the working conditions, which changed when the war broke out. Sometimes women mention the bombings and air raid sirens that kept them awake during the nights. In the 1940s and 1950s, the standard of living was not very high, and thus food rationing sometimes caused feelings of hunger and tiredness at work

Narratives of hunger tell about lack of food and its meanings. There was no actual starvation during the Second World War in Finland, but there was not much food either. Simple, monotonous food and small portions caused a feeling of hunger. However, because this feeling was constant people also got used to it, as well as to the tiredness. Usually people avoid telling about hunger in their memory narratives, because hunger is connected to dishonour, poverty and fear. During the Second World War, however, hunger was due to the war and the state of the fatherland and thus not related to people's own skills. That is why I suggest that telling about hunger during the war is connected more to the story of survival, as well as to narratives of substituted food.

Some writers support the cultural narratives of the strength of women and the spirit of solidarity during the war by telling how no one complained, no matter how hard the work was. Not to complain was a quality needed and also expected from citizens during the war, and one needed one's guts. The narratives of hard work and strength often include features of a so called 'superwoman discourse', which can be recognized in the way old women remember

their life.⁹⁶¹ Instead of telling a story of misery, they rather tell a story of survival and strength.

When pondering the reasons women give for their strength in the memories of work, the context of the war is important. The exceptional time gave no other options but to go on: evacuees needed help, wounded in the hospitals needed care, factories had to be kept running – and everything had to be done without young men, who were on the front. Women remember themselves being as patriotic as men, and this gave them strength even in hard times.

‘Doing one’s bit’ is a common expression among women during the war. Comparing the conditions at the home front to the war front is another way to rationalise later how one did not get tired. In addition, nostalgia also counts. Nostalgia can turn memories softer and more beautiful. Even though nostalgia is usually connected to a longing of a lost time or place, it has its meanings also in war memories. Usually women do not recognise their nostalgia and thus its interpretation is left to the researcher.

Memories of pain are present in different time levels: in narration, the pain and ache of the old body of the present are often connected to the hard work carried out as a youth. Reminiscence of tiredness is connected to diligence, because hard work causes tiredness. The women narrators in my material who describe their tiredness also describe the conditions that caused it: working hours, shift work, working positions, or too heavy tasks. Through the idea of a hard working citizen, also tiredness becomes respectful. Because tiredness is a sign that hard work is done, it can be seen as a reward. The women stress their arduous work and diligence also to show their own importance and necessity.

During the Winter War and the Continuation War, work was a duty and an obligation, but also a voluntary contribution to the war effort. Women had to learn new things and certain tasks just had to be done, because the war changed the circumstances in society. Patriotism and a spirit of solidarity are strongly connected to war time work in the memory narratives. Furthermore, work is also an embodied experience that brought on pain and tiredness, and rationed food portions combined with hard work sometimes caused hunger. However, it should not be forgotten that also during the war earning a livelihood is a very important aspect of work.

---

961 Saarenheimo 1997.

Indeed, one of the most common meanings of work is the most obvious one: money. Work was a way to earn a living also during the war. However patriotic, diligent and hard-working these women were, most of them had a family to take care of and thus they needed their pay check. Naturally these aspects do not rule out each other, but complete the image of women's work during the war time.

Research on women's work

This dissertation partakes in the discussion on the history of women's work during the Second World War. I have approached the theme with the methods of oral history and brought together the viewpoints of the experience history of the Second World War and the history of women's paid labour. As an ethnologist, I am interested in the meanings and interpretations of work that I have found from my material. The history of the Second World War in Finland is thus analysed on the level of interpretations: written memories are already narrators' personal interpretations of the past.

Even though the material is collected in Finland, it can also be read alongside experiences of women in other countries which took part in the war. For example in Great Britain women's experiences of independence and new jobs are somewhat similar to the ones in my material. With this study, however, the effect of the war to women's positions in the labour market in Finland is not fully analysed. My emphasis is on experiences and memory narration, but this theme should also be studied with other methods. The statistics show that the labour markets were changing also for women at the time when peace was restored. With research methods typical for example to social history, new information about the history of women's paid work can be brought to light from different fields of the economy and labour market. Women's paid work is naturally connected to men's paid work. Thus, studying only one gender does not exclude the other, but tells about the differences and similarities that penetrate through the whole labour market, and how they are connected to the everyday life of today also.